

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

[DOI: 10.32353/khrife.2.2026](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026)

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 2 (43)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2026

DOI: 10.32353/khrife.2.2026

УДК 343.98

ТЗЗ

ISSN 1993-0917 (Print)

e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України у межах кластеру «Право»
(у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії):
додаток 14 до наказу Міністерства освіти і науки України від 11.06.2026 р. № 928)

Ідентифікатор медіа R30-02416 (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р. № 1835)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

*Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(протокол № 10 від 24.06.2026 р.)*

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :

ТЗЗ зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бока-
ріуса», 2026. — Вип. 2 (43). — 277, [1] с.

Черговий випуск збірника містить матеріали з кри-
міналістики, теорії та методики судової експертизи, а також
інформацію про науково-практичні конференції та освітні
проекти, у яких брали участь фахівці ННЦ ІСЕ. Нашими
авторами є представники судово-експертних установ, закладів
вищої освіти, правоохоронних органів України.

Збірник може стати в пригоді судовим експертам,
здобувачам освіти і працівникам закладів освіти, право-
охоронцям, правникам і науковцям.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*).
Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ покладено на авторів.
Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ,
у яких вони працюють.

Надіслано до наукових бібліотек і державних судово-експертних установ України й іноземних держав.
Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в Google Scholar, міжнародних реферативних базах даних Academic Research Index (ResearchBib), Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ERIH PLUS, EuroPub, Index Copernicus International (ICV 2021: 100), RefSeek, WorldCat, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2026

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2026

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОЇ РЕДАКТОРКИ

Елла Сімакова-Єфремян. Наука, яку не зупинити: до історії збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» та його адаптації до викликів війни	5
---	---

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

Валерій Сокурено, Володимир Твердохліб. Практика Європейського суду з прав людини у формуванні стандартів призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні	13
Nataliia Filipenko. Counteracting Mobbing: The Role of Collective Bargaining Agreements and Forensic Expert Studies	28
Михайло Шербаковський, Юрій Мирошниченко. Роль суду у верифікації експертних доказів: від презумпції компетентності до перевірки достовірності	42
Вікторія Біла, Станіслав Шептуховський. Проведення судової експертизи в межах заходів забезпечення доказів до подання позову в адміністративному судочинстві	64
Ірина Петрова, Тетяна Кіпушева, Дарина Духненко. Ознаки помилок судового експерта: відмінність від помилок в інших сферах людської діяльності	82
Тетяна Бобко. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя	102
Крістіна Романаускас. Застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги	117
Іван Пугач, Юрій Чеберячко, Вадим Харченко, Інна Пугач. Обмеження застосування методів каузального моделювання в судовій гірничотехнічній експертизі та шляхи їх подолання	136

НАУКОВІ НОТАТКИ

Галина Авдєєва. Пріоритизація як інструмент підвищення результативності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: світовий досвід	157
Віктор Квашиш. Право Державної аудиторської служби України на адміністративну взаємодопомогу	171
Дмитро Нестеров. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом віртуальних активів	184
Олексій Лозовий. Криміналістичні ДНК-обліки у світі та в Україні: історія становлення та перспективи розвитку	203
Володимир Лежнін. Застосування нецінових критеріїв оцінки до публічних закупівель в Україні: роль і місце судово-економічної експертизи	219
Олег Гайдук. Застосування методу електростатичного репродукування зображень для виявлення слідів папілярних узорів на документах з паперовою основою	238
Михайло Кузьменко, Сергій Остапов. Питання дотримання особистої безпеки під час проведення судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці	251

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Воркшоп ООН з питань протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом	265
Протидія незаконному обігу вогнепальної зброї — практичний семінар від Консультативної місії ЄС в Україні	266
Щорічна зустріч членів ENFSI в Цюріху	268
Міжнародний форум адвокатів Kharkiv Unbreakable 2026	270
Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики»	272
VI Всеукраїнський форум судових експертів у Львові	274

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головна редакторка

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Проф. Влада Гусева, д-ка юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).
Проф. Сандра Кайя, д-ка філос. в галузі права,
Ризький університет імені Страдіня (Латвія).
Інга Кудейкіна, д-ка філос. в галузі права, доц.,
Ризький університет імені Страдіня (Латвія).
Проф. Горазд Мешко, д-р філос. в галузі
соц. освіти, Університет Марибора (Словенія).
Проф. Владислав Невядовський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).
Проф. Наталія Філіпенко, д-ка юрид. наук,
Національний аерокосмічний університет
«Харківський авіаційний інститут» (Україна).
Проф. Іван Яценко, д-р юрид. наук, д-р вет. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Консультативна рада

Павло Гіверц, д-р філос. в галузі права, Криміналіс-
тичне управління поліції Ізраїлю (Ізраїль).
Проф. Олександр Дунаєв, д-р мед. наук,
Харківський національний
медичний університет (Україна).
Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук,
Національна академія правових наук України
(Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-ка юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Анастасія Купріянова, канд. юрид. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Відмантас Егідіус Курапка, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Гендрик Малевські, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Борис Михайліченко, д-р мед. наук,
Національний медичний університет
ім. О. О. Богомольця (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(Україна).

Проф. Володимир Семиноженко,
д-р фіз.-мат. наук, Північно-Східний
науковий центр Національної академії наук
та Міністерства освіти і науки України
(Україна).

Проф. Ганна Спіцина, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Михайло Щербаковський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).

Габрієле Юодкайте-Гранскієне, д-ка філос.
в галузі права, членкиня Верховного Суду
Литовської Республіки (Литва).

Провідні редактори

Анатолій Тяпкін
Тетяна Кіпушева
Інна Копитіна

Перекладачі

Андрій Бубліков
Дарина Духненко

Наука, яку не зупинити: до історії збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» та його адаптації до викликів війни

Елла Сімакова-Єфремян*

* Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.01 УДК 343.98

Надійшло 22.06.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /

Доступно онлайн 30.06.2026

Мета статті полягає у висвітленні наукового поступу фахового збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» на основі аналізу його попередніх випусків, зокрема, у контексті адаптації судово-експертної та криміналістичної думки до викликів воєнного часу після початку повномасштабної агресії проти України. Наведено традиційний постатейний огляд поточного часопису, матеріали якого об'єднано в рубрики «Дослідницькі роботи» (Research Papers), «Наукові нотатки» (Case Notes) і «Новини наукового життя» (Scientific News).

Ключові слова: видання друком; збірник наукових праць; криміналістика; досудове розслідування; судове провадження; спеціальні знання; експертиза; мобінг; цифрові дослідження; ДНК-ідентифікація; сліди папілярних узорів.

У ювілейний, 25-й рік виходу друком збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» (далі — *Збірник*) ми продовжуємо ознайомлювати читачів з історією створення видання: у попередньому випуску ми зробили стислий огляд перших

двадцяти п'яти його номерів (по 2021 рік включно). Так, на сторінках попереднього випуску ми нагадали про започаткування та перші кроки наукового фахового часопису, тематику перших випусків, зміни в періодичності й початок видання паралельних випусків українською

та англійською мовами з 2014 року¹. Наприклад, шостий випуск Збірника містить 69 науково-практичних матеріалів з актуальних питань криміналістики, судової експертології та методичного забезпечення окремих видів експертиз, підготовлених понад 100 авторами, із-поміж яких 15 докторів і 23 кандидати наук. Збірник здобув офіційне визнання — реєстрацію в міжнародній базі періодичних видань (ISSN 1993-0917)². Із сьомого випуску видання набуло статусу збірника наукових праць. Його провідні теми — актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи, інноваційні методики розслідування злочинів тощо. Особлива практична цінність того Збірника — матеріали рубрики «Експертна практика: методичні підходи до вирішення завдань» різних видів експертиз та експертних досліджень. Окремий розділ присвячено першим «Ароцкерівським читанням», які відбулися в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (далі — ХНДІСЕ; нині — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», далі — ННЦ ІСЕ) 30 травня 2007 року з нагоди 80-річчя Л. Ю. Ароцкера. Учасники цього науково-практичного заходу у своїх публікаціях висвітлили внесок у науку доктора юридичних наук, професора, засновника харківської школи експерти-

ментального дослідження змінених почеркових об'єктів (підписів) Лева Юхимовича Ароцкера, який упродовж 33 років обіймав у ХНДІСЕ посади від завідувача музею до заступника директора з наукової роботи, а також навели спогади учнів і колег про нього. Збірник умістив майже 100 статей, підготовлених понад 140 авторами (включно з 16 докторами та 34 кандидатами наук)³. До 85-річчя створення ХНДІСЕ вийшов друком восьмий випуск Збірника з понад 100 статтями, у якому спеціальну рубрику присвятили історії розвитку, науковому й експертному шляху Харківської школи криміналістики⁴. У дев'ятому випуску особливу увагу приділили окремим видам експертиз, включно з новими, а також проблемам експертної практики, матеріалам наукових конференцій і науковій спадщині Заслуженого професора М. С. Бокаріуса на честь його 140-річчя⁵. У ювілейному випуску 2010 року редакційна колегія запровадила маркування кожної статті знаком охорони авторського права (©)⁶. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про авторське право і суміжні права», цей символ офіційно сповіщає про наявність майнових прав на публікацію⁷. Наступні випуски поспідовно розвивали традиційну тематику Збірника, відображаючи сучасні тенденції криміналістики й оновлені підходи до судової експертизи.

- 1 Сімакова-Єфремян Е. Від теорії до практики: 25 років науковому виданню «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2026. Вип. 1 (42). С. 5–14. DOI: [10.32353/khrife.1.2026.01](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2026.01) (дата звернення: 20.06.2026).
- 2 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. мат.-лів. Вип. 6. Харків, 2006. 448 с.
- 3 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. Вип. 7. Харків, 2007. 576 с.
- 4 Там само. Вип. 8. Харків, 2008. 656 с.
- 5 Там само. Вип. 9. Харків, 2009. 624 с.
- 6 Там само. Вип. 10. Харків, 2010. 672 с.
- 7 Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 20.06.2026).

Особливим став 1-й (26-й) випуск Збірника у 2022 році, який колектив редакційної колегії підготував до друку у складних умовах початку російської агресії проти України. Попри воєнний стан і постійні обстріли Харкова, редакція продовжувала приймати й опрацьовувати матеріали від українських та іноземних авторів. Така активність колег є найкращим свідченням того, що жодна війна не здатна завадити розвиткові науки⁸. Визначальним чинником діяльності співзасновників збірника з 24 лютого 2022 року є те, що як науковці, так і експерти-практики, утім, як і всі українці, працюють в умовах війни з російським агресором. Прифронтове місто-Герой Харків функціонує на рівні максимального напруження: його мешканці потерпають від усіх тягот війни, оскільки щодня по всій Україні лунають сповіщення про повітряну тривогу, люди змушені проводити час в укриттях, ховаючись від потенційної, а часто й реальної загрози, практично щодня прикордонні області зазнають ворожих обстрілів, зокрема, із застосуванням забороненого міжнародними угодами озброєння. Умови, у яких живе наша країна всі важкі роки війни, пов'язані із загибеллю людей внаслідок артобстрілів, ракетних ударів та авіаційних бомбардувань, а багато з тих, хто залишаються живими, утрачають свої домівки й майно. Попри вкрай складні обставини воєнного стану, колектив редакційної колегії збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», як і всі українці, з початку повномасштабного вторгнення невпинно виконує покладені на нього завдання та обов'язки, чим підтримує розвиток не тільки фахового видання, а й наукове життя країни загалом.

Завдяки Збройним силам України й іншим військовим формуванням територію Харківської області у вересні 2022 року практично цілком деокупували. Сьогодні Харків — місто-Герой, і ми пишаємося цим званням, адже з перших днів війни наше місто стало щитом для багатьох регіонів країни, а вся Україна — бар'єром стримування російської агресії для мирних країн Європи. Установи-засновники видання «Теорія та практика судової експертизи та криміналістики» зробили свій вибір — продовжувати працювати, і робили й роблять усе можливе та неможливе для того, аби наблизити мир.

Ознайомившись із наповненням попередніх випусків, ми хочемо відзначити публікаційну активність Збірника за важливий для нашої країни період — від початку повномасштабної війни у 2022 році й до сьогодні. Цей період став для Збірника часом серйозних викликів та адаптації. У часи війни одним з головних орієнтирів української науки є інновації задля наближення перемоги та відбудови країни. Наукова спільнота ефективно адаптувалася до воєнних реалій, упевнено долає виклики сьогоднішнього, оперативно виконує нагальні завдання, які постають перед країною в боротьбі з російським агресором.

За цей період редакторський склад опрацював майже 200 рукописів від українських та іноземних дослідників (із країн Балтії, Ізраїлю, Туреччини, Вірменії, Чехії, Чорногорії, Польщі, Молдови та ін.). Наукова спільнота не тільки в Україні, а й за її межами активно підтримує розвиток української науки, судової експертизи та криміналістики. Завдяки впровадженню індексу DOI показники цифровізації Збірника становлять 29 % (це частка статей наукового

8 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2022. Вип. 1 (26). 159 с. DOI: 10.32353/khrife.1.2022 (дата звернення: 20.06.2026).

періодичного видання, процитованих за два попередні роки у виданнях, проіндексованих у базах даних *Web of Science Core Collection* та/або *Scopus*) і 34 % (частка активних DOI за результатами аналізу двох попередніх років у джерелах, на які посилалися автори статей Збірника). Ці показники свідчать про впевнену позицію видання та його визнання на міжнародному рівні. Рецензування кожного з матеріалів за високими стандартами, політику відкритого доступу, принципи академічної доброчесності, публікаційної етики й видавничої прозорості та контроль якості у Збірнику провадять згідно з європейськими стандартами для наукових видань.

До складу редакційної колегії Збірника залучено вчених, які відповідають вимогам, визначеним наказом Міністерства освіти і науки України від 19.01.2026 р. № 56 «Про внесення змін до Порядку формування Переліку наукових фахових видань України» (певний відсоток іноземців; наявність наукового ступеня; здійснення досліджень за кластером «Право» та оприлюднення їх результатів у виданнях, проіндексованих у наукометричних базах *Web of Science Core Collection* та/або *Scopus* тощо)⁹. Із цієї метою оновлено склад реакційної колегії, до якої увійшли, зокрема, вчені зі Словенії (доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінології факультету кримінального правосуддя та безпеки Університету Марибора **Мешко Горазд**) і Латвії (докторка філософії, доцентка факультету соціальних наук Ризького університету імені Страдіня **Інга Кудейкіна**; докторка філософії, професорка факультету соціальних наук Ризького університету імені Страдіня **Сандра Кайя**). Географія залучених до

роботи над науковим виданням учених розширюється.

Збірник також індексовано в *Google Scholar*, міжнародних реферативних базах даних *Academic Research Index (ResearchBib)*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)*, *ERIH PLUS*, *EuroPub*, *Index Copernicus International*, *RefSeek*, *WorldCat* і зареєстровано у Реєстрі наукових видань України й на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI. Повнотекстові електронні версії видання у вільному доступі розміщено в мережі *Internet* на платформах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, у репозитарії ННЦ ICE, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

Розділи Збірника незмінні — «Дослідницькі роботи» (*Research Papers*) і «Наукові нотатки» (*Case Notes*), на останніх сторінках традиційно вміщено інформацію про наукові події, які відбулися за останні три місяці.

Розділ «Дослідницькі роботи» розпочинає стаття доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України **Валерія Сокурєнка** та доктора філософії в галузі права **Володимира Твердохліба** «Практика Європейського суду з прав людини у формуванні стандартів призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні», у якій автори визначають стандарти призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні, сформовані в практиці Європейського суду з прав людини, а також окреслюють їхнє значення для забезпечення

⁹ Про внесення змін до Порядку формування Переліку наукових фахових видань України : наказ Міносвіти і науки України від 19.01.2026 р. № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0129-26#Text> (дата звернення: 20.06.2026).

права на справедливий судовий розгляд і вдосконалення національної практики застосування спеціальних знань.

У науковій праці докторки юридичних наук, професорки **Наталії Філіпенко** розглянуто проблему мобінгу як одну з найбільш небезпечних форм психологічного тиску в трудових колективах, що негативно впливає на добробут працівників і стабільність організацій. Науковиця зазначає, що в контексті мобінгу особливого значення набуває колективний договір як локальний превентивний інструмент, що дає змогу закріпити правила корпоративної етики, передбачити чіткі механізми розгляду скарг і гарантії захисту від необґрунтованих санкцій та визначити відповідальність сторін, і наголошує на ролі судової експертизи як основного доказового механізму у справах про мобінг. Авторка стверджує, що саме експертні дослідження забезпечують об'єктивне підтвердження фактів психологічного тиску, аналізування комунікацій та оцінювання його впливу на психічне здоров'я працівника. Поєднання превентивної функції колективного договору й доказової сили судової експертизи створює комплексну систему захисту від мобінгу.

Доктор юридичних наук, професор **Михайло Щербаковський** і доктор юридичних наук **Юрій Мирошниченко** у статті «Роль суду у верифікації експертних доказів: від презумпції компетентності до перевірки достовірності» досліджують проблему визначення меж судового контролю за науковою обґрунтованістю експертних доказів у кримінальному провадженні в умовах стрімкого розвитку спеціальних знань (зокрема, цифрових і алгоритмічних методів дослідження). Дослідники виокремлюють концептуальні відмінності між англо-американською й кон-

тинентальною моделями судової верифікації експертних доказів, визначають їхній вплив на межі судового контролю та обґрунтовують доцільність переходу до процедурної перевірки наукової надійності застосованих у кримінальному провадженні експертних методик. Перспективним напрямом науковці називають інтеграцію елементів *reliability inquiry* й інституціоналізацію концепції *overriding duty* як взаємодоповнювальних механізмів забезпечення наукової обґрунтованості експертних доказів, що сприятиме підвищенню якості доказування й мінімізації ризиків судових помилок.

Продовжує рубрику стаття докторки юридичних наук, доцентки **Вікторії Білої** та кандидата юридичних наук **Станіслава Шептуховського** «Проведення судової експертизи в межах заходів забезпечення доказів до подання позову в адміністративному судочинстві», у якій досліджено процесуальний механізм забезпечення доказів до початку адміністративного провадження крізь призму призначення судом експертизи в провадженні, ще не розпочатому жодним судом. Автори вважають, що задоволення судами першої інстанції доказових потреб потенційного позивача не накладається на поняття предметної або територіальної підсудності та є самобутнім явищем, яке лише формально, але не змістовно охоплено інстанційною підсудністю.

Докторка юридичних наук, професорка **Ірина Петрова** та наукові співробітниці **Тетяна Кінушева** й **Дарина Духненко** в науковій праці «Ознаки помилок судового експерта: відмінність від помилок в інших сферах людської діяльності» визначають передумови виникнення та ознаки експертних помилок, їх відмінність від помилок в інших сферах людської діяльності. Наголошують,

що помилковість завжди ненавмисна, що відрізняє її від неправди (брехні) і дезінформації. Дослідниці називають причини помилок: об'єктивні (похибки вимірювальних приладів, незафіксований вплив на об'єкти дослідження навколишнього середовища тощо) і суб'єктивні (самовпевненість і неухважність експерта, його захоплення помилковою версією тощо).

Кандидатка юридичних наук **Тетяна Бобко** у статті «Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя» розкриває теоретичні та прикладні аспекти криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя й окреслює перспективи подальших досліджень, пов'язаних із розробленням криміналістичних рекомендацій і методик для окремих видів зазначених правопорушень.

У праці «Застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги» докторка філософії в галузі права **Крістіна Романаскас** зазначає, що застосування спеціальних знань має системоутворювальне значення для процесу доказування та є важливим елементом криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги.

Завершує розділ доробок кандидата технічних наук, доцента **Івана Пугача**, доктора технічних наук, професора **Юрія Чеберячка** та **Вадима Харченка** й **Інни Пугач** «Обмеження застосування методів каузального моделювання в судовій гірничотехнічній експертизі та шляхи їх подолання», де окреслено наукову проблему методичного розриву між сучасними каузальними моделями аналізу складних аварійних подій і процесуальними вимогами до судової гір-

ничотехнічної експертизи, у межах якої експерт зобов'язаний спиратися лише на надані матеріали, свою компетенцію та процедури обґрунтування, що піддаються перевірці. Дослідники доводять, що фазово-модульна декомпозиція дає змогу процесуально коректно реагувати на нестачу вихідних даних і формувати логічний, прозорий висновок експерта, та підтверджують придатність підходу для аналізу подій на відкритих і підземних гірничих роботах за допомогою практичної апробації.

Перша стаття розділу «Наукові нотатки» кандидатки юридичних наук, старшої дослідниці (за вченим званням), провідної наукової співробітниці Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України **Галини Авдєєвої** присвячена світовому досвіду пріоритезації як інструменту підвищення результативності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів.

Кандидат юридичних наук, докторант Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Віктор Квашин** виокремлює умови реалізації права адміністративного органа на адміністративну допомогу та досліджує можливості його застосування в діяльності органів держфінконтролю, а також наголошує на необхідності впровадження запобіжників від зловживання таким правом.

Особливості криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом віртуальних активів, та основні елементи механізму їх скоєння розкрито у праці спеціаліста-консультанта у сфері криптоаналітики (NDA) **Дмитра Нестерова**.

Аспірант Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Олексій Лозовий** аналізує історію

становлення та перспективи розвитку системи ДНК-ідентифікації у світі, зокрема в Україні: поступовий перехід від поодиноких експертиз до створення централізованої системи, яка за своєю структурою та принципами наближена до європейських моделей середнього наповнення.

Продовжує наукові нотатки праця аспіранта ННЦ ІСЕ **Володимира Лежніна**, присвячена адміністративно-правовим аспектам зниження корупційних ризиків під час застосування замовниками нецінових критеріїв оцінки до публічних закупівель в Україні й ролі та місця у цьому процесі судово-економічної експертизи.

Олег Гайдук розглядає методологічні аспекти виявлення слідів папілярних узорів на паперових поверхнях методом електростатичного репродукування зображень з наочними прикладами результатів користування приладом ESDA 2/B, а також аналізує відмінність цього способу дослідження від наявних методів виявлення слідів папілярних узорів.

Завершує розділ стаття **Михайла Кузьменка** та **Сергія Остапова**, увагу в якій акцентовано на питаннях проведення судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці, визначенні ознак недотримання (нехтування) постраждалими працівниками правил особистої безпеки, що призвело до нещасних випадків.

Останні сторінки Збірника присвячено відомостям про наукові події, які відбулися за останні три місяці.

Редакційна колегія щиро дякує авторам за довіру й високоякісні наукові матеріали, що склали цей випуск. Ваші дослідження роблять вагомий внесок у розвиток наукової думки. Ми також запрошуємо нових авторів, дослідників і практиків до співпраці у межах підго-

товки наступного номера. Публікація у нашому Збірнику — це чудова можливість для апробації ваших досліджень, обміну досвідом з колегами та вагомий внесок у розвиток сучасної науки.

Будемо раді бачити ваші статті в нашому наступному випуску! Будуймо майбутнє науки разом!

**Unshakable Science: A History
of the Theory and Practice of Forensic
Science and Criminalistics Research Paper
Collection and its Adaptation
to War Challenges**

Ella Simakova-Yefremian

The Research Paper Purpose is to shed light on the academic development of the “Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics” Research Paper Collection: a professional research paper journal. The previous issues of the Collection elaborate on existing barriers in adapting forensic and criminalistics practices to the challenges of wartime following the outbreak of full-scale military aggression against Ukraine. This article showcases the traditional section-by-section overview of the current journal, with its content organised under the headings “Research Papers”, “Case Notes” and “Scientific News”.

Keywords: print edition; research paper collection; forensic science; pre-trial investigation; judicial proceedings; special knowledge; forensic examination; workplace bullying; digital forensics; DNA identification; papillary ridge patterns.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні

й аналізуванні даних, рішення
про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів, що стосується цієї теми; хоча Е. Сімакова-Єфремян є головною редакторкою збірника, вона не брала участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

Simakova-Yefremian, E. (2026). From Theory to Practice: 25 years of research paper collection Theory and Practice of Forensic Sci-

ence and Criminalistics. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Issue 1 (42). DOI: [10.32353/khrife.1.2026.01](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2026.01).

Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky [Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics] (2006). Vyp. 6. Kharkiv [in Ukrainian].

Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky [Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics] (2007). Vyp. 7. Kharkiv [in Ukrainian].

Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky [Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics] (2008). Vyp. 8. Kharkiv [in Ukrainian].

Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky [Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics] (2009). Vyp. 9. Kharkiv [in Ukrainian].

Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky [Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics] (2010). Vyp. 10. Kharkiv [in Ukrainian].

Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics (2022). Issue 1 (26). DOI: [10.32353/khrife.1.2022](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2022).

Сімакова-Єфремян, Е. (2026). Наука, яку не зупинити: до історії збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» та його адаптації до викликів війни. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 5—12. DOI: [10.32353/khrife.2.2026.01](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.01).

Практика Європейського суду з прав людини у формуванні стандартів призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні

Валерій Сокурєнко ^{*а}, Володимир Твердохліб ^{**б}

* Д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. Національної академії правових наук України, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Вінниця, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

** Д-р філос. в галузі права, докторант ННЦ «ІСІ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6544-2378>, e-mail: volodymyr.1117@ukr.net

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, нагляд.

^б Написання оригінального рукопису, валідація.

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.02 УДК 343.985(477)

Надійшло 14.05.2026 / Рецензовано 20.05.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

Мета статті — визначити стандарти призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні, сформовані у практиці Європейського суду з прав людини, а також окреслити їхнє значення для забезпечення права на справедливий судовий розгляд і вдосконалення національної практики застосування спеціальних знань. Реалізації поставленої мети сприяв комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема аналізу й синтезу, індукції й дедукції, а також діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та узагальнення. З'ясовано, що практика ЄСПЛ уже містить цілу систему процесуальних стандартів, які поширюються на сферу призначення та проведення судових експертиз, хоча безпосередньо вони не закріплені в положеннях ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. З'ясовано, що ЄСПЛ розглядає судову експертизу не як ізольований процесуальний інструмент застосування спеціальних знань, а як складник механізму доказування, порушення якого здатне впливати на загальну справедливість кримінального провадження. Визначено, що до основних стандартів, сформованих у практиці ЄСПЛ, належать стандарти: повноти матеріалів, змагальності, процесуальної рівності

сторін, обґрунтованості призначення експертизи, оперативності, незалежності експерта й ефективності розслідування. Простежено, що відповідні стандарти утворюють взаємопов'язану систему процесуальних вимог, яка охоплює етапи призначення, проведення та оцінювання результатів експертного дослідження. Обґрунтовано, що зміст практики ЄСПЛ передбачає не лише загальні процесуальні підходи, а й конкретні криміналістичні правила застосування спеціальних знань. Зокрема, забезпечення достатності наданих експертові матеріалів слід розглядати як процесуальну гарантію права сторін на перевірку доказів; неодноразове призначення повторних експертиз без належного обґрунтування може свідчити про неефективність розслідування; а незалежність експерта потрібно оцінювати не лише за його процесуальним статусом, а й з урахуванням інституційних і функційних зв'язків, здатних впливати на довіру до результатів дослідження. Доведено, що підвищення ефективності використання судових експертиз у кримінальному провадженні потребує системного врахування стандартів ЄСПЛ під час застосування положень ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України, удосконалення практики мотивування процесуальних рішень із призначення експертиз, забезпечення реальної змагальності сторін і посилення гарантій незалежності експертної діяльності.

Ключові слова: досудове розслідування; судове провадження; спеціальні знання; експертиза; призначення експертизи; експерт; спеціаліст; висновок експерта, практика ЄСПЛ; доказування; стандарт доказування; належна правова процедура.

Постановка наукової проблеми

Судова експертиза в кримінальному провадженні є одним із засобів застосування спеціальних знань для визначення обставин, які мають значення для кримінального провадження. Висновок експерта часто значно впливає на формування доказової бази, оцінювання фактичних обставин справи й ухвалення процесуальних рішень. Особливого значення результати судових експертиз набувають у складних категоріях кримінальних проваджень, де встановлення істотних для справи фактів потребує застосування спеціальних медичних, пси-

хіатричних, економічних, технічних, комп'ютерних та інших знань.

Попри те, що національне кримінальне процесуальне законодавство доволі докладно регламентує порядок призначення та проведення судових експертиз, сучасна правозастосовна практика свідчить про існування низки проблемних аспектів, пов'язаних із забезпеченням процесуальної рівності сторін під час залучення експертів, із дотриманням принципу змагальності, належним обґрунтуванням необхідності призначення експертних досліджень, своєчасністю їх проведення, повнотою наданих експертам матеріалів, а також

забезпеченням незалежності й неупередженості експертної діяльності. Наявність таких проблем здатна негативно вплинути не лише на ефективність судового розслідування, а й на забезпечення права особи на справедливий судовий розгляд.

Водночас практика Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) свідчить, що хоча положення ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі — Конвенція) безпосередньо не регламентують порядку призначення або проведення судових експертиз¹, сформовані ЄСПЛ підходи фактично визначають систему процесуальних стандартів, яких мають дотримувати держави під час застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні². Аналіз рішень ЄСПЛ дає змогу виокремити вимоги щодо рівності сторін, ефективності розслідування, розумності строків, повноти доказової бази, належної обґрунтованості висновків експертів і незалежності експертів.

У зв'язку із цим особливою актуальністю набуває необхідність комплексного дослідження практики ЄСПЛ з формування стандартів призначення та проведення судових експертиз, а також визначення можливостей їх імплементації в українське кримінальне процесуальне законодавство і практику його застосування. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності застосування спеціальних знань, забезпеченню гарантій справедливого судового розгляду

й удосконаленню механізму доказування в кримінальному провадженні.

Мета статті

Визначити стандарти призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні, сформованих у практиці ЄСПЛ, а також напрями вдосконалення національної правозастосовної практики і положень кримінального процесуального законодавства.

Методи дослідження

Реалізації поставленої мети сприяло застосування загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, обрання яких зумовлено предметом дослідження й особливостями аналізу практики користування судовими експертизами крізь призму стандартів ЄСПЛ.

За допомогою формально-логічних методів (аналізу, синтезу, індукції, дедукції) опрацьовано положення українського кримінального процесуального законодавства, насамперед ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України³ (далі — КПК України), положення ст. 6 Конвенції, а також доктринальні підходи до призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні. Зазначені методи застосовано для виявлення змісту окремих стандартів ЄСПЛ, визначення їхніх ознак і формулювання висновків про процесуальне значення судово-експертної діяльності.

- 1 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 р. ; ратифік. Закон. України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР ; чинна для України з 11.09.1997 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 03.05.2026).
- 2 Щербаковський М. Г. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на формування стандартів проведення судових експертиз. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. Вип. 10. DOI: [10.5281/zenodo.15225970](https://doi.org/10.5281/zenodo.15225970) (дата звернення: 03.05.2026).
- 3 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.05.2026).

Діалектичний метод став у пригоді для дослідження взаємозв'язку між потребою забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень і необхідністю дотримати процесуальних гарантій під час застосування спеціальних знань. Цей метод дав змогу виявити суперечності між завданнями оперативного отримання доказової інформації та потребою забезпечення принципів змагальності, процесуальної рівності сторін, розумності строків і справедливого судового розгляду.

Системно-структурний метод сприяв дослідженню судово-експертної діяльності як цілісного механізму, що охоплює етапи призначення, проведення й оцінювання результатів експертного дослідження, формуванню класифікації стандартів ЄСПЛ у сфері призначення та проведення судових експертиз, а також визначенню взаємозв'язків між стандартами повноти матеріалів, процесуальної рівності, оперативності, обґрунтованості призначення експертизи, незалежності експерта й ефективності розслідування.

За допомогою порівняльно-правового методу зіставлено положення кримінального процесуального законодавства України й підходів, сформованих у практиці ЄСПЛ щодо користування судовими експертизами. Це дало змогу визначити рівень узгодженості положень національного законодавства зі стандартами Конвенції та виявити окремі напрями їх практичної імплементації.

Методом узагальнення послугоувалися для систематизації практики

ЄСПЛ, формування авторської класифікації відповідних стандартів і вироблення практичних рекомендацій із їх застосування в діяльності слідчого, прокурора й суду під час призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить, що останнім часом тенденції розвитку проблематики застосування спеціальних знань дедалі більше зміщуються від загальнотеоретичних аспектів до прикладних питань, особливо під час документування й розслідування воєнних злочинів і кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією. У працях сучасних дослідників основну увагу приділено питанням цифрової криміналістики, застосуванню OSINT-технологій, БпЛА, комплексних і комісійних експертиз, особливостям фіксації слідів бойових дій, міждисциплінарній взаємодії та застосуванню спеціальних знань в умовах воєнного стану. До того ж спеціальні знання дедалі частіше розглядають не лише як засіб отримання доказів, а й як комплексний організаційний, аналітичний і управлінський інструмент забезпечення ефективності розслідування. Таке переорієнтування наукового пошуку свідчить про формування окремого напрямку досліджень, пов'язаного з адаптацією традиційних підходів до застосування спеціальних знань в умовах розслідування воєнних злочинів і злочинів агресії⁴.

4 Бершов Г. Є. Теоретико-правові та праксеологічні основи використання спеціальних знань при розслідуванні військових злочинів: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2024. 410 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/959a2411-029d-49f0-ab7e-469652fe77a3/content> (дата звернення: 05.05.2026) ; Сергєєва Д. Б. Використання спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності: процесуальні аспекти, експертна взаємодія та цифрова криміналістика. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Вип. 6. Ч. 3. С. 234—247.

Водночас, попри активізацію наукових досліджень у зазначеному напрямі й суттєве розширення кола питань, пов'язаних із застосуванням спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів, поза належною увагою залишається проблематика стандартів, яких необхідно дотримувати під час збирання доказів за допомогою реалізації процесуальних, а в окремих випадках — і не процесуальних форм застосування спеціальних знань. Насамперед недостатньо дослідженими залишаються питання впливу міжнародних стандартів на організацію такої діяльності, критерії допустимості й належності отриманих результатів, а також значення практики ЄСПЛ для формування відповідних підходів. Зокрема, комплексного наукового осмислення потребує практика ЄСПЛ як джерело стандартів, що визначають вимоги до застосування спеціальних знань у процесі отримання, перевірки й оцінювання доказової інформації. Саме це зумовлює необхідність подальшого дослідження відповідної проблематики й обґрунтовує актуальність її наукового опрацювання.

Викладення основного матеріалу дослідження

Пріоритетне значення в контексті дослідження стандартів призначення та про-

ведення судових експертиз має стандарт справедливого судового розгляду, закріплений у ст. 6 Конвенції⁵. Хоча положення цієї статті безпосередньо не містять спеціальної регламентації судово-експертної діяльності, практика ЄСПЛ свідчить, що гарантії справедливого суду поширюються на всі процесуальні механізми, які впливають на визначення обставин кримінального правопорушення та формування доказової бази. У цьому аспекті судова експертиза не є винятково технічним інструментом застосування спеціальних знань: вона є елементом системи забезпечення права особи на справедливий судовий розгляд.

Слід зауважити, що в практиці ЄСПЛ категорія справедливого судового розгляду має комплексний характер і охоплює сукупність взаємопов'язаних процесуальних гарантій, зокрема право бути вислуханим, принцип рівності сторін, змагальність процесу, право на ефективний захист, дотримання розумних строків і належну процедуру дослідження доказів. Оскільки висновок експерта здатний істотно вплинути на оцінювання фактичних обставин кримінального провадження, то порядок його отримання, дослідження та застосування також має відповідати цим вимогам.

У межах аналізованої проблематики важливе значення має стандарт доказування «поза розумним сумнівом», який

DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.3.36 (дата звернення: 05.05.2026) ; Сиводєд І. С. Застосування спеціальних знань і призначення експертних досліджень під час розслідування кримінальних правопорушень, які були вчинені на окупованих територіях України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2024. Т. 35 (74). № 2. С. 108—116. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2024.2/17 (дата звернення: 05.05.2026) ; Синоверський А. Організаційно-тактичні та психологічні основи використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 129—140. DOI: 10.33270/03233302.129 (дата звернення: 05.05.2026) ; Тимошко В. В. Використання спеціальних знань під час документування та розслідування воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 307—314. DOI: 10.32631/vca.2024.1.25 (дата звернення: 05.05.2026).

5 Конвенція про захист прав URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 03.05.2026).

у практиці ЄСПЛ розглядають як критерій оцінювання достатності доказів для встановлення вини особи. Його сутність полягає в необхідності досягнення такого рівня переконливості доказової інформації, який виключає обґрунтовані сумніви щодо визначених обставин. Водночас відповідний стандарт не означає абсолютної математичної достовірності, проте потребує формування внутрішньо узгодженої, логічної та достатньої сукупності доказів, яка допоможе дійти переконливого висновку про обставини кримінального правопорушення.

У науковій літературі зазначено, що стандарт «поза розумним сумнівом» характеризує необхідний рівень достовірності знань про обставини кримінального провадження, якого повинен досягти суб'єкт доказування завдяки формуванню достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів⁶. Водночас його практична реалізація безпосередньо пов'язана з якістю проведених експертних досліджень, оскільки неналежний висновок експерта або процесуальні порушення під час його отримання можуть поставити під сумнів достовірність усієї доказової конструкції.

У цьому контексті показовим є рішення ЄСПЛ у справі «Зоріна та інші проти України», у якому ЄСПЛ наголосив, що ефективність розслідування передбачає дотримання вимоги ретельності й належної сумлінності під час встановлення обставин події. ЄСПЛ підкреслив, що державні органи не мають покладатися на поспішні або необґрун-

товані висновки як на підставу для процесуальних рішень, а зобов'язані вживати всіх розумних і доступних заходів для забезпечення збирання доказів, включно з проведенням необхідних судових експертиз⁷. Недоліки розслідування, які перешкоджають встановленню обставин кримінального правопорушення або осіб, причетних до його вчинення, можуть свідчити про невідповідність стандарту ефективного розслідування.

З огляду на зазначене можна дійти висновку, що у практиці ЄСПЛ судову експертизу розглядають не як ізольовану процесуальну дію, а як складник загального механізму забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Відповідно, будь-які порушення, пов'язані з неналежним призначенням експертизи, неповнотою матеріалів, недоліками дослідження або формальним підходом до оцінювання висновку експерта, можуть мати наслідком порушення конвенційних гарантій і поставити під сумнів справедливість кримінального провадження загалом.

Важливим стандартом, що безпосередньо впливає на порядок призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні, є принцип змагальності й рівності сторін. Його зміст полягає в забезпеченні кожному учасникові кримінального провадження реальної можливості представляти свою правову позицію в умовах, які не ставлять одну зі сторін у суттєво менш сприятливе становище порівняно з другою. У контексті застосування спеціальних знань це положення набуває особливого значення, оскільки резуль-

6 Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2020. 530 с. URI: <https://hdl.handle.net/11300/13756> (дата звернення: 03.05.2026).

7 Справа «Зоріна та інші проти України» (Заява № 20295/07 та 3 інші заяви — див. перелік у додатку) : ріш. ЄСПЛ від 14.02.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e22#Text (дата звернення: 03.05.2026).

тати експертних досліджень часто мають вирішальний вплив на визначення фактичних обставин кримінального правопорушення та формування внутрішнього переконання суду.

Принцип змагальності є одним із фундаментальних елементів права на справедливий судовий розгляд, гарантованого ст. 6 Конвенції. Його реалізація передбачає не лише формальне надання сторонам процесуальних прав, а й створення реальних механізмів для ефективного користування такими правами. У сфері судово-експертної діяльності це означає забезпечення сторонам можливості ознайомлюватися з матеріалами експертного дослідження, ставити питання експертові, оспорювати висновки, ініціювати проведення додаткових або повторних досліджень, а також залучати альтернативні висновки експертів.

У практиці ЄСПЛ зазначені підходи отримали подальший розвиток. Показовим у цьому аспекті є рішення у справі *Brandstetter v. Austria*, у якому ЄСПЛ сформулював важливі орієнтири із забезпечення процесуальної рівності сторін під час користування експертними висновками. ЄСПЛ зазначив, що право на змагальний судовий процес як складник права на справедливий судовий розгляд передбачає надання кожній стороні можливості ознайомлюватися з усіма доказами й зауваженнями, поданими судові, а також висловлювати свою позицію щодо них⁸. Відповідно, сторона захисту не може бути позбавлена можливості ефективно реагувати на висновки експертів, надані стороною обвинувачення.

Важливим аспектом у межах згаданої справи стало визнання того, що формальна рівність процесуальних прав не

завжди гарантує фактичну рівність можливостей. Якщо одна зі сторін має істотну перевагу в доступі до експертних ресурсів, можливостях залучення фахівців або отриманні спеціальних знань, це може створювати процесуальний дисбаланс і впливати на справедливість провадження загалом. Саме тому ЄСПЛ виходить із необхідності забезпечення не лише юридичної, а й фактичної рівності сторін.

Особливого значення у цьому контексті набуває право сторони захисту на альтернативне експертне дослідження. Практика ЄСПЛ свідчить, що відмова в можливості поставити під сумнів висновки експерта за допомогою отримання іншого фахового висновку за певних обставин можна розцінювати як обмеження права на ефективний захист. Альтернативна експертиза в такому разі є не способом дублювання вже проведеного дослідження, а процесуальним механізмом забезпечення балансу між сторонами кримінального провадження.

У зв'язку із цим стає важливим питання допустимості висновків експертів і процесуальних умов користування ними. Правила оцінювання доказів не мають створювати ситуації, коли одну зі сторін фактично позбавлено можливості поставити під сумнів достовірність або обґрунтованість висновку експерта. Інакше висновок експерта ризикує перетворитися на доказ із наперед визначеною силою, що суперечить загальним засадам кримінального провадження.

Отже, аналіз практики ЄСПЛ дає змогу дійти висновку, що принцип змагальності у сфері судово-експертної діяльності передбачає не лише право сторін брати участь у дослідженні доказів, а й обов'язок держави забезпечити реальну рівність процесуальних можливостей

⁸ Case of *Brandstetter v. Austria* (Application No. 11170/84; 12876/87; 13468/87). 28 Aug. 1991 / HUDOC : web. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57683> (дата звернення: 03.05.2026).

під час застосування спеціальних знань. Це створює необхідні передумови для формування справедливого механізму доказування й мінімізує ризики домінування однієї сторони в процесі визначення обставин кримінального провадження.

Наступним важливим стандартом, сформованим у практиці ЄСПЛ щодо користування судовими експертизами, є вимога дотримання розумних строків кримінального провадження та недопустимості необґрунтованого затягування розслідування внаслідок багаторазового призначення повторних експертних досліджень. Зазначений стандарт безпосередньо пов'язаний з гарантіями справедливого судового розгляду, передбаченими ст. 6 Конвенції, а також процесуальним обов'язком держави забезпечити ефективне розслідування обставин кримінального правопорушення.

Варто зауважити, що проведення судової експертизи об'єктивно пов'язане з певними витратами часу, необхідними для отримання, дослідження й оцінювання матеріалів, застосування спеціальних методик і формування обґрунтованих висновків. Водночас складність експертного дослідження або необхідність застосування спеціальних знань не можуть автоматично виправдовувати надмірну тривалість кримінального провадження. У практиці ЄСПЛ послідовно простежується підхід, відповідно до якого органи досудового розслідування й суд мають організовувати процес збирання доказів у такий спосіб, щоби забезпечити оперативність проведення необхідних процесуальних дій, не допускаючи невинуватених затримок.

Особливого значення це положення набуває в разі призначення повторних судових експертиз. Само собою прове-

дення повторного експертного дослідження не суперечить вимогам справедливого судового розгляду, оскільки в окремих ситуаціях воно може бути обумовлене наявністю обґрунтованих сумнівів щодо правильності первинного висновку, його неповнотою, суперечливістю або виникненням нових фактичних обставин, які потребують спеціального дослідження. Проте систематичне призначення численних повторних експертиз без належного процесуального обґрунтування може свідчити про неефективну організацію розслідування та правити за прихований механізм затягування кримінального провадження.

Показовим у цьому контексті є рішення у справі «Басюк проти України». Аналізуючи обставини справи, ЄСПЛ визначив, що під час розслідування дорожньо-транспортної пригоди, унаслідок якої загинула донька заявника, органи досудового розслідування призначили шість повторних автотехнічних експертиз. До того ж, хоча ЄСПЛ визнав, що проведення повторної експертизи в окремих випадках може бути виправданим, він наголосив на необхідності існування належних процесуальних підстав для такого рішення. Суд звернув увагу, що неодноразове проведення досліджень одного виду щодо однакових питань за відсутності переконливого обґрунтування фактично призвело до затягування розслідування, яке тривало понад вісім років, що несумісне із вимогою ефективності кримінального провадження⁹.

Подібний підхід простежується також у справі *Mehmet Günay et Güllü Günay v. Turkey*. Суд установив, що під час розгляду справи, пов'язаної зі смертю дитини після хірургічного втручання, для визначення причинно-наслідкового

9 Справа «Басюк проти України» (Заява № 51151/10) : ріш. ЄСПЛ від 05.02.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b15 (дата звернення: 03.05.2026).

зв'язку між медичними діями й настанням смерті неодноразово призначали повторні судово-медичні експертизи. Деякі такі дослідження тривали понад рік, однак навіть значна кількість проведених експертиз не дала змоги досягти належної визначеності щодо обставин справи. ЄСПЛ підкреслив, що надмірні затримки не виправдовують ані складність справи, ані особливості предмета експертного дослідження. За результатами розгляду ЄСПЛ дійшов висновку про невідповідність провадження вимогам розумного строку¹⁰.

Згадані вище правові позиції ЄСПЛ мають важливе значення і для національної практики застосування кримінального процесуального законодавства. Так, положення ст. 332 КПК України передбачають можливість призначення повторної експертизи тільки за наявності передбачених процесуальних підстав, зокрема необґрунтованості висновку експерта, його суперечливості або виникнення сумнівів щодо правильності отриманих результатів. Отже, повторне дослідження не слід перетворювати на інструмент механічного дублювання попередніх висновків або спосіб усунення недоліків організації досудового розслідування.

Окремим стандартом, сформованим у ЄСПЛ, є вимога забезпечення повноти матеріалів, які надають експертові для проведення дослідження. Значення цього стандарту зумовлене тим, що якість та обґрунтованість висновку експерта безпосередньо залежать не тільки від професійної компетентності експерта

або застосованих методик, а й від обсягу і змісту вихідних даних, наданих для дослідження. Неповнота або вибірковість матеріалів може істотно вплинути на результати експертного дослідження, отже, і на достовірність доказової інформації загалом.

За практикою ЄСПЛ, сторонам необхідно забезпечити можливість не лише ознайомлюватися з висновком експерта, а й перевіряти достатність і належність матеріалів, на яких він ґрунтується. Так, у справі *Matytsina v. Russia* ЄСПЛ наголосив, що сторони повинні мати змогу ознайомитися з документами й матеріалами, якими послуговувався експерт під час формування висновків. Окрім того, суд повинен мати можливість перевірити, чи мав експерт достатній масив інформації для проведення дослідження¹¹. Фактично ЄСПЛ звернув увагу не лише на результат експертного дослідження, а й на належність його інформаційного підґрунтя.

Подібний підхід висловлено також у справі *Mirilashvili v. Russia*. ЄСПЛ зазначив, що застосування висновку експерта не можна вважати відповідним вимогам справедливого судового розгляду, якщо сторону захисту позбавили можливості ефективно перевірити його обґрунтованість¹². Ідеться не лише про право ознайомлення з кінцевим результатом дослідження, а й про доступ до вихідних даних, документів, матеріалів та інших джерел, на яких ґрунтується висновок.

У контексті кримінального провадження згаданий стандарт має особливе

10 Affaire Mehmet Günay et Güllü Günay c. Turquie (Requête n° 52797/08). 20 Fév. 2018 / HUDOC : web. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-181259%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-181259%22]}) (дата звернення: 03.05.2026).

11 Case of Matytsina v. Russia (Application no. 58428/10). 27/06/2014 / Ibid. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-141950> (дата звернення: 03.05.2026).

12 Case of Mirilashvili v. Russia (Application no. 6293/04). 05/06/2009 / Ibid. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-90099> (дата звернення: 03.05.2026).

практичне значення. Під час призначення експертизи слідчий або суд фактично визначає межі майбутнього дослідження, формуєчи перелік матеріалів, які передають експертові. Якщо об'єкти дослідження неповні, не містять важливих відомостей або їх сформовано вибірково, це створює ризик отримання висновків, які не відображають усіх істотних обставин кримінального провадження. Особливої актуальності ця проблема набуває під час проведення комплексних, судово-медичних, психіатричних, економічних і комп'ютерно-технічних експертиз, результати яких значно залежать від повноти наданої інформації.

Отже, практика ЄСПЛ сформувала процесуальний стандарт, відповідно до якого належна підготовка матеріалів для експертного дослідження є складником гарантії справедливого судового розгляду. Повнота матеріалів у такому разі є не технічною вимогою організації експертизи, а процесуальною гарантією забезпечення права сторін на ефективне оспорування та перевірку доказів.

Окремою групою стандартів, сформованих у практиці ЄСПЛ, є вимоги до належного обґрунтування підстав призначення експертизи. Особливого значення цей підхід набуває в разі проведення судово-психіатричних експертиз, результати яких можуть бути підставою для істотного обмеження прав особи (зокрема, пов'язаного з примусовим поміщенням до медичного закладу або обмеженням свободи пересування). У такому разі експертиза не може призначатися формально або ґрунтуватися на припущеннях, оскільки сама процедура її проведення може істотно втру-

чатися у сферу конвенційно захищених прав.

У справі *Winterwerp v. the Netherlands* ЄСПЛ сформулював важливий підхід, відповідно до якого обмеження свободи особи у зв'язку із психічним розладом можливе лише за наявності об'єктивних медичних даних, які підтверджують відповідний стан. До того ж такі висновки мають ґрунтуватися не на загальних припущеннях або суб'єктивних оцінках, а на належному медичному дослідженні¹³. Фактично ЄСПЛ заклав основу вимоги щодо достатності вихідних даних як передумови застосування спеціальних знань.

Подальший розвиток цей підхід отримав у справі *Varbanov v. Bulgaria*, де ЄСПЛ констатував порушення ст. 5 Конвенції у зв'язку з поміщенням особи до психіатричного закладу без проведення попереднього належного медичного обстеження. ЄСПЛ звернув увагу, що застосування психіатричних заходів без достатніх фактичних підстав створює ризики свавільного втручання в права людини¹⁴. Відповідно, рішення про необхідність проведення експертизи або застосування пов'язаних із нею обмежувальних заходів має спиратися на наявні об'єктивні дані, а не використовуватися як спосіб їх пошуку.

Показовою є також справа «Заїченко проти України (№ 2)», у якій заявника помістили на стаціонарну судово-психіатричну експертизу строком на тридцять діб. ЄСПЛ визначив, що відповідне рішення не було належно обґрунтовано, а матеріали справи не містили достатніх медичних даних, які б виправдовували таке втручання. Окремо ЄСПЛ звернув увагу на недостатність судового кон-

13 Case of *Winterwerp v. the Netherlands* (Application no. 6301/73). 24 Oct. 1979 / HUDOC : web. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57597> (дата звернення: 03.05.2026).

14 Case of *Varbanov v. Bulgaria* (Application no. 31365/96). 5 Oct. 2000 / Ibid. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58842> (дата звернення: 03.05.2026).

тролю за прийняттям відповідного рішення¹⁵. Отже, необхідність проведення експертизи має підтверджуватися конкретними обставинами, а не зводиться до формального посилання на потребу застосування спеціальних знань.

Схожий підхід простежується у справі *Buzadji v. the Republic of Moldova*, у якій ЄСПЛ наголосив на необхідності існування достатнього фактичного обґрунтування будь-яких процесуальних рішень, що спричиняють обмеження прав особи¹⁶. Хоча справа безпосередньо не стосувалася судової експертизи, сформульований ЄСПЛ підхід має значення і для експертної діяльності, оскільки свідчить про необхідність усебічного оцінювання сукупності даних перед ухваленням процесуального рішення.

Отже, практика ЄСПЛ дає змогу сформулювати процесуальний стандарт, відповідно до якого призначення експертизи, особливо пов'язаної з можливим обмеженням прав особи, має ґрунтуватися на достатній сукупності об'єктивних даних. Відсутність належного обґрунтування необхідності проведення експертного дослідження або використання експертизи як засобу пошуку підстав для подальших процесуальних рішень суперечить вимогам Конвенції та створює ризики свавільного втручання в права людини.

У контексті забезпечення принципу змагальності окрему увагу ЄСПЛ приділяє ситуаціям, коли сторона захисту намагається поставити під сумнів вис-

новки експертів, залучених стороною обвинувачення, застосовуючи альтернативні форми спеціальних знань. Погоджуємося з М. Щербаковським, що позбавлення сторони захисту можливості ефективно оспорювати висновки експертів або обмеження права застосовувати альтернативні фахові позиції здатне створити процесуальний дисбаланс між сторонами. У такому разі ЄСПЛ керується тим, що формальне існування процесуальних прав не є достатнім, якщо одна зі сторін фактично позбавлена можливості належно реалізувати механізми захисту. За відповідних умов це можна розцінювати як порушення п. 1 і п/п. (d) п. 3 ст. 6 Конвенції¹⁷.

Зазначений підхід має практичний інтерес і для національного кримінального провадження. Останнім часом в українській практиці простежується тенденція до залучення так званих рецензій спеціалістів на висновки судових експертів, які найчастіше ініціює сторона захисту. Зазвичай такі документи містять критичний аналіз проведеного експертного дослідження та спрямовані на перевірку його науково-методичної обґрунтованості. Предметом такого аналізу можуть бути питання дотримання затверджених методик експертних досліджень, правильності застосованих методичних рекомендацій, достатності вихідних даних і логічної узгодженості сформульованих висновків¹⁸.

Попри те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не визначає

15 Справа «Заїченко проти України (№ 2)» (Заява № 45797/09) : ріш. ЄСПЛ від 06.07.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a87 (дата звернення: 03.05.2026).

16 Case of Buzadji v. the Republic of Moldova (Application no. 23755/07). 5 Jul. 2016 / HUDOC : web. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-164928> (дата звернення: 03.05.2026).

17 Щербаковський М. Г. Зазнач. твір. DOI: 10.5281/zenodo.15225970 (дата звернення: 03.05.2026); Конвенція про захист прав ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 03.05.2026).

18 Щербаковський М. Г. Зазнач. твір. DOI: 10.5281/zenodo.15225970 (дата звернення: 03.05.2026).

рецензію спеціаліста як самостійне процесуальне джерело доказів, практика застосування таких рецензій набуває дедалі більшого поширення. Аргументовані зауваження, які містять посилання на наукові джерела, професійні стандарти, методичні матеріали й інші спеціальні відомості, часто стають предметом дослідження під час судового розгляду. Хоча такі документи не набувають самостійного доказового статусу, вони можуть впливати на формування внутрішнього переконання слідчого або суду під час оцінювання достовірності й обґрунтованості висновку експерта¹⁹.

У цьому аспекті практику ЄСПЛ доцільно розглядати ширше, аніж лише як визнання права сторони захисту на подання альтернативних висновків. Підсумком відповідних правових позицій є процесуальне правило, відповідно до якого будь-які форми застосування спеціальних знань, спрямовані на перевірку або спростування висновків, необхідно оцінювати крізь призму забезпечення фактичної рівності сторін і реальної можливості здійснення ефективного захисту.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу визначити, що практика ЄСПЛ фактично сформувала систему взаємопов'язаних стандартів призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні, які хоча й не закріплені безпосередньо у ст. 6 Конвенції, однак впливають із права на справедливий судовий розгляд, вимог ефективного розслідування, принципів змагальності та процесуальної рівності сторін. На відміну від суто процесуального підходу, у практиці ЄСПЛ судову експертизу

розглядають як складник механізму доказування, порушення якого може впливати на загальну справедливість кримінального провадження.

За результатами аналізу рішень ЄСПЛ запропоновано об'єднати стандарти ЄСПЛ у сфері призначення та проведення судових експертиз у кілька взаємопов'язаних груп. До них належать: повнота матеріалів, змагальність, процесуальна рівність сторін, обґрунтованість призначення експертизи, оперативність, незалежність експерта й ефективність розслідування. Наведені стандарти утворюють цілісну систему процесуальних вимог, яких необхідно дотримувати на всіх етапах застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Обґрунтовано, що підсумком змісту практики ЄСПЛ є правило, відповідно до якого належність висновку експерта визначається не лише правильністю застосованої методики або кваліфікацією експерта, а й дотриманням процесуальних гарантій формування такого висновку. Зокрема, стандарт повноти матеріалів передбачає обов'язок забезпечити експерта достатнім обсягом вихідних даних, а також створити сторонам можливість перевірити матеріали, що стали основою висновків. Водночас стандарт змагальності та процесуальної рівності сторін потребує забезпечення не декларативної, а реальної можливості сторони захисту оспорювати висновки експерта, ставити додаткові запитання, залучати альтернативні дослідження і брати участь у дослідженні доказів на рівних умовах зі стороною обвинувачення.

Визначено, що стандарт обґрунтованості призначення експертизи виключає її формальне застосування як інструмента пошуку підстав для прийняття подальших процесуальних рі-

¹⁹ Щербаковський М. Г. Зазнач. твір. DOI: [10.5281/zenodo.15225970](https://zenodo.org/record/15225970) (дата звернення: 03.05.2026).

шень. Особливого значення це набуває під час проведення судово-психіатричних експертиз та інших досліджень, які можуть бути пов'язані з істотним обмеженням прав особи. Водночас стандарт оперативності передбачає недопустимість невинуватеного затягування кримінального провадження неодноразовим призначенням повторних експертиз за відсутності належних процесуальних підстав.

Стандарт незалежності експерта необхідно оцінювати не лише за його формальним процесуальним статусом, а й крізь призму інституційних і функційних зв'язків, які потенційно можуть впливати на довіру до результатів дослідження. До того ж стандарт ефективності розслідування вимагає від органів досудового розслідування застосування всіх доступних процесуальних можливостей для повного встановлення обставин кримінального правопорушення, включно зі своєчасним і належно обґрунтованим призначенням судових експертиз.

Положення ст. 242 КПК України, які визначають підстави призначення експертизи й випадки її обов'язкового проведення, загалом узгоджуються з конвенційними стандартами, проте практика їх застосування потребує більш системного врахування підходів ЄСПЛ. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне посилити практичну орієнтованість процесуальних рішень за допомогою запровадження рекомендацій з обґрунтування необхідності експертного дослідження, забезпечення повноти матеріалів, які направляють експертові, і належного мотивування повторного призначення експертиз.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в можливості застосування сформульованих стандартів як орієнтирів для діяльності слідчого,

прокурора й суду під час прийняття рішень щодо призначення, організації та оцінювання судових експертиз. Їх імплементація сприятиме підвищенню якості доказування, мінімізації процесуальних ризиків і забезпеченню відповідності національної практики міжнародним стандартам захисту прав людини.

**Practice of the European Court
of Human Rights in Shaping Standards
for the Ordering and Conduct
of Forensic Examinations
in Criminal Proceedings**

Valerii Sokurenko, Volodymyr Tverdokhlib

The Article Purpose is to single out standards governing the ordering and conduct of forensic examinations in criminal proceedings, shaped by the practice of the European Court of Human Rights, and to contextualize their significance for ensuring the right to a fair trial and streamlining the national practice of applying special knowledge. To accomplish this goal, we employed a range of general scientific and legal methods, including analysis and synthesis, induction and deduction, as well as dialectical, systemic-structural, comparative legal and generalisation approaches. It has been clarified that the practice of the European Court of Human Rights already encompasses a multifaceted system of procedural standards applicable to the ordering and conduct of forensic examinations, although these are not explicitly enshrined in provisions of Art. 6 of the European Convention on Human Rights. It has been concluded that the ECHR regards forensic examination not as an isolated procedural tool for applying special knowledge, but rather as a component of the proof procedure, and any violation of this procedure is capable of affecting the overall fairness of criminal proceedings. The following standards have been recognised as fundamental in the practice of the European Court of Human Rights: sufficiency of case materials, adversarial proceedings,

principle of equality of arms, reasonableness of ordering a forensic examination, promptness, independence of a forensic expert, and investigation efficiency. It has been observed that the respective standards constitute an interrelated system of procedural requirements covering the stages of ordering, conducting and evaluating forensic examinations. Reasoned arguments have been put forward to show that the practice of the European Court of Human Rights covers both common procedural approaches and specific forensic rules governing the application of special knowledge. More specifically, ensuring sufficient evidence is provided to a forensic expert should be regarded as a core procedural safeguard for the parties' right to examine evidence; repeated ordering of forensic re-examinations without proper justification may point to an ineffective investigation and a forensic expert's independence should be determined not only through their procedural status, but also by taking into account any institutional or functional links that could affect credibility of research findings. It has been proven that enhancing the efficiency of forensic examinations used in criminal proceedings requires the systematic consideration of ECHR standards during the implementation of provisions of Art. 242 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the refinement of the practice of providing reasons for procedural decisions on the ordering of forensic examinations, the assurance of effective adversarial nature of proceedings, and the strengthening of independence guarantess in forensic expert activities.

Keywords: pre-trial investigation; judicial proceedings; special knowledge; forensic examinations; ordering forensic examination; forensic expert; specialist; expert's opinion; ECtHR practice; proof; standard of proof; due process.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ

у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

Reference

- Bershov, H. Ye. (2024). *Teoretyko-pravovi ta prakseolohichni osnovy vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni viiskovykh zlochyniv* [Theoretical, legal and praxeological bases of the use of special knowledge in the investigation of military crimes] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/959a2411-029d-49f0-ab7e-469652fe77a3/content> [in Ukrainian].
- Kret, H. R. (2020). *Mizhnarodni standarty dokazuvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta praktychni osnovy* [International Standards of Proof in the Criminal Procedure of Ukraine: Theoretical, Legal and Practical Fundamentals] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Odesa. URI: <https://hdl.handle.net/11300/13756> [in Ukrainian].
- Serhieieva, D. B. (2025). *Vykorystannia spetsialnykh znan u rozsliduvanni voiennykh zlochyniv i zlochyniv proty liudianosti: protsesualni aspekty, ekspertna vzaiemodiia ta tsyfrova kryminalistyka* [Use of special knowledge in the investigation of war crimes and crimes against humanity: procedural aspects, expert interaction, and digital criminalistics]. *Analychno-*

- porivniialne pravoznavstvo. Vyp. 6. Ch. 3. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.3.36 [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2025). Vplyv rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na formuvannya standartiv provedennia sudovykh ekspertyz [The impact of European Court of Human Rights decisions on the development of forensic examination standards]. *Ukrainskyi polityko-pravovyi dyskurs*. Vyp. 10. DOI: 10.5281/zenodo.15225970 [in Ukrainian].
- Synoverskyi, A. (2023). Orhanizatsiino-taktychni ta psykholohichni osnovy vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh orhanizovanyimi zlochynnymy hrupamy v umovakh voiennoho stanu [Organizational-tactical and Psychological Basis of the Use of Special Knowledge during the Investigation of Criminal Offenses Committed by Organized Criminal Groups under the Conditions of the State of Martial]. *Yurydychna psykholohiia*. № 2 (33). DOI: 10.33270/03233302.129 [in Ukrainian].
- Syvodied, I. S. (2024). Zastosuvannia spetsialnykh znan i pryznachennia ekspertnykh doslidzhen pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, yaki byly vchyneni na okupovanykh terytoriiakh Ukrainy [Application of specialized knowledge and appointment of expert studies in the investigation of criminal offenses committed in the occupied territories of Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky*. T. 35 (74). № 2. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2024.2/17 [in Ukrainian].
- Tymoshko, V. V. (2024). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas dokumentuvannia ta rozsliduvannia voiennykh zlochyniv [Use of specialized knowledge during documentation and investigation of war crimes]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 1 (31). DOI: 10.32631/vca.2024.1.25 [in Ukrainian].

Сокурєнко, В., Твердохліб, В. (2026). Практика Європейського суду з прав людини у формуванні стандартів призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 13–27. DOI: 10.32353/khrife.2.2026.02.

Counteracting Mobbing: The Role of Collective Bargaining Agreements and Forensic Expert Studies

Nataliia Filipenko *

* Doctor of Legal Sciences, Professor, National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute” (KHAI), Kharkiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>, e-mail: n.filipenko@khai.edu

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.03 УДК 349.2:316.62:343.98

Надійшло 26.03.2026 / Рецензовано 09.04.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

This scientific paper examines mobbing as one of the most harmful forms of psychological pressure within workplace collectives, undermining employee well-being and organizational stability. To accomplish the goal, general scientific methods have been employed: observation, comparison, abstraction, analysis, synthesis, modelling, etc. It emphasizes that, despite the statutory incorporation of the concept of «harassment (mobbing)» into the Labour Code of Ukraine, existing legal mechanisms require further development, while anti-discrimination legislation calls for stronger practical instruments. In this context, the collective bargaining agreement assumes particular importance as a preventive tool, enabling the institutionalization of corporate ethics, the establishment of clear grievance procedures, guarantees of protection against unfounded sanctions, and a precise definition of the parties' liability. At the same time, the role of forensic expertise as a crucial evidentiary mechanism in mobbing cases is underscored. Specifically, forensic examinations – psychological, linguistic, and sociological – provide objective substantiation of psychological pressure, facilitate the analysis of workplace communications, and assess their impact on employees' mental health. The synergy between the preventive function of collective bargaining agreements and the evidentiary strength of forensic expert studies creates a comprehensive system of protection against mobbing. The article also explores international standards, notably International Labour Organization's Convention No. 190 and ILO Recommendation No. 206, as well as European Union – Directive 2000/78/EC, which establish

principles of equality and prohibit psychological violence in the workplace. Their fundamental role in harmonizing national legislation and building a multi-level system of mobbing prevention – based on the integration of legal guarantees, organizational measures, socio-psychological methods, and forensic expert studies – is substantiated.

Keywords: *mobbing; labour relations; collective bargaining agreement; discrimination; social dialogue; counteraction; prevention; forensic expert studies.*

Research Problem Formulation

International jurisprudence and comparative legal analysis indicate that counteracting mobbing has become a cornerstone in the evolution of labor law and social policy within European jurisdictions. Ukraine is progressively harmonizing its national framework with international standards on the protection of employees against psychological harassment. Recent amendments to the Labour Code of Ukraine (notably Law No. 2759-IX and subsequent normative acts effective as of 2026) – together with contemporary legislative initiatives – are aimed at institutionalizing response mechanisms and strengthening both direct and vicarious employer liability. This phenomenon acquires heightened legal and social significance amidst the ongoing state of war – wherein the psychological burden on human capital escalates sharply. Under such circumstances, mobbing functions as an additional factor destabilizing work collectives. Ensuring a psychologically safe and supportive occupational environment therefore transcends statutory compliance – it constitutes a fundamental element of national resilience and post-conflict recovery. At the same time, forensic expertise is underscored as a pivotal evidentiary instrument in mobbing litigation. Multidisciplinary forensic examinations – psychological, linguistic, and sociological – provide

objective corroboration of psychological pressure, deconstruct hostile communication patterns within the workforce, and assess their impact on employees' mental health. The synergy between the preventive function of collective bargaining agreements and the evidentiary strength of forensic studies establishes a comprehensive, multi-tiered system for counteracting mobbing – indispensable for maintaining social stability during wartime challenges and subsequent national recovery.

Analysis of Essential Researches and Publications

In scholarly literature, mobbing is characterized as a complex, multidimensional phenomenon encompassing legal, social, victimological, and psychological dimensions. The collective works of L. Harashchenko, A. Kolota, O. Kachmar, O. Korablyova, N. Mekheda, O. Serdyuk, O. Soroka, N. Filipenko, and others analyze the causes of mobbing, its impact on work collectives, and international approaches to counteracting this phenomenon. Their research highlights the need to establish effective legal mechanisms for employee protection and to integrate international standards in occupational health, safety, and corporate social responsibility. Within the scope of this article, emphasis is placed not only on investigating the causes of mobbing but

also on identifying practical pathways for its mitigation – including the management of victimological risks and the strategic application of forensic expertise. Psychological, linguistic, and sociological examinations serve as essential instruments for substantiating psychological pressure, analyzing intra-collective communications, and assessing their harmful impact on employees' mental health. The synthesis of preventive measures and evidentiary mechanisms enables the formation of a comprehensive system for counteracting mobbing. It is important to note that Ukrainian scholars conceptualize mobbing as a factor undermining organizational resilience – and, in the context of armed conflict, as an additional threat to workforce psychological well-being and social stability. Consequently, the integration of global best practices, adaptation of corporate governance standards, and formulation of national strategies for counteracting mobbing must incorporate the systemic use of forensic expertise as a primary evidentiary resource in labor relations.

Article Purpose

The aim of the study is not only to synthesize the fundamental provisions regarding the nature of mobbing within work collectives but also to model the causes of its occurrence – with due regard for contemporary socio-economic conditions. Particular emphasis is placed on developing comprehensive counter-mobbing measures that integrate national legislation with international standards and the practical application of forensic expertise. Comprehensive forensic examinations are characterized as a pivotal evidentiary instrument – enabling the objective corroboration of psychological pressure, the assessment of its impact on employees' mental health, and the provision of an admissible evidentiary basis to the court.

Research Methods

General scientific methods are used: observation, comparison, abstraction, analysis, synthesis, modeling, etc.

Main Content Presentation

In examining contemporary issues surrounding mobbing, it is methodologically essential to conduct a comparative legal analysis of practical experience in European jurisdictions – which have developed distinct, multi-layered models for counteracting this phenomenon. These paradigms encompass not only robust statutory frameworks and institutionalized adjudication protocols within work collectives – but also a sophisticated reliance on forensic evidentiary standards to address the multifaceted nature of psychological harassment in the modern workplace.

In Germany, mobbing is not categorized as a discrete criminal offense; however, it is adjudicated by courts as a violation of the employee's personality rights and a systematic form of discrimination. The landmark ruling of the Federal Labour Court (Bundesarbeitsgericht, 15.01.1997 – 7 ABR 14/96) defines mobbing as «systematic hostility or harassment that creates unacceptable working conditions and infringes upon the dignity of the employee». The Court emphasized that the employer bears a legal duty of care to prevent such conduct, and failure to fulfill this obligation may result in civil liability. The jurisprudence of German courts frequently incorporates psychological and medical forensic evaluations to substantiate the harm occasioned by mobbing. For instance, in the case of the Higher Labour Court of Thuringia (Landesarbeitsgericht Thüringen, Urteil vom 10.04.2001 – 5 Sa 403/00), the court recognized mobbing as systematic actions by a supervisor that induced a psychological disorder in an

employee. The court awarded compensation for non-pecuniary damage, relying on the findings of a forensic psychological examination. In such instances, forensic evaluations are of paramount importance for establishing the causal nexus between the employer's conduct and the impairment of the employee's health – in strict accordance with forensic standards of proof ¹.

In France, both labour and criminal legislation define mobbing – specifically categorized as «moral harassment» (*harcèlement moral*) – as repetitive acts that deteriorate working conditions and are capable of causing prejudice to an employee's rights or dignity. Pursuant to Article L.1152-1 of the French Labour Code (*Code du travail*): «No employee shall be subjected to repeated acts of psychological pressure which have as their object or effect a deterioration of working conditions that is likely to infringe upon their rights and dignity, to affect their physical or mental health, or to compromise their professional future» ². The jurisprudence of the Court of Cassation of France (*Cour de cassation*) classifies as «moral

harassment» such conduct as demotion in rank, the unauthorized disclosure of medical confidentiality, the removal of personal effects, the imposition of tasks inconsistent with an employee's professional designation, and systematic derogatory criticism ³. It is of paramount legal significance that in France, the «burden of proof» (*onus probandi*) is shifted to the employer, while employees are afforded procedural guarantees of protection against disciplinary sanctions and termination throughout the period of judicial proceedings.

Conversely, in Italy, the judiciary also recognizes mobbing as systematic hostile acts that result in deleterious consequences for an employee's health. However, in accordance with the Italian Code of Civil Procedure, the evidentiary burden remains with the employee, who must substantiate both the fact of the harm and its specific «causal nexus» with the occupational environment ⁴. The Supreme Court of Cassation of Italy (*Corte Suprema di Cassazione*), in its ruling dated January 27, 2017 (*Cass.*, no. 2142), stipulated that for the legal es-

- 1 See more: Das Bundesarbeitsgericht (BAG). Urteil vom 15. Januar 1997 (7 ABR 14/96). Mobbing als Verletzung von Persönlichkeitsrechten / Bundesarbeitsgericht : web. URL: <https://www.bundesarbeitsgericht.de> (date accessed: 20.03.2026) ; Workplace bullying: The complete guide for victims and companies / Rotwang Law : web. 01 Aug 2025. URL: <https://rotwang-law.de/en/mobbing-am-arbeitsplatz-der-komplette-leitfaden-fur-betroffene-und-unternehmen/> (date accessed: 20.03.2026) ; Weberndörfer F., Posluschny C., Bachmeier M., et al. Bullying in the Workplace: What Employers Should Consider / Norton Rose Fulbright : web. Oct 2024. URL: <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/d2be19cc/bullying-in-the-workplace-what-employers-should-consider> (date accessed: 20.03.2026) та ін.
- 2 Code du travail. Article L1152-1 / Légifrance : web. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006900818 (date accessed: 20.03.2026).
- 3 See more: Cour de cassation : web. URL: <https://www.courdecassation.fr/decision/harcement-moral> (date accessed: 20.03.2026) ; Artus C., & Chihi S. Harassment in the Workplace: A Major Challenge for Employers in France. *National Law Review*. 2025. Vol. XVI. No. 86. URL: <https://www.natlawreview.com/article/harassment-workplace-major-challenge-employers-france> (date accessed: 20.03.2026).
- 4 See more: Santagata de Castro R. Workplace Bullying in Italy. Malicious Intent and Role of EU Anti-discrimination Law. *Biblioteca '20 Maggio'*. 2019. Vol. 2. Pp. 209–224. URL: https://csdle.lex.unict.it/sites/default/files/Documenti/Articoli/2019-2_deCastro.pdf (date accessed: 20.03.2026) ; Trifirò E., Moretti J. Straining e Mobbing: quando le condotte diventano giuridicamente rilevanti secondo la Cassazione / Trifirò & Partners : web. 7 Gen 2025. URL: <https://www.trifiro.it/approfondimenti/straining-e-mobbing/> (date accessed: 20.03.2026).

tablishment of the fact of mobbing, it is necessary to substantiate «a series of persecutory acts over a prolonged period, which in their totality infringe upon the dignity and mental health of the employee»⁵. In this legal context, forensic expertise acquires paramount significance, as it facilitates the substantiation of the «causal nexus» between the employer's conduct and the resulting harm occasioned to the employee. Psychological and linguistic forensic examinations have emerged as pivotal evidentiary instruments within the forensic analysis of mobbing.

The Montenegrin Law «On the Prohibition of Abuse at Work» (Official Gazette of Montenegro No. 30/2012, as amended by No. 54/2016) constitutes a *lex specialis* – a dedicated legislative act that directly regulates the issues of mobbing. Pursuant to Article 1: «*This Law regulates the rights, obligations, and responsibilities of employers and employees regarding the prevention of abuse at work (mobbing), as well as other matters of significance for protection against mobbing*» (Official Gazette of Montenegro, No. 30/2012)⁶. The Law defines «mobbing» as any systematic behaviour or series of acts that have as their object or effect the infringement of an employee's dignity and the creation of a hostile or offensive atmosphere. Pursuant to these provisions, the employer is legally mandated to ensure a safe and healthy working environment, implement measures for the prevention of mobbing, and develop internal policies and

procedures for the adjudication of complaints (Official Gazette of Montenegro, No. 54/2016)⁷. An employee is entitled to lodge a formal complaint with the Labour Inspectorate or the court, to receive protection against disciplinary sanctions during the pendency of the case, and to claim compensation for both «pecuniary and non-pecuniary damage». The 2016 amendments reinforced procedural guarantees by codifying the employee's right to job security (retention of the workplace) throughout the judicial process and by refining the specific procedures for the adjudication of complaints. The Law provides for both civil and administrative liability for employers who fail to implement anti-mobbing measures – including the imposition of punitive fines and the provision of restitution to victims.

In Lithuania, mobbing is directly regulated in labor legislation as «psichologinis smurtas darbo ukryptė» (psychological violence in the workplace). According to Article 30 of the Labor Code of the Republic of Lithuania (Darbo kodeksas, 2017), the employer is obliged to ensure a safe and healthy working environment, and any manifestations of psychological harassment are recognized as a violation of labor rights⁸. Judicial practice confirms that mobbing is qualified as systematic actions that infringe upon the dignity of an employee and may result in impairment of their health. For instance, in a case adjudicated by the Supreme Court of Lithuania (Lietuvos Aukščiausioji Teisma, June 19, 2015,

5 Mobbing: necessario l'intento persecutorio da parte del datore di lavoro : Cassazione Civile, Sez. Lav. 27 gennaio 2017. N. 2142 / Olympos : web. URL: <https://surli.cc/hvbylq> (date accessed: 20.03.2026).

6 The Law on Prohibition of Harassment at Work. *Official Gazette of Montenegro*. 2012. No. 30. URL: <https://wapi.gov.me> (date accessed: 20.03.2026).

7 Report on the Non-Accepted Provisions of the Revised European Social Charter. Montenegro, 2016. 48 p. URL: <https://rm.coe.int/montenegro-report-on-the-non-accepted-provisions-of-the-revised-europe/1680b692ae> (date accessed: 20.03.2026).

8 Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. 2016-09-14. Nr. XII-2603. TAR, 2016-09-19, Nr. 23709. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/f6d686707e7011e6b969d7ae07280e89/asr> (date accessed: 20.03.2026).

No. 3K-3-408/2015) it was established that the systematic ignoring of an employee and the deprivation of their actual job functions constitutes «psychological violence», and that the compensation for «non-pecuniary damage» must be predicated upon the findings of a forensic psychological examination. Scientific research further underscores the critical importance of forensic expertise in mobbing litigation: Gumbyte (2022) ⁹ the research analyzes the theoretical and practical aspects of the legal regulation of mobbing, emphasizing the imperative need for «comprehensive psychological and sociological studies» to substantiate the harm sustained; J. Vveinhardt and W. Sroka (2020) in their work on corporate social responsibility within Polish and Lithuanian organizations, they state that: «Forensic expertise is a pivotal evidentiary instrument in establishing the causal nexus between the employer's conduct and the employee's state» ¹⁰.

In contrast to other European nations, the issue of counteracting mobbing in Sweden is regulated not only through legislation but also via robust institutional mechanisms. In addition to statutory norms, there exists the Ombudsman for Labour and Social Relations, who coordinates the activities of expert groups and develops recommendations for the prevention of psychological harassment. This model integrates legal regulation with practical prevention tools – including educational programs and public information campaigns – and provides for the active uti-

lization of expert studies as the evidentiary basis in labour disputes ¹¹.

Numerous nations have already established progressive anti-mobbing systems that synthesize legal mechanisms with preventive and educational measures aimed at fostering a safe and healthy working environment. These systems demonstrate the efficacy of an institutional approach – wherein specialized bodies not only react to violations but actively work to prevent them. Drawing upon this international experience, it is expedient for Ukraine to establish a dedicated institution – for instance, an «Ombudsman for Countering Mobbing and Psychological Violence in the Workplace» – who would coordinate interaction between employers, trade unions, and state authorities, develop methodological recommendations, monitor mobbing incidents, and guarantee the protection of aggrieved employees.

In the context of the ongoing war, the application of «comprehensive forensic examinations» – psychological, linguistic, sociological, and medical – acquires particular significance. These examinations enable the objective corroboration of psychological pressure, the determination of its impact on the mental health and professional future of employees, and the provision of an admissible evidentiary basis to the court. Such an approach will ensure not only prevention but also the substantive protection of human rights in the workplace, marking a crucial step towards the implementation of international standards

9 Gumbyte G. A. Mobbingo teisinio reguliavimo teoriniai ir praktiniai aspektai. Theoretical and Practical Aspects of Mobbing Legal Regulation : Magistro darbas. Vilnius, 2022. 56 p. URL: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:175680744/index.html> (date accessed: 20.03.2026).

10 Vveinhardt J., Sroka W. Workplace Mobbing in Polish and Lithuanian Organisations with Regard to Corporate Social Responsibility. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. Vol. 17. Is. 8. DOI: 10.3390/ijerph17082944 (date accessed: 20.03.2026).

11 European Social Charter (Revised) (ETS No. 163). Strasbourg, 03/05/1996 / Council of Europe : web. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163> (date accessed: 20.03.2026).

and the formation of a national anti-mobbing system in Ukraine.

The study of the European experience in combating mobbing is impossible without reference to Council Directive 2000/78/EC, which established a general framework for equal treatment in employment and occupation. The significance of this document lies in its legal definition of «harassment», which is inherently identical to the mechanisms of mobbing. Furthermore, it enshrines the principle of equal treatment and defines the harassment of an employee as a form of discrimination. Pursuant to Article 2(3): *«Harassment shall be deemed to be discrimination when unwanted conduct related to any of the grounds referred to in Article 1 takes place with the purpose or effect of violating the dignity of a person and of creating an intimidating, hostile, degrading, humiliating or offensive environment»* (Council Directive 2000/78/EC, 2000)¹². This implies that both the State and the employer are mandated not only to react to instances of aggression but also to ensure an environment where psychological pressure and systematic harassment are rendered impossible due to their «unlawful nature». It is upon this foundational basis that the Court of Justice of the European Union (CJEU) formulates its jurisprudence in labour and discrimination cases, where mobbing is adjudicated as a form of harassment. For instance, in the case of *«Kücükdeveci v Swedex GmbH»* (C-555/07, 2010)¹³ the Court ruled that national courts are obliged to disapply provisions that contravene the principle of non-dis-

crimination – even if they remain formally in force within national law – thereby reinforcing the protection of employees against systematic harassment.

Furthermore, in the recent landmark case of *«Bervidi»* (C-38/24, 2025)¹⁴ the Court reaffirmed the prohibition of indirect discrimination on the grounds of disability in instances where an employee is subjected to harassment due to their role as a caregiver for a child with a disability. This ruling effectively encompasses situations of psychological pressure and mobbing. Both judgments demonstrate how the provisions of the Directive are transformed into practical mechanisms for protection against psychological aggression within work collectives.

A crucial element of the European employee protection system is the provision of the European Social Charter (1961, revised in 1996), which in Article 26 explicitly establishes the obligation of State Parties *«to promote the prevention of recurrent reprehensible or distinctly negative and offensive actions directed against individual workers in the workplace or in relation to work and to take all appropriate measures to protect workers from such conduct by employers»*¹⁵. The practice of the European Committee of Social Rights (ECSR) confirms the efficacy of this norm: in the case of *«Marangopoulos Foundation for Human Rights v. Greece»* (Complaint No. 47/2008), it was established that the absence of adequate measures to prevent harassment constitutes a violation of Article 26. Furthermore, in the

12 Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation / EUR-Lex : web. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078> (date accessed: 20.03.2026).

13 Seda Küçükdeveci v Swedex GmbH & Co. KG : Case C-555/07. Judgment of 19 Jan 2010 / EUR-Lex : web. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62007CJ0555_SUM (date accessed: 20.03.2026).

14 Bervidi : Case C-38/24. Judgment on 11 Sept 2025 / EUR-Lex : web. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62024CJ0038> (date accessed: 20.03.2026).

15 European Social Charter URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163> (date accessed: 20.03.2026).

case of «Finnish Society of Social Rights v. Finland» (Complaint No. 106/2014), the Committee recognized that insufficient attention to the problem of mobbing and the lack of effective institutional mechanisms represent a breach of international standards¹⁶.

According to the definition provided by the International Labour Organization (ILO), mobbing is interpreted as a form of «psychological harassment» of a collective nature, manifesting in systematic actions aimed at undermining the dignity and professional status of an employee. This may encompass negative remarks, social isolation from the collective, exclusion from professional communications, the dissemination of false information, or other forms of pressure. In the ILO study «Workplace Violence in Services Sector – Case Studies and Good Practices» (Geneva: ILO, 2003), it is stated: «*Mobbing is a form of collective psychological harassment, characterized by repeated hostile remarks, social exclusion, denial of communication, and dissemination of false information, which may seriously affect the victim's mental health and professional life*»¹⁷. This definition underscores that mobbing is not merely an interpersonal conflict, but a systematic practice that can lead to long-term psychological consequences – including the development of stress disorders, depression, and occupational burnout. Crucially, the ILO interprets mobbing as a component of the broader phenomenon of «workplace violence», which necessitates comprehensive

counter-measures, including legal, organizational, and psychological instruments.

The legal nature of countering mobbing is predicated upon the protection of fundamental human rights, which find their supreme expression in the norms of the Basic Law. In particular, Article 3 of the Constitution of Ukraine establishes that: «*The human being, his or her life and health, honour and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value*» (Constitution of Ukraine, 1996)¹⁸. This constitutional norm serves as the primary source and the legal bedrock for the protection of the work collective against any manifestations of «psychological terror». Consequently, mobbing – as a phenomenon accompanied by the systematic degradation of dignity – constitutes a direct infringement upon the constitutional order and the fundamental principles of a state governed by the rule of law.

A pivotal stage in the evolution of national labour law was the official codification of the concept of mobbing within the Labour Code of Ukraine (Law No. 2759-IX of 16.11.2022). The legislator defines mobbing as: «*Systematic (repeated) prolonged intentional acts or omissions by an employer, individual employees, or a group of employees of the work collective, aimed at humiliating the honour and dignity of an employee, their professional reputation, including for the purpose of the acquisition, modification, or termination of their labour rights and obligations, manifesting in the form of psychological and/or economic pressure, particularly*

16 Finnish Society of Social Rights v. Finland : Complaint No. 106/2014. 29 Apr 2014. Decision on 08 Dec 2016 / Council of Europe : web. URL: https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/processed-complaints/-/asset_publisher/5GEFkjmH2bYG/content/no-106-2014-finnish-society-of-social-rights-v-finland (date accessed: 20.03.2026).

17 Workplace violence in services sector. Country case studies and good practices / Synthesis report by V. di Martino. Geneva, 2002. 49 p. URL: <https://www.who.int/docs/default-source/documents/violence-against-health-workers/wvsynthesisreport.pdf> (date accessed: 20.03.2026).

18 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (date accessed: 20.03.2026).

through the use of electronic communication, creating a tense, hostile, or offensive atmosphere towards the employee, including such that compels them to underestimate their professional fitness» (Article 2-2 of the Labour Code of Ukraine)¹⁹. This definition encompasses both psychological and economic pressure – including the use of «electronic communication» – which aligns with the contemporary challenges of the digital environment. Furthermore, Part 2 of Article 2 of the Labour Code of Ukraine guarantees employees the right to *«healthy and safe working conditions, as well as dignified treatment by the employer and other employees»*. This provision is directly linked to the concept of countering mobbing, as the creation of a safe working environment constitutes a foundational guarantee of labour rights.

Of equal importance is the provision of Point 7, Part 1 of Article 1 of the Law of Ukraine «On the Principles of Prevention and Combating Discrimination in Ukraine», where harassment (ukr. *utysk*) is defined as *«conduct that is unwanted by a person and/or a group of persons, the purpose or effect of which is the humiliation of their human dignity based on certain characteristics, or the creation of a tense, hostile, offensive, or contemptuous atmosphere towards such a person or group of persons»*²⁰. This concept possesses a broader legal application, encompassing diverse spheres of legal relations; however, within the labour sphere, it is concretized through the category of «mobbing».

In the system of countering mobbing, the Law of Ukraine «On Collective Bargaining Agreements and Accords» merits separate consideration²¹. This Law defines the legal framework for the conclusion of collective bargaining agreements and accords between employers and employees, while also establishing mechanisms for the regulation of labour relations at the enterprise, sectoral, and national levels. The Law explicitly mandates that collective agreements and accords must contain provisions for the assurance of appropriate, safe, and healthy working conditions, as well as guarantees for the social protection of employees. Within this context, mobbing – as a form of psychological pressure – may be subject to regulation through the incorporation of special norms into collective agreements aimed at preventing harassment and the creation of a hostile atmosphere within work collectives.

Significantly, the Law grants the parties to social dialogue the right to define additional guarantees and employee protection mechanisms. This implies that trade unions and employers may jointly entrench provisions within collective agreements regarding a «zero tolerance» policy towards mobbing, procedures for investigating instances of psychological harassment, and support measures for aggrieved employees. Such an approach aligns with international standards, which emphasize the necessity of establishing preventative mechanisms in the sphere of labour.

19 Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (date accessed: 20.03.2026) ; Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) : Закон України від 16.11.2022 р. № 2759-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text> (date accessed: 20.03.2026).

20 Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (date accessed: 20.03.2026).

21 Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> (date accessed: 20.03.2026).

The Law of Ukraine «On Forensic Expertise»²² is a key legislative act that defines the legal framework for conducting examinations in criminal, civil, and administrative proceedings. In the context of mobbing and labour disputes, its significance is paramount, as expert opinions often emerge as the decisive evidence in court.

Firstly, the Law enshrines the court's right to appoint an examination to establish facts requiring specialized knowledge. In cases of mobbing, this may include: psychological examinations – to determine the presence and consequences of psychological pressure; linguistic examinations – to analyze official correspondence or communications containing offensive language; medical examinations – to substantiate harm to health.

Secondly, in labour disputes, forensic expertise facilitates the establishment of the «causal nexus» between the actions of the employer or the collective and the psycho-emotional state of the employee. This is particularly crucial since mobbing often manifests in covert forms – such as isolation, systematic insults, or the dissemination of false information – necessitating objective corroboration.

Thirdly, the Law «On Forensic Expertise» integrates with the provisions of the Labour Code of Ukraine, where mobbing is defined as a violation of labour rights. Consequently, in cases involving the termination of an employment contract, claims for compensation, or reinstatement, expert opinions become the pivotal evidence allowing the court to qualify the employer's actions as unlawful.

An analysis of the application of forensic expert opinions in mobbing-related litigation indicates that Ukrainian courts already appoint psychological examinations to corroborate instances of harassment. For instance, in a case involving an employee's resignation due to systematic psychological pressure, the court recognized an expert's conclusion regarding the presence of «signs of mobbing» as sufficient evidence to grant a claim for the compensation of non-pecuniary damage²³.

In the context of countering mobbing, pivotal significance is held not only by the collective agreement as an instrument of corporate ethics – but also by the formalization of procedures within it that provide access to forensic expertise. While the agreement itself forms a system of social control within the work collective, its efficacy is enhanced when it contains provisions regarding grievance mechanisms, the liability of the employer and employees, and the procedure for engaging experts to corroborate instances of psychological harassment. This facilitates not only the resolution of conflicts at the level of commissions or authorized persons – but also ensures the evidentiary basis in the event of a legal dispute.

In this instance, the collective agreement may synthesize local and special-criminological measures at the level of the work collective, based on accumulated theoretical and practical experience in countering mobbing. The most critical among these include:

1. Overcoming anomie within the work collective – an essential element of mobbing prevention. This pertains

22 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (date accessed: 20.03.2026).

23 Данилюк В. Протидія мобінгу в Україні: механізми захисту працівників і судова практика / LIGAZAKON : web. 18.09.2025. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/239126_protidya-mobngu-v-ukran-mekhanzmi-zakhistu-pratsvnikov--sudova-praktika?form=MG0AV3&form=MG0AV3&utm_source=copilot.com (date accessed: 20.03.2026).

not merely to eliminating chaotic or destructive tendencies – but to creating a transparent and equitable system of interaction. Practical steps include implementing clear career advancement procedures, fair distribution of resources and rewards, precise articulation of corporate values and ethical standards, and regular communication between management and employees to avoid an information vacuum.

2. Victimological prevention – effective counter-measures against mobbing are impossible without victimological prevention, which contemporary criminologists regard as a strategic direction of preventive policy. Its objective lies not only in reducing vulnerability to victimization – but also in fostering an active stance among employees regarding the protection of their own rights. As N. Filipenko and H. Spitsyna notes: «*Victimological prevention must be regarded as a constituent of state security policy, integrating legal, organizational, and information-analytical mechanisms to influence criminogenic factors*»²⁴. In the sphere of labour relations, this implies that mobbing prevention must encompass not only psychological training – but also legal literacy and institutional protection guarantees that provide employees with a genuine opportunity to defend their rights. It is expedient to entrench within the collective agreement the employer's obligation to organize training in methods of psychological self-defence – such as assertiveness, conflict de-escalation, and the development of emotional competence – as well as algorithms for legal counter-action: preserving official correspondence, documenting testimony, and appealing to trusted persons. A vital element is the implementation of a «zero tolerance» policy towards mobbing – which clearly defines the impermissibility of any forms of psychological harassment or bullying in the workplace. Such a policy should be accompanied by the creation of internal channels for anonymous reporting of mobbing incidents – guaranteeing employees confidentiality and protection from potential reprisals.
3. Neutralization of the aggressor's criminogenic influence – a critical direction in countering mobbing within the work collective. If a manager demonstrates destructive or aggressive behavioural models, these rapidly transform into a «role model» – increasing the risk of emulation by subordinates and triggering a «chain reaction» of negative influence. Therefore, it is necessary to implement systems for the control and evaluation of managerial conduct – enabling the timely detection and neutralization of such patterns. The use of internal monitoring tools is advisable, and in the event of conflicts – the engagement of psychological and sociological examinations, which allow for an objective assessment of the collective's atmosphere and the determination of the risk level for the spread of aggressive models.
4. Procedural guarantees in the collective agreement – the following provision may be entrenched: in the

24 Філіпенко Н., Спіцина Г. Віктимологічна профілактика як складова сучасної кримінологічної політики. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 2 (12). С. 147–158. DOI: [10.32353/acfs.12.2025.17](https://doi.org/10.32353/acfs.12.2025.17) (date accessed: 20.03.2026).

event of an employee filing a mobbing complaint, they have a guaranteed right to initiate an independent examination to corroborate facts of psychological harassment; the findings of the examination are recognized as official evidence in internal investigations and may be utilized in judicial proceedings; an employee who has exercised the right to an examination shall not be subjected to discrimination, harassment, or dismissal in connection with the realization of this right.

Conclusions

In summarizing the above, it should be emphasized that the collective agreement serves as a fundamental and comprehensive mechanism for countering mobbing – capable of ensuring the genuine efficacy of employee protection through the integration of legal, organizational, psychological, and expert instruments of influence. It must be regarded not as a formal document, but as a potent preventive tool – wherein it is expedient to entrench norms of corporate ethics and mutual respect, transparent grievance procedures, guarantees of protection against unsubstantiated disciplinary sanctions, and clear liability of the parties for violations of established rules. Particular significance is acquired by the implementation within collective-bargaining regulation of the employee's right to initiate an independent examination for the objective corroboration of mobbing facts. Such a systemic approach forms a reliable regulatory framework for cultivating a safe and healthy working environment – where mobbing is recognized as an impermissible phenomenon that violates labour and social rights, and forensic expertise becomes the key instrument for verifying and protecting the employee's dignity.

Протидія мобінгу: роль колективного договору та судово-експертних досліджень

Наталія Філіпенко

Мета статті — розглянути проблему мобінгу як одну з найбільш небезпечних форм психологічного тиску в трудових колективах, що негативно впливає на добробут працівників і стабільність організації. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові методи: спостереження, порівняння, абстракцію, аналіз, синтез, моделювання тощо. Підкреслено, що, попри закріплення поняття «цькування (мобінг)» у Кодексі законів про працю України, наявні правові механізми потребують деталізації, а антидискримінаційне законодавство — посилення практичного інструментарію. У цьому контексті особливого значення набуває колективний договір як локальний превентивний інструмент, що дає змогу закріпити правила корпоративної етики, передбачити чіткі механізми розгляду скарг і гарантії захисту від необґрунтованих санкцій та визначити відповідальність сторін. Водночас наголошено на ролі судової експертизи як основного доказового механізму у справах про мобінг. Саме експертні дослідження — психологічні, лінгвістичні й соціологічні — забезпечують об'єктивне підтвердження фактів психологічного тиску, аналізування комунікацій та оцінювання його впливу на психічне здоров'я працівника. Поєднання превентивної функції колективного договору й доказової сили судової експертизи створює комплексну систему захисту від мобінгу. Проаналізовано також міжнародні стандарти, зокрема Конвенцію Міжнародної організації праці № 190, її Рекомендацію № 206 і Директиву Ради Європи 2000/78/ЄС, які визначають принципи рівності й недопущення психологічного насильства у сфері праці. Обґрунтовано їх

фундаментальне значення для гармонізації національного законодавства та побудови багаторівневої системи превенції мобінгу, що має ґрунтуватися на синергії правових гарантій, організаційних заходів, соціально-психологічних методів і судово-експертних досліджень.

Ключові слова: мобінг; трудові відносини; колективний договір; дискримінація; соціальний діалог; протидія; превенція; судово-експертні дослідження.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми; хоча вона є членом редколегії збірника, вона не брала участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Artus, C., & Chihi, S. (2024). Harassment in the Workplace: A Major Challenge for Employers in France. *National Law Review*. Vol. XVI. No. 86. URL: <https://www.natlawreview.com/article/harassment-workplace-major-challenge-employers-france>.
- Danyliuk, V. (2025). *Protydiia mobinhu v Ukraini: mekhanizmy zakhystu pratsivnykiv i sudova praktyka* [Counteracting mobbing in Ukraine: mechanisms for protecting employees and judicial practice] / LIGAZAKON : web. 18.09. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/239126_protidyamobngu-v-ukran-mekhanzmi-zakhystupratsvnykiv--sudova-praktika?form=MG0AV3&form=MG0AV3&utm_source=copilot.com [in Ukrainian].
- Filipenko, N., Spitsyna, H. (2025). Victimology Prevention as a Component of Modern Criminology Policy. *Archive of Criminology and Forensic Sciences*. Vol. 12. No. 2. DOI: [10.32353/acfs.12.2025.17](https://doi.org/10.32353/acfs.12.2025.17).
- Gumbytė, G. A. (2022). *Mobingo teisinio reguliavimo teoriniai ir praktiniai aspektai. Theoretical and Practical Aspects of Mobbing Legal Regulation* : Magistro darbas. Vilnius. URL: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:175680744/index.html>.
- Report on the Non-Accepted Provisions of the Revised European Social Charter (2016). Montenegro. URL: <https://rm.coe.int/montenegro-report-on-the-non-accepted-provisions-of-the-revised-europe/1680b692ae>.
- Santagata de Castro, R. (2019). Workplace Bullying in Italy. Malicious Intent and Role of EU Anti-discrimination Law. *Biblioteca '20 Maggio'*. Vol. 2. URL: https://csdle.lex.unict.it/sites/default/files/Documenti/Articoli/2019-2_deCastro.pdf.
- The Law on Prohibition of Harassment at Work (2012). *Official Gazette of Montenegro*. No. 30. URL: <https://wapi.gov.me>.
- Trifirò, E., Moretti, J. (2025). *Straining e Mobbing: quando le condotte diventano giuridicamente rilevanti secondo la Cassazione* / Trifirò & Partners : web. 7 Gen. URL: <https://www.trifiro.it/approfondimenti/straining-e-mobbing/>.
- Vveinhardt, J., Sroka, W. (2020). Workplace Mobbing in Polish and Lithuanian Organisations with Regard to Corporate Social Responsibility. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. Vol. 17. Is. 8. DOI: [10.3390/ijerph17082944](https://doi.org/10.3390/ijerph17082944).
- Weberndörfer, F., Posluschny, C., Bachmeier, M., et al. (2024). *Bullying in the Workplace: What Employers Should Consider* / Norton Rose

Fulbright : web. Oct. URL: <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/d2be19cc/bullying-in-the-workplace-what-employers-should-consider>.

Workplace bullying: The complete guide for victims and companies (2025) / Rotwang Law : web. 01 Aug. URL: <https://rotwang-law.de/en/mobbing-am-arbeitsplatz-der-kom->

[plette-leitfaden-fur-betroffene-und-unternehmen/](https://rotwang-law.de/en/mobbing-am-arbeitsplatz-der-kom-plette-leitfaden-fur-betroffene-und-unternehmen/).

Workplace violence in services sector. Country case studies and good practices (2002) / Synthesis report by V. di Martino. Geneva. URL: <https://www.who.int/docs/default-source/documents/violence-against-health-workers/wvsynthesisreport.pdf>.

Filipenko, N. (2026). Counteracting Mobbing: The Role of Collective Bargaining Agreements and Forensic Expert Studies. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 28—41. DOI: 10.32353/khrife.2.2026.03.

Роль суду у верифікації експертних доказів: від презумпції компетентності до перевірки достовірності

Михайло Щербаковський ^{*а}, Юрій Мирошніченко ^{**б}

^{*} Д-р юрид. наук, проф., Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1990-1231>,
e-mail: shcherbakovskyi@gmail.com

^{**} Д-р юрид. наук, Мукачівський міськрайонний суд
Закарпатської обл., м. Мукачево, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9114-1495>, e-mail: zaruba264@gmail.com

^а Написання оригінального рукопису, нагляд.

^б Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту.

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.04 УДК 343.98

Надійшло 07.05.2026 / Рецензовано 15.05.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

Досліджено проблему визначення меж судового контролю за науковою обґрунтованістю експертних доказів у кримінальному провадженні в умовах стрімкого розвитку спеціальних знань (зокрема, цифрових і алгоритмічних методів дослідження). Актуальність зумовлена протиріччям між традиційною статусною моделлю оцінювання висновку експерта, що ґрунтується на інституційній довірі до його кваліфікації, і необхідністю забезпечити перевірку достовірності застосованої ним методології. Метою дослідження є виявлення концептуальних відмінностей між англо-американською й континентальною моделями судової верифікації експертних доказів, визначення їхнього впливу на межі судового контролю та обґрунтування доцільності переходу до процедурної перевірки наукової надійності застосованих у кримінальному провадженні експертних методик. Методологічну основу становлять діалектичний, системний, порівняльно-правовий, функційний і формально-юридичний методи, а також аналіз судової практики. Простежено, що в країнах загального права експерт є свідком сторони, а його висновок підлягає попередній судовій перевірці за критеріями достовірності й подальшому випробуванню в умовах змагального процесу. Натомість у континенталь-

ній системі домінує модель «помічник суду», що базується на презумпції компетентності експерта і знижує інтенсивність контролю за застосованою методикою. Обґрунтовано, що українська модель поєднує елементи обох підходів, але фактично тяжіє до статусної верифікації, що створює ризики застосування науково недостатньо обґрунтованих висновків, особливо у сфері інноваційних досліджень. Доведено, що формальна акредитація та професійний статус експерта не гарантують достовірності результатів через вплив когнітивних упереджень і обмеженість інституційного контролю. Дійдено висновку про необхідність переходу до моделі процедурної верифікації експертних доказів, яка передбачає активну роль суду в перевірці надійності й валідності методології дослідження без утручання у сферу спеціальних знань. Перспективним напрямом визначено інтеграцію елементів *reliability inquiry* й інституціоналізацію концепції *overriding duty* як взаємодоповнювальних механізмів забезпечення наукової обґрунтованості експертних доказів, що сприятиме підвищенню якості доказування й мінімізації ризиків судових помилок.

Ключові слова: висновок експерта; судова верифікація; наукова достовірність; кримінальне провадження; порівняльно-правовий аналіз; презумпція компетентності; *overriding duty*¹; *reliability inquiry*².

Постановка наукової проблеми

Стрімкий розвиток спеціальних знань (зокрема, цифрових і алгоритмічних методів дослідження), суттєво трансформує роль експерта в кримінальному процесі. У цих умовах питання меж судового контролю за науковою обґрунтованістю висновку експерта набуває принципового значення. Традиційна модель оцінювання доказів, орієнтована

на переважно на формальну перевірку процесуального боку проведення експертизи, статусу експерта і внутрішню логіку його висновку, дедалі частіше виявляється недостатньою для забезпечення наукової валідності судових рішень.

Отже, виникає необхідність переосмислити співвідношення між інституційною довірою до статусу експерта і процесуальною перевіркою надійності

1 *Overriding duty* (у пер. з англ. *переважний / пріоритетний обов'язок перед судом*) — усталена правова конструкція в системах загального права (англ. *Common Law*), яка визначає основний обов'язок експерта-свідка (англ. *expert witness*): надавати судові незалежну, об'єктивну й неупереджену думку з питань, що належать до компетенції такого експерта. Цей обов'язок є пріоритетнішим за будь-яке інше зобов'язання перед особою, від якої експерт отримує інструкції або яка фінансує експерта. Див.: The Criminal Procedure Rules 2025. Part 19. Expert evidence / Legislation.gov.uk : web. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2025/909/part/19> (дата звернення: 03.05.2026).

2 *Reliability inquiry* (у пер. з англ. *перевірка / оцінювання достовірності*) — у правовій системі США процесуальна процедура, здійснювана суддею для оцінювання наукової обґрунтованості й надійності методики експерта перед допуском його свідчень.

застосованої ним методології. Порівняльний аналіз англо-американської та континентальної моделей застосування експертних досліджень дає змогу виявити різні підходи до цієї проблеми й оцінити можливості їх адаптації в національному судочинстві.

Мета статті

Виявити концептуальні відмінності між англо-американською та континентальною моделями судової верифікації експертних доказів, визначити їхній вплив на межі судового контролю за науковою надійністю застосованої методики експертного дослідження й обґрунтувати необхідність переходу в кримінальному процесі України від статусної моделі оцінювання висновку експерта до моделі процедурної перевірки застосованої ним методики.

Методи дослідження

Застосовано сукупність взаємопов'язаних методів, що забезпечили досягнення поставленої мети: загальнонаукові (діалектичний, аналіз і синтез, індукція і дедукція, системний) — для осмислення еволюції ролі суду у верифікації експертних доказів; специфічні (порівняльно-правовий, функціональний, інституційний аналіз, правове моделювання) — для зіставлення англо-американської та континентальної моделей і обґрунтування можливості їх рецепції; спеціальні юридичні (формально-юридичний, тлумачення норм, аналіз судової практики) — для дослідження нор-

мативних положень і правозастосовних підходів до оцінювання висновку експерта.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематика судово-експертної діяльності в кримінальному процесі традиційно перебуває в центрі уваги української науки. За останні десятиліття сформовано значний теоретичний доробок, у межах якого досліджено процесуальну природу експертизи, порядок її призначення та проведення, формування доказової бази та критерії допустимості висновку експерта. Ці питання ґрунтовно опрацювали В. Бажанюк, А. Воробчак, А. Дудич, Н. Клименко, І. Пиріг, А. Проценко, Д. Сидоренко, Е. Сімакова-Єфремян, А. Тимчишин, Н. Ткаченко, К. Шуневич, Д. Щербанюк, В. Юрчишин, автори цієї статті й інші дослідники. У межах зазначених підходів експертизу переважно розглядають як процесуальний інститут із визначеним статусом суб'єкта й усталеними гарантіями допустимості її результатів.

Водночас сучасна доктрина дедалі активніше звертається до порівняльно-правового аналізу організації експертного забезпечення. У працях В. Чумака ³ й О. Макарової ⁴ висвітлено інституційні моделі функціонування експертних установ у країнах Європейського Союзу та питання міжнародної стандартизації. Дисертаційне дослідження В. Михайлова присвячене трансформації адміністративно-правового регу-

3 Чумак В. В. Зарубіжний досвід організації діяльності судово-експертних установ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (91). С. 235—244. DOI: [10.32631/v.2020.4.22](https://doi.org/10.32631/v.2020.4.22) (дата звернення: 03.05.2026).

4 Макарова О. П. Міжнародний досвід використання експертних висновків у кримінальному судочинстві. *Там само*. 2024. № 3 (106). С. 207—217. DOI: [10.32631/v.2024.3.17](https://doi.org/10.32631/v.2024.3.17) (дата звернення: 03.05.2026).

лювання цієї сфери в Україні⁵. К. Шуневич комплексно розглянула підходи окремих країн Європи й України до організації та проведення судової експертизи в кримінальному провадженні⁶. О. Дуфенюк провела компаративне дослідження теоретичних і практичних питань, пов'язаних із функціонуванням інституту судових експертиз в Україні та Польщі⁷. Конкурентні форми організації експертної діяльності й роль незалежної експертизи проаналізувала А. Антонюк⁸. Н. Ткаченко зі співавторами порівняли системи акредитації та функціонування публічних реєстрів у міжнародному контексті⁹. А. Полтавський і М. Нечеснюк висвітлили питання уніфікації процесів застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні в країнах із різними правовими системами на рівні конвенцій

ООН і Європейського Союзу¹⁰. Зазначені праці значно розширили уявлення про інституційні моделі експертної діяльності та їх нормативне забезпечення, однак особливості оцінювання наукової обґрунтованості експертного дослідження не розкрито до сьогодні.

Викладення основного матеріалу дослідження

У світовій практиці сформовано два фундаментальні підходи до розуміння статусу експерта й механізмів перевірки результатів його діяльності, які умовно можна визначити як «свідок сторони» і «помічник суду». Вивчення цього іноземного досвіду — доктрин *gatekeeping*¹¹ в англо-американській системі та *Vermutung der Sachkunde*¹² у континентальному праві — має прикладне

- 5 Михайлов В. О. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Київ, 2025. 207 с. URL: <https://lnk.ua/WcsgGaluz> (дата звернення: 04.05.2026).
- 6 Шуневич К. А. Моделі організації та проведення судової експертизи у кримінальному судочинстві в державах Європи і в Україні : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Львів, 2023. 351 с. URL: <https://lnu.edu.ua/thesis/shunevych-kateryna-andriivna/> (дата звернення: 04.05.2026).
- 7 Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів, 2018. 272 с. URI: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3601> (дата звернення: 03.05.2026).
- 8 Антонюк А. Б. Організаційні форми судово-експертної діяльності в контексті зарубіжного досвіду. *Європейський правничий часопис*. 2024. Вип. 3. С. 78—82. DOI: 10.36919/3041-1149(Print).3.2024.78-82 (дата звернення: 03.05.2026).
- 9 Tkachenko N., Aliexsieichuk V., Yusupov V., et al. Comparative analysis of models of organisation of forensic activities: International experience. *Social & Legal Studios*. 2024. Vol. 7. No. 3. Pp. 55—65. DOI: 10.32518/sals3.2024.55 (дата звернення: 03.05.2026).
- 10 Полтавський А. О., Нечеснюк М. В. Уніфікування судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні в країнах із різними правовими системами : практ. посіб. / за заг. ред. І. П. Красюка та ін. Київ, 2023. 120 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d23ff6ed-c2e5-42b1-afbd-bb149b1cc44e/content> (дата звернення: 03.05.2026).
- 11 *Gatekeeping responsibility* (у пер. з англ. *функція брамника*) — суддівський обов'язок, сформульований Верховним судом США в рішенні *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.* (509 U. S. 579, 1993) у межах інтерпретації Federal Rule of Evidence 702. Testimony by Expert Witnesses. Див.: Legal Information Institute : web. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_702 (дата звернення: 03.05.2026).
- 12 *Vermutung der Sachkunde* (у пер. з нім. *презумпція компетентності*) — доктринальне положення континентального права, згідно з яким залучений судом експерт презюмується компетентним у силу його професійного статусу або призначення. У німецькій доктрині

значення для формування сучасної архітектури застосування наукових доказів у кримінальному процесі України.

Процесуальний порядок залучення експерта: *expert witness* vs *Gehilfe des Richters*

У країнах англо-американської правової системи (англ. *Common Law*) залучення експерта зазвичай не пов'язане із процесуальним призначенням експертизи владним актом суду або слідчого. Поява експерта у справі — результат змагальної ініціативи сторін із формування власної доказової бази. Сторони самостійно залучають осіб зі спеціальними знаннями для проведення судової експертизи й оплачують таку діяльність експерта. Ці експерти є «своїми» для сторін, тобто належать або до сторони обвинувачення, або до сторони захисту, набуваючи статусу свідка в провадженні. У таких країнах рушієм процесу стають сторони, а сам процес набуває форми змагання або суперечки: вона розгортається як участь двох експертів перед доволі пасивним суддею, головним обов'язком якого — ухвалення вироку¹³. Водночас існують ризики, що результат, який визначить експерт, в умовах змагальності залежить від фінансових можливостей сторін процесу. Проте експерт у змагальній системі повинен надати вис-

новок на основі власного незалежного оцінювання й не зобов'язаний дотримувати позиції сторони, яка його залучила, оскільки він несе відповідальність за надання такого висновку та покликаний надавати «допомогу суду розкрити правду в будь-якому конкретному випадку»¹⁴ [Тут і далі переклад українською наш.— Авт.].

Так, п. 19.2 Правил кримінального процесу Англії та Вельсу (англ. *Criminal Procedure Rules*) визначає, що експерт має допомагати судові наданням об'єктивного й неупередженого висновку (англ. *opinion*) у межах галузі експертизи, у якій він працює. Цей обов'язок має перевагу над будь-якими обов'язками експерта перед особою, яка залучає такого експерта й оплачує його працю¹⁵. Отже, завданням експерта є не підтримка версії сторони, яка його залучає, а допомога судові у з'ясуванні істини наданням об'єктивного та неупередженого висновку щодо фактів, складених у межах і на основі спеціальних знань.

Для сторони обвинувачення експертизу зазвичай реалізують за допомогою виконання службового обов'язку штатними криміналістами державних установ (наприклад, лабораторії ФБР або поліції) на підставі адміністративних інструкцій. Натомість для сторони захисту залучення фахівця відбувається

це тісно пов'язано з роллю експерта як помічника суду (нім. *Gehilfe des Richters*), де суддя оцінює висновок за внутрішнім переконанням (§ 261 *Strafprozessordnung*), але значною мірою покладається на усталену в офіційному експертному середовищі наукову базу, заперечуючи її лише за наявності обґрунтованих і вагомих сумнівів.

- 13 Decaigny T. Inquisitorial and Adversarial Expert Examinations in the Case Law of the European Court of Human Rights. *New Journal of European Criminal Law*. 2014. Vol. 5. Is. 2. Pp. 149–166. DOI: 10.1177/203228441400500203 (дата звернення: 03.05.2026).
- 14 Beran R. G. The role of the expert witness in the adversarial legal system. *Journal of Law and Medicine*. 2009. Vol. 17. Is. 1. Pp. 133–137. URL: https://www.researchgate.net/publication/26829344_The_role_of_the_expert_witness_in_the_adversarial_legal_system (дата звернення: 03.05.2026).
- 15 The Criminal Procedure Rules 2025. Part 19 ... Rule 19.2. Expert's duty to the court / Legislation.gov.uk : web. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2025/909/part/19> (дата звернення: 03.05.2026).

на договірних засадах, до того ж право на отримання експертних послуг (англ. *to obtain expert services*) навіть для фінансово неспроможних осіб прямо гарантовано § 3006A(a) розд. 18 Кодексу законів США¹⁶. Ця норма підкреслює позапроцесуальний характер первинного залучення експерта як сервісної послуги, необхідної для підготовки захисту. Надалі висновок такого експерта надають судові, суд оцінює висновок і (у разі прийняття) цей висновок набуває статусу доказу в межах змагального судового процесу.

У судовому вимірі і штатний криміналіст обвинувачення, і найнятий захистом приватний експерт діють у єдиному процесуальному статусі *свідка сторони* (англ. *expert witness*), а їхні висновки підлягають обов'язковому розкриттю згідно з *Rule 16(a)(1)(G) Federal Rules of Criminal Procedure*¹⁷ у США або *Rule 19.3*

*Criminal Procedure Rules (Part 19)*¹⁸ в Англії та Вельсі. Такий статус зазвичай потребує особистої присутності експерта для перехресного допиту (англ. *cross-examination*). Змагальність процесу передбачає відкритість експертних доказів, зокрема наукових, до критичного заперечення та «деконструкції» за допомогою перехресного допиту, який традиційно розглядають як основний механізм перевірки їхньої надійності¹⁹.

На противагу змагальному підходу, у країнах континентальної правової сім'ї (англ. *Continental Law*) залучення експерта базується здебільшого на публічно-правових засадах, де експертизу розглядають як інструмент сприяння судові у з'ясуванні об'єктивної істини. У Німеччині, згідно з § 73 *Strafprozessordnung*²⁰ (далі — *StPO*), виняткове право вибору та призначення експерта належить судді, що детермінує

16 Термін *to obtain expert services* є усталеною правовою конструкцією, закріпленою у § 3006A(a) розд. 18 Кодексу законів США (18 U. S. Code). У контексті американського кримінального процесу він означає не просто технічне залучення фахівця, а реалізацію права сторони на отримання кваліфікованої експертної допомоги як необхідної умови адекватного захисту (англ. *adequate defense*) згідно з Шостою поправкою до Конституції США. Уживання терміна *services* (у пер. з англ. *послуги*) замість інквізиційного *appointment* (у пер. з англ. *призначення*) акцентує на тому, що експертне дослідження є інструментальним ресурсом сторони, а не владним розпорядженням суду. Див.: 18 U. S. Code § 3006A — Adequate representation of defendants / Legal Information Institute : web. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3006A> (дата звернення: 03.05.2026).

17 Federal Rules of Criminal Procedure. Rule 16(a)(1)(G). Discovery and Inspection (Expert Witnesses) / Ibid. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp/rule_16 (дата звернення: 03.05.2026).

18 The Criminal Procedure Rules 2025. Part 19 Rule 19.3. Introduction of expert evidence / Legislation.gov.uk : web. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2025/909/part/19> (дата звернення: 03.05.2026).

19 Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 509 U. S. 579, 596 (1993). Верховний суд США зазначає, що ретельний перехресний допит, пред'явлення протилежних доказів і докладне пояснення щодо тягаря доказування є традиційними й доречними засобами боротьби з ненадійними, але допустимими доказами. Див. також: Roberts P. Paradigms of forensic science and legal process: a critical diagnosis. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*. 2015. Art. 370(1674):20140256. DOI: 10.1098/rstb.2014.0256 (дата звернення: 03.05.2026).

20 *Strafprozessordnung* (StPO). § 73. Auswahl der Sachverständigen / Dejure.org : web. URL: <https://dejure.org/gesetze/StPO/73.html> (дата звернення: 03.05.2026).

статус фахівця як помічника суду (нім. *Gehilfe des Richters*)²¹, а не свідка сторони. Водночас сторони можуть подавати приватні висновки (нім. *Privatgutachten*), які суд оцінює за вільним переконанням (§ 261 StPO)²². Такі висновки розглядають як заяву кваліфікованої сторони (англ. *qualified party statement*) і вони зазвичай мають меншу доказову вагу порівняно з висновком судового експерта — через ризик упередженості.

У Франції (art. 156 *Code de procédure pénale*, далі — CPP)²³ проведення експертизи ініціюють судовим рішенням (фр. *ordonner une expertise*)²⁴, роблячи експерта судовим виконавцем (фр. *auxiliaire de justice*). Сторона захисту має право клопотати про призначення експертизи або подавати приватні висновки (фр. *expertise privée*), які не замінюють офіцій-

ної експертизи, проте суд оцінює їх за принципом вільного оцінювання доказів (art. 427 CPP)²⁵ і вони здатні вплинути на остаточне рішення.

Отже, у континентальній моделі залучення експерта переважно має характер процесуального акта владного суб'єкта (суду або магістрату), що суттєво контрастує з договірним і адміністративним порядком отримання послуг фахівців у країнах загального права. Якщо в *Common Law* експертизу розглядають як елемент доказової стратегії сторін, то в *Continental Law* — як компонент публічної функції доказування, хоча сучасні системи дедалі частіше демонструють приклади конвергенції. Варто зауважити, що наведені дві основні моделі залучення експертів з деякими відмінностями існують у більшості країн світу²⁶.

21 *Gehilfe des Richters* (у пер. з нім. помічник суду) — усталена в німецькій правовій доктрині й судовій практиці категорія, що визначає процесуальний статус експерта як нейтрального фахівця, який допомагає судові з'ясувати об'єктивну істину. На відміну від англо-саксонської моделі свідка сторони (англ. *expert witness*), *Gehilfe des Richters* діє як науковий асистент суду, наділений повноваженнями для дослідження обставин справи. Цей статус передбачає підвищені вимоги до неупередженості й об'єктивності, оскільки висновок такого фахівця розглядають не як суб'єктивну думку, а як фахову підготовку фактичного матеріалу для ухвалення судового рішення. Див. доклад.: Schmitt B., Köhler M. *Strafprozessordnung. Gerichtsverfassungsgesetz, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen*. 67. Aufl. C. H. Beck, 2024. 2654 p.

22 *Strafprozessordnung* (StPO). § 261. Grundsatz der freien Beweiswürdigung / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz : web. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/_/_261.html (дата звернення: 03.05.2026).

23 *Code de procédure pénale*. En vigueur du 02 septembre 1993 au 01 janvier 2029. Article 156 / Légifrance.gouv.fr : web. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000048441775 (дата звернення: 03.05.2026).

24 *Ordonner une expertise* (у пер. з фр. розпорядитися про проведення експертизи) — усталений процесуальний термін французького права, який закріплює виняткову компетенцію органа досудового розслідування або суду на ініціювання експертного дослідження. В інквізиційній моделі кримінального процесу Франції (art. 156 CPP) цей термін підкреслює, що експертиза є судовим заходом розслідування (фр. *mesure d'instruction*), а не приватною ініціативою сторін. На відміну від англо-саксонського залучення (англ. *to retain* або *to obtain services*), *ordonner une expertise* передбачає видання судового наказу (фр. *ordonnance*), що робить експерта судовим виконавцем, а його висновок — безпосереднім результатом судової діяльності.

25 *Code de procédure pénale* ... Article 427 / Légifrance.gouv.fr : web. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000037108959 (дата звернення: 03.05.2026).

26 *The Global Practice of Forensic Science* / ed. by Douglas H. Ubelaker. John Wiley & Sons Ltd, 2015. 364 p. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/DOI/book/10.1002/9781118724248> (дата звернення: 03.05.2026).

Попри зовнішню схожість фактичних механізмів, за яких сторона обвинувачення як в Україні, так і в країнах загального права переважно послуговується адміністративним ресурсом державних спеціалізованих установ, а сторона захисту — договірними відносинами з державними установами або приватними фахівцями²⁷, між цими системами існує принципова різниця в процесуальному механізмі формування доказу.

В українській моделі (ст. 242—243 Кримінального процесуального кодексу України; далі — *КПК України*) процесуальна дія призначення експертизи повинна: саме вона наділяє результат — висновок експерта — статусом джерела доказів²⁸. Натомість у США й Англії отримання висновку експерта адміністративним або договірним шляхом має лише підготовчий характер і є елементом формування позиції сторони. Процесуального значення спеціальні знання набувають не завдяки актові «призначення», а завдяки процедурі розкриття доказів і подальшій судовій верифікації

кваліфікації експерта²⁹ й надійності застосованої методології.

У цьому сенсі український адміністративний механізм залучення атестованих експертів де-факто наділяє їх висновки підвищеною процесуальною вагою та презумпцією валідності, тоді як у системах *Common Law* такі висновки залишаються «свідченнями сторони», що мають пройти повноцінну перевірку в змагальному процесі (зокрема, за допомогою перехресного допиту)³⁰.

Верифікація статусу експерта: *ad hoc* vs *Öffentliche Bestellung*

Компетентність, кваліфікація та сумлінність експерта мають важливе значення для функціонування усієї системи правосуддя. Порівняльний аналіз різних систем права виявляє розбіжність у способах верифікації кваліфікації експерта. У *Common Law* статус експерта має характер *ad hoc*³¹ і базується на фактичній компетентності особи. Прецедентне право не потребує обов'язкової державної акредитації або внесення до національних реєстрів для визнання

27 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 03.05.2026).

28 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.05.2026).

29 *Voir dire* (у пер. з фр. *говорити правду*) — термін французького походження, який у сучасному праві вживають як технічне позначення характерної для системи загального права попередньої процесуальної процедури судової перевірки допустимості доказів або процесуальної придатності учасників (зокрема, експертів) до початку розгляду справи по суті.

30 Godden D. M., Walton D. Argument from Expert Opinion as Legal Evidence: Critical Questions and Admissibility Criteria of Expert Testimony in the American Legal System. *Ratio Juris*. 2006. Vol. 19. Is. 3. Pp. 261–286. DOI: [1111/j.1467-9337.2006.00331.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2006.00331.x) (дата звернення: 03.05.2026).

31 Статус експерта *ad hoc* (у пер. з лат. *спеціально для конкретного випадку*) — концептуальний підхід у праві країн загального права, згідно з яким особа не має постійного, превентивно визначеного статусу експерта, а набуває його лише в межах конкретного судового провадження. На відміну від статусної моделі континентальної Європи, де експерт є сертифікованим суб'єктом спеціального реєстру, статус *ad hoc* означає, що суд у кожній окремій справі заново верифікує кваліфікацію фахівця за допомогою процедури *voir dire* (перевірка компетентності). Це дає змогу залучати як експертів осіб з унікальним вузькоспеціальним досвідом, які не мають формальних державних свідоцтв, але мають знання, релевантні саме для цієї справи.

свідчень експерта допустимим доказом. Наявність формальної освіти також не є обов'язковою: досвідчений практик часто може бути ефективнішим за теоретика, хоча для цього потрібна ретельна судова перевірка надійності методології. На противагу цьому, континентальна модель (Австрія, Бельгія, Німеччина, Франція, Угорщина, Україна й інші держави) ґрунтується на механізмах державної реєстрації / публічного призначення (нім. *Öffentliche Bestellung*, фр. *Agrément*)³². У цій парадигмі легітимність експерта детерміновано насамперед попереднім актом державного визнання — унесенням до офіційних реєстрів або списків, що забезпечує базову гарантію якості, але водночас створює ризик монополізації та обмежує залучення вузькопрофільних фахівців, які мають релевантні знання, проте не мають формального статусу судових експертів.

Реєстрація судових експертів різниться залежно від правової системи країни, але з метою підвищення якості судово-експертних досліджень для додавання до реєстрів визначають критерії оцінювання компетентності фахівців

і впроваджують механізми контролю за дотриманням цих критеріїв. Інструментом для пошуку експерта в межах Європейського Союзу є портал *European e-Justice*, у якому зібрано посилання на національні реєстри судових експертів більшості країн-членів³³. За українським законодавством форма участі експертів у кримінальному провадженні є змішаною. Зазвичай сторони й суд залучають експертів, які пройшли підготовку в державних спеціалізованих установах і відомості про яких містить Реєстр атестованих судових експертів³⁴. Водночас передбачено, що в певних випадках проведення експертизи може бути доручено іншим (неатестованим) фахівцям з відповідних галузей знань³⁵.

Презумпція компетентності поширюється передусім на експертів, які є співробітниками організацій, що належать до Європейської мережі судово-експертних установ (англ. *European Network of Forensic Science Institutes*, далі — *ENFSI*). Пріоритетним завданням *ENFSI* є формування ефективної та професійної судової експертизи, підвищення наукової обґрунтованості проведених су-

32 *Öffentliche Bestellung* (у пер. з нім. *державне призначення*) — це визнаний державою процес, за допомогою якого особливо кваліфікованих і надійних у певній галузі експертів призначають публічно, а ті складають присягу для підтвердження своєї спеціальної експертизи, досвіду й неупередженості; це дає змогу судам, органам влади та громадськості покладатися на надійних експертів, оскільки звання захищене законом, а призначені експерти проходять сувору перевірку й нагляд. Французький аналог — *agrément* (у пер. з фр. схвалення / акредитація) для внесення до списків судових експертів (фр. *experts judiciaires agréés*), передбачених *Cour d'appel* або *Cour de cassation* (згідно із законом від 1971 р. № 71-498 і декретом № 2004-1463), що містять перевірку компетентності, моральності та присягу, але не ідентичне за механізмом (немає єдиної «державної присяги» як *vereidigung*, а списки мають щорічний пробаційний період). Див. доклад.: *Loi № 71-498 du 29 juin 1971 relative aux experts judiciaires* / Légifrance.gouv.fr : web. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000874942> (дата звернення: 03.05.2026).

33 Forensic experts / European e-Justice Portal : web. 17/11/2021. 2 р. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/find-legal-professional/forensic-experts_en (дата звернення: 03.05.2026).

34 Реєстр атестованих судових експертів : вебсайт. URL: <https://rase.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 03.05.2026).

35 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 03.05.2026).

дових експертиз за допомогою розроблення стандартів, організації наукових досліджень для вдосконалення експертної практики і впровадження нових експертних напрямів, забезпечення оптимальних умов для проведення експертиз кваліфікованими фахівцями, належно акредитованими й унесеними до офіційних реєстрів судових експертів³⁶. Високий авторитет установ системи ENFSI забезпечено акредитацією відповідно до стандарту ISO/IEC 17025, який гарантує виконання установою досліджень за певним напрямом (спеціалізацією) кваліфікованими співробітниками за придатними для застосування та відповідними світовим стандартам якості методами³⁷.

Попри заслужену репутацію, будь-яка експертиза, виконана співробітниками установ мережі ENFSI, має бути піддана всебічному оцінюванню: зокрема, наукової обґрунтованості для визначення достовірності здобутих результатів. Сучасні дослідження переконливо свідчать, що навіть сертифіковані судові експерти не імунні до когнітивних упереджень (англ. *cognitive bias*). Зокрема, емпіричні дослідження І. Е. Дрор ідентифікують щонайменше вісім джерел упередженості, здатних впливати на результати експертного дослідження

навіть у межах державних лабораторій (зокрема, унаслідок інституційного тиску або впливу контекстуальної інформації)³⁸.

М. DiCiro та S. Sreenivasan, адаптуючи модель І. Е. Дрор до психіатричних експертиз, виокремлюють шість типових експертних помилок: зокрема, уявлення про імунітет експерта або «технологічний захист» методів, які роблять експертні оцінювання вразливими до неусвідомлених упереджень³⁹. Це підтверджує обмеженість суто формального реєстрового статусу експертів і актуалізує потребу переходу до функціональної судової перевірки не лише кваліфікації експерта, а й надійності застосованої методології.

Уведення наукових доказів у кримінальне провадження: доктрина gatekeeping vs Vermutung der Sachkunde

Аналіз порядку подання наукових доказів виявляє фундаментальну різницю в механізмах забезпечення їхньої надійності (англ. *reliability*). У США застосовують модель *судового фільтра* (англ. *gatekeeping role of the judge*), за якої суддя зобов'язаний ще до допуску доказу до судового дослідження самостійно перевірити достовірність і релевантність застосованої експертом методики.

36 European Network of Forensic Science Institutes. (n. d.). Constitution / ENFSI : web. 14 p. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/151021_enfsi_constitution.pdf (дата звернення: 03.05.2026).

37 ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (EN ISO/IEC 17025:2017, IDT; ISO/IEC 17025:2017, IDT) : затв. наказ. ДП «УкрНДНЦ» від 23.12.2019 р. № 483 [Чинний від 2021-01-01]. Київ, 2019. 30 с. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_en_iso_iec_17025_2019.pdf (дата звернення: 04.05.2026).

38 Dror I. E. Cognitive and Human Factors in Expert Decision Making: Six Fallacies and the Eight Sources of Bias. *Analytical Chemistry*. 2020. Vol. 92. Is. 12. Pp. 7998–8004. DOI: 10.1021/acs.analchem.0c00704 (дата звернення: 03.05.2026).

39 DiCiro M., Sreenivasan S. A Forensic Science-Based Model for Identifying and Mitigating Forensic Mental Health Expert Biases. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2025. Vol. 53. Is. 2. 11 p. DOI: 10.29158/JAAPL.250019-25 (дата звернення: 03.05.2026).

Відповідно до *Federal Rule of Evidence 702*⁴⁰, сформованого на підставі так званої трилогії Добера — трьох кримінальних справ *Frye* (1923)⁴¹, *Daubert* (1993)⁴² і *Kumho Tire* (1999)⁴³, науковий статус висновку експерта не презюмують, а піддають попередній судовій верифікації⁴⁴. На суддю покладено обов'язок виконувати функцію брамника (англ. *gatekeeper*), тобто перевіряти не лише допустимість висновку, а й достовірність експертної методології перед тим, як висновок отримують присяжні. У такий спосіб *стандарт загального визнання* (так званий *Frye standard*) поступився місцем *стандарту попередньої перевірки наукової достовірності* (так званому *Daubert standard*) на користь гнучкого оцінювання наукового методу з урахуванням можливості перевірки, наявності рецензованих публікацій, відомого рівня похибки й існування стандартів контролю.

Сучасна наукова спільнота підтримує судове «фільтрування» наукових доказів, наголошуючи на тому, що науку

в залі суду слід оцінювати за допомогою раціонального аналізу методології та не покладатися сліпо на інституційний авторитет або титули експерта. Як зазначає *Th. D. Albright*, легітимність експертної думки має ґрунтуватися на високих стандартах доказування, прозорості методів і сталому зв'язку між наукою та правом, а не на формальному статусі фахівця⁴⁵.

Судова практика й наукові звіти свідчать, що грубі помилки в експертних свідченнях часто зумовлені недостатньою валідацією методик на стадії допуску доказів. Особливо це помітно у справах, пов'язаних з ненадійними методами судової експертології (англ. *forensic science*), які призвели до помилових засуджень (англ. *wrongful convictions*), що докладно зафіксовано у звітах *National Academy of Sciences* (2009)⁴⁶ і *PCAST* (2016)⁴⁷. У цьому контексті суддя не зобов'язаний ставати науковцем, але повинен мати мінімально необхідний рівень розуміння для оцінювання валід-

40 Federal Rule of Evidence 702 ... URL: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_702 (дата звернення: 03.05.2026).

41 *Frye v. United States*, 293 F. 1013 (D. C. Cir. 1923) / The New York State-Federal Judicial Council : web. 61 p. URL: <https://nys-fjc.ca2.uscourts.gov/programs/10-4-18%20Frye%20v%20US.pdf> (дата звернення: 03.05.2026).

42 *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.*, 509 U. S. 579 (1993) / Justia U. S. Supreme Court : web. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/509/579/> (дата звернення: 03.05.2026).

43 *Kumho Tire Co. v. Carmichael*, 526 U. S. 137 (1999) / Justia : web. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/526/137/> (дата звернення: 03.05.2026).

44 Щербаківський М. Г. Стандарти допустимості результатів експертних досліджень в судопроизводстве США и Украины: сравнительный анализ. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 37–48. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.05 (дата звернення: 04.05.2026).

45 Albright Th. D. A scientist's take on scientific evidence in the courtroom. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2023. Vol. 120. No. 41. Art. e2301839120. 11 p. DOI: 10.1073/pnas.2301839120 (дата звернення: 03.05.2026).

46 Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward. Washington, DC : The National Academies Pres, 2009. 348 p. DOI: 10.17226/12589 (дата звернення: 03.05.2026).

47 Report to the President. Forensic Science in Criminal Courts: Ensuring Scientific Validity of Feature-Comparison Methods. Executive Office of the President President's Council of Advisors on Science and Technology. September 2016. 174 p. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensic_science_report_final.pdf (дата звернення: 03.05.2026).

ності й достовірності експертного дослідження.

Натомість континентальна традиція (зокрема, у Німеччині й Австрії) спирається на концепцію *презумпції компетентності* (нім. *Vermutung der Sachkunde*) експерта. За С. Roxin і В. Schünemann, вона впливає з інституційної довіри до фахової підготовки особи, яку держава попередньо визнала придатною до виконання функцій помічника суду. Якщо фахівець обіймає посаду в офіційній експертній установі, його знання апріорі вважають належними⁴⁸. На відміну від доктрини *gatekeeping*, що передбачає активну перевірку суддею наукової валідності методики, презумпція компетентності істотно знижує інтенсивність такої перевірки. Переважає логіка «статусної верифікації», за якої надійність результату гарантує попередній державний контроль професійного рівня експерта, хоча суддя зберігає право вільного оцінювання висновку за внутрішнім переконанням (§ 261 StPO)⁴⁹ і може відхилити його через обґрунтовані сумніви.

На нашу думку, наведений підхід приховує ризик «методологічної недоторканності» і повертає до концепції «експерт — науковий суддя», висловленої в XIX ст. німецьким процесуалістом С. J. A. Mittermaier⁵⁰. Орієнтування суду переважно на статус фахівця підвищує ймовірність прийняття висновку, який є формально послідовним і процесуаль-

но допустимим, але ґрунтується на застарілих, помилкових наукових засадах або неправильно оцінених результатах. Для інноваційних методів (зокрема, віртуального моделювання, дослідження цифрових слідів) презумпції компетентності недостатньо, оскільки вона не гарантує надійності конкретного програмного забезпечення або алгоритму, що не пройшли системної наукової валідації. Попри збереження за суддею права критичного оцінювання та можливого призначення повторної експертизи, статусна презумпція експерта об'єктивно знижує інтенсивність перевірки застосовуваної методології.

Оцінювання наукової достовірності висновку експерта⁵¹: *reliability inquiry* як стратегічний орієнтир

У парадигмі кримінального процесу достовірність доказів означає, що вони правильно відображають обставини об'єктивної дійсності⁵². Наукова достовірність доказів у кримінальному провадженні свідчить, що відомості, отримані із застосуванням спеціальних знань (умовиводи експертів) відповідають фактичним обставинам кримінального правопорушення. Іншими словами, це впевненість суду та слідства в тому, що методика, застосована експертом для отримання доказу, валідна, надійна, а результат не є випадковим або хибним.

48 Roxin C., Schünemann B. Strafverfahrensrecht. Ein Studienbuch. C. H. Beck, 2022. 620 s.

49 Strafprozeßordnung (StPO). § 261 Grundsatz der freien richterlichen Beweiswürdigung / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz : web. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/_/_261.html (дата звернення: 03.05.2026).

50 Mittermaier C. J. A. Die Lehre vom Beweise im deutschen Strafprozesse. Darmstadt, 1834. 504 s. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10395052> (дата звернення: 03.05.2026).

51 Щербаковський М. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 21—39. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.03 (дата звернення: 04.05.2026).

52 Павлишин А. А. Достовірність доказів / Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура // редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін. Харків, 2020. С. 209.

Суддя (суд) має ретельно оцінювати висновок експерта, а не вірити безмежно в безпомилковість, досвід, досконалу кваліфікацію або атестацію експерта⁵³. У системі правосуддя результати експертизи не мають значення «супердоказу», а підлягають контролю як і інший доказовий матеріал. Висновок експерта оцінюють і з формального боку, і зі змістовного, а судді, прокуророві, слідчому належить верифікувати не тільки відповіді на питання, а й застосовані під час досліджень методики. Безумовно, тут виникає проблема, пов'язана з необхідністю відповідному процесуальному учаснику розуміти «мову» експертів, оскільки для оцінювання наукового джерела доказу необхідно мати спеціальну підготовку.

Оцінювання наукової обґрунтованості результатів експертного дослідження незалежно від виду судочинства є суттєвою пізнавальною проблемою, яку давно обговорюють українські й іноземні науковці та практики. Проблема має об'єктивне підґрунтя, пов'язане з тим, що правозастосовувачі не можуть повною мірою оцінити правильність експертного дослідження, оскільки не мають для цього необхідних спеціаль-

них знань. У сучасній науковій літературі панує два підходи до оцінювання висновку експерта. Представники першого підходу стверджують можливість повного всебічного оцінювання експертизи слідчим, прокурором, судом за загальними правилами, передбаченими ст. 94 КПК України⁵⁴. Вони вважають, що здобуті слідчим знання є достатніми для правильного й об'єктивного оцінювання будь-якого висновку експерта⁵⁵; достовірність висновку базується на довірі до судового експерта, який виконує свої обов'язки, і тому пов'язана з відсутністю сумнівів у професійності й зацікавленості судового експерта⁵⁶. На цій самій позиції перебуває і суддівська практика. Так, в Україні Верховний Суд вважає, що визначення способу проведення експертизи, зокрема вибір методик і методів дослідження, належить до професійної дискреції експерта в межах дорученого йому дослідження⁵⁷, і суд не уповноважений оцінювати застосовані експертом методики й підходи, оскільки він не має спеціальних знань у відповідній галузі⁵⁸.

Інші науковці наголошують на обмеженому оцінюванні висновку експерта суб'єктами доказування, яке виключає визначення наукової обґрунтовано-

53 Мирошніченко Ю. М. Використання спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ : наук.-практ. посіб. / за ред. проф. М. Г. Щербаковського. Харків, 2022. 97 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/img/files/file_10205.pdf (дата звернення: 04.05.2026).

54 Воробчак А. Р. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 236 с. URI: <https://hdl.handle.net/11300/12104> (дата звернення: 04.05.2026).

55 Тертишник В. М., Варава В. В., Сачко О. В. Судова експертологія: курс лекцій для підготовки здобувачів освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 081 «Право» та 292 «Правоохоронна діяльність» / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. М. Тертишника. Дніпро, 2021. 155 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi78/0057993.pdf> (дата звернення: 04.05.2026).

56 Мироненко Т. Є. Проблеми оцінки експертного висновку прокурором. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 148—152. URL: https://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2019/2_2019/part_1/27.pdf (дата звернення: 04.05.2026).

57 Постанова Верховн. Суду від 23.03.2021 р. Справа № 233/3473/17. Провадж. № 51-4459км20 / ЄДРСР: вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848981> (дата звернення: 04.05.2026).

58 Постанова Верховн. Суду від 18.04.2024 р. Справа № 758/6794/18. Провадж. № 51-5567км19 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118592551> (дата звернення: 04.05.2026).

сті результатів дослідження⁵⁹. Дійсно, об'єктивна причина неможливості визначити в повному обсязі наукову достовірність результатів експертних досліджень обумовлена необхідністю застосування спеціальних знань у певній експертній галузі, яких слідчий, прокурор, адвокат і суд не мають. Водночас слід погодитись із *T. Ward*, який застерігає нефахівців сліпо довіряти експертам, оскільки це може призвести до катастрофічних наслідків⁶⁰.

Попри реальну неспроможність повного й усебічного оцінювання наукових доказів правозастосовниками, можна визначити ті критерії наукової достовірності експертного дослідження, які суд може встановити за допомогою сторонніх фахівців або під час допиту експертів.

У країнах *Common Law* критерії наукової достовірності висновків експертів сформовано на найбільш відомих прецедентах, а оцінювання експертизи зміщено у площину *reliability inquiry*⁶¹ як стратегічного орієнтира судового контролю. Її підґрунтям є скептичний підхід, за яким висновок експерта розглядають не як носій об'єктивної істини, а як суб'єктивну думку свідка, допустимість якої залежить від наявності перевірюваної та науково обґрунтованої

методологічної основи. Такий висновок має не лише формально відповідати вимогам процесу, а й витримати як попередню судову перевірку достовірності, так і подальший перехресний допит у змагальному процесі.

На відміну від формальної перевірки кваліфікації фахівця, *reliability inquiry* сфокусовано саме на методі дослідження та його науковій базі. Згідно з критеріями, сформульованими у *Federal Rule of Evidence 702*, результати експертизи приймають, якщо показання ґрунтуються на достатніх фактах або даних, є результатом застосування достовірних принципів і методів, відображають достовірне застосування принципів і методів до обставин справи⁶². За аналогією із зазначеними критеріями в Канаді під час розгляду справи *Mohan* сформульовано чотири правила допустимості показань експертів у суді: належність; необхідність сприяння судді; відсутність будь-якого правила, що виключає показання; належна кваліфікація експерта⁶³. Згодом ці критерії доповнили інформацією про експертні показання, що ґрунтуються на нових або нетрадиційних наукових методах⁶⁴. В Англії в рішенні у справі *Ikarian Reefer* уперше визначили критерії достовірності висновків

59 Дементьев М. В. Гносеологічні та процесуальні засади оцінки і перевірки висновку експерта : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Харків, 2023. 243 с. URL: <https://dspace.nncise.org.ua/server/api/core/bitstreams/008ecbdb-a613-45a7-92d0-d3bd99837f5a/content> (дата звернення: 04.05.2026).

60 Ward T. Explaining and trusting expert evidence: What is a 'sufficiently reliable scientific basis'? *The International Journal of Evidence & Proof*. 2020. Vol. 24. Is. 3. Pp. 233–254. DOI: 10.1177/1365712720927622 (дата звернення: 04.05.2026).

61 *Reliability inquiry* (у пер. з англ. *перевірка / оцінювання достовірності*) — у правовій системі США процесуальна процедура, здійснювана суддею для оцінювання наукової обґрунтованості й надійності методики експерта перед допуском його свідчень.

62 Federal Rule of Evidence 702 URL: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_702 (дата звернення: 04.05.2026).

63 R. v. Mohan, [1994] 2 SCR 9 / Supreme Court of Canada : web. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/1131/index.do> (дата звернення: 04.05.2026).

64 R. v. J.-L.J., [2000] 2 SCR 600/ Networked Knowledge – Law Report : web. URL: <http://netk.net.au/Canada/JLJ.asp> (дата звернення: 04.05.2026).

експертів: перевірка методики, її рецензування та публікації в авторитетних виданнях; статистична значущість результатів із зазначенням похибки; визнання науковою спільнотою; об'єктивність даних, на яких ґрунтується висновок⁶⁵. Ці критерії законодавчо закріплено в *Criminal Practice Directions*⁶⁶ і *Criminal Procedure Rules*⁶⁷.

Натомість у континентальній системі (Німеччина, Франція) оцінювання висновку експерта ґрунтується на принципі вільного оцінювання доказів (§ 261 StPO, art. 427 CPP) з урахуванням інституційної довіри до експерта як до помічника суду. Презумпція компетентності формує початкову довіру до фахівця та зміщує фокус контролю із системної перевірки наукової основи на аналіз логічної послідовності, внутрішньої узгодженості й аргументованості висновку. Водночас суддя не позбавлений повноважень критично оцінювати застосовану методологію та відхилити висновок за обґрунтованих сумнівів у його науковій надійності.

Основним орієнтиром для італійських суддів сьогодні є критерії Коззіні (італ. *Sentenza Cozzini*), сформульовані Верховним касаційним судом Італії, за якими суддю вважають «експертом над експертами» (лат. *peritus peritorum*),

що означає, що він має критично оцінити спосіб, за допомогою якого отримано висновки експертів. Оцінювання містить установлення надійності наукової теорії, визнання методики міжнародною науковою спільнотою, її незалежну перевірку; дотримання протоколів дослідження; застосування об'єктивних даних; можливість перевірки або повторення дослідження; можливий потенційний рівень похибки застосованого методу⁶⁸.

Питання меж судового контролю за науковою обґрунтованістю експертного дослідження є однією з найбільш дискусійних точок перетину права й науки. Сучасна українська доктрина послідовно обґрунтовує необхідність змістовного оцінювання судом наукової надійності висновків експертів. Як слушно зазначає А. Тимчишин, об'єктом судового аналізу має бути не лише внутрішня логіка викладу, а й коректність застосування конкретних методик, рівень їх апробації та відповідність сучасному стану наукових знань⁶⁹.

Слід зазначити, що деякі критерії перевірки наукової обґрунтованості експертних досліджень викладено в ч. 3 ст. 356 КПК України, де наведено запитання, які можуть з'ясовувати під час допиту експерта та які стосуються

65 National Justice Cia Naviera SA v. Prudential Assurance Co. Ltd ("The Ikarian Reefer") [1993] 2 Lloyd's Rep 68 / United Settlement : web. URL: <http://www.uniset.ca/other/cs2/19932LLR68.html> (дата звернення: 04.05.2026).

66 Criminal Practice Directions 2015. Division V. Evidence 19A: Expert evidence / Courts and Tribunals Judiciary : web. 261 p. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2022/05/CrimPD-13-CONSOLIDATED-MAY-2022.pdf> (дата звернення: 04.05.2026).

67 The Criminal Procedure Rules 2025. Part 19 URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2025/909/part/19> (дата звернення: 04.05.2026).

68 Cassazione Penale, Sez. 4, 13 dicembre 2010, n. 43786 – Esposizione ad amianto in ambito ferroviario (sentenza Cozzini) / Benvenuti sul sito web dell'Osservatorio Olympus : web. URL: https://olympus.uniurb.it/index.php?option=com_content&view=article&id=3919:cassazione-penale-sez-4-13-dicembre-2010-n-43786&catid=17&Itemid=138 (дата звернення: 04.05.2026).

69 Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук. Кропивницький, 2023. 438 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/10/dysertacziya_tymchyshyn.pdf (дата звернення: 04.05.2026).

наукових підстав проведеного дослідження, як-от «використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження»⁷⁰. У листі Вищого спеціалізованого суду України зазначено, що достовірність висновку визначають «з урахуванням: а) оцінки надійності застосованої експертом методики; б) достатності представлених експерту матеріалів для дослідження; в) правильності представлених експерту вихідних даних; г) перевірки повноти проведеного експертом дослідження <...>; д) правильності експертної інтерпретації встановлених експертом ознак та їх достатності для висновку»⁷¹. Варто зауважити, що в науково-методичній літературі неодноразово розглядали питання оцінювання наукової обґрунтованості висновку експерта в межах загального аналізу експертного дослідження⁷². Проте запропоновані рекомендації не знайшли належного відображення в нормативних актах, які мають імперативне значення та які на практиці часто ігнорують.

На нашу думку, найбільш повно сторони експертного дослідження, які підлягають перевірці судом, наведені в офіційних *Criminal Practice Directions* Англії та Вельсу, які доповнюють процесуальні правила, обов'язкові для застосування суддями. У цьому документі докладно викладено обставини, пов'язані з проведенням експертизи, на які має звернути увагу суд під час оцінювання здобутих результатів (зокрема, наукової обґрунтованості). Вони стосуються:

- особи експерта: компетенції, наявності акредитації;
- об'єктів дослідження — повноти наданих матеріалів та інформації, на яких ґрунтуються висновки; обсягу та якості вихідних даних;
- методики дослідження — використаних експертом матеріалів; відповідності методів дослідження усталеній практиці, наявності їх рецензування в публікаціях; ступеня точності або меж невідомості, що впливають на точність і достовірність результатів; пояснення причини застосування нетрадиційних методів; валідності засобів і методів щодо завдань дослідження⁷³.

70 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.05.2026).

71 Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищ. спеціаліз. суду України від 05.10.2012 р. № 223-1446/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12#Text> (дата звернення: 04.05.2026).

72 Щербаковський М. Г., Проценко А. М. Експертизи в судовому провадженні : монографія. Харків, 2024. 280 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/24257> (дата звернення: 04.05.2026) ; Бабенко А. М., Матвеевський О. В., Федоров І. В. Судові експертизи у кримінальному провадженні (судова експертологія) : навч. посіб. Одеса, 2026. 240 с. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/335> (дата звернення: 04.05.2026) ; Сімакова-Єфремян Е. Б., Купріянова А. О., Спіцина Г. О. та ін. Концептуальні засади судової експертології : монографія / за заг. ред. Е. Б. Сімакової-Єфремян. Харків, 2025. 408 с. URL: <https://res2.weblum.site/res/64e5d4a1196a4b000eb26345/69cd0c4c702a2f08095afd8e> (дата звернення: 04.05.2026).

73 Criminal Practice Directions 2015 ... URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2022/05/CrimPD-13-CONSOLIDATED-MAY-2022.pdf> (дата звернення: 04.05.2026).

Практична реалізація відповідного обов'язку суду стикається з істотними труднощами. У правозастосовній практиці зберігається інерція підходу, що виходить із майже безумовної методологічної автономності експерта, тоді як розвиток науки потребує активнішого та змістовнішого судового контролю за надійністю застосованих методик.

Таке протиріччя між сучасною науковою думкою і судовою практикою спричиняє ризик неконтрольованості результатів застосування спеціальних знань. Методологічну автономність експертного дослідження не можна ототожнювати із процесуальною безконтрольністю. Суддя не втручається у зміст наукового методу й не піднімає експерта, проте зобов'язаний перевірити його надійність у процесуальному сенсі, зокрема, щодо апробації, меж застосовності та рівня похибки, виконуючи функцію судового фільтра.

Слідча і судова практики свідчать, що з розвитком науки роль експертів у кримінальному провадженні неухильно зростатиме. Отже, слідчі, прокурори, суд, присяжні й адвокати нестимуть ще більшу відповідальність за те, щоб належно оцінити та перевірити наукові докази й мінімізувати ймовірність судових помилок. До того ж основна проблема полягає в тому, що зміст експертного дослідження є складним для правозастосовників і висновки експертів часто незрозумілі нефахівцям⁷⁴.

За цих умов українське судочинство об'єктивно потребує реценції елементів моделі *reliability inquiry*, у межах якої суддя виконує функцію *gatekeeper* і пере-

віряє надійність і валідність наукового підґрунтя доказу до його застосування під час ухвалення вироку. Як слушно зазначає G. Edmond, традиційні процесуальні гарантії, зокрема перехресний допит і змагальність сторін, є недостатніми, а інколи й ілюзорними, якщо суд не має емпіричних даних щодо надійності та валідності експертної методики, рівня її похибки й меж застосування. За відсутності такої перевірки судові оцінювання експертного доказу ризикують трансформуватися у статусну довіру до фахівця, що несумісне з вимогами раціонального правосуддя⁷⁵.

Висновки

Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що сучасна модель застосування результатів експертних досліджень у кримінальному процесі України внутрішньо суперечлива. Вона поєднує континентальну форму експертизи з окремими елементами змагального залучення фахівців, не забезпечуючи належних процесуальних механізмів перевірки наукової достовірності застосованих методик. Наслідком цього є домінування інституційної довіри до статусу експерта над оцінюванням валідності його методології.

Національна правозастосовна практика фактично відтворює модель *Vermutung der Sachkunde*, надаючи пріоритет формальним ознакам професійного статусу експерта. За відсутності обов'язкової процедурної перевірки надійності методів дослідження це створює ризик користування висновками, які є ло-

74 Maxton J., McCaul C. The challenge of expert evidence / Counsel : web. Jan 23 2018. URL: <https://www.counselmagazine.co.uk/articles/the-challenge-of-expert-evidence> (дата звернення: 04.05.2026).

75 Edmond G. Forensic science evidence and the conditions for rational (jury) evaluation. *Melbourne University Law Review*. 2015. Vol. 39. Is. 77. Pp. 77–127. URL: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0011/1586360/03Edmond2.pdf (дата звернення: 04.05.2026).

гічно послідовними, проте недостатньо обґрунтованими науково, особливо у сфері інноваційних і цифрових досліджень.

Кримінальна відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок — необхідна гарантія запобігання навмисному спотворенню результатів дослідження та свідомій фальсифікації доказової інформації. Проте вона не здатна нейтралізувати впливу когнітивних упереджень і методологічних викривлень, які не мають ознак умислу. З огляду на це необхідно сформувати первинний етико-процесуальний стандарт діяльності експерта, орієнтований на інтереси правосуддя. Превентивним стандартом наукової доброчесності, спрямованим на забезпечення пріоритету обов'язку експерта перед судом над договірними або відомчими інтересами є концепція *overriding duty*. Її інституціоналізація дає змогу змістити акцент з лояльності експерта до сторони кримінального провадження на методологічну прозорість і відповідальність перед судом.

Підвищення надійності експертних доказів потребує переходу від моделі формального сприйняття висновку до моделі процедурної верифікації застосованого експертом методу. Суд за таких обставин не підміняє експерта, а здійснює процесуальний контроль за повнотою та переконливістю даних щодо наукової валідності дослідження. Умовивід експерта, обґрунтований загальними науково-методичними положеннями й заснованими на них результатами конкретного експертного дослідження (спільно з умовами належності та допустимості висновку, узгодженістю з рештою доказів кримінального провадження), утворює загальний стандарт достовірності висновку експерта. Перспективним напрямом розвитку

національного кримінального процесу є поетапна інтеграція елементів *reliability inquiry*, тобто обов'язкової перевірки наукової обґрунтованості результатів і процедури експертних досліджень разом з інституціоналізацією *overriding duty* як механізмів забезпечення раціонального доказування, які доповнюють один одного.

**The Court's Role
in Verifying Expert Evidence:
From Presumptive Competence
to Reliability Assessment**

**Mykhailo Shcherbakovskyi,
Yurii Myroshnychenko**

The primary concerns of this paper are the issue of defining judicial oversight limits when it comes to evaluating the scientific validity of expert evidence in criminal proceedings, given the rapid development of special knowledge (such as digital and algorithmic research methods). The relevance of this issue stems from contradictions between the traditional status-based model for evaluating expert opinions—which presupposes institutional trust in a forensic expert's professional qualifications—and the requirement to ensure that a methodology employed by a forensic expert is reliable. The Article Purpose is to reveal conceptual differences between the Anglo-American and continental models for judicial verification of expert evidence, to determine their impact on the scope of judicial oversight, and to justify feasibility of transitioning to a procedural scientific validity review of expert methodologies used in criminal proceedings. Research methodological framework comprises dialectical, systemic, comparative legal, functional and formal-legal methods, as well as overview of legal practice. In common law countries, it has been observed that a forensic expert is a party's witness, and their opinion is subject to preliminary judicial scrutiny based on criteria of reliability and to

further testing in the context of adversarial proceedings. In contrast, the “judicial assistant/assistant to a court (gehilfe des richters)” model prevails within the continental system. This approach relies heavily on presumption of a forensic expert’s competence and places less emphasis on scrutinising a methodology employed. It has been argued that the Ukrainian model incorporates elements of both approaches, but in practice leans towards status verification, thereby posing risks associated with utilisation of opinions lacking sufficient scientific substantiation, especially in the field of innovative research. It has been shown that formal accreditation and professional status do not guarantee reliable results due to cognitive biases and a lack of institutional oversight. An opinion has been reached on the need to move towards a model for procedural verification of expert evidence. It envisages an active role of a court in verifying reliability and validity of the research methodology. At the same time, it does not involve interference in the domain of special knowledge. Integrating components of reliability inquiry and institutionalising the overriding duty concept have been recognised as promising approaches, as they complement each other and guarantee the scientific validity of expert evidence; these will help enhance the quality of proof and minimise the risk of judicial errors.

Keywords: expert opinion; judicial verification; scientific validity; criminal proceedings; comparative legal analysis; presumptive competence; overriding duty; reliability inquiry.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні

й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми; хоча М. Щербаковський є членом консультативної ради збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Albright, Th. D. (2023). A scientist’s take on scientific evidence in the courtroom. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 120. No. 41. Art. e2301839120. DOI: [10.1073/pnas.2301839120](https://doi.org/10.1073/pnas.2301839120).
- Antoniuk, A. B. (2024). Orhanizatsiini formy sudovo-ekspertnoi diialnosti v konteksti zarubizhnogo dosvidu [Organizational Forms of Forensic Expert Activities in the Context of Foreign Experience]. *Yevropeiskyi pravnychyi chasopys*. Vyp. 3. DOI: [10.36919/3041-1149\(Print\).3.2024.78-82](https://doi.org/10.36919/3041-1149(Print).3.2024.78-82) [in Ukrainian].
- Babenko, A. M., Matvieievskiy, O. V., Fedorov, I. V. (2026). *Sudovi ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni (sudova ekspertolohiia)* [Forensic examinations in criminal proceedings (forensic expertology)] : navch. posib. Odesa. URI: <https://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/335> [in Ukrainian].
- Beran, R. G. (2009). The role of the expert witness in the adversarial legal system. *Journal of Law and Medicine*. Vol. 17. Is. 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/26829344_The_role_of_the_expert_witness_in_the_adversarial_legal_system.
- Chumak, V. V. (2020). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii diialnosti sudovo-ekspertnykh ustanov

- [International Experience of Organization and Activities of Forensic Expert Institutions]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (91). DOI: 10.32631/v.2020.4.22 [in Ukrainian].
- Decaigny, T. (2014). Inquisitorial and Adversarial Expert Examinations in the Case Law of the European Court of Human Rights. *New Journal of European Criminal Law*. Vol. 5. Is. 2. DOI: 10.1177/203228441400500203.
- Dementiev, M. V. (2023). *Hnoseolohichni ta protsesualni zasady otsinky i perevirky vysnovku eksperta* [Epistemological and Procedural principles of evaluation and verification of the experts report] : dys. ... d-ra filosof. v haluzi prava. Kharkiv. URL: <https://dspace.nncise.org.ua/server/api/core/bitstreams/008ecbdb-a613-45a7-92d0-d3bd-99837f5a/content> [in Ukrainian].
- DiCiro, M., Sreenivasan, S. (2025). A Forensic Science-Based Model for Identifying and Mitigating Forensic Mental Health Expert Biases. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. Vol. 53. Is. 2. DOI: 10.29158/JAAPL.250019-25.
- Dror, I. E. (2020). Cognitive and Human Factors in Expert Decision Making: Six Fallacies and the Eight Sources of Bias. *Analytical Chemistry*. Vol. 92. Is. 12. DOI: 10.1021/acs.analchem.0c00704.
- Dufeniuk, O. M. (2018). *Ekspertyza u kryminalnomu provadzhenni za zakonodavstvom Ukrainy ta Polshchi: porivnialne doslidzhennia* [Expertise in criminal proceedings under the law in Ukraine and Poland: a comparative study] : monohrafiia. Lviv. URI: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3601> [in Ukrainian].
- Edmond, G. (2015). Forensic science evidence and the conditions for rational (jury) evaluation. *Melbourne University Law Review*. Vol. 39. Is. 77. URL: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0011/1586360/03Edmond2.pdf.
- Forensic experts (2021) / European e-Justice Portal : web. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/find-legal-professional/forensic-experts_en.
- Godden, D. M., Walton, D. (2006). Argument from Expert Opinion as Legal Evidence: Critical Questions and Admissibility Criteria of Expert Testimony in the American Legal System. *Ratio Juris*. Vol. 19. Is. 3. DOI: 1111/j.1467-9337.2006.00331.x.
- Makarova, O. P. (2024). Mizhnarodnyi dosvid vykorystannia ekspertnykh vysnovkiv u kryminalnomu sudochynstvi [International experience of using expert opinions in criminal proceedings]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3 (106). DOI: 10.32631/v.2024.3.17 [in Ukrainian].
- Maxton, J., McCaul, C. (2018). *The challenge of expert evidence* / Counsel : web. URL: <https://www.counsellmagazine.co.uk/articles/the-challenge-of-expert-evidence>.
- Mittermaier, C. J. A. (1834). *Die Lehre vom Beweise im deutschen Strafprozesse* [The doctrine of evidence in German criminal trials]. Darmstadt. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10395052> [in German].
- Mykhailov, V. O. (2025). *Administratyvno-pravove rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini* [Administrative and legal regulation of forensic activity in Ukraine] : dys. ... d-ra filosof. v haluzi prava. Kyiv. URL: <https://lnk.ua/WcsgGaluz> [in Ukrainian].
- Myronenko, T. Ye. (2019). Problemy otsinky ekspertnoho vysnovku prokurorom [Challenges faced by a prosecutor in evaluating an expert opinion]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/2_2019/part_1/27.pdf [in Ukrainian].
- Myroshnychenko, Yu. M. (2022). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas sudovoho rozghliadu kryminalnykh sprav* [Application of special knowledge in trials on criminal cases] : nauk.-prakt. posib. / za red. prof. M. H. Shcherbakovskoho. Kharkiv. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/img/files/file_10205.pdf [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, A. A. (2020). Dostovirnist dokaziv [Proof veracity] / *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*. U 20 t. T. 19 : Kryminalni protses, sudoustrii, prokuratura ta advokatura // redkol.: V. T. Nor (holova) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Poltavskiy, A. O., Nechesniuk, M. V. (2023). *Unifikuvannya sudovo-ekspertnoi diialnosti u kryminalnomu provadzhenni v krainakh iz*

- riznymy pravovymy systemamy [Standardisation of forensic expert activities in criminal proceedings across countries with distinct legal systems] : prakt. posib. / za zah. red. I. P. Krasiuka ta in. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d23ff6ed-c2e5-42b1-afbd-bb149b1cc44e/content> [in Ukrainian].
- Report to the President. Forensic Science in Criminal Courts: Ensuring Scientific Validity of Feature-Comparison Methods. Executive Office of the President President's Council of Advisors on Science and Technology (2016). URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensic_science_report_final.pdf.
- Roberts, P. (2015). Paradigms of forensic science and legal process: a critical diagnosis. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*. Art. 370(1674):20140256. DOI: 10.1098/rstb.2014.0256.
- Roxin, C., Schünemann, B. (2022). *Strafverfahrensrecht. Ein Studienbuch* [Criminal Procedure Law: A Textbook]. C. H. Beck [in German].
- Schmitt, B., Köhler, M. (2024). *Strafprozessordnung. Gerichtsverfassungsgesetz, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen* [Code of Criminal Procedure. Courts Constitution Act, ancillary laws and supplementary provision]. 67. Aufl. C. H. Beck [in German].
- Shcherbakovskiy, M. (2021). The standard of forensic report veracity in criminal proceedings. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Issue 3 (25). DOI: 10.32353/kufe.3.2021.03.
- Shcherbakovskiy, M. H., Protchenko, A. M. (2024). *Ekspertyzy v sudovomu provedzheni* [Forensic examinations in judicial proceedings] : monohrafiia. Kharkiv. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/24257> [in Ukrainian].
- Sherbakovskij, M. G. (2021). Standarty dopustimosti rezultatov ekspertnyh issledovaniy v sudoproizvodstve SShA i Ukrainy: sravnitelnyy analiz [Standards of Admissibility of the Results of Forensic Research in the USA and Ukraine Proceedings: A Comparative Analysis]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 66. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.05 [in Russian].
- Shunevych, K. A. (2023). *Modeli orhanizatsii ta provedennia sudovoi ekspertyzy u kryminalnomu sudochynstvi v derzhavakh Yevropy i v Ukraini* [Forensic examination models in criminal proceedings applied in European countries and Ukraine] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Lviv. URL: <https://lnu.edu.ua/thesis/shunevych-kateryna-andriivna/> [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B., Kupriianova, A. O., Spitsyna, H. O. ta in. (2025). *Kontseptualni zasady sudovoi ekspertolohii* [Conceptual Principles of Forensic Expertology] : monohrafiia / za zah. red. E. B. Simakovoi-Iefremian. Kharkiv. URL: <https://res2.weblium.site/res/64e5d4a1196a4b000eb26345/69cd0c4c702a2f08095afd8e> [in Ukrainian].
- Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward (2009). Washington, DC : The National Academies Pres. DOI: 10.17226/12589.
- Tertyshnyk, V. M., Varava, V. V., Sachko, O. V. (2021). *Sudova ekspertolohiia: kurs lektsii dlia pidhotovky здobuvachiv osvithnoho stupenia «mahistr» za spetsialnistiu 081 «Pravo» ta 292 «Pravookhoronna diialnist»* [Forensic expertology: course of lectures for Master's degree candidates majoring in 081 "Law" and 292 "Law Enforcement"] / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. V. M. Tertyshnyka. Dnipro. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi78/0057993.pdf> [in Ukrainian].
- The Global Practice of Forensic Science (2015) / ed. by Douglas H. Ubelaker. John Wiley & Sons Ltd. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/DOI/book/10.1002/9781118724248>.
- Tkachenko, N., Aliksieichuk, V., Yusupov, V., et al. (2024). Comparative analysis of models of organisation of forensic activities: International experience. *Social & Legal Studios*. Vol. 7. No. 3. DOI: 10.32518/sals3.2024.55.
- Tymchyshyn, A. M. (2023). *Spetsialni znannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoriia ta praktyka* [Special knowledge in the criminal process of Ukraine: theory and practice] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kropyvnytskyi.

URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/10/dysertacziya_tymchysbyn.pdf [in Ukrainian].

Vorobchak, A. R. (2019). *Vysnovok eksperta yak dzhereło dokaziv u kryminalnomu provadzheni* [The expert opinion as a source of evidences in criminal proceedings] : dys. ...

kand. yuryd. nauk. Odesa. URI: <https://hdl.handle.net/11300/12104> [in Ukrainian].

Ward, T. (2020). Explaining and trusting expert evidence: What is a 'sufficiently reliable scientific basis'? *The International Journal of Evidence & Proof*. Vol. 24. Is. 3. DOI: [10.1177/1365712720927622](https://doi.org/10.1177/1365712720927622).

Щербаковський, М., Мирошніченко, Ю. (2026). Роль суду у верифікації експертних доказів: від презумпції компетентності до перевірки достовірності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 42—63. DOI: [10.32353/khrife.2.2026.04](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.04).

Проведення судової експертизи в межах заходів забезпечення доказів до подання позову в адміністративному судочинстві

Вікторія Біла ^{*а}, Станіслав Шептуховський ^{**б}

^{*} Д-ка юрид. наук, доц., Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8201-219X>, e-mail: nauka_ict@ssu.gov.ua

^{**} Канд. юрид. наук, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0087-1868>, e-mail: nauka_ict@ssu.gov.ua

^а Написання оригінального рукопису, валідація.

^б Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, нагляд.

DOI: [10.32353/khrife.2.2026.05](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.05)

УДК 342.924:347.948:343.98

Надійшло 14.05.2026 / Рецензовано 29.05.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /

Доступно онлайн 30.06.2026

Попри високий рівень розроблення міжгалузевого процесуального вчення про докази, доволі вузькі аспекти — призначення експертизи як способу забезпечення доказів до початку провадження в адміністративній справі, відмінність територіальної юрисдикції від повноважень із забезпечення доказів за їх місцезнаходженням — не були предметом уваги дослідників адміністративного судочинства або експертології, принаймні останнім часом. Зокрема, відсутні чіткі коментарі щодо судово-експертного дослідження з питань, які лише будуть предметом судового розгляду. Водночас теоретичний потенціал питання про забезпечення доказів до початку адміністративного провадження видається високим, що й зумовило мету цієї статті — дослідити зазначений процесуальний механізм крізь призму призначення судом експертизи в провадженні, іще не розпочатому жодним судом. Такій меті підпорядковано завдання: виокремити законодавчі підстави такого судового рішення, визначити природу повноважень суду з такого забезпечення, включно з наявністю відповідних прав у загального місцевого суду. За допомогою спеціально-юридичного догматичного методу, системного тлумачення й порівняльного аналізу з'ясовано, що допозовне забезпечення доказів не потребує чітко

сформульованого предмета спору, а здобутими завдяки такому забезпеченню доказами, включно з висновками експертизи, можна користуватися і за межами адміністративного провадження (навіть у разі порушення вимоги про подальше подання позову), оскільки власне одержання доказів здійснено відповідно до закону. Сформовано висновки, згідно з якими задоволення судами першої інстанції доказових потреб потенційного позивача не накладається на поняття предметної або територіальної підсудності та є самобутнім явищем, яке лише формально, але не змістовно охоплено інстанційною підсудністю.

Ключові слова: *ризик утрати доказових можливостей; судова експертиза; заява про забезпечення доказів; адміністративне судочинство; територіальна юрисдикція; суд першої інстанції; рівність сторін; обов'язок подання позовної заяви; доказ, одержаний відповідно до закону; процесуальні відносини поза провадженням.*

Постановка наукової проблеми

Конституція України гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 1 ст. 55)¹. Такому оскарженню загалом відповідає публічно-правовий спір, який вирішують у порядку адміністративного судочинства. З іншого боку, до названих вище суб'єктів висунуто вимогу діяти в межах повноважень, у спосіб і на підставі Конституції і законів України (ч. 2 ст. 19 Конституції України)². Тож утворилися дві конкурентні презумпції: (1) правомірності дій і вимог особи як учасника публічно-правових відносин (чітко сформульовано у ст. 15 Закону України «Про адміністративну процедуру»³), що містить також правомірність дій з оскарження, і (2) правомірності дій

і рішень органів влади (дійсність якої дедалі глибше осмислює юридична наука). Із виокремленням адміністративного судочинства в самостійний спосіб здійснення правосуддя, воно запозичило — подекуди в майже дослівному викладі — унормування, за якого згадане право кожного на оскарження реалізується в загальних умовах змагальності; відповідна скарга у формі позовної заяви має ґрунтуватися на доказах. Отже, конституційну гарантію суттєво уточнено: подання скарги до суду або позовної заяви є платним (стягують судовий збір), вона має відповідати певній формі, подаватися у визначеному порядку, задовольняти конкретним вимогам (зокрема, містити предмет, формулювати позовні вимоги та ґрунтуватися на доказах). У разі невідповідності такої скарги (позовну заяву) суд залишає без розгляду, без руху або повертає особі.

1 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

2 Там само.

3 Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

Однак докази як дані про спірні факти не завжди доступні скаргникам в достатньому обсязі. А без доказів складно або неможливо визначити конкретний зміст порушення, обрати спосіб захисту порушеного права. Окрім того, як самі собою, так і в результаті розвитку правового спору, докази можуть виявитися втраченими ще до подання позовної заяви. Саме тому адміністративне судочинство з інших, уже сформованих на момент його виникнення, процесуальних режимів відправлення правосуддя, запозичило ідею забезпечення майбутнього провадження, створення належних умов для вчинення дії з оскарження. У Кодексі адміністративного судочинства України (далі — *КАС України*) таке до-процесуальне забезпечення охоплює вплив на поведінку (насамперед — владну) майбутнього відповідача (забезпечення позову) і захист доказів, які може бути втрачено (забезпечення доказів)⁴. Обидва ці забезпечення можна застосувати й пізніше, під час або після подання позовної заяви. Але тоді природа, зміст, статус і коло учасників відносин щодо такого забезпечення суттєво різнитимуться від тих, що пов'язані з процесуальними правовідносинами, які виникають раніше моменту передання спору на розгляд суду, тобто до початку адміністративного провадження як такого. Суб'єктом такого, умовно кажучи, до-позовного, забезпечення є суд, ініціатором — іще не позивач, але *особа, яка може стати позивачем*. Суд ухвалює обов'язкові рішення, обмежує та зобов'язує володільців доказів, призначає проведення експертизи, допитує свідків у справі, яка ще лише може бути розпочата на підставі майбутньої позовної заяви. І хоча *особа, яка може стати позивачем*, має обов'язок подати позов у разі

задоволення її заяви про забезпечення доказів, юридичної відповідальності за його порушення не настає, а наслідки вичерпуються процесуальними санкціями. Це видається слушним, оскільки в іншому разі конституційне право перетворилося би на тягар, обов'язок поскаржитися. Між тим, саме зміст доказів, одержаних завдяки їх забезпеченню, може спонукати особу переглянути свою думку щодо дійсності спору й підстав оскарження. Результат у разі такого перегляду є загалом позитивним, він забезпечує процесуальну економію та, у кращому варіанті, — припинення юридичного конфлікту між людиною і державою.

Однак застосування наведених правових умов до проведення експертизи дає змогу констатувати деякі очевидні ризики саме для експертної системи в частині строків виконання відповідного рішення суду, джерел його фінансування, подальшого поводження з інформацією, об'єктом дослідження та власне одержаним доказом.

Розбір питання про до-позовне забезпечення доказів (як і ширше — забезпечення провадження) відкриває цікавий, утім, на авторську думку, недооцінений напрям — наявність в адміністративному (і, вочевидь, також у цивільному й господарському) судочинстві неартикульованого безпосередньо процесуальним законом четвертого виду юрисдикції — забезпечувальної. Вона лише частково зумовлена інстанційною — оскільки таке до-позовне забезпечення покладено на першу інстанцію. Процесуальні наслідки недодержання «забезпечувальної» юрисдикції не є такими чіткими, як, наприклад, порушення предметної або територіальної юрисдикції. Ми порушуємо питання про здатність доказів,

4 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

здобутих у межах до-позовного забезпечення доказів, але заборонених до застосування в інших справах, в адміністративному провадженні мати доказову силу в інших видах судочинства. Вибір юрисдикції з метою захисту порушеного права є правом особи. Вона може ним розпоряджатися аж до моменту подання скарги — у межах одного або одночасно кількох видів судочинства. За позитивної відповіді на поставлене запитання інститут забезпечення доказів набуває між-юрисдикційного виміру.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Згадана під час постановки проблеми презумпція правомірності дій і рішень органів влади містить такі ідейні напрями, як «презумпція правомірності адміністративного акту»⁵, «презумпція конституційності та законності актів суб'єктів владних повноважень», яка в умовах верховенства права вочевидь

поступається людиноцентричним презумпціям; наслідком такого пріоритету стала характерна саме для адміністративного судочинства презумпція вини відповідача — суб'єкта владних повноважень⁶.

Предметом наявного доробку є допустимість доказу, яким є висновок судової експертизи, підготовлений на замовлення сторін під час різних стадій адміністративного судочинства, і неоднозначні підходи судової практики до зупинення процесуальних строків у зв'язку з необхідністю проведення такої експертизи⁷, процесуальне та функційне обґрунтування строків проведення судових експертиз⁸. Предметом публікацій є аналіз судової практики щодо доказової процедури в адміністративному судочинстві (зокрема, у частині забезпечення доказів)⁹. Позицію про призначення процесуального механізму забезпечення доказів, яке полягає у здобуванні й запобіганні їх імовірній втраті, обґрунтування відповідного ризику об'єктивними фактами у 2019 р. сформу-

- 5 Ситников О. Критерії оцінки правомірності рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень / Advokat Post : вебсайт. 11.07.2025. URL: <https://advokatpost.com/kryterii-otsinky-pravomirnosti-rishen-dij-chy-bezdiialnosti-sub-iekta-vladnykh-povnovazhen-advokat-sytnykov/> (дата звернення: 21.04.2026).
- 6 Берназюк Я. Презумпції в праві: види та значення / Національна школа суддів України. Програма підготовки та підвищення рівня кваліфікації за стандартизованою програмою помічників суддів окружних та апеляційних адміністративних судів // Верховний суд : офіц. вебсайт. 07.11.2023. 37 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presumption_bernaziuk.pdf (дата звернення: 21.04.2026).
- 7 Халюзов Є. Експертний висновок в адміністративному судочинстві. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2025. № 2. С. 95—105. DOI: 10.31617/3.2025(139)08 (дата звернення: 21.04.2026); Його ж. Призначення експертизи судом як підстава для підготовки висновку експерта в адміністративному судочинстві. *Правова держава*. 2025. № 58. С. 89—97. DOI: 10.18524/2411-2054.2025.58.330998 (дата звернення: 21.04.2026).
- 8 Годзь В. С., Рябенко І. Ю. Строки у судовій експертизі: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 5—19. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.01 (дата звернення: 21.04.2026).
- 9 Зелінська Я. Особливості доказування в адміністративному судочинстві. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2024. № 3 (99). С. 51—59. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/vidannya/2024-04-01-vidannya-v-snik-3-2024_660abd5a402f3.pdf (дата звернення: 21.04.2026).

лювала Велика палата Верховного Суду (див. п. 19—22 Постанови)¹⁰.

Питання правомочності проведення судової експертизи до початку судового провадження неодноразово аналізували у практико-орієнтованих публікаціях. У центрі уваги їхніх авторів перебували питання принципової допустимості такого дослідження, попередження експерта про кримінальну відповідальність, погіршення становища іншої сторони у спорі, яка не могла поставити свої запитання експертові, на відміну від експертиз, які проводять під час провадження. Не бракує судових рішень у різних видах судочинства, де експертизу, проведену до того, як учасники справи здобули свій процесуальний статус, оспарювали як отриману не у спосіб, визначений законом.

Загалом порушена проблематика стосується питання про докази й доказування в адміністративному судочинстві загалом. Увагу широкого кола авторів привертають проблеми поняття та класифікації доказів¹¹, принцип офіційного з'ясування обставин¹², статусу суб'єктів доказування¹³. Проте такі роботи зосереджені на доказуванні в межах уже відкритого провадження і не розглядають до-позовний етап як самостійний контекст дослідження. Дещо ближче до окресленої проблематики праці, присвячені забезпеченню доказів у цивільному процесі¹⁴, однак специфіка адміністративного судочинства, зокрема публічно-правова природа спору й особливості юрисдикційних правил, унеможливають пряме перенесення відповідних наукових результатів.

- 10 Постанова Верховн. Суду від 09.10.2019 р. Справа № 9901/385/19. Провадж. № 11-929зai19 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84900513> (дата звернення: 21.04.2026) ; Те саме від 03.07.2019 р. Справа № 9901/845/18. Провадж. № 11-343зai19 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82998205> (дата звернення: 21.04.2026).
- 11 Мельник М. П. Поняття доказів у адміністративному судочинстві України. *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 269—274. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/5d194b28-eaf6-4514-8e61-f14fca05ace5/content> (дата звернення: 21.04.2026) ; Калмикова Я. С. Належність та допустимість доказів в адміністративному судочинстві. *Юридична осінь 2012 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молод. учен. та здобув.* (Харків, 13.11.2012). Харків, 2012. С. 152—155. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/421d0c9a-1356-4e51-a201-832606b7c0f5/content> (дата звернення: 21.04.2026) ; Рекуненко Т. Доказування в процесі розгляду справ про адміністративне правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 169—173. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/32.pdf> (дата звернення: 21.04.2026) ; Козинець І. Г., Кравченко В. Я. Окремі питання доказів та доказування в адміністративному судочинстві на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 173—177. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-2/40 ; Колеснікова М. В. Докази та доказування в адміністративному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 378—383. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.04.61 (дата звернення: 21.04.2026).
- 12 Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі в системі принципів адміністративного судочинства. *Право України*. 2014. № 3. С. 47—56 ; Рябовол Л. Т. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі: питання теорії та практики. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 3. С. 111—117. DOI: 10.26661/2616-9444-2020-3-16 (дата звернення: 21.04.2026).
- 13 Гордєєв В. В. Суб'єкти доказування в адміністративному судочинстві України. *Форум права*. 2022. № 72 (1). С. 6—12. DOI: 10.5281/zenodo.5529542 (дата звернення: 21.04.2026).
- 14 Лезін Є. Поняття і зміст забезпечення доказів у цивільному процесі України. *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*. 2017. Dec. С. 93—97. URL: <https://surl.li/ceddux> (дата звернення: 21.04.2026).

Водночас саме *до*-позовне забезпечення доказів за допомогою призначення експертизи як самостійний предмет аналізу в українській адміністративно-процесуальній доктрині не досліджували.

Мета статті

Отже, наявне теоретичне й судово-практичне підґрунтя є достатнім для висновку про актуальність докладного розгляду питання про проведення *до*- або *поза*-процесуальної судової експертизи в адміністративному судочинстві. Не ставлячи собі за мету узагальнити різноманітні погляди на цю проблему або долучитися до її обговорення в розрізі всіх аспектів, зосередимось лише на питаннях про підстави, умови, процесуальні наслідки проведення експертизи з питань, які *будуть* предметом судового розгляду саме в адміністративному судочинстві. Такий розгляд і є **метою** нашої статті. Оскільки проблему самостійного залучення експертів (експертиза за замовленням сторін) уже дослідили інші автори, поставимо собі за *завдання* менш досліджене — її проведення за судовим рішенням, прийнятим: а) до подання позовної заяви; б) після такого подання, але до початку розгляду справи по суті; в) без подальшого подання; г) судовим органом, відмінним від такого, що здійснює розгляд (чи має його здійснювати відповідно до своєї юрисдикції). Оскільки судова експертиза безпосередньо пов'язана з проблематикою доказування в судочинстві, наведені аспекти варто розглядати крізь призму категорії «доказ» в адміністративному судочинстві. Зокрема, ідеться про процесуальний статус доказів і способи їх збирання в можливому, ще не розпочатому судовому розгляді — але вже із застосуванням обов'язковості судового рішення,

тобто про заяву до адміністративного суду і, відповідно, його ухвалу про забезпечення доказів до подання позовної заяви.

Методи дослідження

Поставлене нами завдання потребує звернення насамперед до КАС України та Закону України «Про судову експертизу» (далі — *профільний Закон*), що зумовлює застосування спеціально-юридичного догматичного методу й методу системного тлумачення як основних засобів досягнення дослідницької мети. Ізольовані конструкції, які свідчать про розуміння основних понять, розбирали засобами порівняльного методу й категоріальним аналізом. На всіх етапах написання роботи як допоміжний засіб застосовано пошукові й редакційні засоби, доступні в межах групи інформаційних технологій під загальною назвою *штучний інтелект*, із ретельним контролем здобутих у такий спосіб результатів.

Викладення основного матеріалу дослідження

Згідно з ч. 1 і 2 ст. 114 КАС України (далі, крім спеціально зазначених випадків, ітиметься про статті саме КАС України):

«1. Суд за заявою учасника справи або особи, яка може набутися статусу позивача, має забезпечити докази, якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений або збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим.

2. Заява про забезпечення доказів може бути подана до суду як *до*, так і після подання позовної заяви»¹⁵ [Тут і далі підкреслювання, **напівжирний** шрифт і їх **поєднання** в цитатах наші.— Авт.].

15 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

Отже, заяву про забезпечення доказів може бути подано до подання позовної заяви — особою, яка «може набути» статусу позивача.

Зі ст. 115, ч. 9 ст. 117 випливає, що одним зі способів забезпечення судом доказів є призначення експертизи¹⁶. У світлі приписів профільного Закону це означає, що судові рішення є підставою для проведення експертизи¹⁷.

1. Експертиза, що передую судовому розгляду

В адміністративному судочинстві судовому розгляду як такому може передувати досудове врегулювання, яке може бути обов'язковим у випадках, передбачених законом. Зокрема, відповідно до ст. 17: *«Сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом»* (звернімо увагу, що тут учасників правовідносин іменовано «сторонами», хоча жодного провадження на цій стадії немає за визначенням), а *«особи, які порушили права і законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення позову»*¹⁸. Окремим способом такого досудового врегулювання, обов'язкового для широкої групи суб'єктів владних повноважень, можна розглядати будь-яку адміністративну процеду-

ру. У її межах адміністративний орган призначає експертизу — також у випадках, передбачених законом (ст. 57 Закону України «Про адміністративну процедуру») ¹⁹. Отже, адміністративні правовідносини в умовах, що можуть спричинити спір, для безконфліктного розвитку або урегулювання спору в досудовому порядку потребують експертизи. Чи можна говорити про те, що ця експертиза, проведена завідомо до судового розгляду, підпорядкована всім приписам спеціального законодавчого акта — профільного Закону — і, відповідно, є судовою експертизою? Автори схильні до позитивної відповіді. Оскільки стороною в адміністративній процедурі завжди (ч. 1 ст. 2) є суб'єкт владних повноважень, яким дуже часто є саме адміністративний орган²⁰. Питання, які випливають із правовідносин з ним, вочевидь, сумісні із характеристикою *«будуть предметом судового розгляду»*.

Однак не можна не помітити категоричність у визначенні судової експертизи — вона є дослідженням *«з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»* (ст. 1 профільного Закону)²¹. Не можуть бути (як, наприклад, *«позовні та інші заяви, скарги та інші визначені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду»* — ч. 2 ст. 18 КАС України²²),

16 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

17 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

18 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

19 Про адміністративну процедуру ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

20 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

21 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

22 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

а саме *будуть*. У який момент виникає така визначеність?

Відповіддю — або її частиною — є досліджуване в цій статті забезпечення доказів. Зокрема, забезпечення, здійснюване саме до подання позову, передбачає такий спосіб, як проведення експертизи (ст. 115)²³. Задоволення заяви про таке забезпечення покладає на особу, яка може бути позивачем, обов'язок подати позовну заяву протягом десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення доказів (ч. 4 ст. 114); санкції за невиконання цієї вимоги полягають в унеможливленні користування отриманими доказами, зокрема — висновками експертів (абз. 2 ч. 4 ст. 114) та у відшкодуванні судових витрат і збитків, спричинених таким забезпеченням доказів (ч. 5 ст. 114)²⁴. Суворість цих санкцій видається достатньою для твердження, що питання, винесені на експертизу під час її призначення за судовим рішенням про забезпечення доказів до подання позову, саме будуть питанням судового розгляду. Чи виконують ці санкції роль гарантій від зловживання правом на звернення до суду? Лише тією мірою, якою фінансові втрати взагалі можуть стримати. Небезпека того, що інструментом забезпечення доказів можуть скористатися для одержання складно досяжної інформації, обмеження права власності на майно або розпорядження інформацією існує. Відсутній єдиний облік таких посиленних авторитетом судової влади запитів щодо інформації або вимог до допиту свідків,

заборон або зобов'язань щодо певної поведінки стосовно доказів. Ініціатор забезпечення не має потреби наводити у своїй заяві зміст нібито наявного спору — лише обґрунтування необхідності забезпечення, його спосіб та обставини, для доказування яких вони необхідні. Водночас існують запобіжники проти зловживань: *по-перше*, скасування ухвали про забезпечення доказів у разі неподання позовної заяви у десятиденний строк після винесення такої ухвали; *по-друге* — стягнення збитків, спричинених у зв'язку із забезпеченням доказів (ч. 5 ст. 114; примітно, що такі збитки визначено окремо від судових витрат — отже, не обмежено ними — див. ст. 132²⁵; вони можуть містити, наприклад, упущену вигоду — різновид збитків, передбачений ч. 2 ст. 22 Цивільного кодексу України²⁶). З іншого боку, такий виразний інструмент гарантії, як попередня оплата судових витрат (ч. 1 ст. 136 КАС України), зокрема, пов'язаних із забезпеченням доказів, суд може застосовувати лише до учасника справи, а не до особи, яка лише може стати позивачем. Водночас із юридичних конструкцій, якими врегульовано забезпечення доказів, можна дійти іншого висновку: судові витрати можуть виникати до початку провадження, до справи як такої — оскільки документ про сплату судового збору додають до позовної заяви (ч. 3 ст. 161) і до заяви про забезпечення доказів (ч. 2 ст. 116)²⁷. Натомість назвати витрати, зумовлені до-процесуальним забезпеченням доказів, належними до іншого

23 Кодекс адміністративного судочинства URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

24 Там само.

25 Там само.

26 Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

27 Кодекс адміністративного судочинства URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

виду судових витрат,— пов'язаних із розглядом справи,— не можна. Тож під час подальшого розподілу судових витрат у разі задоволення позову (ч. 1 ст. 139), зі специфічними приписами щодо витрат суб'єкта владних повноважень, пов'язаних із залученням свідків і проведенням експертиз (ч. 2 ст. 139), правомірність належності перших до складу других стає спірною²⁸.

Звідси інша передумова до зловживань: забезпечення доказів у спосіб проведення експертизи має наслідком її проведення за рішенням суду.

З іще більшою впевненістю можна розглядати як належні до питання, які *будуть* предметом судового розгляду, ті, які виникли і які з'ясовують за допомогою призначення та проведення експертизи під час підготовчого провадження. Так, відповідно до ст. 180, у підготовчому засіданні суд, серед іншого, «з'ясовує, чи надали сторони докази <...>; вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше» (п. 7 ч. 2 ст. 180), а також окремо «вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судове засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста» (п. 8 ч. 2 ст. 180)²⁹. Можливим є заперечення: тут правильно говорити не «будуть» а «є» предметом судового розгляду. Адміністративне судочинство за визначенням є діяльністю з розгляду й вирішення адміністративних справ (п. 5 ч. 1 ст. 4)³⁰. Тож і підготовче провадження, оскільки і якщо його здійснюють в адміністративній справі, є вже елементом розгляду; воно не передує розгляду в широкому розумінні, але є його складником. Воно передує лише розгляду по суті — але пе-

ребуває в межах, наприклад, *розумного строку розгляду справи судом*. Отже, є дві стадії розгляду справи: попередній і по суті. Тож призначення експертизи (зокрема, під час підготовчого провадження в суді першої інстанції) здійснюють у розрізі питань, які *вже* стали предметом судового розгляду, оскільки вже наявна позовна заява, позивач реалізував свою процесуальну дієздатність і передав свій спір на судовий розгляд.

Потреба в доказах виникає в учасників спірних правовідносин уже в момент спору й до його передання на розгляд суду. Спроможність формулювати позицію та обстоювати її у змагальній процедурі прямо залежить від оцінювання можливості доведення її переконливості перед судом. Докази відіграють провідну роль уже тоді, коли про судовий розгляд іще не йдеться. За загальним правилом первісний (п. 8 ч. 5 ст. 160, ч. 4 ст. 161) і зустрічний (ст. 177) позови, відзив на позов (п. 6 ч. 2, п. 1 ч. 4 ст. 162), відповідь на відзив (ч. 2 ст. 163; п. 6 ч. 2, п. 1 ч. 4 ст. 162), заперечення (ч. 2 ст. 164; п. 6 ч. 2, п. 1 ч. 4 ст. 162), пояснення третьої особи щодо позову або відзиву (ч. 2 ст. 165; п. 6 ч. 2, п. 1 ч. 4 ст. 162) подають із доказами, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги, заперечення тощо; сторони можуть скористатися інструментом забезпечення доказів як доповненням власних спроможностей з їх збирання³¹. Тож забезпечення процесуальної позиції конкретними доказами відбувається ще до початку розгляду справи по суті з огляду на набуття статусу учасниками справи. Усі учасники справи можуть подати заяву про забезпечення доказів. Її також

28 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

29 Там само.

30 Там само.

31 Там само.

може подати особа, яка може стати позивачем, але не так звані інші особи, які можуть отримати статус учасників справи, згадані в ч. 3 ст. 117³².

Специфікою адміністративного судочинства є поєднання принципу змагальності з принципом офіційного з'ясування всіх обставин. Останній полягає в самостійному з'ясуванні судом значущих обставин. Цей принцип зумовлює активність суду, не пов'язаність його рішень винятково доводами й доказами сторін — адміністративний суд має більш незалежну від сторін роль у вирішенні спору, доповнюючи роль арбітра правами дослідника. Однак цей принцип не є всеосяжним, і інструменти суду зі збирання доказів відрізняються від наданих сторонами. Так, суд уживає заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі, зокрема, для виявлення та витребування доказів з власної ініціативи, але не будь-яких, а саме визначених законом (ч. 4 ст. 9), а також «може пропонувати сторонам надати докази та збирати докази з власної ініціативи, крім випадків, визначених цим Кодексом» (ч. 4 ст. 77)³³. Зрештою, згідно з ч. 4 ст. 80, суд може витребувати докази до подання позову, але саме «в порядку, встановленому статтями 114—117 цього Кодексу» — тобто за заявою, а не самостійно³⁴. Обмеженість «офіційності», зокрема, утілено в нормах про порядок призначення експертизи за ініціативою суду. Так, суд не може призначити експертизу з питань, уже з'ясованих в експертизах, проведених за ініціативою сторін, за відсутності об-

ґрунтованих сумнівів у правильності таких висновків (п. 2 ч. 1 ст. 102), на відміну від сторін, за замовленням яких можна проводити «позасудове» (ст. 104) експертне дослідження³⁵. На додачу до цього, суд, який, як видається, може й повинен збирати докази, не має у своєму розпорядженні такого засобу їх захисту від можливої втрати, як забезпечення доказів. Ухвалу про таке забезпечення суд виносить винятково за наявності заяви однієї зі сторін. Так само пропонування сторонам надати докази, до якого може вдатися суд, навряд чи може містити пропозицію одній з них подати заяву про забезпечення доказів, оскільки в такому разі зникає безсторонність. Окрім того, у межах забезпечення доказів не учасники справи надають докази, а суд за заявою одного з них призначає експертизу, витребує та оглядає їх тощо.

Принцип офіційного з'ясування стосується також обставин, власне, справи. До-процесуальне з'ясування недоступне судові, обмеженому, за загальним правилом, позовними заявою та вимогами (ч. 2 ст. 9)³⁶. Коли, як зазначено вище, немає справи, а є лише обґрунтована або ні, добросовісна або така, що зловживає правом, заява про забезпечення доказів, суд мусить винести одну з ухвал — про задоволення або відмову в задоволенні заяви (ч. 5 ст. 117)³⁷. Водночас (на відміну від інших рішень, які приймають уже у провадженні) таку заяву в межах принципу офіційності суд перевірити не може. І протилежний принцип — змагальності — також не працює так, як у провадженні: процедура розгляду

32 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

33 Там само.

34 Там само.

35 Там само.

36 Там само.

37 Там само.

заяви, хоч і припускає участь заявника й інших осіб, які можуть набути статусу учасників справи, усе ж не визначає права подання ними клопотань, заперечень, доказів тощо. Передбачена ч. 7 ст. 117, п. 1 ч. 1 ст. 294 можливість оскарження ухвали про забезпечення доказів не супроводжується приписами про суб'єктів і строки такого оскарження³⁸. Така ухвала належить до виконавчих документів (ч. 9 ст. 117), однак щодо такої належності існують і винятки³⁹. Так, ухвала про забезпечення доказів не є виконавчим документом у разі забезпечення доказів, зокрема, «*шляхом... проведення експертизи*»⁴⁰. Тож і дії щодо виконавчих документів (виправлення помилок, зупинення виконання, поновлення строків, солідарний обов'язок (ч. 5, ч. 7 ст. 373), визнання таким, що не підлягає виконанню з певних причин (ч. 2 ст. 374)⁴¹) тут неможливі.

Отже, відсутні характерні для адміністративного провадження запобіжники введення суду в оману щодо дійсної мети застосування правових обмежень, заборон і обов'язків для володільців і розпорядників майна й інформації, для суб'єктів експертної діяльності тощо.

Згадаємо, що обґрунтуванням забезпечення є ризик втрати, ускладнення збирання доказів. Так, з огляду на ст. 114 суд має забезпечити докази, якщо є підстави припускати, що «*засіб доказування може бути втрачений або збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим*»⁴². Відповідне рішення — а саме ухвалу — суд приймає лише за заявою учасника справи або особи, яка може набути статусу

позивача. Тож суд навіть перед ризиком подальшого існування доказів не може забезпечити їхнє збереження, навіть коли це видається йому необхідним.

Рішення суду про забезпечення доказів ґрунтується не на доведеному факті загрози, а на небезпідставному припущенні про неї. Це відповідає стандарту ймовірності, а не достовірності. До подання позовної заяви можливості суду перевірити обґрунтованість такого припущення є вкрай обмеженими: принцип офіційного з'ясування обставин на цій стадії не діє, змагальності — також. У такому разі вихідною операційною умовою судового рішення стає припущення щодо добросовісності заявника, а також довіра до його твердження про ризик. Ця довіра не є сліпою і працює так само, як спростовна презумпція: суд може відмовити в забезпеченні, якщо доводи заявника видаються явно необґрунтованими. Однак механізму змістовної перевірки до подання позовної заяви КАС України не передбачає. Тож суд вирішує питання про обмеження прав інших осіб фактично в умовах інформаційної асиметрії на користь заявника. Правовим і телеологічним обґрунтуванням такого рішення є поєднання двох чинників: захист доказових потреб особи до початку провадження як умова реалізації конституційного права на судовий захист, та подвійне припущення про добросовісність заявника й достатність його тверджень про ризик. Суд у цьому разі несе власний ризик. Не лише репутаційний, а й пов'язаний з інтересами осіб, права яких обмежують його обов'язкові рішення.

38 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

39 Там само.

40 Там само.

41 Там само.

42 Там само.

Інститут позовної давності передбачає, що виникнення спору є дещо віддаленим у часі від юридичної констатації його наявності — у разі пропущення строку без поважних причин — надто віддалених для того, щоб суд мав право такий спір вирішувати. Тож, здавалось би, публічно-правовий спір — це завжди певна подія, а не можливість її настання. Однак це не так. Закон, судова практика й доктрина як основні джерела права оперують такими категоріями, як «правомірні очікування», «загроза», «ризик», «строк» тощо. Усі вони є лише гіпотезою, припущенням про розвиток подій. Зокрема, умовою забезпечення доказів є можлива втрата доказів чи ускладнення їх збирання або подання. Утім, умови збирання доказів події, збереженості доказів є другорядними: вони не є предметом спірних правовідносин — лише ознакою обставин, які мають значення в такому спорі. А от чи є предметом спору, який виник, не дійсна, а лише можлива подія? Це, імовірно, виняток, аніж правило. Підтвердження «перспективних» правовідносин містить, наприклад, п. 10 ч. 5 ст. 160 КАС України, за якою у позовній заяві у справах щодо оскарження нормативно-правових актів наводять відомості про застосування оскаржуваного нормативно-правового акта до позивача або належності позивача до суб'єктів правовідносин, у яких застосовано або буде застосовано цей акт⁴³. Однак тут спірний акт вже існує.

Адміністративне судочинство, на відміну від кримінального, для якого

основною ознакою публічно-правового спору є суспільна небезпечність, є значно більш «реальним». Відповідно, і докази як матеріальна ознака такої реальності також мають бути чимось фактичним, наявним незалежно від фізичної форми. Такий підхід можна побачити в Законі України «Про доступ до публічної інформації» — надають інформацію (у вигляді документа тощо) уже наявну, якої не потрібно створювати⁴⁴. Але висновок експерта, який є джерелом доказів, у загальному розумінні ще не є реальним фактом (ситуацію витребування висновку як уже наявного документа свідомо не розглядаємо).

Правом подати заяву про забезпечення доказів до подання позовної заяви наділено лише особу, яка може набути статусу позивача. А як щодо інших потенційних учасників справи? Адже потребу в підкріпленні своєї позиції доказами матимуть і вони.

Порядок розгляду заяви про забезпечення доказів до подання позовної заяви передбачає можливість присутності під час розгляду судом такої заяви інших осіб, «які можуть отримати статус учасників справи» (ч. 3 ст. 117), крім певних винятків (ч. 4 ст. 117)⁴⁵.

З погляду КАС України, якщо спір зачіпає чийсь інтереси, відповідна особа може набувати статусу «третьої особи». КАС України ніяк не визначає прав заявника або інших потенційних учасників справи під час розгляду до-позовної заяви про забезпечення доказів⁴⁶.

Третя сторона, яка заявляє самостійні вимоги до предмета спору, має права

43 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

44 Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

45 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

46 Там само.

позивача — але не має його статусу. До подання позовної заяви відповідна особа не може мати права *особи, яка може стати позивачем*, — закон додатково до права учасника справи надає третій особі лише права позивача. Відповідач (який не є суб'єктом владних повноважень) має право на зустрічний позов — проте й у такому разі залишається відповідачем, хоча порівняно з *особою, яка може стати позивачем*, надання сторони, яка не є суб'єктом владних повноважень, права на зустрічний позов, робить такого відповідача особою, яка може стати (зустрічним) позивачем; однак такого правового ефекту не виникає. І в цьому є логіка: за наявності підстав подати заяву про забезпечення доказів відповідач і третя особа можуть після набуття статусу учасників справи. Тож, зокрема у спорі з прогнозованим розвитком подій (наприклад, коли суб'єкт владних повноважень, який учиняє дії, що вочевидь обмежують інтереси особи, і не збирається змінити це рішення інакше як за рішенням суду), особа, яка може стати відповідачем, може потребувати проведення експертизи. Але чи дійсно вона повинна очікувати подання позову або має право діяти проактивно? Навіть за логічно ствердної відповіді таке право не поширюється на право звернення до суду по захист від ризику втрати доказів або засобів доказування.

2. Юрисдикційні аспекти призначення досудової експертизи

У гл. 2 «Адміністративна юрисдикція» розд. I КАС України визначає три групи повноважень судів: предметну (ст. 19—

21), інстанційну (ст. 22—24) і територіальну (ст. 25—30) підсудність⁴⁷. Усі вони стосуються розгляду справ. Такі специфічні питання, як повноваження місцевих судів як адміністративних (ст. 20), виключна підсудність (ст. 27), повноваження апеляційних адміністративних судів як судів першої інстанції (ст. 22), підсудність справ за вибором позивача (ст. 25), пов'язані з предметом спору⁴⁸. Вони потребують ясності в питанні, про що, щодо чого позов, із чим пов'язані справи. Визначеність потрібна і в більш широкому розумінні, зважаючи на приписи про те, на що не поширюється юрисдикція адміністративних судів (ч. 2 та 3 ст. 19)⁴⁹. Судом першої інстанції (залежно від предмета спору) може бути і місцевий загальний суд, і Вищий антикорупційний суд, і Верховний Суд — тому юрисдикцію визначають за всіма трьома координатами одночасно. Натомість за *до-позовного* забезпечення доказів предметна координата випадає: повноважним стає будь-який адміністративний суд першої інстанції за місцезнаходженням засобу доказування — незалежно від того, якому судові належатиме розгляд справи по суті.

За визначенням, адміністративна справа — переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір (п. 1 ч. 1 ст. 4)⁵⁰. Такий спір є реальною подією, про це свідчить дієслово «виник» у його дефініції (п. 2 ч. 1 ст. 4)⁵¹. Правом визначення дійсності спору наділено суд. Однак саме позивач стверджує про його наявність. Спори, які вирішують у досудовому порядку або залишені без вирішення через незвернення до

47 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

48 Там само.

49 Там само.

50 Там само.

51 Там само.

адміністративного суду в межах строків позовної давності, не порушують питання про визначення підсудності. Отже, її передумовами є чіткість щодо предмета, характеру спору, статусу й місцезнаходження його учасників, рішення позивача про передавання його вирішення до суду. Це дає змогу передусім окреслити адміністративну юрисдикцію, відмежувавши її від конституційної, визначити повноважний суд у межах адміністративної юрисдикції.

Однак станом на момент подання заяви про забезпечення доказів формулювання предмета позову не вимагають, на відміну від іншої заяви, яку також можуть подати раніше за позовну, — заяви про забезпечення позову (п. 3 ч. 1 ст. 152) ⁵². Отже конкретне правовідношення, вид спору в заяві про забезпечення доказів до її подання ще не визначено. Так само немає суворої вимоги зазначати в цій заяві конкретного відповідача, що є суттєвим з погляду територіальної підсудності (зокрема, ст. 26) ⁵³. Так, у заяві про забезпечення позову зазначають найменування або ім'я «іншої сторони» (сторін), якщо вона відома заявникові.

Натомість у ч. 3 ст. 114 КАС України йдеться про таке: «Забезпечення доказів до подання позовної заяви здійснюється судом першої інстанції за місцезнаходженням засобу доказування або за місцем, де повинна бути вчинена відповідна процесуальна дія» ⁵⁴.

Звісно, таке місцезнаходження може відрізнитися від будь-якого місця, що є визначним для встановлення суду,

якому належатиме вирішення справи — проживання або місцезнаходження позивача чи відповідача. Вочевидь, «забезпечувальна» підсудність має відмінні правила.

Задоволення заяви зобов'язує особу, яка її подала протягом десяти днів, подати позов до суду. Якщо цієї вимоги не виконано, то «суд скасовує ухвалу про вжиття заходів забезпечення доказів не пізніше наступного дня після закінчення такого строку» (ч. 4 ст. 114) ⁵⁵.

Здавалося б, оскільки дозвіл надав певний суд і він має здійснювати контроль, то саме до нього і слід подати заяву. Однак це не так: «Якщо після вчинення процесуальних дій щодо забезпечення доказів позовну заяву подано до іншого суду, протоколи та інші матеріали щодо забезпечення доказів надсилаються до суду, який розглядає справу» (ч. 8 ст. 117) ⁵⁶. Тож КАС України не пов'язує місця проведення процесуальної дії за рішенням суду з місцем, на яке поширюється юрисдикція суду, до якого подано позовну заяву ⁵⁷.

Закон не зобов'язує позивача повідомляти суд, через який було забезпечено докази, про подання ним позовної заяви — він лише повинен подати позовну заяву. Цього достатньо для не-скасування ухвали про забезпечення доказів. Тож з'ясування негативного факту — неподання позовної заяви у визначений строк — покладено на суд, яким забезпечено докази.

Отже, з погляду ч. 8 ст. 117 позовну заяву може бути подано до іншого суду. Чи перешкоджає це особі — заявникові —

52 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

53 Там само.

54 Там само.

55 Там само.

56 Там само.

57 Там само.

повністю змінити спосіб захисту свого права та здійснювати такий захист за правилами іншого виду судочинства — цивільного або кримінального (яке дозволяє подання позовної заяви у кримінальному провадженні)? У буквальному тлумаченні — так. Слово «суд» за текстом КАС України в його глосарії обмежено складом лише адміністративного суду (п. 4 ч. 1 ст. 4)⁵⁸. Цікаво, що ст. 128 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*), яка передбачає подання в кримінальному провадженні цивільного (не адміністративного!) позову, зважає на наслідки рішень в інших видах судочинства: з огляду на її ч. 6, «*відмова у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства позбавляє цивільного позивача права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні*»⁵⁹. Чи можна із цього вивести інше правило про допустимість або недопустимість для інших видів судочинства доказів, одержаних у порядку підготовки позову в межах адміністративного судочинства? Наскільки зачіпає інші види судочинства заборона застосування «*в іншій справі*» (абз. 2 ч. 4 ст. 114 КАС України) доказів, одержаних до ухвали адміністративного суду про скасування заходів забезпечення доказів — як санкція за неподання позову? Будь-яка відповідь на ці запитання є дискусійною. Але ознак того, що ця дискусія точиться, немає. Саме тому проведення експертного дослідження відбувається, зокрема, із загальним розумінням виду судочинства, у якому буде застосовано відповідний висновок. Це важливо, оскільки процесуальні

кодекси у схожий, однак не тотожний спосіб визначають права й обов'язки експерта.

Особа, яка може набути статусу позивача, є єдиною особою, яка може подати до суду заяву про забезпечення доказів до подання позову. Порівняно з пізнішим моментом (після подання позовної заяви), юрисдикція суду розгалужується: забезпечення доказів на до-позовному етапі здійснює суд першої інстанції або за місцезнаходженням засобу доказування, або за місцем, де має бути вчинена відповідна процесуальна дія. Така юрисдикція пов'язана саме з доказом, а не з правилами визначення територіальної підсудності. Зазначене утворює цікавий феномен юрисдикції поза підсудністю.

Слід зауважити, що КАС України визнає повноваження місцевих загальних судів як адміністративних (ч. 1 ст. 20)⁶⁰. З огляду на згадану відсутність предмета позову, вони також можуть бути адресатами заяви про забезпечення доказів до подання позову.

Висновки

Забезпечення доказів до подання позовної заяви є вартим теоретичного осмислення та значимим для практичного застосування процесуальним засобом адміністративного судочинства. Його особливістю є функціонування в умовах відсутності провадження як такого. Судове рішення, яке ухвалюють у цьому режимі, є обов'язковим до виконання попри те, що справу ще не відкрито і її предмет не визначено. Це можна

58 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

59 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

60 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

розглядати з позицій керування ризиком розсіювання доказово значущої інформації.

Призначення судової експертизи як способу забезпечення доказів помітно відрізняється від інших способів такого забезпечення. Оскільки непроведене дослідження не може бути «утраченим» у розумінні ч. 1 ст. 114 КАС України, матеріальною підставою для призначення експертизи є не ризик втрати засобу доказування, а ризик втрати об'єктом дослідження характеристики процесуально доступного носія доказово значущої інформації. Саме цим обумовлена доцільність такого способу забезпечення, коли об'єкт зазнає швидких і незворотних змін.

До-позовне забезпечення доказів формує особливий вид юрисдикції, не артикульований безпосередньо КАС України поряд із предметною, інстанційною та територіальною. «Забезпечувальна» юрисдикція прив'язана не до місцезнаходження сторін або предмета спору, а до місцезнаходження засобу доказування. Це породжує феномен юрисдикції поза підсудністю: справа може бути підсудна одному судові, а забезпечення доказів — здійснюватись іншим. Наслідки недотримання такої юрисдикції чинним законодавством не визначені. Питання «міграції» доказів між провадженнями в різних видах судочинства привертає увагу через перебування на перехресті між формальними й суворими вимогами допустимості доказів і процесуальної толерантності до способів обґрунтування позицій у юридичному спорі.

Відсутність у заяві про забезпечення доказів вимоги зазначати предмет майбутнього позову (з огляду на обмежені можливості суду перевірити доводи заявника до початку провадження) утворює ризик зловживання інститутом

забезпечення доказів. Наявні запобіжники — скасування ухвали в разі неподання позову й відшкодування збитків — є недостатніми.

Conducting a Forensic Examination as Part of Measures to Secure Evidence Prior to Filing a Lawsuit in Administrative Proceedings

Viktoriia Bila, Stanislav Sheptukhovskyi

Despite high level of development of interdisciplinary procedural evidence doctrine, rather narrow aspects; appointment of an expert examination as a way of securing evidence before commencement of proceedings in administrative case, difference between territorial jurisdiction and the authority to secure evidence by its location have not been the subject of attention of researchers of administrative proceedings or forensic researches, at least recently. In particular, there are no clear comments on forensic research on issues that will only be the subject of judicial consideration. At the same time, the theoretical potential of the issue of securing evidence before the commencement of administrative proceedings seems to be high determined the purpose of this article, namely: investigate specified procedural mechanism through the prism of appointment of forensic examination by the court in proceedings that have not yet been initiated by any court. The following tasks are subordinate to this purpose: identify the legislative grounds for such a court decision, to determine nature of the court's authority to secure such evidence, including existence of relevant rights in a general local court. Using a special legal dogmatic method, systematic interpretation and comparative analysis, it was found that pre-litigation provision of evidence does not require a clearly formulated subject of the dispute, and evidence obtained through such provision, including forensic expert conclusions can be used outside the administrative proceedings (even in case of violation of

requirement to further file a claim), since the actual receipt of evidence was carried out in accordance with the law. Conclusions were drawn according to which satisfaction of the evidentiary needs of a potential plaintiff by the courts of first instance does not overlap with the concept of subject or territorial jurisdiction and is a unique phenomenon that is only formally, but not substantively, covered by instance jurisdiction.

Keywords: risk of loss of evidence; forensic examination; application for evidence provision; administrative proceedings; territorial jurisdiction; court of first instance; equality of parties; obligation to file statement of claim; evidence obtained in accordance with law; procedural relations outside proceedings.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bernaziuk, Ya. (2023). *Prezumptsii v pravi: vydy ta znachennia* [Presumptions in Law: Types and Meanings] / *Natsionalna shkola suddiv Ukrainy. Prohrama pidhotovky ta pidvyshchennia rinvnia kvalifikatsii za stan-*
- dartzovanoiu prohramoiu pomichnykiv suddiv okruzhnykh ta apeliatsiynykh administratyvnykh sudiv* // Verkhovnyi sud : ofits. vebсайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presumption_ber-naziuk.pdf [in Ukrainian].
- Gordieiev, V. V. (2022). Subyekty dokazuvannya v administratyvnomu sudochynstvi Ukrayiny [The Subjects of Proving in the Administrative Proceedings of Ukraine]. *Forum Prava*. № 72 (1). DOI: 10.5281/zenodo.5529542 [in Ukrainian].
- Hodz, V. S., Riabenko, I. Yu. (2024). Stroky u sudovii ekspertyzi: problemni pytannia ta shliakhy yikh vyrishennia [Terms in forensic examination: problematic issues and ways to solve them]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 69. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.01 [in Ukrainian].
- Kalmykova, Ya. S. (2012). Nalezhnist ta dopustymist dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi [Relevance and admissibility of evidence in administrative proceedings]. *Yurydychna osin 2012 roku : zb. tez dop. ta nauk. povidoml. uchasn. vseukr. nauk.-prakt. konf. molod. uchen. ta zdobuv.* (Kharkiv, 13.11.2012). Kharkiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/421d0c9a-1356-4e51-a201-832606b7c0f5/content> [in Ukrainian].
- Khaliuzov, Ye. (2025). Ekspertnyi vysnovok v administratyvnomu sudochynstvi [Expert Report in Administrative Proceedings]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 2. DOI: 10.31617/3.2025(139)08 [in Ukrainian].
- Khaliuzov, Ye. (2025). Pryznachennia ekspertyzy sudom yak pidstava dlia pidhotovky vysnovku eksperta v administratyvnomu sudochynstvi [Court-Appointed Forensic Examination as a Basis for Preparing an Expert Report in Administrative Proceedings]. *Pravova derzhava*. № 58. DOI: 10.18524/2411-2054.2025.58.330998 [in Ukrainian].
- Kolesnikova, M. V. (2024). Dokazy ta dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi [Evidence and proof in administrative proceedings]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 4. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.04.61 [in Ukrainian].

- Kolpakov, V., Hordieiev, V. (2014). Pryntsyp ofitsiinoho z'iasuvannia vsikh obstavyn u spravi v systemi pryntsypiv administratyvnoho sudochynstva [Principle of official clarification of all circumstances in the case in the system of principles of administrative proceedings]. *Pravo Ukrainy*. № 3 [in Ukrainian].
- Kozynets, I. H., Kravchenko V. Ya. (2021). Okremi pytannia dokaziv ta dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi na suchasnomu etapi [Selected Issues of Evidence and Discovery in Administrative Proceedings at the Current Stage]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-2/40 [in Ukrainian].
- Liezin, Ye. (2017). Poniattia i zmist zabezpechenia dokaziv u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [The Concept and Content of Providing Evidence in the Civil Process in Ukraine]. *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*. Dec. URL: <https://surl.li/ceddux> [in Ukrainian].
- Melnyk, M. P. (2010). Poniattia dokaziv u administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [Concept of evidence in administrative proceedings in Ukraine]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 48. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/5d194b28-eaf6-4514-8e61-f14fca05ace5/content> [in Ukrainian].
- Rekunenko, T. O. (2019). Dokazuvannia v protsesi rozghliadu sprav pro administratyvne pravoporushennia [Evidence in the process of considering cases of administrative offenses]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/32.pdf> [in Ukrainian].
- Riabovol, L. T. (2020). Pryntsyp ofitsiinoho z'iasuvannia vsikh obstavyn u spravi: pytannia teorii ta praktyky [Principle of official clarifications of all circumstances in the case: issues of theory and practice]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*. № 3. DOI: 10.26661/2616-9444-2020-3-16 [in Ukrainian].
- Sytynkov, O. (2025). Kryterii otsinky pravomirnosti rishen, dii chy bezdiialnosti sub'iekta vladnykh povnovazhen [Criteria for assessing the legality of decisions, actions or omissions of the subject of power] / Advokat Post : vebсайт. URL: <https://advokatpost.com/kryterii-otsinky-pravomirnosti-rishen-dij-chy-bezdiialnosti-sub-iekta-vladnykh-povnovazhen-advokat-sytynkov/> [in Ukrainian].
- Zelinska, Ya. (2024). Osoblyvosti dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi [Peculiarities of proof in administrative proceedings]. *Visnyk Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy*. № 3 (99). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/vidannya/2024-04-01-vidannya-v-snik-3-2024_660abd5a402f3.pdf [in Ukrainian].

Біла, В., Шептуховський, С. (2026). Проведення судової експертизи в межах заходів забезпечення доказів до подання позову в адміністративному судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 64—81. DOI: 10.32353/khrife.2.2026.05.

Ознаки помилок судового експерта: відмінність від помилок в інших сферах людської діяльності

Ірина Петрова ^{*а}, Тетяна Кіпушева ^{**b}, Дарина Духненко ^{***с}

^{*} Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1652-6715>, e-mail: ekobezpeka.ira@gmail.com

^{**} ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6178-103X>, e-mail: kipushonoktv@gmail.com

^{***} ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7762-6413>, e-mail: droolyndo@gmail.com

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту.

^б Ресурси, нагляд, методологія.

^с Формальний аналіз.

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.06

УДК [343.98:343.148](477)

Надійшло 06.04.2026 / Рецензовано 21.04.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

Зауважено, що експертні помилки (через тенденцію їх можливого перетворення на слідчі, комплексні слідчо-прокурорські або судові) створюють підґрунтя для ухвалення помилкових рішень у процесі кримінального провадження. На жаль, експертні помилки ускладнюються, розвиваються та негативно впливають на процес з'ясування об'єктивної істини. Окреслена ситуація висвітлює нагальну потребу у виявленні тих ознак експертних помилок, які відрізняють їх від помилок в інших сферах людської діяльності, і схарактеризувати ці ознаки. Метою статті є теоретичне аналізування передумов виникнення експертних помилок, визначення ознак, що характеризують помилку судового експерта під час проведення експертиз і відрізняють їх від помилок в інших сферах людської діяльності, та розроблення обґрунтованого визначення поняття «експертна помилка» в системі судово-експертної діяльності. Методологічне підґрунтя дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. За своєю сутністю помилковість є викривленим відображенням дійсності у свідомості людини.

Зауважено, що помилки пов'язані з неправильним перебігом думки, неадекватністю мислення, неправильним тлумаченням і неточністю дій, порушують певні правила. Наголошено, що помилковість завжди ненавмисна, що відрізняє її від неправди (брехні) і дезінформації (свідомо неправдива, що поширюється як правдива для введення в оману). Під час виявлення відмінностей помилки людини від експертних помилок проаналізовано тлумачення помилки в різних науках. Акцентовано, що помилки у встановленні факту можливі у вигляді констатації факту за відсутності для того достатніх підстав і заперечення факту за наявності підстав для визнання його наявним. Визначено, що причини помилок можуть бути об'єктивними (похибки вимірювальних приладів, незафіксований вплив на об'єкти дослідження навколишнього середовища тощо) і суб'єктивними (самовпевненість та неухважність експерта, його захоплення помилковою експертною версією тощо). Наведено тлумачення поняття «помилка» і виокремлено основні ознаки помилок, зокрема експертних.

Ключові слова: діяльність; помилка; причина; експерт; ознака; істина; висновок; експертне дослідження; об'єкт; судово-експертиза.

Постановка наукової проблеми

В умовах сьогодення питанню підвищення ефективності судово-експертної діяльності приділяють особливу увагу. Така ситуація обумовлена тим, що під час здійснення судочинства невпинно зростає потреба в призначенні судових експертиз або залученні судового експерта, оскільки висновок експерта є одним із джерел доказів у процесі встановлення конкретних фактів. Зауважимо, що доказове значення висновку експерта залежить від його істинності, внутрішньої несуперечності, точності й вірогідності всіх дій, оцінок і висновків судового експерта. Це зумовлено тим, що під час проведення експертного дослідження експерт має дотримувати вимог чинного законодавства та максимально застосовувати досягнення науки й техніки, що дає змогу йому досягти об'єктивної істини.

Безумовно, ретельне вивчення закономірностей у будь-якій сфері діяльності людини та принципів її реалізації сприяє досягненню успіху. Такі знання допомагають визначити відповідність рівня та стану конкретної сфери діяльності її сутності й можливостям, а також резерви подальшого розвитку та вдосконалення. Підґрунтям цього є пізнання природи такої діяльності, її специфіки, соціальної та економічної зумовленості й наявних потреб тощо.

Складність і багатогранність процесів, закладених в основу діяльності експерта, визначається також різними підходами до розв'язання питань і виконання завдань цього напрямку. Зважаючи на те, що основним видом діяльності судового експерта є проведення судових експертиз, зупинимося на окремих проблемах виникнення експертних помилок, які впливають на якість результатів експертних досліджень і висновку експерта.

Варто зазначити, що експертні помилки (унаслідок тенденції їх можливо перетворення на слідчі, комплексні слідчо-прокурорські або судові) формують підґрунтя для ухвалення помилкових рішень у процесі кримінального провадження. На жаль, експертні помилки ускладнюються, розвиваються та негативно впливають на процес з'ясування об'єктивної істини. Помилки, яких припустився експерт під час проведення дослідження або оцінювання його результатів, здатні спричинити виключення висновку експерта із джерел доказів. Окреслена ситуація свідчить про нагальну потребу проведення дослідження, що дасть змогу виявити ті ознаки експертної помилки, які відрізняють її від поми-

лок в інших сферах людської діяльності, та схарактеризувати ці ознаки.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематика помилок у різних сферах діяльності людини, зокрема помилок судових експертів, привертала увагу багатьох науковців. Не залишилися осторонь цієї проблеми криміналісти, психіатри, психологи та представники інших наук, як-от: В. Абрамова ¹, І. Алієв ², В. Бахін ³, В. Гончаренко ⁴, Р. Домбровський ⁵, Ф. Джавадов ⁶, Н. Клименко ⁷, В. Лисиченко ⁸, В. Первомайський ⁹, М. Сегай ¹⁰, М. Щербаковський ¹¹ та ін. Останніми роками зацікавленість уче-

- 1 Абрамова В. М. Поняття помилки судового експерта. *Вісник Академії правових наук*. 2002. № 3 (30). С. 172—179 ; Її ж. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 266 с. ; Абрамова В. М., Свобода Є. Ю. Помилки в судово-експертній діяльності: сутність, умови виникнення та види. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2014. Вип. 59. С. 72—80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2014_59_11 (дата звернення: 01.04.2026).
- 2 Алиев И. А. и др. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы. Баку, 1992. 235 с.
- 3 Бахін В. П., Садченко О. О., Кузьмічов В. С. Потреби слідчої практики : навч. посіб. Київ, 1993. 56 с.
- 4 Гончаренко В. И. Единство и отличие криминалистики и криминалистической экспертизы. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2002. Вип. 2. С. 55—59.
- 5 Домбровский Р. Г. Познание и доказывание в расследовании преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Киев, 1990. 62 с.
- 6 Джавадов Ф. М. Концептуальные основы развития судебной экспертизы в современных условиях : дис. ... д-ра юрид. наук. Киев, 2000. 373 с.
- 7 Клименко Н. И. Экспертные ошибки и их причины. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 1988. Вип. 37. С. 35—38 ; Клименко Н. И., Домбровский Р. Г. Криминалистические знания: природа и содержание. *Там же*. 1995. Вип. 47. С. 3—10.
- 8 Лисиченко В. К. Особенности проверки и оценки заключений экспертизы на предварительном следствии и в суде. *Там же*. 1982. Вип. 24. С. 30—36.
- 9 Первомайский В. Б. Експертна посилка / Юридична енциклопедія. У 6 т. Т. 2 : Д — Й // редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ, 1998. С. 346.
- 10 Сегай М. Я. Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33) / 3 (34). С. 740—762. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/694> (дата звернення: 01.04.2026).
- 11 Щербаковський М. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 21—39. DOI: [10.32353/khrife.3.2021.03](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.03) (дата звернення: 01.04.2026) ; Його ж. Слідчі та експертні помилки, що обумовлюють недопустимість експертного висновку. *Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики* : тези доп. учасн. IX Всеукр. наук.-практ.

них дослідженням природи експертних помилок значно підвищилася, про що свідчить низка спеціальних досліджень і актуалізація цієї проблематики в Україні у зв'язку з особливою увагою до питань верховенства права та справедливості довкола трансформацій національного законодавства, гілок влади і громадянського суспільства, необхідних для членства в ЄС.

Незважаючи на це, у науковому середовищі відсутня єдність щодо розуміння змісту визначення експертної помилки й інших суттєвих питань окресленої проблеми, що призводить до зниження ефективності запобігання таким помилкам, перешкоджання їх своєчасному виявленню та швидкому усуненню їх і спричинених ними шкідливих наслідків, а самі експертні помилки залишаються поширеним і недостатньо дослідженим правовим явищем.

Мета статті

Проаналізувати передумови виникнення експертних помилок, визначити ознаки, що характеризують помилку судового експерта під час проведення експертиз і відрізняють їх від помилок в інших сферах людської діяльності, та запропонувати обґрунтоване визначення поняття «експертна помилка» у системі судово-експертної діяльності.

Методи дослідження

Методологічне підґрунтя дослідження склали загально наукові та спеціальні методи наукового пізнання (включно з догматичним, герменевтичним, порівняльним, екстраполяцією та аналогією).

Викладення основного матеріалу дослідження

Будь-яка істина є має об'єктивним підґрунтям дійсність, оскільки знаходить своє відображення у формі конкретних понять або суджень. Істина, яку з'ясовує судовий експерт у процесі проведення експертних досліджень, знаходить конкретне вираження в умовиводах, сформульованих у вигляді висновків на підставі виявлення, вивчення й оцінювання всієї сукупності ознак, характерних для досліджуваних об'єктів.

Однак об'єктивна основа істини не є раз і назавжди даною гарантією досягнення достовірного знання. Реалізацію специфічної діяльності судового експерта зумовлено наявністю суб'єктивного моменту в процесі пізнання. Це обумовлено тим, що наявні індивідуальні психологічні особливості різних суб'єктів впливають на адекватність відображення дійсності в їхній свідомості. Саме тому хибні, помилкові висновки експерт формує тоді, коли він не усвідомлює невідповідності їх дійсності. Це дає змогу стверджувати, що експертна помилка виникає з тих самих причин, що й помилка в будь-якій іншій діяльності людини.

Утім, іноді суб'єкт ухвалює неправильне рішення на підставі свідомо викривленої ним самим інформації, усвідомлюючи недостовірність застосованих ним знань. Залишається питання — чи належать такі рішення до помилкових? Як бачимо, неправильність не можна обмежувати тільки хибністю, оманною, помилкою, тому необхідно уточнити, чи завжди неправильне є помилкою. Для цього розглянемо, як виникає, зароджується помилка в діяльності людини та які ознаки характерні для неї.

Складно заперечувати, що людина для досягнення успіху в будь-якій сфері діяльності має спиратися на ретельно вивчені закономірності та принципи реалізації такої діяльності. Це дає змогу визначити відповідність рівня та стану конкретної сфери діяльності, а саме її сутності й можливостей, а також виявити наявні резерви для подальшого розвитку. Основою для вдосконалення конкретної сфери діяльності має слугувати пізнання її природи, специфіки, потреб, соціально-економічної зумовленості тощо. З огляду на це, убачаємо за доцільне зупинитися на розгляді тлумачень загального поняття «діяльність». Зауважимо, що наукові праці не містять загально визнаного тлумачення цієї дефініції. Між тим, загалом термін «діяльність» пропонують розуміти:

- по-перше, як синонім активної дії;
- по-друге, як філософське поняття для визначення людської діяльності.

Слід акцентувати, що сьогодні це поняття набуло статусу філософської категорії. Так, з філософських позицій категорія діяльності є вихідною в генетичному й онтологічному підходах. Т. Пщоловський звертає увагу на те, що «діяльність як спосіб буття суб'єкта у світі властива лише людині та є способом її існування»¹² [Тут і далі переклад українською наш.— Авт.]. Тож суб'єктами людської діяльності варто вважати окремого індивіда, групу, суспільство.

В. Абрамова зазначала: «В широкому розумінні поняття «діяльність» означає

різносторонній процес створення суспільним суб'єктом умов для свого існування та розвитку, процес перетворення соціальної реальності у відповідності з суспільними потребами, метою та завданнями. Активізація діяльності — характерна риса нашого часу. Вона проявляється у зростанні соціальної активності суспільства, у вдосконаленні способу життя, який розуміється саме як спосіб діяльності за певних об'єктивних і суб'єктивних умов»¹³.

Звернімо увагу на твердження, що «діяльність є силою, що відтворює та змінює систему об'єктивних і суб'єктивних умов, суспільних відносин і соціальних інститутів, а водночас і систему відповідних їм уявлень, увесь спосіб життя та думок людей»¹⁴. На переконання науковців, діяльність можна визначити як спосіб існування та розвитку суспільства й людини; як усебічний процес перетворення людиною навколишньої природної та соціальної реальності. Зважаючи на це, людську діяльність поділяють на дві загальні форми: практичну й духовну та виокремлюють «характерні ознаки діяльності — цілеспрямованість, перетворювальний і творчий характер, предметність, розподіл і кооперацію функцій, спілкування діяльних індивідів»¹⁵.

Проблема феномена людської діяльності й сьогодні залишається під пильною увагою вчених-правників, які пропонують своє бачення цього поняття та його структури. Зокрема, Н. Клименко та Р. Домбровський виокремили «специфічний вид діяльності — криміналістичну діяльність, дійшовши висновку, що змістом криміналістичних знань

12 Pszczółowski T. Zasady sprawnego działania: wstęp do prakseologii. Warszawa, 1967. 222 s.

13 Абрамова В. М. Експертні помилки С. 8.

14 Бергер В. Е., Коваленко Ю. Н. Основные стадии производства комплексных криминалистических и судебно-медицинских экспертиз. Криминалистика и судебная экспертиза. 1981. Вып. 22. С. 30—35.

15 Там же.

є криміналістична практична пізнавальна діяльність»¹⁶.

Зазначимо, що діяльнісний підхід у дослідженні об'єктів, які пізнають, виокремлено як надзвичайно важливий методологічний принцип у психології, цілком прийнятний і для судової експертизи, що сьогодні виокремлюється з криміналістики в окрему галузь науки — судову експертологію. Розмежовуючи криміналістику та судову експертологію (за об'єктами, суб'єктами, функціями), М. Сегай визнає «об'єктом пізнання науки про судову експертизу — судово-експертну діяльність»¹⁷.

Праксеологічний підхід у судовій експертології як у прикладній науці, що сприяє оптимізації специфічної діяльності в галузі правосуддя, поділяє Ф. Джавадов¹⁸ і вважає, що об'єктом судової експертології є експертна практика. Інші науковці додали до об'єкта дослідження організаційні та процесуальні форми застосування судової експертизи¹⁹.

На переконання М. Сегая, «судово-експертна діяльність може бути визначена як заснована на конституційних засадах діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб по забезпеченню правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою й такою, що спирається на досягнення науки і техніки, судовою експертизою»²⁰.

Судово-експертна діяльність, як зазначено вище, є відображенням практики, видом науково-практичної діяльності, для якої (як і для будь-якої іншої діяльності) потенційно характерні

помилки. За такого твердження — помилки є складником експертної практики. Однак їх наявність перешкоджає досягненню мети судово-експертної діяльності із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою судовою експертизою. Це зумовлює потребу у вивченні проблеми помилок у судово-експертній діяльності.

Оскільки помилки характерні для будь-якої сфери людської діяльності, проблема помилки має самостійне значення в різних галузях наукових знань: філософії, математиці, логіці, економіці, медицині, юриспруденції тощо. Водночас кожна галузь науки вивчає власні помилки, частіше без урахування специфічних ознак помилок інших наук. У медицині й ветеринарії проблеми помилок лікарів, ветеринарів і лікування досліджують у межах теорії ерології, у математиці — загальної теорії помилок, яка не розрізняє помилок людини та комп'ютера, тощо. М. Ванчак зазначає, що «розрізняють такі форми помиловості: наукова і ненаукова, емпірична і теоретична, релігійна, політична, економічна, моральна й ін.»²¹.

Розглядаючи природу помилок мислення, О. Бандурка й О. Тягло пропонують поділяти їх на матеріальні та логічні, зазначаючи, що «матеріальні помилки пов'язані з порушенням, наприклад, законів фізики, правил математичних обчислень чи норм належного юридичного процесу. <...> Специфіка суто логічних помилок у тому, що вони універсальні, тобто зустрічаються в будь-якому полі соціального простору — всюди, куди сягає

16 Клименко Н. И., Домбровский Р. Г. Указ. соч. С. 4, 8.

17 Сегай М. Я. Зазнач. твір. С. 750.

18 Джавадов Ф. М. Указ. соч.

19 Алиев И. А. и др. Указ. соч.

20 Сегай М. Я. Зазнач. твір. С. 752.

21 Ванчак М. Л. Поняття законотворчих помилок у кримінальному праві. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2011. № 3. С. 233.

людська думка. Часто вони виявляються тим чинником, котрий ініціює або «підтримує» матеріальні помилки. Тоді знання логіки виявляється необхідною умовою успішного додання і таких комбінованих помилок»²².

Зауважимо, що юридичні наукові праці не містять єдиного тлумачення терміна «помилка», як і єдиного погляду на розуміння цього поняття. Пізнаючи його суть, звернімося до наукового розуміння цього поняття в різних галузях науки: філософії, філології, математиці, медицині, психології, правознавстві тощо. Спробуємо розтлумачити сутність помилки як у семантичному значенні, так і в пізнавальній діяльності. Почнімо зі з'ясування семантичної основи поняття «помилка».

Тлумачення терміна «помилка» містять словники української мови, наприклад: «Неправильна думка або неправильна дія, неточність, заблудження»²³; «1. Неправильність у підрахунках, написанні слова і т. ін. <...> 2. Неправильність у вчинках, діях і т. ін.»²⁴. Помилитися — означає «1. Допускати неправильність у підрахунках, написанні слова і т. ін. <...> Недорахуватися чого-небудь (перев. грошей); недодати чи передати чогось. <...> 2. Неправильно робити що-небудь. <...> Неправильно думати, допускаючи неточність. <...> Складати неправильну думку, враження про когось. <...> Неправильно передбачати. <...> 3. Переплутувати що-небудь із чимсь однорідним або подібним»²⁵.

Як бачимо, помилка є результатом неправильного перебігу думок, неправильної дії, неправильного вчинку, що не досягає поставленої мети; модель поведінки особи, що ґрунтується на омані. Помилка завжди є порушенням норми; це така дія, що завжди протилежна правильному, здійснена ненавмисно й завжди передбачає неправомірність. Наведене свідчить про те, що помилки, пов'язані з неправильним перебігом думки в міркуванні, неадекватністю мислення, неправильним тлумаченням і неточністю дій, порушують певні правила. Неправильність мислення та відповідні дії порушують істинність змісту мислення й діяльності, є підґрунтям виникнення різноманітних помилок.

За своєю сутністю помилковість є викривленим відображенням дійсності у свідомості людини. Варто наголосити, що помилковість завжди ненавмисна, що відрізняє її від неправди (брехні) та дезінформації (свідомо неправдива, поширювана як правдива для введення в оману).

У сучасних наукових працях філософи акцентують увагу на співвідношенні істини й омани (помилки, хиби) у науковому та практичному пізнанні: «Помилка може виконувати важливу пізнавальну роль, більш важливу і більш пізнавальну, ніж навіть істина. Часто виявляється, що і помилки здатні допомогти науці та увійти в долю співучасником продуктивного пошуку»²⁶. Водночас філософи виокремлюють також логічні по-

22 Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків, 2017. С. 24. URI: <https://dspace.krok.edu.ua/handle/krok/8130> (дата звернення: 01.04.2026).

23 Новий тлумачний словник української мови. У 4 т. : для студент. вищ. та серед. навч. закл. Т. 3 : Обо — Роб / укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ, 1998. С. 556.

24 Помилка / Словник української мови online. Т. 1—16 (А — Ряхтливий). URL: <https://surl.li/newuuu> (дата звернення: 29.03.2026).

25 Помилитися, помилитися / Там само. URL: <https://surl.li/lpxaiq> (дата звернення: 29.03.2026).

26 Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упорядники: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд. Київ, 2008. С. 792.

милки, пов'язані з порушенням у змістовних розумових актах законів і правил логіки, а також із некоректним застосуванням логічних прийомів і операцій.

З погляду логіки помилку містять судження та висновки, оскільки помилковим вважають такий висновок, який не відповідає об'єкту пізнання. У логіці помилка є викривленим пізнанням об'єктивної дійсності, що обумовлене особистими якостями суб'єкта і призводить до висновків непередбаченого характеру. У логіці досліджують різні види помилок, що виникають під час визначення та виокремлення понять, у висновках, доказах тощо. Так, В. Берназ виокремлює логічні помилки як підвид гносеологічних помилок і об'єднує їх у такі групи: помилки в поняттях; помилки в судженнях; помилки в умовах; помилки в доказах ²⁷.

У юриспруденції помилка належить до складних феноменів, які не набули систематичного дослідження. Щодо цього Л. Каленіченко зазначає, що *«у зв'язку з тим, що помилка у юридичній діяльності, як правило, «має» певні юридичні наслідки, проблема з'ясування юридичного загальнонаукового значення помилки і розробка її родового поняття є одним із актуальних завдань сучасної юриспруденції»* ²⁸. На переконання Є. Євграфової, помилка *«є наслідком допущеного прорахунку, неадекватного, неточного або неправильного підходу <...> до природи й характеру регульованих суспільних відносин, вибору <...> правових способів та засобів»* ²⁹.

Результати аналізування напрацювань учених-правників свідчать про неоднозначність визначення експертної помилки. Не остання роль у цьому належить і різним науковим підходам до розуміння загального поняття помилки в діяльності людини. З огляду на те, що експертна діяльність є окремим видом людської діяльності, можна говорити про те, що вона ґрунтується на загальних принципах будь-якої людської діяльності. Тому розгляд проблеми експертних помилок має бути пов'язаний із загальними положеннями ймовірності виникнення помилок у будь-якій людській діяльності.

У правовому пізнанні, у правовій поведінці або дії суб'єктів, у юридичних документах юридична помилка полягає в їх невідповідності певним вимогам, правилам, еталонам, зразкам, принципам, цінностям тощо. За своєю природою такі вимоги є ідеальними явищами й визначають позитивні характеристики, яким мають відповідати характеристики реального явища. Суб'єктом юридичної помилки завжди є людина як носій знань. Наголосимо, що нормативно-правові акти не містять прямого опису юридичної помилки, тому її не вважають протиправним діянням. Водночас помилка за своєю суттю є об'єктивно протиправним явищем, оскільки не відповідає завданням суспільного розвитку й перешкоджає досягненню соціально значущої мети.

Варто зауважити, що, ухвалюючи рішення за результатами своєї діяльності,

27 Берназ В. Д. К вопросу о логических ошибках при решении криминалистических задач. Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики на современном этапе : сб. науч. тр. Одесса, 1993. С. 230—231.

28 Каленіченко Л. І. Помилка як категорія правознавства. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2014. Вип. 17. С. 31. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1180/956> (дата звернення: 29.03.2026).

29 Євграфова Є. П. Практика виправлення законотворчих помилок. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 2 (29). С. 116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2016_2_8 (дата звернення: 29.03.2026).

суб'єкт переконаний у його правильності, сподіваючись, що воно забезпечить бажаний результат. Якщо фактичний результат збігається з очікуваним результатом, то це вважають природним. Якщо ж здобутий результат не збігається з бажаним, то його оцінюють як неправильний, і це може спричинити хвилювання, дезорганізацію діяльності людини. Негативний результат ототожнюють з помилкою. Для розуміння «правильного» і «неправильного» найчастіше спираються на філософське положення про пізнаваність предметів і явищ матеріального світу, про можливість досягнення достовірного знання й з'ясування істини.

Правильне рішення як результат діяльності людини формується на основі достовірного знання про факти, явища, події. Визначення достовірності як адекватного відображення дійсності можна розглядати як тотожність істини й достовірності. Звідси достовірність рішення суб'єкта діяльності є тим самим, що й істинність цього рішення, тобто правильність, відповідність дійсності. У цьому самому розумінні в п. 1 ч. 5 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України сформульовано вимогу до експерта «особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності — роз'яснити його»³⁰.

За твердженням В. Абрамової, «в науці склалися два підходи до співвідношення, рівнозначності понять істини та достовірності. Перший полягає в тому, що «істинний» і «достовірний» означають, що відповідно до об'єкта дослідження досягнуте адекватне, несуперечливе

знання, а достовірність означає істинність. Однак, хоч ця точка зору, яка й сьогодні визнається наукою, про рівнозначність понять істини і достовірності, не містить в собі принципової помилки, на погляд інших вчених, більш аргументованим є другий підхід, змістом якого є не ототожнення «істини» і «достовірності», а виявлення якісної визначеності, специфічності кожного з цих понять, що має суттєве методологічне значення для пізнання слідів злочину»³¹.

Звісно, коли йдеться про з'ясування істини в процесі експертного дослідження, то необхідно розуміти досягнення достовірного знання, обґрунтованість висновків, рішень судового експерта. Зауважимо, що недостовірний висновок експерта може вплинути на діяльність слідчого під час розслідування та суду в процесі пізнання істини, які теж можуть припуститися помилки. Необхідно пам'ятати, що об'єктивність істини зобов'язує експерта досягти в процесі проведення експертизи не тільки формальної правильності суджень, а й об'єктивної відповідності їх дійсності.

В. Абрамова також зазначила, що «правильне відображення у свідомості людини різноманітних фактів навколишнього світу є умовою людського буття. Тому в звісному вузькому розумінні можна сказати, що істина, на відміну від хибності, є правильністю, є відповідністю наших уявлень про предмет самому предмету. Однак, об'єктивна істина незрівнянно більша, ніж проста правильність. В ній відображається процес пізнання, перехід від вірогідності до достовірності. Проста правильність свідчить тільки про наявність нашого мислення, самого факту його правильної діяльності, тобто самої

30 Кримінальний процесуальний кодекс України 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.03.2026).

31 Абрамова В. М. Експертні помилки ... С. 11.

здатності до сприйняття людиною об'єктивної дійсності»³².

Із метою виявлення відмінностей помилки людини від експертних помилок, ми проаналізували тлумачення помилки в різних науках. Так, філософський підхід стверджує, що в разі порушення правил під час доведення (доказування) виникають логічні помилки³³, а також зараховує помилку до неістинного пізнання (рівною мірою властиву пам'яті, сумніву і гіпотетичному аргументу)³⁴. Водночас, з позицій логіки, «помилка людини — це неправильний умовивід, міркування, викликані порушенням законів мислення (помилка хибної послідовності, помилка щодо наслідку, помилка довільного висновку, помилка хибної причини тощо)»³⁵. Окрім того, у клінічній медицині помилки поділяють на помилки в пізнанні (у діагностиці) і на помилки у виборі засобів для досягнення поставленої мети (засобів для лікування хворого)³⁶. На додаток, за аналогією з медичними помилками, у гносеології помилки можна поділити на пов'язані з неправильним визначенням фактичних обставин і пов'язані з неправильним оцінюванням виявлених фактів.

Розглядаючи експертні помилки за цими ознаками, наголосимо, що помилки у виявленні факту можливі у вигляді:

- констатації факту за відсутності для того достатніх підстав;
- заперечення факту за існування підстав для визнання його наявним.

До того ж психологія визначає місце помилок у структурі діяльності. Вони можуть бути локалізовані:

- у сприйнятті (зоровому, слуховому тощо);
- у пам'яті (запам'ятовування, зберігання, відтворення);
- в ухваленні рішень (у логічних операціях, підрахунках);
- у творчому мисленні;
- у виконавчих діях (у русі, мовленевій відповіді).

До помилкових дій належать «застереження, описки, забування, помилки пам'яті та помилки-омани»³⁷. Помилки мають місце як у відображенні, так і в діях через невідповідність їх еталонам — там, де є інформаційне відображення.

Зауважимо, що кожен помилку зовні втілено в дію або бездіяльність з негативним результатом. Окрім того, помилку можна розглядати як систему, що містить кілька елементів, до яких належать об'єкт, суб'єкт, об'єктивний бік, суб'єктивний бік, що перебувають у взаємозв'язку. Кожний з елементів здатен впливати на динаміку розвитку інших

32 Абрамова В. М. Експертні помилки С. 13.

33 Свириденко В. Доведення, доказ / Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наук. ред.) Київ, 2002. С. 165. URL: https://archive.org/details/filosofskiy_entsyklop/page/496/mode/2up (дата звернення: 25.03.2026).

34 Завгородній Ю. Нья / Філософський енциклопедичний словник С. 437. URL: https://archive.org/details/filosofskiy_entsyklop/page/496/mode/2up (дата звернення: 25.03.2026).

35 Цалін С. Д. Логічний словник-довідник. 4-те вид., випр. і допов. Харків, 2006. С. 113, 226, 227.

36 Сенюта І. Я. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики : монографія. Львів, 2018. 640 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/2915> (дата звернення: 25.03.2026).

37 Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків, 2007. С. 101. URL: <https://archive.org/details/psycholoh2007/page/100/mode/2up> (дата звернення: 25.03.2026).

елементів у негативних наслідках; він знаходить своє явне або неявне вираження в сумі симптомів-комплексів. Так, ступінь імовірності недосягнення бажаного результату зростає в разі виникнення проблемної ситуації.

На виникнення проблемної ситуації в діяльності судового експерта під час проведення експертних досліджень можуть впливати організаційно невідповідні ситуації:

- часткове незнання власних цілей і потреб;
- неточне оцінювання власних сил, ресурсів, критеріїв діяльності;
- істотний брак робочого часу й необхідність виконання значного обсягу роботи в гранично стислий строк;
- відсутність достатньої професійної підготовки;
- трудомісткість окремих методів;
- значна кількість джерел (носіїв інформації), що підлягають дослідженню;
- недостатня або застаріла матеріально-технічна база.

Утім, чи завадять зазначені чинники отриманню правильного результату експертизи, залежить тільки від суб'єкта. Саме судовий експерт з усіма його здібностями та звичками, особливостями характеру та волі, знаннями, почуттями, досвідом зрештою ухвалює рішення і забезпечує їх реалізацію. Неправильні рішення фокусують особистісне відображення будь-якого явища. Саме тому помилка є категорією суб'єктивною, її завжди реалізує тільки суб'єкт — його дії чи бездіяльність. Інші елементи відіграють роль чинників, які здатні спричинити (або не здатні спричинити) у свідомості суб'єкта неправильне відображення дійсності. Це дає змогу визначити першу ознаку помилки в діяльності людини — **наявність**

суб'єкта (що свідчить про її суб'єктивний характер).

На відміну від помилок технічних пристроїв та живої природи, помилки людини виникають під час свідомого перетворення навколишнього середовища. Однак за таких умов не завжди результат такого перетворення відповідає поставленій меті. Це може відбуватися внаслідок неправильного вибору певним суб'єктом цілей і потреб, неточного оцінювання своїх сил, ресурсів, критеріїв, методів, засобів і форм здійснення діяльності.

Зважаючи на те, що неправильності можна припуститися як свідомо, так і несвідомо, поняття помилки потребує подальшого поглибленого аналізування. Викладене вище дає змогу визначити належність правильного до адекватного, а неправильного — до неадекватного. Це означає, що неправильність існує як антипод правильності, як вид неадекватності, тобто невідповідності дійсності. Однак ототожнення помилки з будь-якою неправильністю також є помилкою. Необхідно розрізняти навмисну неправильність і ненавмисну; відрізняти неправильні результати, яких припустилися ненавмисно, від навмисно неправильних результатів, які не є помилками.

Зазначимо, що помилка належить до неправильного, але не вичерпує його. Ототожнення помилки з будь-якою неправильністю — також неправильність. Мається на увазі мимовільна ненавмисна помилка, яка протистоїть навмисній неправильності. Тим самим визначено другу ознаку помилки людини — **ненавмисну неправильність**. Вислів «навмисна помилка», «свідомо помилка» передбачає, що помилок припускаються навмисно, свідомо. Однак стверджувати так означає допускати логічну нісенітницю, логічне протиріччя.

Наголосимо, що неправильний результат може виникнути не тільки внаслідок активної перетворювальної дії, а й навпаки, через відсутність дій, потрібних для здобуття правильного, бажаного результату. Саме тому помилка може бути наслідком як дій, так і бездіяльності суб'єкта. У діях помилка може виникнути під час сприйняття, опрацювання, оцінювання інформації, ухвалення рішення, моторної реалізації такого рішення тощо.

Результатом бездіяльності помилка може стати за умови ігнорування належного, того, що необхідно було виконати в конкретній ситуації. Це можуть бути професійні недогляди, невиконання вимог нормативних документів. Самі по собі недогляди ще не є помилками. Тут постає питання: з якого моменту неправильні судження, неправильні дії або бездіяльність можна вважати помилковими. Про помилку доцільно говорити тоді, коли вона позначилась на результаті (неправильне судження, неправильне рішення, неправильний підрахунок, описка, обмовка та ін.). Отже, третя ознака помилки полягає в тому, що помилкою слід вважати тільки такі **судження, дії або бездіяльність, які призвели до формування неправильного результату**.

Узагальнюючи зазначене вище, можна констатувати, що помилка в діяльності людини має своє «обличчя» — зовнішньо виражену дію або бездіяльність з негативним результатом і характеризується певними ознаками. За відсутності однієї з ознак не можна говорити про явище як про помилку.

Варто звернути увагу на те, що діяльність людини потенційно містить помилку у випадках, що характеризуються:

- високим рівнем інформаційної невизначеності вихідних даних сформованої ситуації;

- відсутністю гарантії в досягненні позитивного результату (що супроводжується впливом на суб'єкта об'єктивних і суб'єктивних чинників, які сприяють виникненню помилки);
- можливістю настання негативних наслідків помилки.

Чи виникне помилка за умови наявності цих моментів, залежатиме від суб'єкта, його психологічних, соціальних і біологічних особливостей. Саме цим можна пояснити той факт, що в процесі діяльності кожна людина по-своєму сприймає й оцінює факти, що спонукають її діяти. Це зумовлено як її психологічними та соціальними, так і біологічними особливостями. У кінцевому підсумку свідомість двох суб'єктів відображає той самий предмет неоднаково. Визначені умови заважають суб'єктові ухвалити правильне рішення.

В. Абрамова проаналізувала різні підходи до визначення помилки в людській діяльності, з'ясувала, що будь-які її види у своїй структурі потенційно містять помилку та запропонувала таке загальне визначення: **«помилка в діяльності людини — ненавмисно неправильні судження, дії або бездіяльність, які виникають в результаті викривленого почуттєвого відображення чи мисленнєвої інтерпретації об'єктів, явищ, процесів у свідомості особи, зумовлені її психофізіологічними, соціальними якостями та реалізовані нею у неправильних рішеннях чи висновках»**³⁸.

Оскільки процес експертного дослідження об'єктів має свої особливості й не завжди завершується правильним висновком, то можна передбачити, що помилка судового експерта під час проведення експертиз має певні характерні ознаки.

Для сучасного судочинства України характерне активне застосування

38 Абрамова В. М. Експертні помилки ... С. 18.

спеціальних знань, основною правовою формою якого є проведення судової експертизи з подальшим користуванням висновком експерта як процесуальним джерелом доказів під час доказування в суді фактів і обставин, що мають суттєве юридичне значення. У ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» визначено поняття «судова експертиза» — це «дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»³⁹.

Від залученого незалежного від сторін судового процесу та суду судового експерта органи правосуддя очікують отримати повні й об'єктивно достовірні відповіді на поставлені йому як компетентному фахівцеві у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла запитання. Від правильності відповідей на ці складні та важливі для учасників судового провадження питання нерідко залежить і справедливність підсумкового судового рішення як акта правосуддя, і доля, права й інтереси осіб, які беруть участь у судовому провадженні (обвинувачених, потерпілих, позивачів, відповідачів тощо). Саме така специфічна унікальність висновку експерта як особливого джерела судового доказу обумовлює неприпустимість експерт-

ної помилки, оскільки за помилкою судового експерта може закономірно статися помилка судова.

На жаль, слідчій і судовій практиці відомі помилки експертів, унаслідок яких засуджено невинуватих осіб, а деякі дійсні злочинці unikнули покарання. Найбільш гучні із цих помилок пов'язані з діями судових медиків у справах, що стали предметом уваги Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) через неефективне розслідування в Україні фактів протиправного позбавлення конвенційного права особи на життя («Гонгадзе проти України»⁴⁰, «Сердюк проти України»⁴¹, «Матушевський і Матушевська проти України»⁴², «Басюк проти України»⁴³, група справ «Хайло проти України»⁴⁴) і перебували під посиленням наглядом Комітету Міністрів Ради Європи (із метою вдосконалення механізму отримання доказів від проведення судово-медичної експертизи тощо).

Здебільшого специфіка експертних помилок зумовлена не тільки станом розвитку проблеми помилок у базовій для певної експертної спеціальності галузі науки (хімії, фізиці, біології тощо), а й наявними помилками у споріднених спеціальних знаннях, об'єктах і предметах, якими послуговуються під час проведення судової експертизи (криміналістиці, теорії судової експертизи,

39 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

40 Справа «Гонгадзе проти України» : рішення ЄСПЛ від 08.11.2005 р. (заява № 34056/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text (дата звернення: 01.04.2026).

41 Справа «Сердюк проти України» : рішення ЄСПЛ від 12.03.2015 р. (заява № 61876/08). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a49#Text (дата звернення: 01.04.2026).

42 Справа «Матушевський і Матушевська проти України» : стисл. виклад остаточ. рішення ЄСПЛ від 23.06.2011 р. (заява № 59461/08). URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_2/MATUSHEVSKYY%20AND%20MATUSHEVSKA.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

43 Справа «Басюк проти України» : рішення ЄСПЛ від 05.02.2016 р. (заява № 51151/10). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b15#Text (дата звернення: 01.04.2026).

44 Справа «Хайло проти України» : рішення ЄСПЛ від 13.11.2008 р. (заява № 39964/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_439#Text (дата звернення: 01.04.2026).

теорії судових доказів тощо). Це обумовлено тим, що помилки характерні не лише людині, а й виникають під час роботи технічних пристроїв (технічні помилки), у живій природі (рослинному та тваринному світу, де існують порушення обміну речовин і відхилення від норм функціонування, поведінки, розвитку) тощо.

З огляду на наведене зазначимо, що причини помилок можуть бути *об'єктивними* (похибки вимірювальних приладів, незафіксований вплив на об'єкти дослідження навколишнього середовища тощо) і *суб'єктивними* (самовпевненість, неухважність, захоплення помилковою експертною версією тощо). І хоча помилкові дії або висновки експерта формуються під впливом багатьох чинників, вирішальну роль у феномені експертної помилки відіграє особистий чинник. Це обумовлено тим, що експерт, *«хоч і є незалежним від сторін і суду, але перебуває під певним впливом інтересів та емоційного стану різних осіб, з якими йому доводиться взаємодіяти та спілкуватися у зв'язку з проведенням у кримінальному провадженні експертизи»* (ініціаторів-замовників; керівників і колег, якщо він працює в судово-експертній установі, та ін.)⁴⁵. Непоодинокими є випадки, коли *«сила розуму поступається силі емоцій, що спричиняє так звану помилку емоції»*⁴⁶.

Помилка експерта відображає складну мотивацію здійснених ним під час проведення експертизи дій і фор-

мування висновків за результатами дослідження, що є відображенням його внутрішнього світогляду. Така помилка найчастіше неоднозначна й суперечлива та здатна одночасно поєднуватися як із браком знань або їх забуванням, недостатністю досвіду або невиправданою впевненістю в ньому, об'єктивно складною експертною ситуацією, так і зі свідомим нехтуванням нормативними вимогами й науково-методичними рекомендаціями, а також звичайною неухважністю.

У таких ситуаціях в експертній помилці наявна змішана форма вини експерта у вигляді умислу щодо дій і необережності щодо результату, який настав,— формуванні помилкового висновку. Не завжди цю різницю в мотивації можна чітко диференціювати, виокремивши добросовісну оманливість від свідомо неправильної дії або висновку. Науковці навіть не виключають експертної помилки, якої припустилися *«навмисно, не випадково»*⁴⁷, якщо експерт унаслідок певних спонукань і мети діяв навмисно неправильно, щоби видати свої умисні дії та міркування за помилкові й неумисні, приховавши власний свідомий умисел, замаскувавши його як помилку, аби не спричинити для себе таких негативних наслідків, як умисне неправильне або протиправне діяння.

Юридична відповідальність і людський осуд до особи, яка помилилася, значно м'якші, ніж до особи, яка зробила

45 Баулін О. В. Поняття, види, причини й наслідки помилок експерта в кримінальному судочинстві України. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 6, 7. С. 190. DOI: 10.36919/3041-1149(Print).6-7.2025.188-195 (дата звернення: 01.04.2026).

46 Там само ; Мельник Я. Г. Помилки у системі традиційної логіки: філософсько-діалектичний та комунікативно-девіатологічний аспекти / за ред. доц. Г. Д. Єрушевича. Івано-Франківськ, 2019. С. 16. URL: <https://kc.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2020/09/%D0%9F%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BA%D0%B8.-doc-1.pdf> (дата звернення: 01.04.2026).

47 Абрамова В. М. Поняття помилки ... С. 176.

умисний учинок. Навмисні помилки експертів частіше залишаються латентними, оскільки через дію принципу презумпції невинуватості умисел експерта на вчинення таких помилок складно довести. Натомість не кожне упущення експерта слід уважати експертною помилкою, а лише те, що спричинило викривлення результатів судової експертизи та призвело до неправильних висновків експерта і знайшло відображення у висновку експерта як джерелі доказів.

Виправлення умовних і несуттєвих помилок експертів може відбуватися в суді під час допиту експерта, який дає показання щодо причини помилки й пояснює її вплив на результати експертизи. В окремих випадках суд із цією метою за власною ініціативою або на підставі клопотання сторони судового провадження призначає нову або повторну експертизу. У разі виявлення в суді істотної експертної помилки у висновку експерта, такий висновок не може стати основою судового рішення.

Отже, **помилка судового експерта** — це неправильні судження, дії або висновки експерта, які об'єктивно відображають порушення законів логіки й нормативних положень, неправильне застосування експертної методики й науково-методичних рекомендацій під час проведення судової експертизи, що унеможливили виконання завдань цієї експертизи, або бездіяльність експерта, якщо вона була ненавмисною. Саме ця ознака відокремлює помилку експерта від кримінального правопорушення проти правосуддя. Експерт за таких умов вважає (внутрішньо переконаний), що його дії, висновки, бездіяльність є правильними. Водночас наслідки розглянутих вище дій експерта

(незалежно від того, це добросовісний недогляд чи навмисний крок) стають тяжкими, якщо призводять до судової помилки.

Аналізуючи основні види експертних помилок з метою з'ясування причин та умов їх виникнення, на нашу думку, слід звернути увагу на *гносеологічні, логічні та психологічні* аспекти їх формування.

Зауважимо, що в широкому розумінні експертні помилки тлумачать як *помилки мислення* (сприйняття, оцінки, розуміння), у вузькому — *помилки дії* (учинків, рішень, впливу на когось, що-небудь). Помилки мислення пов'язані з пізнанням об'єктивної дійсності та становлять *гносеологічний аспект* аналізування помилок. Помилки дії, що формуються під час пізнавального процесу, спрямованого на досягнення поставленої мети, є *телеологічним* аспектом. Телеологічний підхід акцентує увагу на тому, для чого, задля якої мети здійснюють певний процес, і на доцільності певної дії.

Спільним чинником, що об'єднує обидва наведені вище підходи до розуміння причин та умов виникнення експертних помилок, є *внутрішнє переконання експерта*, безпосередньо пов'язане із закономірностями внутрішньо-вольового процесу, що мотивує його пізнавальну діяльність. М. Дементьєв зазначав, що вчені-криміналісти розглядали проблеми внутрішнього переконання судового експерта, починаючи з 50-х років ХХ століття: «Уперше про внутрішнє переконання експерта висловився видатний український криміналіст В. П. Колмаков»⁴⁸, а окремі його аспекти «в різний час досліджували... Л. Ю. Ароцкер, <...> Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, <...>

48 Дементьєв М. Внутрішнє переконання та форми висновків експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 4 (29). С. 152. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.08 (дата звернення: 01.04.2026).

М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, <...> В. Д. Юрчишин <...> та ін.»⁴⁹.

Формування внутрішнього переконання експерта визначає істинність і достовірність його пізнавальної діяльності та є важливим мотиваційним складником у з'ясуванні об'єктивної істини під час проведення експертного дослідження. Незалежно від того, як саме експерт опрацьовує вихідні дані, надані йому ініціатором дослідження, — у ручному режимі (евристично) або із залученням засобів автоматизації, — вирішальна роль у такому інформаційному процесі належить його інтелектуальним даним, що визначають рівень компетентності експерта і, відповідно, імовірність припущення ним помилок.

Зауважимо, що неодмінним елементом компетентності експерта є вміння обирати раціональні інструменти пізнання — апробовані, дієві методи й засоби отримання та евристичного опрацювання вихідної інформації. Рівень поміркованості експерта як суб'єктивного елемента в ланцюжку процесу отримання нової доказової інформації прямо залежить від внутрішнього переконання у правильності власних дій, виконуваних операцій і процедур дослідження. До того ж інтерпретування експертом здобутої під час дослідження доказової інформації — це не лише встановлення фактів та обставин, а й адаптація її до потреб розслідування. Послідовний процес накопичення інформації у процесі експертного дослідження доказів не тільки сприяє формуванню ним проміжних і остаточних висновків, а й коригує внутрішнє переконання експерта в бік збільшення його впевненості у своїх діях.

Як гносеологічний, так і логічний аспекти внутрішнього переконання ек-

перта нерозривно пов'язані із психологічним аспектом розумової діяльності експерта і відображають внутрішньовольову можливість формулювання ним категоричного однозначного висновку, що не припускає жодних сумнівів. Таку абсолютну впевненість слід розцінювати як морально-психологічну гарантію безпомилковості пізнання, правильності оцінювання вихідних даних і бездоганної логіки ухвалених рішень. У цьому сенсі внутрішнє переконання експерта є суб'єктивним відображенням об'єктивної істини, саме на це потрібно спиратися під час аналізування дій експерта на всіх стадіях експертного дослідження.

Як наголошено вище, ненавмисність залишається домінантою експертної помилки, оскільки втрата елемента ненавмисності помилки докорінно змінює підхід до визначення як сутності експертної помилки, так і її структури, що з психологічної площини переходить у юридичну. Першопричину експертних помилок, на наше переконання, необхідно шукати в розумовій (евристичній) діяльності судового експерта. Зважаючи на це, доцільним убачаємо розгляд процесуальних, організаційних і методологічних аспектів експертних помилок з огляду на їх мотиваційні підстави.

Висновки

Доведено, що помилка є доволі поширеним явищем, характерним для всіх сфер людської діяльності, що пояснює різні підходи до її визначення. Так, праксеологічний підхід визначає успішність діяльності за умови її відповідності дійсності, що досягається, якщо суб'єкт адекватно відображає у своїй свідомості об'єкти, явища або процеси й ухвалює на підставі цих відображень правильні

49 Дементьев М. Знач. твір. С. 150. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.08 (дата звернення: 01.04.2026).

рішення. Якщо ж результат невідповідний реальності, тоді слід говорити про виникнення помилки.

Оскільки діяльність судового експерта є одним з видів людської діяльності та ґрунтується на її загальних принципах, які обумовлюють загальну сутність і механізм виникнення помилок у будь-якій сфері діяльності (з урахуванням її специфіки), то припускаємо, що судовий експерт не може уникнути всіх помилок (які, безумовно, матимуть специфічні особливості) під час проведення експертного дослідження та формування висновків. З огляду на це, проблему експертних помилок слід розглядати, спираючись на положення ймовірності виникнення помилок у будь-яких сферах діяльності людини.

Наведено тлумачення поняття «**помилка**» — це ненавмисні неправильні судження про результати дії або бездіяльність, що виникають як наслідок викривленого чуттєвого відображення чи мисленнєвої інтерпретації об'єктів, явищ або процесів у свідомості суб'єкта, обумовлені його психофізіологічним станом, соціальними якостями й реалізованим у негативному результаті щодо очікуваного. Виокремлено основні ознаки помилок, зокрема:

- помилкою є ненавмисна неправильність; слід розрізняти неправильні результати, яких припустилися ненавмисно, і ті, яких припустилися свідомо та які не можна вважати помилками (коли помилка судового експерта є результатом не наміру, а лише необережності або ненавмисних дій);
- помилка — це категорія суб'єктивна, реалізувати її може тільки суб'єкт (судовий експерт);
- будь-яку помилку втілюють у дії або бездіяльності з негативним

результатом (реалізують в експертній діяльності);

- помилкою є тільки такі дії або бездіяльність, які реалізовано в результаті (утілюється у формі неправильних висновків експерта).

Signs of Errors Made by Forensic Experts: How They Differ From Errors in Other Areas of Human Activity

**Iryna Petrova, Tetiana Kipusheva,
Daryna Dukhnenko**

The authors pinpoint that expert errors can lead to erroneous decisions in criminal proceedings (due to their tendency to become investigative, comprehensive investigative-prosecutorial, or judicial errors). Unfortunately, such errors do become more complex, evolve, and adversely affect the process of ascertaining objective truth. This situation has highlighted the pressing need to identify specific signs of expert errors that are distinct from errors in other areas of human activity, and the urgent necessity for defining these signs. The Article Purpose is to conduct a theory-based analysis of factors underlying the emergence of expert errors, to identify signs characterizing errors made by forensic experts during forensic examinations and distinguishing them from errors made in other areas of human activity, and to develop a sound definition for the concept of “expert error” that could be used in the system of forensic expert activity. Methodological framework of the research comprises general scientific and specialised methods of scientific inquiry. Essentially, error is a distorted reflection of reality in the human mind. It has been observed that errors are associated with erroneous cognitive processing, inadequate reasoning, misinterpretation and imprecise actions, and with violation of certain rules. It has been pointed out that error is always unintentional, which distinguishes it from falsehood (lying/misrepresentation) and disinformation (false information disseminated as true in order to mislead). While identifying differences

between human error and expert error, we provide the analysis on error interpretation across various scientific disciplines. It has been emphasized that errors in fact-finding may manifest in the form of: a statement of fact in the absence of sufficient grounds for DOIng so; a denial of a fact where there are grounds for recognising its occurrence. Findings confirm that causes of errors can be either objective (measurement instrument errors, unrecorded environmental influences on objects under study, etc.) or subjective (overconfidence, negligence of a forensic expert, his/her over-reliance on erroneous expert opinions, etc.). The concept of "error" has been addressed. Key signs of errors, particularly expert errors, have been identified.

Keywords: activity; error; cause; forensic expert; sign; truth; opinion; expert research; object; forensic examination.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми; хоча Ірина Петрова є членкинею консультативної ради збірника, вона не брала участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Abramova, V. M. (2002). Poniattia pomylyky sudovoho eksperta [Forensic expert error: concept]. *Visnyk Akademii pravovyykh nauk*. № 3 (30) [in Ukrainian].
- Abramova, V. M. (2004). *Ekspertni pomylyky: sutnist, henezys, shliakhy podolannia* [Expert errors: nature, genesis, and ways to recover from them] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Abramova, V. M., Svoboda, Ye. Yu. (2014). Pomylyky v sudovo-ekspertnii diialnosti: sutnist, umovy vynyknennia ta vydy [Errors in forensic expert activity: nature, causes, and types]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2014_59_11 [in Ukrainian].
- Aliev, I. A. i dr. (1992). *Konceptualnye osnovy obshej teorii sudebnoj ekspertizy* [Conceptual framework of forensic science general theory]. Baku [in Russian].
- Antolohiia liberalizmu: polityko-pravnychi vchennia ta verkhovenstvo prava [Anthology of liberalism: political and legal doctrines and the rule of law] (2008) / uporiadnyky: S. Holovatyi, M. Koziubra, O. Syroid. Kyiv [in Ukrainian].
- Bakhin, V. P., Sadchenko, O. O., Kuzmichov, V. S. (1993). *Potreby slidchoi praktyky* [Investigative practice demands] : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Bandurka, O. M., Tiahlo, O. V. (2017). *Yurydychna lohika* [Legal logic] : pidruchnyk. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kharkiv. URI: <https://dspace.krok.edu.ua/handle/krok/8130> [in Ukrainian].
- Baulin, O. V. (2025). Poniattia, vydy, prychyny y naslidky pomylok eksperta v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Concepts, Types, Causes and Consequences of Expert Errors in Criminal Proceedings of Ukraine]. *Yevropeyskyi pravnychyi chasopys*. Vyp. 6, 7. DOI: 10.36919/3041-1149(Pri nt).6-7.2025.188-195 [in Ukrainian].
- Berger, V. E., Kovalenko, Yu. N. (1981). *Osnovnye stadii proizvodstva kompleksnykh kriminalisticheskikh i sudebno-medicinskih ekspertiz* [Main stages in the conduct of multidisciplinary criminalistics and forensic medical examinations]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 22 [in Russian].

- Bernaz, B. D. (1993). K voprosu o logicheskikh oshibkakh pri reshenii kriminalisticheskikh zadach [On logical errors in tackling forensic tasks]. *Aktualnye problemy ugovolnogo processa i kriminalistiki na sovremennom etape* : sb. nauch. tr. Odessa [in Russian].
- Dementiev, M. (2022). Internal Conviction and Forms of Expert Conclusions. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 4 (29). DOI: [10.32353/khrife.4.2022.08](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2022.08).
- Dombrovskij, R. G. (1990). *Poznanie i dokazyvanie v rassledovanii prestuplenij* [Inquiry and proving in criminal investigations] : avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk. Kiev [in Russian].
- Dzhavadov, F. M. (2000). *Konceptualnye osnovy razvitiya sudebnoj ekspertizy v sovremennykh usloviyakh* [Conceptual principles for forensic science development in the current context] : dis. ... d-ra yurid. nauk. Kiev [in Russian].
- Goncharenko, V. I. (2002). Edinstvo i otliche kriminalistiki i kriminalisticheskoy ekspertizy [Similarities and differences in criminalistics and criminalistics expert examination]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertizy i kryminalistyky*. Vyp. 2 [in Russian].
- Kalienichenko, L. I. (2014). Pomyłka yak katehoriia pravoznavstva [Error as a category of law]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Pravo»*. 2014. Vyp. 17. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1180/956> [in Ukrainian].
- Klimenko, N. I. (1988). Ekspertnye oshibki i ih prichiny [Expert errors and their causes]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 37 [in Russian].
- Klimenko, N. I., Dombrovskij, R. G. (1995). Kriminalisticheskie znaniya: priroda i sodержanie [Forensic knowledge: nature and scope]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 47 [in Russian].
- Lisichenko, V. K. (1982). Osobennosti proverki i ocenki zaklyuchenij ekspertizy na predvaritel'nom sledstvii i v sude [Specific features of reviewing and evaluating expert opinions during pre-trial investigation and trial]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 24 [in Russian].
- Melnyk, Ya. H. (2019). *Pomylyky u systemi tradytsiinoi lohiky: filosofsko-dialektychnyi ta komunikatyvno-deviatolohichnyi aspekty* [Flaws in the system of traditional logic: philosophical-dialectical and communicative-deviance aspects] / za red. dots. H. D. Yerushevycha. Ivano-Frankivsk. URL: <https://kc.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2020/09/%D0%9F%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%B-B%D0%BA%D0%B8.-doc-1.pdf> [in Ukrainian].
- Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] (1998). U 4 t. : dlia student. vyshch. ta sered. navch. zakl. T. 3 : Obe — Rob / uk-ladachi: V. Yaremenko, O. Slipushko. Kyiv [in Ukrainian].
- Pervomaiskyi, V. B. (1998). Ekspertna posylka [Expert error] / *Yurydychna entsyklopediia*. U 6 t. T. 2 : D — Y // redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova) ta in. Kyiv [in Ukrainian].
- Pszczolowski, T. (1967). *Zasady sprawnego dzialania: wstep do prakseologii* [Principles of effective performance: introduction to praxeology]. Warszawa [in Polish].
- Sehai, M. Ya. (2003). Sudova ekspertolohiia — nauka pro sudovo-ekspertnu diialnist [Forensic expertology: the study of forensic expert activity]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 2 (33) / 3 (34) [in Ukrainian].
- Seniuta, I. Ya. (2018). *Tsyvilno-pravove rehuliu-vannia vidnosyn u sferi nadannia medych-noi dopomohy: pytannia teorii i praktyky* [Civil legal handling of relations in the field of healthcare provision: theory and practice] : monohrafiia. Lviv. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/2915> [in Ukrainian].
- Shapar, V. B. (2007). *Suchasnyi tlumachnyi psy-kholohichnyi slovnyk* [Modern explanatory psychology dictionary]. Kharkiv. URL: <https://archive.org/details/psycholoh2007/page/100/mode/2up> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. (2021). The Standard of Forensic Report Veracity in Criminal Proceedings. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 3 (25). DOI: [10.32353/khrife.3.2021.03](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.03).
- Shcherbakovskiy, M. H. (2022). Slidchi ta ekspertni pomylyky, shcho obumovliuiut nedopustymist ekspertnoho vysnovku [Investigative and expert errors rendering an expert opinion inadmissible]. *Teoretychni ta prykladni problemy sudovoi ekspertizy*

- i kryminalistyky* : tezy dop. uchasn. IX Vse-ukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 30.09.2022). Kharkiv. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_202220930/article/view/shcherbakovskyi/pdf [in Ukrainian].
- Slovnýk ukraínskoi movy online* [Online dictionary of the Ukrainian language]. T. 1–16 (A — Riakhtlyvyi). URL: <https://sum20ua.com/?wordid=0&page=0> [in Ukrainian].
- Svyrydenko, V. (2002). Dovedennia, dokaz [Proving, evidence] / *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnýk* / V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in.; L. V. Ozadovska, N. P. Polishchuk (nauk. red.). Kyiv. URL: https://archive.org/details/filosofskyi_entsyklop/page/496/mode/2up [in Ukrainian].
- Tsalin, S. D. (2006). *Lohichnyi slovnýk-dovidnyk* [Logical dictionary-reference book]. 4-te vyd., vypr. i dopov. Kharkiv [in Ukrainian].
- Vanchak, M. L. (2011). Poniattia zakonotvorchykh pomylok u kryminalnomu pravi [Concept of legislative errors in criminal law]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna*. № 3 [in Ukrainian].
- Yevhrafova, Ye. P. (2016). Praktyka vypravlen- nia zakonotvorchykh pomylok [Practice of rectifying legislative errors]. *Chasopys tsyvil- noho i kryminalnoho sudochynstva*. 2016. № 2 (29). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2016_2_8 [in Ukrainian].
- Zavhorodnii, Yu. (2002). Niaia [Nyāya] / *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnýk* / V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in.; L. V. Ozadovska, N. P. Polishchuk (nauk. red.). Kyiv. URL: https://archive.org/details/filosofskyi_entsyklop/page/496/mode/2up [in Ukrainian].

Петрова, І., Кіпушева, Т., Духненко, Д. (2026). Ознаки помилок судового експерта: відмін- ність від помилок в інших сферах людської діяльності. *Теорія та практика судової експер- тизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 82—101. DOI: 10.32353/khrife.2.2026.06.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя

Тетяна Бобко*

* Канд. юрид. наук, Харківський районний суд Харківської обл., м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2911-9690>, e-mail: tetiana.justice.ua@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.07 УДК 343.985(477)

Надійшло 14.05.2026 / Рецензовано 20.05.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

Розкрито теоретичні та прикладні аспекти криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя. Метою роботи є розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя на основі комплексного врахування кримінально-правових і криміналістично значущих критеріїв. Методологічне підґрунтя дослідження становлять загальнонаукові методи аналізу, синтезу й узагальнення, а також діалектичний, логіко-семантичний, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий і герменевтичний методи. Проаналізовано сучасний стан наукових досліджень у сфері криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень і наукові підходи до систематизації кримінальних правопорушень проти правосуддя. Узагальнено наукові позиції, а також здійснено критичний аналіз запропонованих підходів. Обґрунтовано, що застосування винятково кримінально-правових критеріїв не забезпечує повного врахування закономірностей механізму кримінально-протиправної діяльності, особливостей формування слідової картини та джерел доказової інформації. З'ясовано, що під час побудови криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя провідне значення мають механізм учинення кримінального правопорушення, характер взаємодії учасників, способи реалізації протиправної поведінки, механізм слідотворення. Запропоновано авторську криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя, що охоплює сім самостійних груп кримінальних правопорушень, сформованих

на підставі криміналістично значущих критеріїв. Зроблено висновок, що запропонована класифікаційна модель має важливе теоретичне та прикладне значення, оскільки створює підґрунтя для формування окремих криміналістичних методик розслідування та судового розгляду відповідної категорії кримінальних правопорушень. Окреслено перспективи подальших досліджень, пов'язані з розробленням криміналістичних рекомендацій і методик для окремих видів кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Ключові слова: кримінальне провадження; кримінальне правопорушення; судове провадження; криміналістичне забезпечення; правосуддя; протидія злочинності.

Постановка наукової проблеми

Останнім часом вектор криміналістичних досліджень спрямований на вдосконалення наукових підходів до систематизації кримінальних правопорушень. Це зумовлено наміром реалізувати мету, пов'язану з підвищенням ефективності їх виявлення, розслідування та судового розгляду. Одним із базових методологічних інструментів у цьому напрямі є криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, яка спрямована на їх розподіл за окремими групами відповідно до спільних кримінально-правових і криміналістично значущих ознак¹. Такий підхід дає змогу визначити закономірності механізму злочинної діяльності, типові способи вчинення та приховування кримінальних правопорушень, особливості слідової картини, характерні риси особи правопорушника, а також сформулювати підґрунтя для побудови окремих криміналістичних методик.

Особливої актуальності зазначені питання набувають у контексті кри-

мінальних правопорушень проти правосуддя, оскільки ця категорія діянь безпосередньо посягає на нормальне функціонування органів досудового розслідування, прокуратури, суду, органів та установ виконання покарань, а також на забезпечення реалізації завдань кримінального провадження і принципу верховенства права. Специфіку таких кримінальних правопорушень зумовлено їхніми різноманітністю, складністю механізму вчинення, підвищеним рівнем латентності, користуванням процесуальними й організаційними можливостями для протидії з'ясуванню істини, а також особливим суб'єктним складом осіб, причетних до їх учинення.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених проблемам криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, питання систематизації саме кримінальних правопорушень проти правосуддя залишаються недостатньо розробленими. Ми вважаємо, що завдання з наукового переосмислення підходів до криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень

1 Гусева В. О. Криміналістична класифікація злочинів: наукове та практичне значення. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 16. С. 70. DOI: 10.21272/legalhorizons.2019.i16.p:69 (дата звернення: 14.04.2026).

проти правосуддя є актуальним і має важливе значення для подальшого формування окремих криміналістичних методик, удосконалення організації розслідування та підвищення ефективності практичної діяльності правоохоронних органів і суду.

Мета статті

Розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Методи дослідження

Поставлену мету реалізовано за допомогою комплексу загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання. Зокрема, діалектичний метод застосовано для дослідження розвитку наукових підходів до криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, аналізу еволюції поглядів на критерії їх систематизації, а також визначення взаємозв'язку між розвитком криміналістичної науки й удосконаленням методик розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень.

Логіко-семантичний метод став у пригоді для аналізування категоріального апарату дослідження (зокрема, понять «криміналістична класифікація кримінальних правопорушень», «криміналістично значущі ознаки», «механізм кримінально-протиправної діяльності», «криміналістична характеристика кримінального правопорушення»), що дало змогу уточнити їхній зміст, визначити співвідношення та конкретизувати особливості їх застосування у межах предмета дослідження.

Формально-юридичний (догматичний) метод допоміг в аналізуванні по-

ложень кримінального законодавства України, насамперед норм розд. XVIII Кримінального кодексу України² (далі — *КК України*), а також у дослідженні кримінально-правових ознак кримінальних правопорушень проти правосуддя та визначенні можливостей користування ними як підґрунтям для побудови криміналістичної класифікації.

За допомогою системно-структурного методу досліджено місце криміналістичної класифікації у структурі криміналістичного знання, визначено взаємозв'язки між окремими групами кримінальних правопорушень проти правосуддя, а також створено авторську класифікаційну модель з урахуванням криміналістично значущих критеріїв.

Порівняльно-правовий метод сприяв зіставленню наукових підходів до класифікації кримінальних правопорушень, запропонованих у криміналістиці, кримінальному праві й суміжних галузях знань, а також аналізуванню авторських моделей систематизації кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Герменевтичний метод застосовано з метою тлумачення доктринальних положень і наукових концепцій із криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, що дало змогу окреслити їхні змістовні особливості, виявити спільні підходи й визначити дискусійні аспекти досліджуваної проблематики.

Методи узагальнення та наукового аналізу допомогли систематизувати наукові підходи, сформулювати авторські висновки та розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя, орієнтовану на потреби подальшого формування окремих криміналістичних методик розслідування.

2 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.04.2026).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя вже були предметом досліджень науковців. Вагомий внесок у розвиток доктринальних підходів зробили В. Гусева³, В. Журавель⁴, О. Пчеліна⁵, В. Тіщенко⁶, Б. Щур⁷ та ін.

У науковій літературі увагу акцентовано на важливості класифікації як універсального інструмента наукового пізнання, що дає змогу не лише впорядкувати знання про певні явища, а й розкрити їхню внутрішню природу, закономірності розвитку та взаємозв'язки з іншими об'єктами дослідження. Наприклад, Л. Кривоченко наголошує, що класифікація (завдяки виявленню найбільш загальних і типових характеристик досліджуваних явищ, їх зіставленню з подібними й відмежуванню від інших) дає змогу глибше пізнати сутність відповідного явища, визначити його вплив на суміжні процеси та спрогнозувати напрями подальшого

розвитку. Водночас дослідниця акцентує, що будь-яка класифікація може виконувати таку пізнавальну функцію лише за умови її наукової обґрунтованості, внутрішньої змістовної істинності й логічної правильності побудови. Саме тому її формування слід здійснювати з дотриманням законів як діалектичної, так і формальної логіки⁸.

Щодо криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя, то С. Книженко обґрунтувала, що кримінально-правової класифікації недостатньо для формування окремих криміналістичних методик розслідування, оскільки вона не враховує способу скоєння злочину, особу злочинця, особливості слідової картини тощо⁹.

В. Гриценко¹⁰ здійснив спробу розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя. Він критично оцінив наявні підходи, побудовані переважно на характеристиках суб'єкта або способа учинення правопорушення, і запропонував підхід, основою якого є аксіологічний

- 3 Гусева В. О. Криміналістична класифікація злочинів: сучасний стан наукового забезпечення та перспективи подальших досліджень. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 3 (37). Ч. 1. С. 151—156. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6079> (дата звернення: 14.04.2026).
- 4 Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків, 2012. 302 с.
- 5 Пчеліна О. В. Криміналістична класифікація злочинів. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. Ч. 2. С. 304—309. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/19904> (дата звернення: 14.04.2026).
- 6 Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса, 2007. 260 с.
- 7 Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення із суміжними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 337—344.
- 8 Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія. Київ, 2010. С. 15.
- 9 Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і Безпека*. 2013. № 1 (48). С. 113—118. URL: <https://surl.li/mblrhk> (дата звернення: 14.04.2026).
- 10 Гриценко В. В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 256—266. DOI: 10.32631/vsa.2024.3.22 (дата звернення: 14.04.2026).

критерій — суспільні блага й законні інтереси, яким завдано шкоди, з урахуванням особливостей потерпілих і осіб, які вчиняють такі кримінально карані діяння.

Авторські класифікації окремих груп кримінальних правопорушень проти правосуддя запропонували також К. Романаускас¹¹ і Є. Суп¹².

Попри наявність окремих наукових напрацювань, проведений аналіз свідчить, що питання криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя представлені в авторських інтерпретаціях і стосуються або окремих їх видів, або базуються на застарілих нормах кримінального законодавства. Запропоновані підходи, орієнтовані здебільшого на окремі критерії класифікації або окремі групи кримінальних правопорушень, не формують цілісної системи, яка враховувала б комплекс криміналістично значущих ознак. До того ж розвиток кримінального законодавства, поява нових форм протиправної діяльності та потреби практики досудового розслідування актуалізують необхідність подальшого наукового осмислення цієї проблематики. У зв'язку із цим постає потреба в розробленні криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя, яка б не лише відображала їхні системні особливості, а й могла стати підґрунтям для формування ефективних криміналістичних методик розслідування.

Викладення основного матеріалу дослідження

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень є важливим інструментом наукового пізнання та одним із засобів систематизації знань про закономірності кримінально-протиправної діяльності. Її значення полягає не лише в упорядкуванні відповідних категорій кримінальних правопорушень за певними критеріями, а й у створенні підґрунтя для формування криміналістичних характеристик і розробленні окремих методик їх розслідування¹³. Завдяки класифікаційному підходу забезпечується можливість глибшого пізнання сутності досліджуваних явищ, визначення зв'язків між окремими їх елементами й закономірностей, які мають значення для практики кримінального провадження¹⁴.

Узагальнення наукових підходів доводить, що криміналістичну класифікацію не варто розглядати як механічний розподіл кримінальних правопорушень на окремі групи. Її побудова має ґрунтуватися на системному підході, відповідно до якого будь-який криміналістично значущий об'єкт слід розглядати як складну систему взаємопов'язаних елементів. Такий підхід дає змогу враховувати не лише окремі зовнішні ознаки злочинної діяльності, а й внутрішні закономірності її формування та функціонування.

- 11 Романаускас К. А. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, учинених у сфері надання професійної правничої допомоги. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 3 (40). С. 57—72. DOI: [10.32353/khrife.3.2025.05](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2025.05) (дата звернення: 14.04.2026).
- 12 Суп Є. Ю. Підходи до криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 2 (10). С. 138—145. DOI: [10.32353/acfs.10.2024.11](https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.11) (дата звернення: 14.04.2026).
- 13 Гусева В. О. Криміналістична класифікація злочинів: сучасний стан URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6079> (дата звернення: 14.04.2026).
- 14 Пчеліна О. В. Зазнач. твір. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/19904> (дата звернення: 14.04.2026).

Проведений аналіз також дає підстави стверджувати, що (попри важливість криміналістичних критеріїв для побудови відповідних класифікаційних моделей) обмеження лише ними не завжди забезпечує цілісність і системність класифікаційних побудов. Спосіб учинення кримінального правопорушення, особливості слідової картини, характеристика особи правопорушника або потерпілого, безумовно, мають суттєве значення для криміналістики, однак їх застосування без урахування кримінально-правової основи може призводити до надмірної фрагментарності класифікаційних конструкцій.

Саме тому під час розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень вважаємо доцільним керуватися таким принципом: кримінально-правова класифікація має стати базовим і системоутворювальним підґрунтям для криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, а криміналістичними критеріями слід послуговуватися як додатковим інструментарієм, що дає змогу деталізувати відповідні групи кримінальних правопорушень, зважаючи на особливості механізму їх учинення, закономірності формування доказової інформації та потреби побудови окремих методик розслідування. Такий комплексний підхід забезпечує поєднання нормативного та криміналістичного складників і створює ефективніше підґрунтя для подальших наукових розробок та практичних рекомендацій.

Зазначений підхід знаходить своє підтвердження в наукових напрацюваннях дослідників, які, користуючися кримінально-правовою основою, водночас намагалися врахувати криміналістично значущі ознаки відповідних категорій кримінальних правопорушень. Однією

зі спроб побудови такої класифікаційної моделі є підхід С. Книженко, яка запропонувала авторську систему групування злочинів проти правосуддя. У складеній нею класифікації виокремлено групи злочинів, що посягають на: 1) конституційні засади діяльності органів досудового розслідування, слідства, прокуратури й суду; 2) життя, здоров'я, особисту безпеку і власність суддів та інших учасників судочинства; 3) відносини, які забезпечують отримання достовірних доказів і правдивих висновків у справі; 4) відносини щодо своєчасного розкриття злочинів і викриття винних осіб; 5) відносини зі своєчасного припинення та попередження злочинів; 6) відносини щодо належного виконання судових рішень і відбування покарання¹⁵.

В. Гриценко покладає в основу своєї класифікації суспільні блага й законні інтереси, яким завдано шкоди, особливості потерпілих і осіб, що вчиняють кримінально карані діяння. На підставі цього підходу дослідник виокремив чотири групи кримінальних правопорушень проти правосуддя: 1) посягання на законну діяльність осіб, які здійснюють або забезпечують правосуддя, а також на їхнє життя, здоров'я та майно; 2) пов'язані з невиконанням судових рішень особами, щодо яких такі рішення ухвалені або на яких покладено обов'язок їх виконання; 3) учинені службовими особами, які здійснюють або забезпечують правосуддя чи сприяють його здійсненню; 4) учинення яких пов'язане з виявами правового нігілізму й реалізацією поведінки, спрямованої на створення перешкод для здійснення правосуддя. Запропонована класифікація, на думку автора, дає змогу більш повно враховувати криміналістично значущі характеристики відповідної категорії правопорушень і може бути застосована як

15 Книженко С. О. Зазнач. твір. URL: <https://surl.li/mblrhk> (дата звернення: 14.04.2026).

підґрунтя для подальшого розроблення окремих методик їх розслідування¹⁶.

Є. Суп під час дослідження окремих кримінальних правопорушень проти правосуддя також дійшов висновку, що побудова криміналістичної класифікації має враховувати не лише кримінально-правові ознаки, а й криміналістично значущі характеристики, поміж яких центральне місце мають посісти особливості механізму кримінально-протиправної діяльності. На цій підставі дослідник запропонував здійснювати класифікацію залежно від значення протиправних дій у структурі злочинної діяльності та виокремив базові, споріднені, супутні й інші кримінальні правопорушення.

Автор обґрунтовує, що базові кримінальні правопорушення становлять ядро механізму протиправної діяльності, оскільки є найбільш поширеними та зумовлюють основний напрям злочинної поведінки. Споріднені правопорушення виконують допоміжну роль у досягненні злочинної мети та сприяють перешкоджанню здійсненню правосуддя. Супутні кримінальні правопорушення, хоча й мають низку відмінностей, характеризуються спільними кримінально-правовими та криміналістичними ознаками. Окрема група, за висновками науковця, — це кримінальні правопорушення, учинені професійними учасниками судочинства, які суттєво відрізняються специфікою суб'єкта, способом учинення та особливостями розслідування¹⁷.

Є. Суп наголошує, що запропонована класифікація має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки дає змогу структурувати кримінальні правопорушення зі схожими ознаками,

визначати їхні криміналістичні характеристики та створювати підґрунтя для розроблення методичних рекомендацій щодо розслідування¹⁸.

На нашу думку, запропонований Є. Супом підхід заслуговує на підтримку насамперед у частині визначення концептуальної основи криміналістичної класифікації. Цілком обґрунтованим вважаємо положення про те, що побудова криміналістичної класифікації повинна враховувати не лише кримінально-правові характеристики, а й криміналістично значущі ознаки, поміж яких особливе місце мають посідати закономірності механізму кримінально-протиправної діяльності. Такий підхід є методологічно правильним, оскільки саме механізм учинення кримінального правопорушення дає змогу визначити внутрішні зв'язки між способом дії, суб'єктом, обстановкою, наслідками й особливостями формування слідової картини, що має безпосереднє значення для розроблення криміналістичних рекомендацій і методик розслідування. Проте подальша реалізація цієї ідеї в авторській класифікації, на нашу думку, не повною мірою відповідає задекларованому методологічному підходу. Попри те, що дослідник визначає основою систематизації саме механізм кримінально-протиправної діяльності, запропонований поділ кримінальних правопорушень на базові, споріднені, супутні й інші групи фактично здійснено за критеріями, що не завжди мають власне криміналістичний характер. В основу такої диференціації покладено переважно роль і значення окремих діянь у структурі злочинної діяльності, рівень їхньої поширеності або функційне навантажен-

16 Гриценко В. В. Зазнач. твір. DOI: [10.32631/vca.2024.3.22](https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.22) (дата звернення: 19.04.2026).

17 Суп Є. Ю. Зазнач. твір. DOI: [10.32353/acfs.10.2024.11](https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.11) (дата звернення: 14.04.2026).

18 Там само.

ня у механізмі протиправної поведінки. Водночас зазначені критерії більшою мірою відображають загальнотеоретичні або кримінологічні аспекти систематизації, аніж власне криміналістично значущі характеристики.

У зв'язку із цим виникають сумніви щодо можливості користування запропонованою моделлю як безпосереднім підґрунтям для розроблення окремих криміналістичних методик розслідування, оскільки криміналістична класифікація повинна базуватися передусім на тих ознаках, що дають змогу визначити закономірності формування доказів, особливості слідової картини, типові способи вчинення та приховування кримінальних правопорушень, а також інші обставини, що мають значення для організації і здійснення досудового розслідування.

К. Романаускас досліджує кримінальні правопорушення, учинені у сфері надання професійної правничої допомоги, акцентуючи увагу на посяганнях, пов'язаних як із протиправним впливом на адвокатську діяльність, так і зі зловживанням правничими механізмами. Авторка наголошує, що наявні підходи до криміналістичної класифікації злочинів проти правосуддя не охоплюють повною мірою специфіки цієї групи правопорушень, що й зумовило необхідність розроблення самостійної системи їх класифікації. Основними критеріями дослідниця вважає об'єкт кримінального правопорушення та особливості предмета посягання, суб'єкта кримінального правопорушення, способу й обставини вчинення, наслідків, а також застосовані знаряддя та засоби. На підставі такого підходу науковиця виокремлює: кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я адвокатів або представників особи; посягання

на свободу й безпеку професійної діяльності; майнові посягання; порушення гарантій адвокатської таємниці та конфіденційності; а також окрему групу посягань на інституційні гарантії незалежності адвокатури, які можуть реалізовувати у симулюванні адвокатської діяльності, представництві без належних повноважень або змові з іншими учасниками процесу. Авторка підкреслює, що така класифікація має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки створює підґрунтя для формування окремих методик розслідування відповідних кримінальних правопорушень¹⁹.

Отже, для цілей криміналістичного дослідження кримінальних правопорушень проти правосуддя користування лише традиційними кримінально-правовими підходами до їх систематизації видається недостатнім. Побудова класифікації винятково за ознакою родового або безпосереднього об'єкта кримінально-правової охорони має важливе значення для об'єднання цих кримінальних правопорушень в одну групу, їх кваліфікації, однак не дає змоги повною мірою виявити закономірності механізму кримінально-протиправної діяльності, особливості утворення слідів, типові джерела доказової інформації та специфіку її дослідження. Саме тому подібна класифікація має обмежений потенціал для виконання завдань криміналістики й побудови окремих методик розслідування та судового розгляду.

Ми вважаємо, що у криміналістичному аспекті провідного значення набуває не стільки юридична конструкція складу кримінального правопорушення, скільки особливості механізму його вчинення. Останній відображає закономірний процес взаємодії суб'єкта кримінально-протиправної діяльності з навколишнім середовищем, іншими

19 Романаускас К. А. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.3.2025.05_ (дата звернення: 14.04.2026).

учасниками, матеріальними об'єктами, інформаційними системами й документами, результатом чого стає формування характерної слідової картини. У разі криміналістичної систематизації кримінальних правопорушень проти правосуддя доцільно враховувати не формально-юридичні ознаки, а криміналістично значущі критерії, поміж яких особливе значення мають спосіб реалізації протиправної поведінки, типовий суб'єкт, характер взаємодії між учасниками, механізм слідоутворення, основні джерела доказової інформації та особливості їх виявлення, фіксації та дослідження.

Необхідність застосування саме такого підходу обумовлена неоднорідністю кримінальних правопорушень, передбачених розд. XVIII КК України. Попри їх об'єднання спільним родовим об'єктом посягання, окремі діяння суттєво різняться за механізмом учинення, характером взаємодії учасників, способом приховування, особливостями слідової картини та природою доказів, що можуть бути покладені в основу обвинувачення. Так, одні кримінальні правопорушення мають переважно документальний характер, їх реалізують через користування службовими повноваженнями, другі пов'язані з інформаційним впливом і спотворенням доказових відомостей, треті характеризуються насильницькими механізмами впливу або втручанням у функціонування інформаційних систем, а окремі діяння реалізують у сфері виконання судових рішень або функціонування пенітенціарних установ.

Ми вважаємо, що криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя можна представити у викладеному далі вигляді.

1. Кримінальні правопорушення, учинені службовими особами зі зловживанням професійним (службовим) становищем

Криміналістичною особливістю є характер слідів, зафіксованих насамперед у документах, користуванні службовими повноваженнями, формальній законності окремих дій, наявності цифрових слідів.

Належними до цієї групи доцільно вважати такі кримінально-карані діяння: 1) завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371); 2) притягнення завідомо невинного до відповідальності (ст. 372); 3) примушування давати показання (ст. 373); 4) порушення права на захист (ст. 374); 5) невжиття заходів безпеки щодо особи, узятій під захист (ст. 380); 6) невиконання судового рішення (ч. 2 та 3 ст. 382); 7) розголошення даних досудового розслідування, оперативно-розшукової діяльності (ч. 2 ст. 387)²⁰.

2. Кримінальні правопорушення, спосіб учинення яких пов'язаний із протиправним впливом на докази

Об'єднувальним критерієм цієї групи є протиправний вплив на процес формування, сприйняття, збереження доказової інформації або користування нею, утілений у її викривленні, приховуванні, спотворенні або створенні перешкод для отримання достовірних відомостей у кримінальному провадженні. Належними до цієї групи доцільно вважати такі кримінально карані діяння: 1) завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (ст. 383); 2) уведення в оману суду або іншого уповноваженого органа (ст. 384); 3) відмова свідка від давання

²⁰ Тут і далі зазначено статті винятково КК України: Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.04.2026).

показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385); 4) перешкодження появи свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста або примушування їх до відмови від давання показань або висновку (ст. 386); 5) приховування кримінального правопорушення (ст. 396); 6) здійснення представництва в суді без належних повноважень (ст. 400-1)²¹.

Для них характерні: ідеальні сліди; спілкування за допомогою електронних комунікаційних засобів. Основним елементом є аналіз механізму передавання інформації.

3. Кримінальні правопорушення, пов'язані з реалізацією фізичного впливу на суб'єктів правосуддя

Об'єднувальними критеріями цієї групи є особливості механізму насильницького впливу, спрямованого на перешкодження здійсненню правосуддя, або вплив на осіб у зв'язку з виконанням ними професійних функцій у сфері судочинства. Належними до цієї групи доцільно вважати такі кримінально карані діяння: 1) погроза або насильство щодо судді, народного засідателя або присяжного (ст. 377); 2) умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя або присяжного (ст. 378); 3) посягання на життя судді, народного засідателя або присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (ст. 379); 4) погроза або насильство щодо захисника або представника особи (ст. 398); 5) умисне знищення або пошкодження майна захисника або представника особи (ст. 399); 6) посягання на життя захисника або представника особи у зв'язку з на-

данням правничої допомоги (ст. 400); 7) окремі форми протиправного впливу на свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста або інших учасників судочинства, пов'язані із застосуванням погроз або насильства (ст. 386)²².

Спільними криміналістично значущими ознаками цієї групи є особливості локалізації події, наявність речових і біологічних слідів, користування певними знаряддями вчинення кримінального правопорушення, значна роль засобів відеофіксації та телекомунікаційних даних, а також необхідність з'ясувати зв'язок між професійною діяльністю потерпілого й мотивом кримінально протиправної поведінки. Водночас для цієї категорії кримінальних правопорушень характерними є ситуації приховування справжніх мотивів посягання за допомогою інсценування або маскуванню його під побутовий конфлікт чи інші некриміногенні обставини.

4. Кримінальні правопорушення з майнового впливу й матеріального тиску на систему правосуддя

Об'єднувальним критерієм цієї групи є користування майном як засобом впливу на учасників кримінального провадження або способом створення перешкод для здійснення правосуддя. Належними до цієї групи доцільно вважати такі кримінально карані діяння: 1) умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя або присяжного (ст. 378); 2) умисне знищення або пошкодження майна захисника або представника особи (ст. 399); 3) незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, майна, що описане або підлягає конфіскації (ст. 388)²³.

21 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.04.2026).

22 Там само.

23 Там само.

Спільними криміналістично значущими ознаками цієї групи є переважання матеріальної слідової картини, наявність документів, що характеризують правовий статус, належність або режим користування майном, значна роль відомостей про фінансові й цифрові операції, технічні сліди пошкодження або знищення об'єктів, а також інформації з державних реєстрів та інших інформаційних систем. Особливого значення у розслідуванні набуває визначення способу впливу на майно, характеру пошкоджень, механізму їх утворення та зв'язку відповідних дій з перешкоджанням здійсненню правосуддя або незаконним впливом на учасників судочинства.

5. Кримінальні правопорушення втручання у функціонування інституційної та інформаційної інфраструктур правосуддя

Об'єднувальним критерієм цієї групи є протиправний вплив на технічні, інформаційні або організаційні механізми забезпечення функціонування системи правосуддя. Належними до цієї групи доцільно вважати такі кримінально карані діяння: 1) утручання в діяльність судових органів (ст. 376); 2) незаконне втручання в роботу автоматизованих систем сфери правосуддя (ст. 376-1); 3) утручання в діяльність захисника або представника особи (ст. 397)²⁴.

Спільними криміналістично значущими ознаками цієї групи є наявність цифрової слідової картини, значення журналів доступу до інформаційних систем, телекомунікаційних даних, метаданих, а також слідів утручання в автоматизовані системи й електронні інформаційні ресурси. Для цієї категорії кримінальних правопорушень харак-

терним є застосування цифрового середовища як інструмента впливу, що обумовлює необхідність аналізу електронних носіїв інформації, мережевої активності, параметрів доступу та технічних характеристик відповідних систем.

Особливого значення під час розслідування набуває залучення спеціальних знань у сфері інформаційних технологій, телекомунікацій і цифрової криміналістики, а основне значення мають комп'ютерно-технічні, телекомунікаційні й інші види досліджень, спрямовані на визначення механізму втручання, способу його реалізації та джерел походження цифрової інформації.

6. Кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від виконання судових рішень і покарань

Об'єднувальним критерієм цієї групи є механізм ухилення від реалізації судового рішення або уникнення виконання передбачених судом або законом обмежень, обов'язків і заходів правового впливу. Належними до цієї групи доцільно вважати такі кримінально карані діяння: 1) ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389); 2) ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі (ст. 390); 3) злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391); 4) дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392); 5) утеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393); 6) утеча зі спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394); 7) порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395); 8) умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1);

²⁴ Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.04.2026).

9) ухилення від відбування суспільно корисних робіт (ст. 389-2) ²⁵.

Спільними криміналістично значущими ознаками цієї групи є тривалий характер кримінально-протиправної діяльності, стійкі поведінкові стереотипи, особливості способу життя та характерні моделі поведінки правопорушника. Для таких кримінальних правопорушень суттєве значення мають маршрутні дані, інформація про соціальні зв'язки особи, а також цифрові й геолокаційні сліди, що дають змогу реконструювати переміщення, контакти та фактичну поведінку суб'єкта.

Типовими джерелами доказової інформації в таких кримінальних провадженнях є матеріали органів пробації, установ виконання покарань і органів контролю, записи систем відеоспостереження, відомості операторів мобільного зв'язку, результати аналізу цифрової активності, а також характеристики особи й інші документи, що відображають її поведінку, спосіб життя та виконання покладених на неї обов'язків.

7. Кримінальні правопорушення, що мають на меті дезорганізацію діяльності установ виконання покарань

Самостійність цієї групи зумовлена специфічним середовищем учинення кримінальних правопорушень, пов'язаним з функціонуванням установ виконання покарань, місць тримання під вартою або спеціалізованих лікувальних закладів, де діють особливий правовий режим, система контролю та специфічні умови життєдіяльності. Належними до цієї групи доцільно вважати такі кримінально карані діяння: 1) злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391); 2) дії, що дез-

організують роботу установ виконання покарань (ст. 392); 3) утечу з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393); 4) утечу зі спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394) ²⁶.

Спільними криміналістично значущими ознаками цієї групи є локалізований простір учинення кримінальних правопорушень, функціонування в умовах режимних обмежень і специфічна група осіб, причетних до їх учинення (засуджені; особи, узяті під варту; персонал установ та інші учасники режимних правовідносин). Важливе значення в забезпеченні процесу доказування мають дані камер внутрішнього відеоспостереження у приміщеннях органів та установ виконання покарань, матеріали службової та режимної документації, журнали обліку, відомості про переміщення осіб і технічні засоби контролю.

Особливістю таких кримінальних правопорушень є специфічний механізм слідоутворення, обумовлений режимним середовищем, просторовою обмеженістю, постійним контролем за поведінкою осіб і високим рівнем регламентування їхньої діяльності. Це зумовлює потребу зважати на особливості функціонування відповідних установ і механізм утворення доказової інформації під час розроблення рекомендацій щодо їх розслідування.

Така система (на відміну від суто кримінально-правової) ґрунтується не на формальному об'єкті посягання, а на криміналістично значущих закономірностях механізму злочинної діяльності, способі її реалізації, типовій слідовій картині та джерелах доказової інформації, що створює підґрунтя для побудови окремих криміналістичних методик розслідування і судового розгляду.

²⁵ Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.04.2026).

²⁶ Там само.

Висновки

Традиційні кримінально-правові підходи до систематизації кримінальних правопорушень проти правосуддя не забезпечують повною мірою виконання завдань криміналістики, оскільки не дають змоги виявити закономірностей механізму кримінально-протиправної діяльності, особливостей формування слідової картини, характерних джерел доказової інформації та специфіки їх застосування в доказуванні. Обґрунтовано, що криміналістичну класифікацію слід розглядати не як формальний розподіл кримінальних правопорушень за окремими ознаками, а як інструмент систематизації знань про закономірності їх учинення та розслідування.

Узагальнення наукових підходів дало змогу дійти висновку, що кримінально-правова класифікація має стати базовим підґрунтям для криміналістичної систематизації, однак їй необхідно доповнювати криміналістично значущими критеріями. Провідне значення для побудови криміналістичної класифікації мають особливості механізму вчинення кримінального правопорушення, характер взаємодії учасників, типові способи реалізації протиправної поведінки, механізм слідотворення, а також основні джерела доказової інформації.

На підставі проведеного дослідження запропоновано авторську криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя, яка охоплює: кримінальні правопорушення, учинені службовими особами зі зловживанням професійним (службовим) становищем; кримінальні правопорушення, спосіб учинення яких пов'язаний із протиправним впливом на докази; кримінальні правопорушення, пов'язані з реалізацією фізичного впливу на суб'єктів правосуддя; кримінальні

правопорушення з майнового впливу та матеріального тиску на систему правосуддя; кримінальні правопорушення втручання у функціонування інституційної та інформаційної інфраструктури правосуддя; кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від виконання судових рішень і покарань; кримінальні правопорушення, що мають на меті дезорганізацію діяльності установ виконання покарань. Основою такого поділу визначено не формальний об'єкт кримінально-правової охорони, а криміналістично значущі закономірності механізму злочинної діяльності.

Доведено, що запропонована класифікаційна модель має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки дає змогу визначати типові механізми слідотворення, основні джерела доказової інформації, прогнозувати слідчі ситуації та створює методологічне підґрунтя для подальшого розроблення окремих криміналістичних методик розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень проти правосуддя. Перспективним напрямом подальших досліджень є побудова окремих криміналістичних методик розслідування для кожної із запропонованих груп кримінальних правопорушень.

Forensic Classification of Criminal Offenses against Justice Administration

Tetiana Bobko

Theoretical and applied aspects of forensic classification of criminal offenses against justice are disclosed. This research paper is to develop a forensic classification of criminal offenses against justice based on a comprehensive consideration of criminal law and forensically significant criteria. Research methodological basis is general scientific methods of analysis,

synthesis and generalization, as well as dialectical, logical-semantic, formal-legal, systemic-structural, comparative-legal and hermeneutic methods. Current state of scientific research in the field of forensic classification of criminal offenses and scientific approaches to systematization of criminal offenses against justice is analyzed. Scientific positions are generalized and critical analysis of the proposed approaches is carried out. It is substantiated that use of exclusively criminal law criteria does not ensure full consideration of regularities of the mechanism of criminal and illegal activity, formation specifics trace picture and sources of evidentiary information. It was found that while constructing a forensic classification of criminal offenses against justice, mechanism of committing criminal offense, nature of the interaction of participants, methods of implementing illegal behavior, and the mechanism of trace formation are of paramount importance. An author's forensic classification of criminal offenses against justice is proposed that includes seven independent groups of criminal offenses formed on the basis of forensically significant criteria. It is concluded that proposed classification model has important theoretical and applied significance, since it creates a basis for the formation of separate forensic methods of investigation and trial of the corresponding category of criminal offenses. Prospects for further research related to development of forensic recommendations and methods for individual types of criminal offenses against justice are outlined.

Keywords: criminal proceedings; criminal offense; court proceedings; forensic support; justice; crime counteraction.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні

й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що в неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Hrytsenko, V. V. (2024). Kryminalistychna klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen proty pravosuddia [Criminal classification of criminal offenses against justice]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 3 (33). DOI: 10.32631/vca.2024.3.22 [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2019). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv: naukove ta praktychne znachennia [Forensic classification of crimes: scientific and practical significance]. *Pravovi horyzonty*. Vyp. 16. DOI: 10.21272/legalhorizons.2019.i16.p:69 [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2019). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv: suchasnyi stan naukovooho zabezpechennia ta perspektyvy podalshykh doslidzen [Criminalistic Classification of Crime: The Modern State of Scientific Support and the Perspectives of More Experiences]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 3 (37). Ch. 1. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6079> [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2013). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv proty pravosuddia [Forensic Classification of Crimes Against Justice]. *Pravo i Bezpeka*. № 1 (48). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_1_26 [in Ukrainian].
- Kryvochenko, L. M. (2010). *Klasyfikatsiia zlochyniv za stupenem tiazhkosti u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy* [Classification of crimes by

- severity in the Criminal Code of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Pchelina, O. V. (2014). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv [Forensic classification of crimes]. *Pravo i suspilstvo*. № 6-1. Ch. 2. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/19904> [in Ukrainian].
- Romanauskas, K. (2025). Forensic classification of criminal offenses committed in the field of professional legal assistance. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Issue 3 (40). DOI: [10.32353/khrife.3.2025.05](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2025.05).
- Shchur, B. V. (2010). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv: spivvidnoshennia iz sumizhnymy poniattiamy [Forensic classification of crimes: correlation with related concepts]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*. № 2 [in Ukrainian].
- Sup, Y. (2024). Approaches to forensic classification of criminal offences against justice. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. T. 10. № 2. DOI: [10.32353/acfs.10.2024.11](https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.11).
- Tishchenko, V. V. (2007). *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv* [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology] : monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. A. (2012). *Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii* [Forensic methodologies: current scientific concepts] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Бобко, Т. (2026). Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 102—116. DOI: [10.32353/khrife.2.2026.07](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.07).

Застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги

Крістіна Романаускас*

* Д-ка філос. в галузі права, докторантка ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9545-9755>, e-mail: kristina.r7@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.08 УДК 343.985(477)

Надійшло 14.05.2026 / Рецензовано 28.05.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /

Доступно онлайн 30.06.2026

Розкрито теоретичні та прикладні аспекти застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги. Метою роботи є з'ясування особливостей використання спеціальних знань під час розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень, визначення найпоширеніших форм їх застосування, а також розроблення окремих криміналістичних рекомендацій з підвищення ефективності досудового розслідування. Методологічне підґрунтя дослідження становлять загальнонаукові методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції й узагальнення, а також діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий і формально-логічний методи. Проаналізовано й узагальнено наукові позиції щодо застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя та визначено особливості їх реалізації у сфері професійної правничої діяльності. Обґрунтовано, що поширеними процесуальними формами застосування спеціальних знань у таких кримінальних провадженнях є участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, проведення судових експертиз і допит експерта в суді. З'ясовано, що найбільш актуальним є застосування спеціальних медичних знань, оскільки посягання на життя та здоров'я правників доволі поширені. Виявлено типові проблеми застосування спеціальних знань. Запропоновано систему криміналістичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення практики призначення та проведення

судових експертиз і підвищення ефективності застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги. Зроблено висновок, що застосування спеціальних знань має системоутворювальне значення для процесу доказування та є важливим елементом криміналістичного забезпечення розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; досудове розслідування; спеціальні знання; судова експертиза; спеціаліст; експерт; висновок спеціаліста; висновок експерта.

Постановка наукової проблеми

Сучасний стан розвитку суспільних відносин, ускладнення механізмів злочинної діяльності та зростання ролі професійної правничої допомоги в забезпеченні реалізації конституційних прав і свобод людини зумовлюють необхідність належного кримінально-правового та криміналістичного реагування на кримінальні правопорушення, які вчиняють у сфері надання професійної правничої допомоги. Особливість цієї категорії кримінальних правопорушень полягає у специфічному характері суб'єктного складу, комплікації механізму протиправної діяльності, що так само ускладнює розслідування.

За таких умов традиційні слідчі (розшукові) дії зі збирання та дослідження доказів не завжди забезпечують отримання повної й об'єктивної інформації про механізм кримінального правопорушення. Це зумовлює необхідність активного застосування спеціальних знань у різних формах (залучення спеціалістів, призначення судових експертиз, застосування консультаційної допомоги та користування сучасними техніко-криміналістичними засобами).

Актуальність проблеми посилюється також тим, що кримінальні правопорушення у сфері надання професійної

правничої допомоги можуть поєднувати ознаки службових, корупційних та інших протиправних діянь, а їх розслідування нерідко супроводжується активною протидією з'ясуванню істини у кримінальному провадженні. Водночас у науковій літературі питання застосування спеціальних знань під час розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень залишаються недостатньо дослідженими, а наявні наукові підходи переважно стосуються загальних аспектів без урахування криміналістичної специфіки цієї сфери.

У зв'язку із цим виникає потреба в комплексному дослідженні особливостей застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги, визначенні найбільш ефективних форм такого застосування, а також розробленні відповідних криміналістичних рекомендацій для підвищення результативності досудового розслідування.

Мета статті

З'ясувати особливості застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених у сфері надання професійної правничої допомоги.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети послуговувалися комплексом загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Діалектичний метод дав змогу розкрити сутність і закономірності застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги, простежити взаємозв'язок між особливостями механізму злочинної діяльності, специфікою предмета доказування та потребою застосування спеціальних знань у різних процесуальних і непроцесуальних формах. Це також допомогло дослідити динаміку розвитку сучасних форм злочинної діяльності, пов'язаних із застосуванням цифрових технологій, а також трансформацію ролі спеціальних знань у системі кримінального провадження.

Системно-структурний метод став у пригоді для визначення місця спеціальних знань у структурі криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної групи, а також для систематизації процесуальних і непроцесуальних форм їх застосування. Цей метод дав змогу впорядкувати окремі види кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги, виокремити їх криміналістично значущі ознаки, а також визначити взаємозв'язок між характером злочинної діяльності та специфікою залучення спеціалістів, експертів і користування технічними засобами.

Формально-юридичний метод сприяв аналізу положень кримінального та кримінального процесуального законодавств, що регулюють порядок застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема положень

Кримінального кодексу України (далі — *КК України*), Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) і нормативно-правових актів, що передбачають правові засади проведення судових експертиз, участі спеціаліста у слідчих (розшукових) діях і використання висновків експерта у доказуванні. Це дало змогу визначити особливості нормативного регулювання застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги.

Формально-логічними методами послуговувалися для з'ясування спільних і відмінних ознак окремих форм застосування спеціальних знань і визначення їх криміналістичного значення. Аналіз дав змогу виокремити характерні особливості участі спеціаліста, проведення судових експертиз, консультаційної діяльності й допиту експерта в суді; синтез — інтегрувати їх у єдину систему криміналістичного забезпечення розслідування; індукція — сформулювати загальні висновки на підставі аналізу окремих прикладів правозастосовної практики; дедукція — перевірити отримані узагальнення за допомогою їх співвіднесення з нормативними положеннями та криміналістичними закономірностями.

Порівняльно-правовий метод допоміг зіставити наукові підходи до визначення сутності спеціальних знань, форм їх застосування та ролі в кримінальному провадженні, а також проаналізувати сучасні підходи до застосування спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя та правничої діяльності. Це дало змогу визначити особливості застосування спеціальних знань саме у сфері надання професійної правничої допомоги та окреслити перспективні

напрями розвитку відповідних криміналістичних рекомендацій.

Метод узагальнення став у пригоді для формулювання висновків щодо значення спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги, визначення типових проблем їх застосування та розроблення практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності досудового розслідування й удосконалення криміналістичного забезпечення цієї категорії кримінальних проваджень.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Суттєвий внесок у розвиток теоретичних засад розслідування злочинів проти правосуддя зробили науковці, які досліджували питання криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень як підґрунтя для побудови методик розслідування: В. Гусева¹, В. Дрозд², М. Єфімов та І. Пиріг³, В. Журавель⁴, О. Колесніченко⁵, В. Коновалова⁶, О. Пчеліна та В. Пчелін⁷, Е. Сімакова-Єфремян⁸, Р. Степанюк⁹, В. Тищенко¹⁰,

- 1 Гусева В. О. Криміналістична класифікація злочинів: наукове та практичне значення. *Правові горизонти*. 2019. № 16. С. 69—75. DOI: 10.21272/legalhorizons.2019.il6.p:69 (дата звернення: 11.04.2026).
- 2 Дрозд В. Ю. Аспекти побудови криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : мат-ли міжвідом. наук-практ. кругл. столу. До 60-річ. каф. криміналіст. та суд. мед. (Київ, 21.11.2024). Київ, 2024. С. 151—155. URL: <https://elar.navy.edu.ua/server/api/core/bitstreams/391cf240-7521-483f-a4cf-2dae18d8f49d/content#page=152> (дата звернення: 11.04.2026).
- 3 Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро, 2022. 272 с. URL: <https://surl.li/rtwadj> (дата звернення: 11.04.2026).
- 4 Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків, 2012. 302 с. ; Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-ге вид., перероб. і допов. Харків, 2008. 464 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> (дата звернення: 11.04.2026).
- 5 Колесніченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : текст лекц. Харьков, 1976. 28 с.
- 6 Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Зазнач. твір. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> (дата звернення: 11.04.2026).
- 7 Пчеліна О. В. Криміналістична класифікація злочинів. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. Ч. 2. С. 304—309. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/39e0d8c2-439f-4153-b777-e2b942279b29> (дата звернення: 11.04.2026) ; Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Криміналістична класифікація воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25.11.2022). Харків, 2022. С. 334—338. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052090.pdf> (дата звернення: 11.04.2026).
- 8 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактно-слідової взаємодії об'єктів : монографія. Харків, 2004. 176 с.
- 9 Степанюк Р. Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 175—180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnucs_2010_4%281%29__24 (дата звернення: 11.04.2026).
- 10 Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса, 2007. 260 с.

К. Чаплинський¹¹, Ю. Черноус¹², В. Шевчук¹³, В. Шепітько¹⁴, Б. Щур¹⁵, М. Щербаковський¹⁶ та ін., які сформу-
вали концептуальні підходи для роз-
витку окремих криміналістичних ме-
тодик. Останнім часом проблеми фор-
мування криміналістичних ме-
тодик ставали предметом дослі-
дження А. Антощука¹⁷, О. Вашук¹⁸,
М. Єфімова¹⁹, О. Жовтюка²⁰, В. Журав-
ля зі співавторами²¹, В. Попова²²,

- 11 Чаплинський К. О. Наукові підходи до визначення і побудови криміналістичної харак-
теристики кримінальних правопорушень проти громадського порядку та громадської
безпеки. *Пропілеї права та безпеки*. 2022. № 1 (1). С. 52—58. DOI: 10.32620/pls.2022.1.07 (дата
звернення: 11.04.2026).
- 12 Черноус Ю. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінни-
ця, 2017. 492 с.
- 13 Шевчук В. Криміналістична характеристика злочинів: «криміналістичний пережиток»
чи реально діюча категорія криміналістики. *Правничий часопис Донецького університе-
ту*. 2003. № 1 (9). С. 62—66. URL: [https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17704/1/
Shevchuk_62-66.pdf](https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17704/1/Shevchuk_62-66.pdf) (дата звернення: 11.04.2026).
- 14 Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Знач. твір. URL: [https://law.sspu.
edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf](https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf) (дата звернення: 11.04.2026).
- 15 Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних ме-
тодик : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 407 с. URL: [https://uacademic.info/ua/
document/0511U000327](https://uacademic.info/ua/document/0511U000327) (дата звернення: 11.04.2026).
- 16 Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експер-
тиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 42 с. URI:
<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2582> (дата звернення: 11.04.2026) ; Щер-
баковський М. Г., Проценко А. В. Експертизи в судовому провадженні : монографія. Хар-
ків, 2024. 280 с. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/24257> (дата звернення:
11.04.2026).
- 17 Антошук А. О. Структура криміналістичної методики розслідування умисного знищен-
ня або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу. *Науковий вісник Ужго-
родського Національного Університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 4. С. 11—16. DOI:
10.24144/2307-3322.2025.87.4.1 (дата звернення: 11.04.2026).
- 18 Вашук О. Структура окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.
Юридичний вісник. 2024. № 3 (33). С. 30—36. DOI: 10.32782/yuv.v3.2024.4 (дата звернення:
11.04.2026).
- 19 Єфімов М. М. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопору-
шень проти моральності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 224—228.
DOI: 10.32849/2663-5313/2020.9.39 (дата звернення: 11.04.2026).
- 20 Жовтюк О. В. Поняття, зміст та завдання техніко-криміналістичного забезпечення
розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Юридичний науковий електрон-
ний журнал*. 2024. № 2. С. 418—422. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-2/103 (дата звернення:
11.04.2026).
- 21 Журавель В. А., Павлюк Н. В., Резнікова О. І. Поняття та засоби криміналістичного за-
безпечення розслідування корупційних злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*.
2017. Вип. 32. С. 13—30. URL: <https://pbz.nlu.edu.ua/article/view/98311> (дата звернення:
11.04.2026).
- 22 Попов В. Ю. Використання принципів криміналістичної методики при розслідуванні
кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням у діяльність органів державної
влади. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 33. № 3. С. 360—369. DOI: 10.32631/
vsa.2024.3.33 (дата звернення: 11.04.2026).

В. Філашкіна²³, Ю. Чорноус та І. Чечотки²⁴ та ін.

Подальший розвиток цієї проблематики пов'язаний із дослідженнями В. Гриценка, який вивчав проблеми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Науковець стверджував, що застосування спеціальних знань не можна розглядати винятково крізь призму судової експертизи, оскільки воно має комплексний і багаторівневий характер, охоплюючи як процесуальні, так і непроцесуальні форми. Важливим науковим результатом цього дослідження стала запропонована автором класифікація форм використання спеціальних знань, удосконалена на підставі кількох критеріїв: процесуальної регламентації, суб'єкта застосування, стадії кримінального провадження, значення отриманих результатів, їх ролі в доказуванні, виду процесуального заходу та процесуального статусу особи, яка послуговується такими знаннями. Підхід В. Гриценка допоміг систематизувати різноманітні форми залучення обізнаних осіб і створити підґрунтя для побудови алгоритмів застосування спеціальних знань у діяльності слідчого²⁵.

Особливу увагу науковець приділяє непроцесуальним формам застосування спеціальних знань, що традиційно залишаються менш дослідженими у науковій літературі. В. Гриценко називає належними до них проведення переві-

рок за криміналістичними обліками, користування інформаційно-аналітичними системами, здійснення попередніх криміналістичних досліджень, а також застосування поліграфа. Він визначив, що для кримінальних правопорушень проти правосуддя найтипівішою є участь спеціаліста під час допиту, огляду й отримання зразків для експертного дослідження. Дослідник наголошує, що участь спеціаліста забезпечує не лише технічну допомогу, а й дає змогу виконувати низку тактичних завдань, пов'язаних з виявленням, фіксацією та інтерпретацією криміналістично значущої інформації. Науковець також вважає, що для цієї категорії кримінальних правопорушень характерними є почеркознавчі, судово-психіатричні, психологічні, технічні експертизи документів, експертизи відео- та звукозапису, а також семантико-текстуальні дослідження. Він також зауважує, що експертизи в таких справах мають переважно ретроспективний характер і спрямовані не на ідентифікацію невідомого злочинця, а на встановлення способу реалізації злочинного умислу, фактів утручання у здійснення правосуддя або підтвердження обставин, які підлягають доказуванню²⁶.

Аналіз останніх досліджень дає змогу констатувати, що більшість наукових праць присвячена питанням класифікації та загальним криміналістичним

23 Філашкін В. С. Концептуальні основи формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 12. С. 572–581. DOI: [10.52058/3041-1254-2025-12\(22\)-572-581](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12(22)-572-581) (дата звернення: 11.04.2026).

24 Чорноус Ю., Чечотка І. Сучасний стан і напрями розвитку криміналістичного забезпечення кримінального провадження. *Наука і правоохорона*. 2026. Вип. 1 (71). С. 80–88. DOI: [10.33270/05267101.8](https://doi.org/10.33270/05267101.8) (дата звернення: 11.04.2026).

25 Гриценко В. В. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Харків, 2025. 250 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0825U000642#google_vignette (дата звернення: 11.04.2026).

26 Там само.

характеристикам злочинів проти правосуддя²⁷, тоді як проблеми їх розслідування (особливості початкового етапу, типові слідчі ситуації, алгоритми процесуальних дій, тактичні операції, застосування спеціальних знань і техніко-криміналістичне забезпечення) залишаються недостатньо розробленими. Це свідчить про існування потреби в подальшому формуванні й удосконаленні окремих криміналістичних методик розслідування злочинів проти правосуддя, що поширюється і на проблематику застосування спеціальних знань.

Викладення основного матеріалу дослідження

Професійна правнича допомога є особливим видом діяльності, спрямованим на забезпечення реалізації права особи на захист, представництво інтересів, надання правових консультацій та інших юридичних послуг. Водночас специфіка цієї сфери створює умови для вчинення кримінальних правопорушень як самими суб'єктами професійної правничої діяльності, так і щодо них у зв'язку з виконанням ними професійних обов'язків.

До першої групи належать кримінальні правопорушення, учинені особами, які надають професійну правничу допомогу, із користуванням професійним статусом, спеціальними знаннями або службовим становищем (зокрема, шахрайські дії, пов'язані із заволодінням коштами клієнтів; підроблення або використання підроблених документів; легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом; розго-

лошення відомостей, що становлять адвокатську таємницю; утручання у здійснення правосуддя; зловживання повноваженнями; окремі корупційні та службові кримінальні правопорушення, а також дії, спрямовані на протидію кримінальному провадженню завдяки приховуванню доказів, схилення осіб до надання неправдивих показань або фальсифікації доказової інформації).

До другої групи належать кримінальні правопорушення, пов'язані з користуванням механізмами надання професійної правничої допомоги як елементом складних злочинних схем. У таких випадках юридичними інструментами можуть послуговуватися для прикриття незаконної діяльності, легалізації активів, створення фіктивних правових конструкцій, незаконного виведення майна або протиправного впливу на учасників кримінального провадження. Подібні кримінальні правопорушення характеризуються значною складністю механізму реалізації та часто мають міжгалузевий характер.

Третю групу утворюють кримінальні правопорушення, учинені щодо осіб, які здійснюють професійну правничу діяльність, у зв'язку з виконанням ними своїх професійних функцій. До таких діянь можуть належати погрози, насильство, посягання на життя та здоров'я, пошкодження майна, перешкодження законній діяльності захисника або представника особи, незаконне втручання у професійну діяльність, а також інші форми протиправного впливу, спрямовані на перешкодження реалізації функцій правничої допомоги. Саме на прикладі цієї групи кримінальних

27 Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і Безпека*. 2013. № 1 (48). С. 113–118. URL: <https://surl.li/mblrhk> (дата звернення: 11.04.2026) ; Суп Є. Підходи до криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 2 (10). С. 138–145. DOI: 10.32353/acfs.10.2024.11 (дата звернення: 11.04.2026).

правопорушень ми розкриємо проблеми застосування спеціальних знань у межах нашого дослідження.

Специфіка зазначених кримінальних правопорушень безпосередньо впливає на особливості доказування та зумовлює необхідність застосування спеціальних знань. Значна частина інформації, що є предметом доказування в таких провадженнях, може фіксуватися в цифрових слідах або зберігатися у формі матеріальних об'єктів, а тому потребує залучення фахівців різного профілю: спеціалістів у галузях комп'ютерних та інформаційних технологій, судових експертів, трасологів, фахівців у сфері психології, поліграфології та ін. До того ж особливого значення потреба у спеціальних знаннях набуває під час аналізу документів (зокрема, з метою виявлення ознак їх фальшування), дослідження фінансових операцій, електронного листування, мобільних пристроїв, хмарних сервісів та інших джерел інформації, що стосуються події кримінального правопорушення.

Слід наголосити, що в таких умовах для повного з'ясування обставин кримінального провадження традиційні процесуальні засоби збирання доказів часто виявляються недостатніми. Це зумовлює необхідність комплексного застосування спеціальних знань у процесуальних і непроцесуальних формах. Ідеться не лише про проведення судових експертиз, а й про залучення спеціалістів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, консультаційну діяльність, користування інформаційно-аналітичними технологіями та техніко-криміналістичними засобами.

Однією з найпоширеніших форм застосування спеціальних знань є залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій. У кримінальних провадженнях досліджуваної кате-

горії його участь є особливо важливою під час огляду комп'ютерної техніки, мобільних телефонів, електронних носіїв інформації, електронної пошти та хмарних сховищ. Ураховуючи специфіку цифрових доказів, важливого значення набуває не лише отримання інформації, а й забезпечення її цілісності та незмінності. Помилки під час вилучення або копіювання цифрових даних можуть призвести до втрати доказового значення відповідної інформації.

Особливе місце посідає застосування спеціальних знань у сфері судової експертизи. Залежно від обставин кримінального провадження призначають почеркознавчі, технічні експертизи документів, комп'ютерно-технічні, експертизи звуко- і відеозапису, психологічні експертизи та ін. Необхідність їх проведення безпосередньо залежить від способу вчинення кримінального правопорушення, характеру слідів і механізму протиправної діяльності.

Аналіз правозастосовної практики розслідування кримінальних правопорушень, учинених у зв'язку зі здійсненням професійної правничої діяльності, свідчить, що найпоширенішими є посягання на життя та здоров'я правників, які втілюють у формі погроз, спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, насильницьких дій, замахів на вбивство або умисних убивств. Така тенденція зумовлює підвищену увагу до належного документування наслідків протиправного впливу, установлення механізму спричинення ушкоджень, ступеня їх тяжкості, причиново-наслідкових зв'язків та інших обставин, що мають доказове значення. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває застосування спеціальних медичних знань у кримінальному провадженні. Насамперед це стосується спеціальних знань судово-медичних експертів і спеціалістів,

результати діяльності яких забезпечують отримання об'єктивної інформації, необхідної для повного, усебічного й неупередженого розслідування відповідної категорії кримінальних правопорушень. До того ж потреба їх застосування має не лише практичне, а й нормативне підґрунтя, оскільки відповідно до ст. 242 КПК України у випадках встановлення причин смерті, характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень призначення експертизи є обов'язковим, що додатково актуалізує значення спеціальних медичних знань під час розслідування таких посягань²⁸.

Як приклад практичного значення застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених щодо суб'єктів професійної правничої допомоги, доцільно навести матеріали судової практики з розслідування умисного заподіяння тілесних ушкоджень адвокату у зв'язку зі здійсненням ним професійної діяльності, кваліфікованого за ч. 2 ст. 398 КК України²⁹.

Відповідно до матеріалів судової справи № 357/8569/19 група осіб під час конфлікту застосувала фізичне насильство до адвоката, який представляв інтереси юридичної особи й намагався фіксувати протиправні дії на мобільний телефон³⁰. Нападники усвідомлювали професійний статус потерпілого, оскільки останній повідомив про здійснення адвокатської діяльності та виконував функції представника особи. Дії

винних пов'язані саме з перешкоджанням його законній діяльності, що стало підставою для кваліфікації їхніх дій за ч. 2 ст. 398 КК України³¹.

Аналіз наведеного прикладу свідчить, що під час розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії важливе значення має застосування спеціальних знань у різних формах. Важливу роль у згаданій справі відіграло призначення судово-медичної експертизи, за результатами якої визначено характер, локалізацію, механізм утворення та ступінь тяжкості тілесних ушкоджень потерпілого. Висновки експерта дали змогу з'ясувати причинний зв'язок між діями кожного учасника нападу й наслідками, що настали, а також розмежувати легкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження. Результати експертного дослідження також вплинули на правильність кримінально-правової оцінки діяння.

Окрім того, у провадженні скористалися технічними засобами фіксації, зокрема записами камер відеоспостереження, які долучили як речові докази. Застосування таких цифрових джерел інформації потребує наявності спеціальних знань у сфері комп'ютерних технологій і цифрової криміналістики, оскільки виникає необхідність перевірити автентичність відеозаписів, визначити час подій, ідентифікувати осіб та проаналізувати послідовність їхніх дій.

Застосування спеціальних знань у вигляді судової експертизи, окрім

28 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.04.2026).

29 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.04.2026).

30 Вирок Білоцерків. міськрайсуду Київ. обл. від 25.03.2020 р. Справа № 357/8569/19. Провадж. № 1-кп/357/568/20 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88408633> (дата звернення: 11.04.2026).

31 Там само ; Кримінальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.04.2026).

процесуальної форми, має важливе значення під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Зокрема, до фіксації механізму події та дій кожного зі співучасників, що відбувалося під час слідчого експерименту, залучали спеціаліста-криміналіста, який надавав технічну допомогу слідчому³².

Окремий науково-практичний інтерес у контексті застосування спеціальних знань становлять ситуації, у яких сторона захисту оспорує результати проведеної судової експертизи або ставить під сумнів її допустимість, належність чи достовірність. Такі випадки є важливим виявом принципу змагальності сторін і реалізації права на захист, оскільки дають змогу перевірити обґрунтованість застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. Висновок експерта можна оспорювати, висуваючи доводи щодо порушення порядку призначення або проведення експертизи, недостатності вихідних матеріалів, сумнівів у кваліфікації експерта, неповноти дослідження або суперечностей між висновком експерта й іншими доказами. За таких умов спеціальні знання фактично стають не лише засобом доказування, а й самостійним предметом процесуальної перевірки та оцінювання.

Як приклад доцільно звернутися до матеріалів судової практики у кримінальному провадженні із заподіяння тілесних ушкоджень адвокату у зв'язку з його професійною діяльністю, кваліфікованого за ч. 2 ст. 398 КК України³³. У цій справі сторона захисту фактично

намагалася піддати сумнівам достовірність деяких доказів, зокрема результатів судово-медичної експертизи й обставин утворення тілесних ушкоджень потерпілого. Обвинувачений частково заперечував механізм події, стверджуючи, що потерпілий першим застосував фізичне насильство, а частину ушкоджень міг отримати за інших обставин.

Суд перевіряв законність отримання висновку судово-медичного експерта та користування ним. Зокрема, визначив, що судово-медичну експертизу провела уповноважена установа, експерта призначили в передбаченому законом порядку, він обізнаний щодо своїх прав та обов'язків і попереджений про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок. Суд окремо наголосив на відсутності порушень процесуального порядку призначення та проведення експертизи, які могли б зумовити визнання цього доказу неналежним або недопустимим.

До того ж висновок експерта не оцінювали ізолювано від інших доказів. Його зміст порівняли з показаннями потерпілого, свідків, результатами слідчих експериментів, записом телефонної розмови й іншими матеріалами кримінального провадження. Зокрема, експерт дійшов висновку про наявність у потерпілого синців і саден, що утворилися внаслідок дії тупих предметів і могли виникнути саме в час, зазначений потерпілим. Такі висновки узгоджувалися із сукупністю решти доказів, що підтверджувало їх достовірність³⁴.

32 Вирок Білоцерків. міськрайсуду ... URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88408633> (дата звернення: 11.04.2026).

33 Кримінальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.04.2026).

34 Вирок Залізнич. райсуду м. Львова від 03.12.2021 р. Справа № 462/1594/21. Провадж. № 1-кп/462/395/21 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101614653> (дата звернення: 11.04.2026).

Наведений приклад демонструє, що оспорування висновку експертизи не означає автоматичного визнання його недопустимим або недостовірним. Значення має комплексне оцінювання всіх доказів, а також перевірка дотримання процесуального порядку застосування спеціальних знань. Водночас такі ситуації підтверджують, що застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні має динамічний характер: результати експертного дослідження можуть ставати не лише джерелом доказової інформації, а й предметом активної процесуальної дискусії між сторонами. Саме тому належна організація експертної діяльності, що на етапах прийняття рішення про призначення експертизи й підготовки до її призначення загалом залежить від слідчого та дотримання процесуальних гарантій, набуває особливого значення під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги.

В окремих кримінальних провадженнях призначають значно більшу кількість судових експертиз. У межах досудового розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 389 КК України, насамперед провели судово-медичну експертизу потерпілого³⁵. Згідно з висновком експерта, у потерпілого адвоката виявлено тілесні ушкодження у вигляді синців на лівому передпліччі та лівому стегні, що виникли внаслідок травматичного контакту з тупим предметом і належать до категорії легких тілесних ушкоджень. Експерт також визначив, що ушкодження

могли утворитися в часовий проміжок, який відповідав обставинам, зазначеним у матеріалах кримінального провадження.

Водночас особливий науково-практичний інтерес становить призначення додаткової експертизи, спрямованої не лише на встановлення факту наявності тілесних ушкоджень, а й на перевірку механізму їх виникнення. Для проведення такого дослідження застосували результати слідчих експериментів за участю потерпілого та свідка, під час яких учасники відтворювали спосіб завдання ударів. За результатами дослідження експерт дійшов висновку, що виявлені тілесні ушкодження могли утворитися саме за тих обставин, які продемонстровано під час проведення слідчих експериментів³⁶.

Наведений приклад демонструє важливу криміналістичну особливість застосування спеціальних знань: у сучасних умовах експертні дослідження дедалі частіше виконують не лише ідентифікаційну функцію, а й функцію ситуаційного моделювання та перевірки слідчих версій. Фактично спеціальні знання застосовують для реконструкції механізму кримінального правопорушення завдяки зіставленню слідової інформації з показаннями учасників кримінального провадження.

До того ж результати експертиз набули особливого значення у зв'язку з позицією сторони захисту, яка заперечувала факт умисного нанесення тілесних ушкоджень і стверджувала, що обвинувачений захищався. Проте саме висновки судово-медичних експертиз

35 Вирок Кіров. райсуду м. Кіровограда від 29.04.2022 р. Справа № 404/6273/20. Провадж. № 1-кп/404/407/20 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104143084> (дата звернення: 11.04.2026) ; Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.04.2026).

36 Вирок Кіров. райсуду URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104143084> (дата звернення: 11.04.2026).

(разом з показаннями потерпілого, свідків і результатами слідчих експериментів) дали змогу судові критично оцінити версію обвинуваченого й дійти висновку про її необґрунтованість. Суд прямо зазначив, що показання обвинуваченого спростовує сукупність доказів, зокрема висновки експерта³⁷.

Отже, наведений приклад підтверджує, що під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги судово експертиза є не лише процесуальною формою застосування спеціальних знань, а й важливим інструментом перевірки доказів, моделювання механізму події та оцінювання достовірності показань учасників кримінального провадження. Її результати дають змогу встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між діями особи й наслідками, що настали, а також забезпечують формування належної доказової бази.

На підставі аналізу матеріалів деяких кримінальних проваджень можна окреслити низку проблемних аспектів, що виникають під час призначення та проведення судових експертиз у справах щодо протиправного впливу на адвокатів у зв'язку зі здійсненням ними професійної діяльності. Особливість ситуації в наведеному прикладі полягає в тому, що експертні дослідження проводили в умовах конфліктної слідчої ситуації: сторони висували взаємовиключні версії механізму події, а частина свідків надавала суперечливі показання.

Першою проблемою є неповнота вихідних даних, які надають експертові. Аналіз матеріалів згаданої справи демонструє, що окремі обставини механізму утворення ушкоджень не відображено в первинних поясненнях потерпілого, а вже під час слідчого експерименту опис

події деталізували та змінювали. Як наслідок, експерт був змушений окремо оцінювати можливість виникнення ушкоджень за різними версіями події. Частина заявлених потерпілим ударів узагалі не знайшла об'єктивного підтвердження в медичних даних. Зокрема, експерт зазначив, що деяких ушкоджень, про які повідомляв потерпілий, не виявлено під час дослідження.

Із цим пов'язана друга проблема — суперечність між суб'єктивними показаннями учасників та об'єктивними результатами експертного дослідження. Потерпілий повідомляв про значно більшу кількість ударів та ушкоджень, тоді як частину з них не підтвердили результати судово-медичної експертизи. У подібних випадках виникає ризик формування передчасних висновків лише на підставі пояснень сторін без їх належної експертної перевірки.

Третя проблема полягає в недостатньому застосуванні результатів ситуаційних і комплексних досліджень. У справі проведено слідчий експеримент лише за участю потерпілого, тоді як обвинувачений прямо зазначав, що його не залучали до проведення цієї процесуальної дії та не пропонували відтворити власної версії події. Це створює ризик одностороннього формування інформаційної бази для експерта й може впливати на повноту висновків.

Окрему проблему становить часовий чинник. Частину медичних документів, рентгенологічних досліджень та інших матеріалів долучили пізніше, а окремі дослідження здійснювали за деякий час після події. У справах, пов'язаних з тілесними ушкодженнями, затримка призначення експертиз може призводити до втрати слідової інформації, зміни клінічної картини

37 Вирок Кіров. райсуду ... URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104143084> (дата звернення: 11.04.2026).

й ускладнення встановлення механізму травмування.

Ця справа також демонструє проблему недостатнього користування цифровими джерелами інформації для проведення експертних досліджень. Попри наявність відеозаписів з камер спостереження та записів із мобільного телефону потерпілого, ними фактично послуговувалися переважно як самостійними доказами. Водночас їхній потенціал для проведення комплексних експертиз, експертизи відеозапису, а також виконання ситуаційних завдань застосували не повною мірою.

З урахуванням наведеного, під час розслідування подібних кримінальних проваджень доцільно дотримувати таких криміналістичних рекомендацій:

- 1) забезпечувати максимально раннє призначення судово-медичних експертиз, невідкладно після виявлення тілесних ушкоджень, із долученням повного комплексу медичної документації;
- 2) формувати для експерта повний перелік вихідних матеріалів (протоколи допитів, результати слідчих експериментів, відеозаписи, фототаблиці, медичні документи, результати огляду місця події);
- 3) проводити слідчі експерименти не лише за участю потерпілого, а й підозрюваного, свідків та інших учасників провадження для перевірки альтернативних механізмів події;
- 4) за наявності відеофіксації широко застосовувати комплексні судово-медичні й відеотехнічні дослідження з метою встановлення відповідності механізму тілесних ушкоджень фактичній динаміці події;
- 5) уникати постановки перед експертом правових питань і форму-

лювати лише запитання спеціального характеру щодо механізму утворення ушкоджень, їхньої давності, способу спричинення та відповідності певним обставинам;

- 6) за наявності суттєвих суперечностей між показаннями учасників і висновками експерта призначати додаткові або повторні експертизи;
- 7) у конфліктних провадженнях, де сторони перебувають у тривалих неприязних відносинах, забезпечувати максимально повну фіксацію події технічними засобами, оскільки саме вони часто дають змогу об'єктивізувати висновки експерта.

Отже, ефективність застосування спеціальних знань залежить не лише від якості проведення експертизи, а й від правильності організації всієї системи збору вихідної інформації, що стає базою для експертного дослідження. У криміналістичному аспекті саме належна інтеграція експертних досліджень і процесу доказування забезпечує формування повної та об'єктивної картини події.

Окремою самостійною процесуальною формою застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні є допит експерта під час судового розгляду. На відміну від проведення судової експертизи, спрямованої на отримання нового джерела доказів у вигляді висновку експерта, допит експерта має інше функційне призначення та реалізується на стадії судового провадження. Його процесуальне значення полягає в роз'ясненні та конкретизації висновку експерта, уточненні застосованих методик дослідження, окресленні меж категоричності сформульованих висновків, а також усуненні можливих неоднозначностей

або суперечностей, що виникають під час оцінювання доказів. Тут експерт не створює нового доказу, а застосовує свої спеціальні знання для надання пояснень щодо вже проведеного дослідження та отриманих результатів, що сприяє забезпеченню повного, усебічного й об'єктивного судового розгляду.

Як приклад значення допиту експерта в суді для дослідження доказів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти суб'єктів професійної правничої допомоги доцільно навести матеріали судової практики у справі про заподіяння тілесних ушкоджень адвокату в зв'язку зі здійсненням ним діяльності, пов'язаної з наданням правової допомоги, кваліфікованої за ч. 2 ст. 398 КК України³⁸.

Під час судового розгляду допитали судово-медичного експерта, який надав пояснення щодо обставин проведеного дослідження та висновків експертизи. Під час допиту експерт повідомив, що на момент безпосереднього огляду потерпілого видимі тілесні ушкодження вже були відсутні, а експертне дослідження проводили на підставі наданої медичної документації. Експерт також зазначив, що строк виникнення тілесних ушкоджень перевищував п'ятнадцять діб на момент проведення експертного дослідження, а тілесні ушкодження утворилися внаслідок дії тупого твердого предмета, яким міг бути стілець, однак не виключив можливості використання інших предметів.

Наведений приклад демонструє, що допит експерта в судовому засіданні не обмежено формальним підтвердженням раніше складеного висновку. Його

призначення полягає в деталізації механізму утворення тілесних ушкоджень, уточненні меж категоричності висновків експертів, роз'ясненні методики дослідження й усуненні суперечностей між іншими доказами у кримінальному провадженні.

Особливого значення допит експерта набуває в разі, якщо дослідження проводять не як безпосередній огляд особи або об'єкт, а на підставі вторинних джерел інформації (медичних документів, фото- та відеоматеріалів, витягів та інших матеріалів кримінального провадження). За таких умов саме під час допиту можна з'ясувати межі достовірності висновку експерта, достатність досліджуваних матеріалів і допустимість альтернативних варіантів механізму утворення ушкоджень.

Аналіз згаданого вище прикладу свідчить, що у кримінальних провадженнях щодо посягань на адвокатів та інших суб'єктів професійної правничої допомоги допит експерта виконує важливу доказову функцію, оскільки забезпечує належне оцінювання спеціальних знань і сприяє перевірці доказів у суді. Допит експерта дає змогу не лише підтвердити правильність висновків проведеної експертизи, а й установити додаткові обставини, що мають значення для реконструкції механізму кримінального правопорушення та правильної кримінально-правової кваліфікації діяння. Це підтверджує, що спеціальні знання у формі експертної діяльності та подальшого судового допиту експерта є важливим елементом доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії³⁹.

38 Кримінальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.04.2026).

39 Вирок Тячів. райсуду Закарпат. обл. від 21.09.2021 р. Справа № 307/2348/19. Провадж. № 1-кп/307/343/20 / ЄДРСП : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99768717> (дата звернення: 11.04.2026).

Окремого значення набуває застосування спеціальних психологічних знань. У кримінальних провадженнях зазначеної категорії нерідко мають місце форми активної протидії розслідуванню: надання неправдивих показань, приховування інформації, маніпулятивна поведінка учасників процесу, тиск на свідків і потерпілих. У таких випадках спеціальні знання у сфері психології стануть у пригоді під час підготовки та проведення допитів, оцінювання поведінки учасників кримінального провадження, визначення психологічних особливостей особи та встановлення чинників впливу на її поведінку.

Отже, застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги є не допоміжним, а системоутворювальним елементом організації доказування. Його значення полягає не лише у спеціальних методах дослідження доказів, а й у забезпеченні можливості правильно інтерпретувати отриману інформацію, визначити механізм кримінального правопорушення та сформулювати належну доказову базу у кримінальному провадженні.

Висновки

Застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги має комплексний і багатоаспектний характер та є одним з основних елементів організації процесу доказування. Специфіка цієї категорії кримінальних правопорушень зумовлена особливостями суб'єктного складу, ускладненням механізму протиправної діяльності, наявністю активної протидії розслідуванню, що об'єктивно потребує залучення фахівців різного профілю та

застосування різних форм спеціальних знань.

Найпоширенішими поміж кримінальних правопорушень, учинених щодо суб'єктів професійної правничої діяльності, є посягання на життя та здоров'я, що актуалізує потребу в залученні спеціальних медичних знань. Відповідно до ст. 242 КПК України, для визначення причини смерті, характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень обов'язковим є проведення відповідних експертних досліджень, що надає застосуванню спеціальних знань не лише практичного, а й нормативно визначеного характеру.

Типовими процесуальними формами застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії є участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, проведення судових експертиз, а також допит експерта в суді як самостійна процесуальна форма. Доведено, що значення цих процесуальних форм полягає не лише в отриманні нової доказової інформації, а й у перевірці доказів, реконструкції механізму події, визначенні причиново-наслідкових зв'язків та оцінюванні достовірності окремих відомостей.

На підставі аналізу матеріалів судової практики виявлено низку проблемних аспектів застосування спеціальних знань, поміж яких: неповнота вихідних даних для експерта, суперечності між показаннями учасників і результатами досліджень, недостатнє застосування комплексних і ситуаційних експертиз, часові затримки під час призначення досліджень і неповне користування потенціалом цифрових джерел інформації. У зв'язку із цим запропоновано систему криміналістичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення організації експертної діяльності та

підвищення ефективності досудового розслідування.

Ефективність застосування спеціальних знань залежить не лише від якості проведення окремого експертного дослідження, а й від належної організації всієї системи збирання, фіксації та аналізу доказової інформації. Саме інтеграція спеціальних знань у загальну структуру доказування забезпечує формування достатніх доказів і підвищує результативність розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги.

**Use of Special Knowledge
in Investigations
Into Criminal Offences
Involving Provision
of Professional Legal Aid
Kristina Romanaukas**

The research paper explores theoretical and practical aspects of utilising special knowledge during investigations into criminal offences involving professional legal aid. The Article Purpose is to clarify specific features of the use of special knowledge during investigations into this category of crime, to identify the most common forms of its application, and to develop specific forensic guidelines for enhancing efficiency of pre-trial investigations. The methodological basis of the research includes general scientific methods of analysis, synthesis, induction, deduction and generalisation, as well as dialectical, formal-legal, systemic-structural, comparative-legal and formal-logical methods. The study analyses and summarises academic views on the use of special knowledge in investigations into criminal offences against justice and determines the specifics of how such expertise is used in professional legal practice. It is substantiated that common procedural forms of the application of special knowledge in such criminal proceedings are the participation of special

lists during investigative (search) actions, the conduct of forensic examinations, and the interrogation of forensic experts in court. It has been demonstrated that the most relevant one is the use of special medical knowledge, since attacks on the life and health of lawyers are quite common these days. Typical issues of utilising special knowledge have been singled out. A system of forensic guidelines intended for improving the ordering/conduct of forensic examinations and enhancing the use of special knowledge during the investigation of criminal offenses involving professional legal aid has been proposed. The authors concluded that the application of special knowledge serves as a foundational component of the proof procedure and is an essential element of forensic support for investigations into this category of criminal offenses.

Keywords: criminal offense; pre-trial investigation; special knowledge; forensic examination; specialist; forensic expert; specialist's opinion; expert's opinion.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

**Відмова
від відповідальності**

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

**Декларація
щодо конфлікту інтересів**

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Antoshchuk, A. O. (2025). Struktura kryminalistychnoi metodyky rozsliduvannia umysnogo znyshchennia abo poshkodzhennia chuzhoho maina, vchynenoho shliakhom pidpalu [The structure of the forensic methodology for investigating intentional destruction or damage of someone else's property committed by arson]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnogo Universytetu. Seriia: Pravo*. Vyp. 87. Ch. 4. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.87.4.1 [in Ukrainian].
- Chaplynskyi, K. O. (2022). Naukovi pidkhody do vyznachennia i pobudovy kryminalistychnoi kharakterystyky kryminalnykh pravoporushen proty hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky [Scientific approaches to the definition and construction of criminal characteristics of criminal offenses against public order and civil]. *Propilei prava ta bezpeky*. № 1 (1). DOI: 10.32620/pls.2022.1.07 [in Ukrainian].
- Chornous, Yu. (2017). *Kryminalistychnne zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv* [Forensic support for investigations into crimes] : monohrafiia. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Chornous, Yu., Chechotka, I. (2026). Suchasnyi stan i napriamy rozvytku kryminalistychnoho zabezpechennia kryminalnogo provadzhennia [Current Status and Development Directions of Forensic Support of Criminal Proceedings]. *Nauka i pravookhrona*. Vyp. 1 (71). DOI: 10.33270/05267101.8 [in Ukrainian].
- Drozd, V. Yu. (2024). Aspekty pobudovy kryminalistychnoi metodyky rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh pratsivnykamy pravookhoronnykh orhaniv [Certain aspects of forensic methodology development in the investigation of corruption criminal offenses committed by law enforcement agencies]. *Aktualni pytannia kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy* : mat-ly mizhvidom. nauk-prakt. kruhl. stolu. Do 60-rich. kaf. kryminalist. ta sud. med. (Kyiv, 21.11.2024). Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/391cf240-7521-483f-a4cf-2dae18d8f49d/content#page=152> [in Ukrainian].
- Filashkin, V. S. (2025). Kontseptualni osnovy formuvannia kryminalistychnoi metodyky rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty voli, chesti ta hidnosti osoby [Conceptual foundations for the development of a criminalistic methodology for investigating criminal offenses against the freedom, honor, and dignity of the individual]. *Uspikhy i dosiahnennia u nauksi*. № 12. DOI: 10.52058/3041-1254-2025-12(22)-572-581 [in Ukrainian].
- Hrytsenko, V. V. (2025). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty pravosudiva* [The use of specialized knowledge in the investigation of criminal offenses against justice] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kharkiv. URL: https://uacademic.info/ua/document/0825U000642#google_vignette [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2019). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv: naukovе ta praktychne znachennia [Forensic classification of crimes: scientific and practical significance]. *Pravovi horyzonty*. № 16. DOI: 10.21272/legalhorizons.2019.i16.p:69 [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2013). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv proty pravosudiva [Forensic classification of crimes against justice]. *Pravo i Bezpeka*. № 1 (48). URL: <https://surl.li/mblrhk> [in Ukrainian].
- Kolesnichenko, A. N. (1976). *Obshie polozheniia metodiki rassledovaniia otдельnykh vidov prestuplenij* [General provisions of the methodology for investigating certain types of crimes] : tekst lekc. Harkov [in Russian].
- Pchelina, O. V. (2014). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv [Forensic classification of crimes]. *Pravo i suspilstvo*. № 6-1. Ch. 2. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/39e0d8c2-439f-4153-b777-e2b942279b29> [in Ukrainian].
- Pchelina, O. V., Pchelin, V. B. (2022). Kryminalistychna klasyfikatsiia voiennykh zlochyniv [Forensic classification of war crimes]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnogo protsesu v umovakh voiennoho stanu* : tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt.

- konf. (Kharkiv, 25.11.2022). Kharkiv. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052090.pdf> [in Ukrainian].
- Popov, V. Yu. (2024). Vykorystannia pryntsyyp kryminalistychnoi metodyky pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz vtruchanniam u diialnist orhaniv derzhavnoi vlady [Using principles of forensic methodology in the criminal offenses investigation related to interference in the state authority bodies activities]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. T. 33. № 3. DOI: [10.32631/vca.2024.3.33](https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.33) [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2016). *Teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni zasady sudovykh ekspertyz u kryminalnomu protsesi* [Theoretical, Methodological and Praxeological Principles of Forensic Expertise in Criminal Proceedings] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2582> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H., Protsenko, A. V. (2024). *Ekspertyzy v sudovomu provadzheni* [Forensic examinations in judicial proceedings] : monohrafiia. Kharkiv. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/24257> [in Ukrainian].
- Shchur, B. V. (2011). *Teoretychni osnovy formuvannia ta zastosuvannia kryminalistychnykh metodyk* [Theoretical grounds of formation and application of forensics methods] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0511U000327> [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A. ta in. (2008). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk / za red. prof. V. Yu. Shepitka. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. (2003). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv: «kryminalistychnyi perezhytok» chy realno diiucha katehoriia kryminalistyky [Criminalistic characteristic of crimes: “criminalistic relic” or a real working criminalistic category]. *Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu*. № 1 (9). URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17704/1/Shevchuk_62-66.pdf [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2004). *Teoriia i metodolohiia kompleksnoi ekspertyzы kontakt-noslidovoi vzaiemodii ob'ektiv* [Theory and methodology of comprehensive examination of contact-trace interaction of objects] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L. (2010). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv, shcho vchyniautsia v biudzhettii sferi Ukrainy [Forensic classification of crimes committed in the budgetary sphere of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (51). Ch. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnusv_2010_4%281%29__24 [in Ukrainian].
- Sup, Y. (2024). Approaches to forensic classification of criminal offences against justice. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. T. 10. № 2. DOI: [10.32353/acfs.10.2024.11](https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.11).
- Tishchenko, V. V. (2007). *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv* [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology] : monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].
- Vashchuk, O. (2024). Struktura okremykh metodyk rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen [The structure of separate criminalistics methods of investigation of criminal offenses]. *Yurydychnyi visnyk*. № 3 (33). DOI: [10.32782/yuv.v3.2024.4](https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.4) [in Ukrainian].
- Yefimov, M. M. (2020). Kryminalistychnе zabezpechennia rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty moralnosti [Criminalistic support of the investigation of criminal offences against morality]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 9. DOI: [10.32849/2663-5313/2020.9.39](https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.39) [in Ukrainian].
- Yefimov, M. M., Pyrih, I. V. (2022). *Metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv kryminalnykh pravoporushen* [The investigative methodology for specific types of criminal offenses] : pidruchnyk. Dnipro. URL: <https://surl.li/rtwadj> [in Ukrainian].
- Zhovtiuk, O. V. (2024). Poniattia, zmist ta zavdannia tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny [The concept, content and tasks of technical-criminal

assurance of the investigation of violations of the laws and customs of war]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2. DOI: [10.32782/2524-0374/2024-2/103](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/103) [in Ukrainian].

Zhuravel, V. A. (2012). *Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii* [Forensic methods: modern scientific concepts] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].

Zhuravel, V. A., Pavliuk, N. V., Reznikova, O. I. (2017). Poniattia ta zasoby kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia koruptsiinykh zlochyniv [The concept and means of criminalistical support of investigation the corruption crimes]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Vyp. 32. URL: <https://pbz.nlu.edu.ua/article/view/98311> [in Ukrainian].

Романаускас, К. (2026). Застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 117—135. DOI: [10.32353/khrife.2.2026.08](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.08).

Обмеження застосування методів каузального моделювання в судовій гірничотехнічній експертизі та шляхи їх подолання

Іван Пугач ^{*а}, Юрій Чеберячко ^{**б}, Вадим Харченко ^{***с}, Інна Пугач ^{****д}

* Канд. техн. наук, доц., Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, м. Дніпро, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9836-7753>, e-mail: pugachivan@ukr.net

** Д-р техн. наук, проф., Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7307-1553>, e-mail: cheberiachko.yu.i@nmu.one

*** Судовий експерт, не є працівником державної спеціалізованої установи, м. Кам'янське, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0009-0003-0345-9116>, e-mail: vadimexpert36@gmail.com

**** Судовий експерт, не є працівником державної спеціалізованої установи, м. Дніпро, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0009-0008-0302-9198>, e-mail: innagalaxy1970@gmail.com

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту.

^б Написання оригінального рукопису, методологія.

^с Написання оригінального рукопису, концептуалізація.

^д Написання оригінального рукопису, формальний аналіз.

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.09

УДК 343.98:622.8

Надійшло 20.03.2026 / Рецензовано 31.03.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

Окреслено наукову проблему методичного розриву між сучасними каузальними моделями аналізу складних аварійних подій і процесуальними вимогами судової гірничотехнічної експертизи, у межах якої експерт зобов'язаний спиратися лише на надані матеріали, свою компетенцію та процедури обґрунтування, що піддаються перевірці. Мета дослідження — обґрунтувати межі застосування сучасних іноземних моделей каузального аналізу в національній судовій гірничотехнічній експертизі й розробити фазово-модульну декомпозицію як компенсаторний процесуально-методичний механізм реконструкції складних аварій. Методи дослідження охоплюють теоретичний аналіз українських та іноземних джерел, нормативно-процесуальне тлумачення ролі та меж компетенції

судового експерта, логіко-структурне моделювання причинних¹ зв'язків, фазово-модульну декомпозицію аварійної події та практичну апробацію підходу на двох знеособлених кейсах із реальної експертної практики. Показано, що STAMP/CAST, SCM, каузальні графи, контрфактуальні й інші системні моделі мають значну евристичну цінність, проте їх пряме перенесення у сферу судово-експертного дослідження обмежено ретроспективним характером судової гірничотехнічної експертизи, дефіцитом матеріалів кримінального провадження, вимогами до відтворюваності висновку та заборонаю компенсувати доказові прогалини ймовірними припущеннями. Доведено, що фазово-модульна декомпозиція дає змогу локалізувати причинність у технічно однорідних фрагментах події, установлювати доказову основу для кожного модуля, процесуально коректно реагувати на нестачу вихідних даних і формувати логічний, прозорий висновок експерта. Підтверджено придатність підходу для аналізу подій на відкритих і підземних гірничих роботах за допомогою практичної апробації.

Ключові слова: судова гірничотехнічна експертиза; причинно-наслідковий зв'язок; каузальний аналіз; фазово-модульна декомпозиція; гірничо-аварія; висновок експерта; кримінальне провадження.

Постановка наукової проблеми

Судова гірничотехнічна експертиза (далі — СГТЕ) посідає особливе місце в системі інженерно-технічних судових експертиз, оскільки поєднує високий рівень галузевої спеціалізації з підвищеними вимогами до доказової сили висновку експерта. Її предметна сфера охоплює події, що трапляються у складних умовах гірничої промисловості й підземного середовища, де технічні, організаційні та природні чинники формують багаторівневий причинний ланцюг. У таких справах суд і орган до-

судового розслідування потребують не загального опису небезпечної ситуації, а чіткого письмового висновку експерта щодо технічного причинно-наслідкового зв'язку між конкретними діями або бездіяльністю та їх наслідками. Це зумовлює складність і практичну значущість експертного дослідження.

Теоретичний аспект цієї проблеми полягає у відсутності належно адаптованої моделі пояснення складних аварійних подій для потреб СГТЕ. У світовій науці останніми роками активно розвиваються системні та каузальні підходи до аналізу інцидентів, зокрема *Systems-Theoretic Accident Model and*

1 У сучасній українській мові прикметник «причинний» доцільніше застосовувати на означення психічних розладів, божевілля. Для спричинених чимось або кимось результатів (наслідків) слід послуговуватися прикметником «причиновий» і похідними від нього. Натомість чинні нормативно-правові акти, на жаль, до сьогодні містять помилкові слововформи, тож у цій праці ми змушені оперувати саме ними.— *Ред.*

Processes (STAMP)², Causal Analysis based on STAMP (CAST), каузальні графи, контрфактуальні моделі, а також структурні каузальні моделі (англ. *structural causal models*, SCM)³. Ці підходи продемонстрували високу евристичну цінність у дослідженнях складних соціотехнічних систем та аналізі безпеки процесів, цивільній та морській інженерії, оцінюванні стійкості систем та аварій. Проте пряме запозичення їх для потреб СГТЕ є проблематичним, оскільки їх створювали переважно для інженерії безпеки, менеджменту ризиків і превентивного аналізу, тоді як судова експертиза має ретроспективний характер, здійснюється за вимогами кримінального процесуального законодавства та завершується письмовим висновком із чітко визначеним предметом доказування. Отже, між сучасними моделями причинного аналізу складних подій і реальними умовами роботи судового гірничотехнічного експерта існує теоретична невідповідність.

Практичний аспект проблеми є ще гострішим, оскільки судовий експерт здійснює не вільне дослідницьке моделювання, а процесуально регламентоване експертне дослідження. Він не має права самостійно конструювати відсутні фактичні дані, компенсувати доказові прогалини ймовірнісними припущеннями або спиратися на непрозорі аналітичні процедури, які неможливо належно перевірити в межах судового

розгляду. Інструментарій експерта має відповідати матеріалам кримінального провадження, межах компетенції й вимогам до змісту висновку. У разі недостатності вихідних даних експерт подає клопотання про надання додаткових матеріалів, а за їх відсутності — обмежує висновок фактично встановленими обставинами або формалізує неможливість вирішення відповідного питання. Саме тому для СГТЕ неприйнятне пряме запозичення моделей, що припускають застосування ймовірнісних реконструкцій, латентних змінних або складного обчислювального апарату для заповнення дефіциту доказової інформації. У цьому полягає одна з головних науково-практичних суперечностей: потреба в сучасному причинному мисленні є очевидною, однак форма його реалізації має залишатися процесуально сумісною та методично придатною до практичного застосування в реальній експертній практиці.

Зв'язок окресленої проблеми з науково-практичними інтересами полягає в необхідності створення такої моделі експертного аналізу, яка забезпечувала б адекватне дослідження складних багаточинникових гірничих аварій, не виводячи судового експерта за межі його процесуальної ролі й затвердженого методичного інструментарію. Отже, ідеться не про заміну національних експертних методик іноземними системними моделями, а про розроблення

- 2 Zhang Y., Dong Ch., Guo W., et al. Systems theoretic accident model and process (STAMP): A literature review. *Safety Science*. 2022. Vol. 152. DOI: [10.1016/j.ssci.2021.105596](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105596) (дата звернення: 20.03.2026) ; Hulme A., Stanton N. A., Walker G. H., et al. Are accident analysis methods fit for purpose? Testing the criterion-referenced concurrent validity of AcciMap, STAMP-CAST and AcciNet. *Ibid*. 2021. Vol. 144. DOI: [10.1016/j.ssci.2021.105454](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105454) (дата звернення: 20.03.2026).
- 3 Bongers S., Forré P., Peters J., Mooij J. M. Foundations of structural causal models with cycles and latent variables. *The Annals of Statistics*. 2021. Vol. 49. Is. 5. Pp. 2885–2915. DOI: [10.1214/21-AOS2064](https://doi.org/10.1214/21-AOS2064) (дата звернення: 20.03.2026) ; Naser M. Z. Causality and causal inference for engineers: Beyond correlation, regression, prediction and artificial intelligence. *WIREs Data Mining and Knowledge Discovery*. 2024. Vol. 14. Is. 4. DOI: [10.1002/widm.1533](https://doi.org/10.1002/widm.1533) (дата звернення: 20.03.2026).

підходу, що давав би змогу застосувати пізнавальний потенціал сучасної теорії причинності у формі, сумісній з практикою судової експертизи. Така постановка питання має наукове і прикладне значення, оскільки передбачає переосмислення меж адаптації сучасних каузальних концепцій до судово-експертного знання та створює підґрунтя для підвищення точності, послідовності й доказової сили висновків у справах про аварії в гірничій промисловості.

Науково-практичне завдання, з яким безпосередньо пов'язане це дослідження, полягає у формуванні теоретичного підґрунтя нової методики СГТЕ, здатної забезпечити структурований аналіз причинно-наслідкових зв'язків у складних аварійних ситуаціях. Така методика має поєднувати теоретичні засади дослідження, алгоритми дій експерта, інструменти аналізу причинно-наслідкових зв'язків і практичні підходи до розв'язання експертних завдань. Її головне призначення полягає в підвищенні об'єктивності й достовірності висновків експерта та уніфікації алгоритмів дослідження складних надзвичайних подій у гірничій справі. Статтю спрямовано на розроблення концептуального підходу, який може стати підґрунтям майбутньої офіційної методики СГТЕ.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням складності аварійних подій у гірничій галузі й відсутністю цілісної моделі, яка поєднувала б сучасне каузальне мислення з вимогами кримінального процесу, експертної методики та меж компетенції судового експерта. За таких умов судова практика потребує

логічно прозорого висновку експерта, придатного до належного процесуального оцінювання. Саме ця методологічна прогалина і є науковою проблемою, яка полягає в невідповідності сучасних підходів до причинно-наслідкового аналізу складних техногенних подій можливостям чинного методичного інструментарію СГТЕ з дослідження багаточинникових аварій у межах кримінального судочинства.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематика, якій присвячено цю статтю, перебуває на перетині трьох дослідницьких напрямів: загальної теорії судової експертизи, кримінально-правового та кримінально-процесуального вчення про причинний зв'язок і сучасних міждисциплінарних підходів до аналізу складних аварій у соціотехнічних системах. Саме тому огляд джерел доцільно вибудовувати як послідовне виявлення того, що вже зроблено за кожним із цих напрямів і якої саме ланки бракує для потреб СГТЕ. У національній літературі достатньо ґрунтовно розроблено загальнотеоретичні аспекти предмета судової експертизи, статусу висновку експерта та його оцінювання в судовому провадженні. Зокрема, М. Щербаковський і А. Проценко висвітлюють проблеми проведення експертиз у судовому процесі⁴, а А. Музика та С. Багіров — теоретичні труднощі визначення причинності в кримінальному праві⁵. Водночас аналіз національних публікацій свідчить, що вони зосереджені

4 Щербаковський М. Г., Проценко А. М. Експертизи в судовому провадженні : монографія. Харків, 2024. 280 с. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/24257> (дата звернення: 20.03.2026).

5 Музика А. А., Багіров С. Р. Каузальність і кримінальний закон в аспекті правового прагматизму: монографія. Київ, 2023. 143 с. URI: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/25290> (дата звернення: 20.03.2026).

переважно на загальнотеоретичних питаннях судової експертизи, кримінально-правових аспектах причинного зв'язку або процесуальних питаннях доказового статусу висновку експерта. До сьогодні не сформовано спеціалізованого методичного підходу, який поєднував би теорію причинного зв'язку з практикою СГТЕ у справах про багаточинникові аварії. Отже, українська наукова думка вже виробила належні положення щодо сутності причинного зв'язку, місця висновку експерта в доказуванні й загальних вимог до експертного дослідження, проте ще не запропонувала повноцінного алгоритму встановлення технічного причинно-наслідкового зв'язку у складних гірничих інцидентах за умов процесуальних обмежень, неповноти матеріалів і складної взаємодії причинно значущих чинників. Саме цей аспект становить проблемне поле дослідження.

В іноземній науковій літературі домінує інтенсивний розвиток системних моделей аналізу аварій і сучасного каузального мислення в інженерії. Окремі праці присвячено емпіричній перевірці валідності й надійності таких підходів. Зокрема, A. Hulme і співавтори показали, що AcciMap, STAMP-CAST і AcciNet демонструють лише помірні показники валідності, а їх здатність адекватно відтворювати каузальну структуру

аварійних подій залишається предметом дискусії⁶. У подальшій роботі цих самих авторів, зосередженій на оцінюванні надійності, визначено, що для всіх трьох підходів характерна слабка або помірна позитивна узгодженість, до того ж STAMP-CAST вирізняється вищою міжекспертною надійністю⁷. Дослідження O. F. Hamim і співавторів засвідчило переваги комбінованого застосування системних методів для розкриття багаторівневої каузальності⁸. Отже, значення цих робіт полягає не лише в розробленні нових схем аналізу, а й в емпіричному тестуванні їх дієвості та меж застосування.

Другий потужний пласт літератури пов'язаний з розвитком власне STAMP-парадигми та її галузевих модифікацій. У літературному огляді A. Zhang зі співавторами систематизовано еволюцію STAMP, STPA й CAST і показано, що ця група підходів дедалі активніше інтегрується з аналізом людських і організаційних чинників, а також з кількісними процедурами оцінювання⁹. B. O. Ceylan і співавтори демонструють розвиток STAMP-підходу в напрямі кількісного аналізу складних інженерних систем, що відображає загальну тенденцію до формалізації каузальних взаємодій у сучасних дослідженнях аварій¹⁰. Аналогічний напрям репрезентують H. Ebrahimi та співавтори, які поєднують

- 6 Hulme A., Stanton N. A., Walker G. H., et al. Are accident analysis methods fit for purpose? ... DOI: [10.1016/j.ssci.2021.105454](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105454) (дата звернення: 20.03.2026).
- 7 Ibidem. Testing the reliability of accident analysis methods: A comparison of AcciMap, STAMP-CAST and AcciNet. *Ergonomics*. 2024. Vol. 67. Is. 5. Pp. 695–715. DOI: [10.1080/00140139.2023.2240048](https://doi.org/10.1080/00140139.2023.2240048) (дата звернення: 20.03.2026).
- 8 Hamim O. F., Hasanat-E-Rabbi Sh., Debnath M., et al. Taking a mixed-methods approach to collision investigation: AcciMap, STAMP-CAST and PCM. *Applied Ergonomics*. 2022. Apr: 100:103650. DOI: [10.1016/j.apergo.2021.103650](https://doi.org/10.1016/j.apergo.2021.103650) (дата звернення: 20.03.2026).
- 9 Zhang Y., Dong C., Guo W., et al. Op. cit. DOI: [10.1016/j.ssci.2021.105596](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105596) (дата звернення: 20.03.2026).
- 10 Ceylan B. O., Karatug Ç., Akyuz E., et al. A system theory (STAMP) based quantitative accident analysis model for complex engineering systems. *Safety Science*. 2023. Vol. 166. DOI: [10.1016/j.ssci.2023.106232](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2023.106232) (дата звернення: 20.03.2026).

ють STAMP з методом *fuzzy DEMATEL* для побудови кількісної мапи каузальних впливів, а H. Sun, H. Wang, M. Yang і G. Reniers розвивають STAMP-орієнтований підхід до кількісного оцінювання стійкості хімічних процесних систем¹¹. Разом ці праці свідчать, що міжнародна школа системного аналізу аварій послідовно рухається в напрямі дедалі глибшої формалізації каузальних взаємодій. Для інженерії безпеки це закономірний напрям розвитку, проте саме тут перед судовою експертизою постає фундаментальне питання про межі адаптації таких моделей до процесуальної форми висновку експерта.

Третій блок іноземних праць формує теоретичне підґрунтя сучасного каузального мислення в інженерії. У фундаментальній праці S. Bongers зі співавторами показано, що у випадку циклічних залежностей і латентних змінних багато характеристик класичних ациклічних каузальних моделей не зберігаються автоматично й потребують спеціальних умов розв'язання¹². J. P. Long і співавтори досліджують оцінювання каузальних ефектів за умов приховано-

го конфаундингу із застосуванням інструментальних змінних та інваріантності середовищ¹³. M. Z. Naser у статті *Causality and causal inference for engineers: Beyond correlation, regression, prediction and artificial intelligence* обґрунтовує необхідність виходу інженерного мислення за межі кореляції, регресії, прогнозування та штучного інтелекту в бік більш строгого причинного аналізу; у співавторстві з A. Teymori Gharah Tapeh він також демонструє застосовність каузального відкриття, контрфактуального аналізу й каузального машинного навчання до кейсів у галузі цивільної інженерії¹⁴. Стислий, але важливий огляд сучасних тенденцій у причинно-наслідковому аналізі пропонують N. Mitra і співавтори, тоді як M. Soohoo й O. A. Arah показують, як саме часово-змінний неконтрольований конфаундинг спотворює оцінювання каузальних ефектів¹⁵. Усі ці праці мають принципове значення для формування сучасної мови причинного аналізу, проте водночас виявляють і межу їх прямого запозичення судовою експертизою: більшість із них розрахована на користування статистичними,

- 11 Ebrahimi H., Zarei E., Ansari M., et al. A system theory based accident analysis model: STAMP-fuzzy DEMATEL. *Safety Science*. 2024. Vol. 173. DOI: [10.1016/j.ssci.2024.106445](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2024.106445) (дата звернення: 20.03.2026) ; Sun H., Wang H., Yang M., Reniers G. A STAMP-based approach to quantitative resilience assessment of chemical process systems. *Reliability Engineering & System Safety*. 2022. Vol. 222. DOI: [10.1016/j.res.2022.108397](https://doi.org/10.1016/j.res.2022.108397) (дата звернення: 20.03.2026).
- 12 Bongers S., Forré P., Peters J., Mooij J. M. Op. cit. DOI: [10.1214/21-AOS2064](https://doi.org/10.1214/21-AOS2064) (дата звернення: 20.03.2026).
- 13 Long J. P., Zhu H., Do K.-A., Ha M. J. Estimating causal effects with hidden confounding using instrumental variables and environments. *Electronic Journal of Statistics*. 2023. Vol. 17. Is. 2. Pp. 2849–2879. DOI: [10.1214/23-EJS2160](https://doi.org/10.1214/23-EJS2160) (дата звернення: 20.03.2026).
- 14 Naser M. Z. Causality and causal inference for engineers DOI: [10.1002/widm.1533](https://doi.org/10.1002/widm.1533) (дата звернення: 20.03.2026) ; Naser M. Z., Teymori Gharah Tapeh A. Causality, causal discovery, causal inference and counterfactuals in Civil Engineering: Causal machine learning and case studies for knowledge discovery. *Computers and Concrete*. 2023. Vol. 31. No. 4. Pp. 277–292. DOI: [10.12989/cac.2023.31.4.277](https://doi.org/10.12989/cac.2023.31.4.277) (дата звернення: 20.03.2026).
- 15 Mitra N., Roy J., Small D. The Future of Causal Inference. *American Journal of Epidemiology*. 2022. Art. 191(10):1671-1676. DOI: [10.1093/aje/kwac108](https://doi.org/10.1093/aje/kwac108) (дата звернення: 20.03.2026) ; Soohoo M., Arah O. A. Investigation of the structure and magnitude of time-varying uncontrolled confounding in simulated cohort data analyzed using g-computation. *International Journal of Epidemiology*. 2023. Art. 52(6):1907-1913. DOI: [10.1093/ije/dyad150](https://doi.org/10.1093/ije/dyad150) (дата звернення: 20.03.2026).

обчислювальними, експериментальними або квазіекспериментальними процедурами, які не є типовим інструментарієм гірничотехнічного експерта.

Окрему групу становлять праці, у яких системні й каузальні підходи адаптовано до конкретних галузей і типів інцидентів. Так, J. M. Fagundes і співавтори поєднують CAST із TRACER для аналізу людських помилок у виробничій аварії; Sh. Zhong, J. Du та X. Jiang застосовують STAMP/STPA до аналізу системи безпеки в енергетичній лабораторії; A. J. Nakhal Akel і співавтори будують STAMP-орієнтовану модель аналізу безпеки в промислових установках¹⁶. Водночас F. Zhang із колегами інтегрують STPA з багаторівневим потоковим моделюванням для виявлення кіберфізичних небезпек у процесній індустрії, а J. Ge та співавтори розвивають системно-теоретичну концепцію причинності аварій і метод SAAMWS для складних виробничих систем¹⁷. Особливе значення для теми цієї статті має праця J. Dong і співавторів, у якій STAMP застосовано

безпосередньо для аналізу механізму аварій у вугільних шахтах¹⁸. До цього галузевого пласта органічно додається оглядове дослідження L. Cruz-Ausejo зі співавторами, які узагальнюють результати досліджень виробничого травматизму поміж працівників гірничодобувної галузі за останні тринадцять років і окреслює типові організаційні, виробничі й індивідуальні чинники, релевантні також для експертного реконструювання гірничих подій¹⁹. Зазначені вище праці дають змогу дійти двох висновків: по-перше, системне каузальне мислення давно вийшло за межі абстрактної теорії й активно застосовується в прикладних секторах; по-друге, навіть у галузях, найближчих до теми цієї статті, воно переважно орієнтоване на управління безпекою, превентивну діагностику або вдосконалення систем, а не на формування письмового висновку експерта, процесуально придатного для суду.

Отже, аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу виокремити

- 16 Fagundes J. M., Gaya de Figueiredo M. A., Alberton A. L., et al. Analysis of accidents through combination of CAST and TRACER techniques: A case study. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*. 2022. Vol. 74. Art. 104639. DOI: [10.1016/j.jlp.2021.104639](https://doi.org/10.1016/j.jlp.2021.104639) (дата звернення: 20.03.2026) ; Zhong Sh., Du J., Jiang X. Analysis of Energy Laboratory Safety Management in China Based on the System-Theoretic Accident Model and Processes/System Theoretic Process Analysis STAMP/STPA Model. *Sustainability*. 2023. Vol. 15. No. 15. DOI: [10.3390/su151511505](https://doi.org/10.3390/su151511505) (дата звернення: 20.03.2026) ; Nakhal Akel A. J., Patriarca R., Tronci M., et al. A STAMP Model for Safety Analysis in Industrial Plants. *Chemical Engineering Transactions*. 2022. Vol. 91. Pp. 403–408. DOI: [10.3303/CET2291068](https://doi.org/10.3303/CET2291068) (дата звернення: 20.03.2026).
- 17 Zhang F., Chen L., Zhang B., et al. An integrated system theoretic process analysis with multi-level flow modeling for the identification of cyber-physical hazards in a process industry. *Process Safety Progress*. 2024. Vol. 43. Is. 3. Pp. 587–596. DOI: [10.1002/prs.12604](https://doi.org/10.1002/prs.12604) (дата звернення: 20.03.2026) ; Ge J., Zhang Yu., Xu K., et al. A new accident causation theory based on systems thinking and its systemic accident analysis method of work systems. *Process Safety and Environmental Protection*. 2022. Vol. 158. Pp. 644–660. DOI: [10.1016/j.psep.2021.12.036](https://doi.org/10.1016/j.psep.2021.12.036) (дата звернення: 20.03.2026).
- 18 Dong J., Gao Z., Liu T., et al. Analysis of the Causative Mechanism of Coal Mine Safety Accidents Based on STAMP Model. *Journal of Mining Engineering and Safety Technology*. 2022. Vol. 1. Is. 1. DOI: [10.23977/jmest.2022.020101](https://doi.org/10.23977/jmest.2022.020101) (дата звернення: 20.03.2026).
- 19 Cruz-Ausejo L., Cama-Ttito N. A., Solano P. F., et al. Occupational accidents in mining workers: Scoping review of studies published in the last 13 years. *BMJ Open*. 2024. Vol. 14. Is. 10. DOI: [10.1136/bmjopen-2023-080572](https://doi.org/10.1136/bmjopen-2023-080572) (дата звернення: 20.03.2026).

кілька стійких тенденцій. Українська наука переконливо розробила загальні питання предмета судової експертизи, доказового значення висновку експерта і кримінально-правової природи причинного зв'язку, проте не запропонувала повноцінної галузевої моделі для дослідження багаточинникових гірничих аварій. Іноземна наука, навпаки, сформувала розвинений арсенал системних і каузальних моделей аналізу складних інцидентів, проте ці моделі створювали переважно для інженерії безпеки, системного аналізу ризиків, оцінювання стійкості систем і післяаварійного організаційного навчання, а не для процесуально регламентованого судово-експертного дослідження. Отже, між українською процесуально-експертною традицією та міжнародною системно-каузальною школою існує методична невідповідність. Її подолання полягає не в механічному перенесенні *STAMP/CAST*, *SCM* або *DAG* у практику СГТЕ, а в розробленні підходу, який дав би змогу застосувати їхній логічний потенціал у процесуально сумісній формі. Саме із цього постає необхідність фазово-модульної декомпозиції як теоретичного підґрунтя нової методики СГТЕ.

Мета статті

Теоретично обґрунтувати межі застосування сучасних іноземних моделей каузального аналізу в національній СГТЕ й розробити компенсаторний процесуально-методичний механізм — фазово-модульну декомпозицію складної аварійної події.

Системні й каузальні підходи, сформовані в межах інженерії безпеки, можна застосувати в СГТЕ лише після їх логічної адаптації до ретроспективного характеру експертного дослідження, вимог кримінального процесуального

законодавства України, меж компетенції судового експерта й обов'язкової опори на матеріали кримінального провадження й чинні методики. На відміну від попередніх досліджень, у статті зосереджено увагу не на загальній характеристиці причинного зв'язку або описі системних моделей як таких, а на формуванні спеціалізованого судово-експертного підходу, у межах якого визначають поняття процесуально сумісного причинного аналізу, фазово-модульної декомпозиції та модуля події як базових елементів методики СГТЕ.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети та розв'язання окреслених науково-практичних завдань застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що відповідають предмету дослідження. Системно-структурний підхід сприяв критичному аналізу сучасних моделей причинності й виявленню меж їх пізнавальної та практичної придатності в судовій гірничотехнічній експертизі. Метод нормативно-процесуального аналізу допоміг визначити межі компетенції судового експерта й вимоги до доказової основи та форми висновку експерта відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України. Основою для розроблення алгоритму фазово-модульної декомпозиції стали методи логічного моделювання і дедуктивного висновку, які дали змогу структурувати багаточинникові аварійні події. Для перевірки практичної придатності та процесуальної сумісності запропонованого підходу застосовано метод апробації на матеріалах двох знеособлених експертних проваджень з реальної практики: щодо виробничої події на відкритих гірничих роботах і групового інциденту в підземних умовах. Зазначені методи

забезпечили комплексне обґрунтування запропонованого теоретико-методично-го інструментарію.

Викладення основного матеріалу дослідження

Запропонований у статті підхід не обмежується ані критикою сучасних каузальних моделей, ані їх оглядовим зіставленням. Його зміст полягає в розв'язанні конкретного науково-практичного завдання: як зберегти пізнавальну цінність сучасного причинного мислення, не виходячи за межі компетенції судового експерта, матеріалів кримінального провадження та процесуальних вимог до форми і змісту висновку. У центрі дослідження — не математичний або програмний аспект сучасних моделей причинності, а можливість перетворення їхнього логічного ядра на інструмент ретроспективної реконструкції події, придатний для судово-експертної практики.

У межах запропонованого підходу потребують уточнення кілька базових понять. *Процесуально сумісний причинний аналіз* у цій статті — це спосіб реконструкції події, що ґрунтується лише на матеріалах кримінального провадження, не підміняє доказових прогалин імовірнісними конструкціями й завершується письмовим висновком експерта, придатним до процесуальної оцінки. *Фазово-модульна декомпозиція* — це спосіб поділу складної аварійної події на порівняно ізольовані в часі, просторі та механізмі розвитку події фрагменти. *Модуль події* — причинно завершений вузол аварійного процесу, у межах якого можна визначити локальний технічний причинно-наслідковий зв'язок без утрати процесуальної визначеності.

Практична придатність окреслених положень залежить від їх сумісності з реальними умовами судово-експертного дослідження. Саме тому далі слід визначити процесуальні й методичні обмеження прямого перенесення сучасних каузальних моделей у сферу СГТЕ.

Каузальне моделювання в сучасному науковому дискурсі формує мову опису причинності за допомогою причинних схем, контрфактуальних конструкцій і правил відмежування причинного зв'язку від звичайної асоціації. Проте СГТЕ належить до іншого класу завдань, аніж інженерні розслідування безпечового профілю: її здійснюють у межах процесуально регламентованого дослідження, обмежують матеріалами кримінального провадження та спрямовують на ретроспективне встановлення технічної причини й технічного причинно-наслідкового зв'язку між діями або бездіяльністю та їхніми наслідками.

Процесуальна форма висновку експерта — один із первинних бар'єрів для прямого запозичення сучасних каузальних моделей у СГТЕ. Відповідно до ст. 102 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*), у висновку експерта мають бути відображені, зокрема, опис отриманих матеріалів, докладний опис проведених досліджень, застосованих методів, отриманих результатів та їх експертна оцінка, а також обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання²⁰. За такої умови метод має бути не лише науково коректним, а й процесуально відтворюваним: можна простежити, якими матеріалами послуговувалися, які дослідницькі дії виконано, які результати одержано та як їх оцінив експерт. Це підвищує вимоги до аргументації та обмежує включення до висновку кон-

20 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026).

струкцій, не пов'язаних прозоро з матеріалами кримінального провадження.

Другий бар'єр пов'язаний із суворою прив'язкою експертного дослідження до матеріалів кримінального провадження та процесуального алгоритму дій за умови їх недостатності. Відповідно до ч. 3 ст. 69 КПК України, експерт має право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, а також про вчинення інших дій, пов'язаних з проведенням експертизи²¹. У разі нестачі критично значущих відомостей, належною відповіддю є не компенсація доказових прогалин припущеннями, а застосування процесуального механізму вимоги додаткових матеріалів. Якщо їх не надано, експерт обмежує висновок фактично встановленими обставинами або зазначає неможливість вирішення відповідного питання в межах наданої доказової бази.

Третій бар'єр пов'язаний із функційною несумісністю мети частини іноземних системних підходів із завданнями СГТЕ. В іноземній науковій літературі *STAMP/CAST*, *AcciMap*, *AcciNet* і їхні модифікації позиціоновано як системні методи аналізу аварій у складних соціотехнічних системах; значна частина їх прикладного призначення пов'язана з розробленням заходів безпеки, виявленням контрольних збоїв на різних рівнях системи та, у ширшому контексті, підтримкою безпекового управління²². Для судової експертизи така постановка методологічно корисна лише частково: вона сприяє структуруванню багаторів-

невих причин і взаємодій, однак виходить за межі предмета судового розгляду там, де ретроспективне визначення технічної причини підмінюють логікою системного вдосконалення або побудовою причинної картини, орієнтованої на управлінські практики поза межами доказування. Унаслідок цього пряме запозичення системних моделей без спеціальної адаптації породжує розбіжності між предметом експертного дослідження та аналітичним горизонтом самої моделі: замість відповіді на питання ініціатора експертизи виникає багаторівневий опис чинників, який може бути змістовним, але процесуально надлишковим або недостатньо співвіднесеним з поставленими питаннями.

Четвертий бар'єр пов'язаний з вимогою надійності та відтворюваності опису причинних чинників у середовищі, де висновок експерта має процесуальну вагу. Навіть у сфері безпекових наук наголошують на необхідності емпіричної перевірки характеристик методів аналізу аварій. Зокрема, визначено, що системні методи аналізу аварій потребують спеціальної перевірки валідності й надійності; в окремих порівняльних дослідженнях отримано результати, які свідчать про обмежену валідність таких методів порівняно з референтним експертним аналізом, а також про необхідність подальших досліджень їх надійності²³. Для судової експертизи ця обставина має особливе значення, оскільки відтворюваність і внутрішня узгодженість висновку є передумовами

21 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026).

22 Zhang Y., Dong C., Guo W., et al. Op. cit. DOI: 10.1016/j.ssci.2021.105596 (дата звернення: 20.03.2026) ; Hamim O. F., Hasanat-E-Rabbi Sh., Debnath M., et al. Op. cit. DOI: 10.1016/j.apergo.2021.10365 (дата звернення: 20.03.2026).

23 Hulme A., Stanton N. A., Walker G. H., et al. Are accident analysis methods fit for purpose? ... DOI: 10.1016/j.ssci.2021.105454 (дата звернення: 20.03.2026) ; Ibidem. Testing the reliability of accident analysis methods ... DOI: 10.1080/00140139.2023.2240048 (дата звернення: 20.03.2026).

довіри до нього та його стійкості до професійної критики.

П'ятий бар'єр пов'язаний з методологічною складністю сучасного апарату причинності, яка сама собою не є недоліком, але потребує уваги під час застосування. Теорія структурних каузальних моделей розвивається в напрямі врахування циклічних взаємодій і латентних змінних, що робить причинні структури реалістичнішими для складних технічних систем, але водночас посилює вимоги до умов коректності, до вихідних припущень і інтерпретації результатів²⁴. Для СГТЕ це означає, що пряме перенесення повного теоретичного апарату в експертну практику не лише недоцільне, а й потенційно ризиковане, оскільки за недостатності вихідних матеріалів воно може створювати ілюзію аналітичної глибини або підмінити доказову логіку процесуально непридатними конструкціями.

Шостий бар'єр пов'язаний з межами компетенції судового експерта й допустимими межами експертного твердження. Експерт діє в межах спеціальних знань і наданих матеріалів, що визначає допустимий рівень узагальнення. Відповідно до ст. 102 КПК України, висновок експерта має містити обґрунтовані відповіді на поставлені питання, а ст. 69 КПК України передбачає право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів²⁵. Саме тому в разі дефіциту матеріалів процесуально коректним є подати клопотання про надання додаткових матеріалів, обмежити висновок фактично встановленими обставинами або повідомити про неможливість надання висновку. Такий підхід забезпечує дотримання

меж компетенції експерта і збереження доказового значення обґрунтованих фрагментів висновку.

Отже, процесуальні бар'єри не заперечують цінності сучасних теорій причинності. Вони лише визначають, що для СГТЕ потрібен компенсаторний механізм, який, по-перше, не виходить за межі спеціальних знань і матеріалів кримінального провадження; по-друге, забезпечує відтворюваність і прозорість експертної логіки; по-третє, перетворює складну багаточинникову подію на послідовність технічних причинних фрагментів, доступних для процесуальної перевірки; і, зрештою, дає змогу формувати обґрунтовані відповіді або мотивовані межі висновку за умови дефіциту даних. Саме сукупність цих вимог зумовлює потребу в процесуально сумісному підході до причинного аналізу.

Окреслені процесуальні й методичні обмеження не заперечують пізнавальної цінності сучасних каузальних моделей, але свідчать про необхідність їх спеціальної адаптації до потреб СГТЕ. Саме тому наступним кроком є обґрунтування такого процесуально сумісного інструментарію, який давав би змогу застосувати логіку багаторівневого причинного аналізу без виходу за межі спеціальних знань, матеріалів кримінального провадження та предмета доказування. У межах цієї статті таким інструментарієм є фазово-модульна декомпозиція складної аварійної події.

Фазово-модульна декомпозиція пропонується як прикладний процесуально-методичний інструментарій, що дає змогу адаптувати логічний кістяк системних підходів до вимог судового доказування без виходу за межі компе-

24 Bongers S., Forré P., Peters J., Mooij J. M. Op. cit. DOI: 10.1214/21-AOS2064 (дата звернення: 20.03.2026).

25 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026).

тенції та без підміни ретроспективного визначення технічної причини описом профілю ризиків або організаційних удосконалень. Вихідна ідея полягає в тому, що багаточинниковий інцидент у гірничій промисловості слід розглядати не як одиничну подію, а як сукупність технічно різномірних епізодів, кожен з яких має власний причинний механізм, часові межі, просторову локалізацію й документальне відображення. Системні методи аналізу аварій у світовій практиці підкреслюють переваги багаторівневого розгляду причин і комбінування аналітичних меж²⁶, проте в СГТЕ таку багаторівневість слід привести до форми, придатної для надання обґрунтованих відповідей на поставлені питання відповідно до ст. 102 КПК України²⁷.

У процесуальному розумінні фаза — це часовий інтервал розвитку події, у межах якого зберігається порівняна однорідність технічного механізму (зокрема, перехід від нормального режиму до аварійного стану, формування небезпечного стану, його ескалація та реалізація наслідку). Модуль так само є мінімально достатнім технічним фрагментом події, який може бути ізольованим у часі та просторі, має окреслену фактичну основу в матеріалах кримінального провадження і припускає застосування чинних та усталених експертних підходів для виявлення технічної причини і причинно-наслідкового зв'язку в межах конкретного питання. Така побудова не суперечить системному мисленню, навпаки — створює дисциплінований спосіб контрольованого

спрощення, що знижує ризик змішування причин різного рівня: технічних, організаційних і людських — в один нечіткий причинний ланцюг.

Фазово-модульна декомпозиція виконує в СГТЕ щонайменше три взаємопов'язані функції. Перша з них — процесуально коректна локалізація причинності. У складних інцидентах причинно-наслідкові зв'язки часто набувають мережевого характеру. Водночас питання, поставлені експертові, потребують надання конкретної відповіді щодо технічної причини та причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) і наслідками. Фазово-модульна декомпозиція дає змогу перетворити таку мережеву конфігурацію на послідовність модулів, кожен з яких можна дослідити як лінійний причинний фрагмент зі збереженням інтеграційної логіки події.

Друга функція — процесуально коректне реагування на дефіцит матеріалів. Якщо в межах певного модуля відсутні критично необхідні документи або відомості, судовий експерт має право заявити клопотання про надання додаткових матеріалів відповідно до ст. 69 КПК України²⁸. Якщо таке клопотання не задоволено або необхідні матеріали відсутні, алгоритм декомпозиції дає змогу обмежити висновок межами відповідного модуля з мотивованим зазначенням причин, не руйнуючи доказового значення інших модулів, у яких фактична основа достатня. Така стратегія узгоджується з вимогами до змісту висновку експерта, зокрема, щодо відображення використаних матеріалів, застосованих

26 Zhang Y., Dong C., Guo W., et al. Op. cit. DOI: 10.1016/j.ssci.2021.105596 (дата звернення: 20.03.2026) ; Hamim O. F., Hasanat-E-Rabbi Sh., Debnath M., et al. Op. cit. DOI: 10.1016/j.apergo.2021.103650 (дата звернення: 20.03.2026).

27 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026).

28 Там само.

методів, отриманих результатів і їх оцінювання, а також підтримує принцип обґрунтованості відповідей, закріплений у ст. 102 КПК України²⁹.

Третя функція — уніфікація та забезпечення відтворюваності експертного дослідження. Фазово-модульна декомпозиція формує стандартизований каркас аналізу, який може бути описаний як послідовність операцій, порівняно незалежну від індивідуального стилю експерта. Питання відтворюваності має принципове значення з огляду на те, що навіть у безпекових науках валідність і надійність системних методів аналізу аварій потребують окремої емпіричної перевірки³⁰. Для СГТЕ уніфікація не означає механічності; вона означає наявність такої процедури, яка забезпечує повторюваний і логічно прозорий шлях від матеріалів кримінального провадження за допомогою дослідницьких дій експерта до отриманого результату та його оцінювання експертом.

Процедурно фазово-модульну декомпозицію можна представити як алгоритм ретроспективної реконструкції аварійної події, що охоплює кілька послідовних етапів.

На першому етапі формують формально-процесуальну межу дослідження: фіксують питання, поставлені ініціатором експертизи, установлюють їхній технічний зміст без розширення предмета дослідження, а також визначають коло наданих об'єктів і матеріалів, якими можна скористатись як вихідною основою.

На другому етапі здійснюють первинну реконструкцію хронології події: структурують послідовність подій і ста-

нів з посиланням на відповідні джерела (упорядковують наявні в матеріалах кримінального провадження відомості); нових даних не створюють.

На третьому етапі за хронологією створюють фази розвитку події — часові інтервали, у межах яких зберігається порівняна сталість технічного механізму (наприклад, нормальний режим, формування небезпечного стану, ескалація та реалізація наслідку). Межі фаз потрібно аргументувати посиланнями на матеріали провадження й технічними ознаками зміни механізму розвитку події.

На четвертому етапі в межах кожної фази формують модулі як технічно однорідні фрагменти події. Такими модулями можуть бути, наприклад, фрагменти, пов'язані зі станом кріплення, режимом виконання робіт або контролем і наглядом у конкретний часовий проміжок. Кожен модуль слід описати за його часовими та просторовими межами, переліком необхідних матеріалів кримінального провадження, а також очікуваним результатом дослідження — визначення технічної причини, причинно-наслідкового зв'язку або технічної можливості чи неможливості певних дій у конкретній ситуації в межах поставленого питання.

На п'ятому етапі перевіряють достатність матеріалів для дослідження кожного модуля. Якщо наявної фактичної основи недостатньо для обґрунтованої відповіді, експерт подає клопотання про надання додаткових матеріалів.

На шостому етапі в межах кожного модуля застосовують чинні, атестовані

29 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026).

30 Hulme A., Stanton N. A., Walker G. H., et al. Are accident analysis methods fit for purpose? ... DOI: [10.1016/j.ssci.2021.105454](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105454) (дата звернення: 20.03.2026) ; Ibidem. Testing the reliability of accident analysis methods ... DOI: [10.1080/00140139.2023.2240048](https://doi.org/10.1080/00140139.2023.2240048) (дата звернення: 20.03.2026).

експертні методики, придатні для виконання відповідного завдання. Результат дослідження має залишатися процесуально придатним, тобто містити опис використаних матеріалів, проведених дій і застосованих методів, одержані результати, їх оцінку й обґрунтовану відповідь на поставлене питання відповідно до ст. 102 КПК України³¹. У межах модуля можна застосовувати лише аналітичний інструментарій, що спирається на матеріали провадження, спеціальні знання експерта й атестовані методики.

На сьомому етапі модульні результати інтегрують у єдиний причинний висновок за допомогою логічного поєднання встановлених результатів. Якщо певний модуль неможливо встановити через нестачу даних, це відображається як межа висновку.

Отже, фазово-модульна декомпозиція є компенсаторним механізмом, який дає змогу застосувати евристичний потенціал сучасних системних і каузальних концепцій — зокрема, структуроване розмежування багаторівневих причин, виявлення критичних вузлів і запобігання змішуванню причин різного рівня — без виходу за межі процесуальних вимог і без підміни ретроспективного завдання судової експертизи цілями безпекового розслідування. На практиці описаний підхід формує теоретико-методичне підґрунтя для майбутньої офіційної методики СГТЕ, оскільки задає відтворюваний, документований і процесуально придатний алгоритм дій експерта під час дослідження складних багаточинникових аварійних подій.

Практичну придатність запропонованого підходу доцільно перевіряти на матеріалах реальної судово-експертної практики. Із цією метою ми скориста-

лися двома знеособленими кейсами з уже виконаних судових експертиз, які різняться як за типом об'єкта дослідження, так і за характером причинної конфігурації. Перший кейс стосується виробничої події на відкритих гірничих роботах за участю конвеєрного транспорту та роторного комплексу. Другий кейс пов'язаний з груповим інцидентом у підземних умовах, для якого характерний багатоланцюговий механізм розвитку події. Саме порівняння цих двох ситуацій дає змогу продемонструвати, що процесуально сумісний причинний аналіз із застосуванням фазово-модульної декомпозиції придатний як для порівняно локалізованих виробничих подій, так і для складних аварійних сценаріїв з розгалуженою структурою причинно-наслідкових зв'язків.

Прикладна частина дослідження викладена у формі, сумісній з професійним мисленням і реальним інструментарієм судового гірничотехнічного експерта: вихідною основою є тільки матеріали кримінального провадження та надані документи, а за нестачі критично важливих відомостей фіксують процесуально коректну межу відповіді за допомогою подання клопотання про надання додаткових матеріалів або зазначення неможливості вирішити питання у відповідній частині.

Перший кейс стосується події на відкритих гірничих роботах, пов'язаних з експлуатацією конвеєрного транспорту й обладнання роторного комплексу. Подія сталася під час виконання виробничих операцій у зоні дії цього обладнання, а її наслідок — смертельне травмування працівника під час виконання службових обов'язків. Матеріали експертизи містили типовий для гірничої практики комплекс документальних

31 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026).

джерел з питань організації робіт, охорони праці, експлуатації обладнання та спеціального розслідування події. Водночас частина поставлених питань не могла бути вирішена через відсутність окремих проєктно-технічних і технічних матеріалів, що чітко виявило одну з принципових меж судової експертизи — процесуально коректне фіксування неповноти вихідної фактичної основи.

У межах запропонованого підходу подію декомпонують на фази й модулі, кожен з яких має власні часові та просторові межі, ґрунтується на матеріалах кримінального провадження, стосується вирішення технічного питання та завершується категоричним висновком або чітко окресленою межею його формування.

Першу фазу доцільно визначити як фазу передумов небезпечної ситуації, тобто організаційно-технічне тло події, у межах якого ще не відбулося безпосереднього контакту працівника з небезпечним чинником, але вже сформувалися умови для подальшого розвитку інциденту. У межах цієї фази виокремлюють щонайменше два самостійні модулі. Перший модуль охоплює організацію робіт і допуск до виконання відповідних операцій. У цьому модулі досліджують статус виконуваних робіт як робіт підвищеної безпеки, наявність і зміст письмового наряду, дотримання процедур допуску, проведення інструктажів, а також здійснення контролю з боку інженерно-технічних працівників. Саме результати аналізу цього модуля створюють фактичне підґрунтя для відповіді на питання, чи відповідали організація робіт і порядок допуску працівників вимогам нормативно-технічних документів та локальних актів, чинних у виробничій ситуації.

Другий модуль у межах цієї фази стосується технічного стану обладнан-

ня та наявності інженерних бар'єрів безпеки, зокрема огорожень і блокувальних елементів. Тут перевіряють, чи існували фізичні обмеження доступу до небезпечних зон рухомих частин, чи було забезпечено належне закріплення огорожень, чи фіксували ознаки несправності або неповноти захисних конструкцій, чи здійснювали контроль за їх станом у межах посадових обов'язків відповідальні особи. У цьому модулі принципово важливо показати, що неналежний стан або відсутність огороження слід розглядати не як абстрактний системний недолік, а як конкретну технічну умову, яка створила можливість потрапляння працівника в небезпечну зону та, відповідно, стала одним з причинно значущих елементів подальшого розвитку події.

Друга фаза — формування небезпеки, тобто перехід події до критичного стану. У межах цієї фази виокремлюють модуль, пов'язаний з небезпечним зближенням працівника з рухомими частинами обладнання. Із матеріалів експертизи відомо, що небезпечна ситуація виникла внаслідок перебування людини в зоні дії рухомих частин конвеєра. Саме цей модуль має важливе причинне значення, оскільки в його межах організаційні й технічні передумови трансформуються в конкретний механізм травмувальної дії небезпечного виробничого чинника.

Наступна фаза пов'язана з реалізацією наслідку, тобто з безпосереднім механізмом травмування. У межах цієї фази вирішального значення набуває модуль, у якому механізм травмування розглядають як послідовний технічний ланцюг. Зміст висновку експерта свідчить, що причинно значущими в цій частині є дії або бездіяльність учасників події та відповідальних посадових осіб, пов'язані з допуском або недопуском

працівника до небезпечної зони рухомих частин конвеєра, незабезпеченням належних огорожень і технічних бар'єрів, неналежним контролем робочих місць і технічного стану обладнання, а також із неприпиненням експлуатації обладнання або відповідної його ділянки до усунення небезпеки. У цьому контексті зазначені обставини мають значення не як підстава для формулювання профілактичних рекомендацій, а як елементи ретроспективного технічного аналізу, що дають змогу встановити, які саме дії або бездіяльність створили умови для реалізації механізму травмування.

Практичний результат застосування запропонованого підходу в першому кейсі полягає насамперед у впорядкуванні причинної структури події за допомогою виокремлення модулів, доступних для технічної перевірки, пов'язаних з організацією та допуском до виконання робіт, наявністю інженерних бар'єрів, перебуванням працівника в небезпечній зоні, механізмом травмування, а також контролем і наглядом. Така декомпозиція дає змогу уникнути змішаного пояснення, за якого технічний механізм, організаційне тло й посадові обов'язки зливаються в єдину нерозчленовану пояснювальну конструкцію. Водночас вона дає змогу виокремити безпосередній технічний вузол причинності, у межах якого перебування працівника в небезпечній зоні рухомих частин конвеєра та відсутність або неналежний стан бар'єрних елементів розглядають як конкретну причинно значущу ланку, що поєднує технічні передумови з наслідком.

Важливий результат — процесуальна коректність визначення меж висновку. Ті компоненти події, які неможливо встановити через відсутність необхідних технічних матеріалів, не компенсують припущеннями, а фіксують як

мотивовано окреслену межу відповіді. Такий підхід зберігає доказове значення встановлених фрагментів причинного ланцюга без виходу за межі наданої фактичної основи та спеціальних знань експерта.

Другий кейс стосується групового інциденту, що стався в підземних умовах під час виконання робіт у гірничій виробці. Наслідок події — травмування групи працівників через розвиток вибухонебезпечного процесу. Зміст висновку експерта свідчить, що причинність у цьому випадку реконструюється не як один лінійний ланцюг, а як сукупність кількох паралельних і послідовних причинних ланцюгів, у межах яких кожна ланка одночасно є наслідком попередньої та причиною наступної. У структурі такого аналізу виокремлюють модулі, пов'язані з газовим чинником, станом засобів колективного захисту й контролю, організацією робіт у небезпечній зоні, а також із дотриманням або недотриманням спеціальних вимог безпеки для відповідного виду робіт. Водночас у висновку зазначено, що відсутність або ненадання частини матеріалів, виступаючих за клопотанням експертів, обмежує можливість деталізувати окремі причинні компоненти, що ще раз підтверджує принципову для судової експертизи межу: аналіз причин не може виходити за межі фактичної основи, наданої для дослідження.

Саме наявність кількох причинних ланцюгів у цьому інциденті дає змогу наочно показати переваги фазово-модульної декомпозиції в ситуаціях, де причинну структуру події не можна адекватно відтворити за допомогою одного лінійного пояснення.

У межах фазово-модульної декомпозиції цього інциденту першу фазу доцільно визначити як фазу накопичення умов небезпеки. У її структурі насамперед

виокремлюють модуль, пов'язаний з газовим чинником і провітрюванням, тобто з формуванням вибухонебезпечного середовища. У межах цього модуля встановлюють, що виникнення небезпеки пов'язане з процесами загалування, зокрема з накопиченням газу в привибійному або закріпному просторі, а також із технологічними й організаційними умовами провітрювання. Саме цей модуль має вирішальне значення, оскільки він формує фізичну можливість розвитку вибухонебезпечної події. Другий модуль у межах цієї самої фази стосується стану та користування засобами колективного захисту та контролю. Зміст висновку експерта свідчить про наявність відімкнених або несправних елементів таких засобів, зокрема автоматичних функцій, пов'язаних з убезпеченням експлуатації за перевищення гранично допустимих концентрацій. У причинному сенсі це формує послідовність, за якої небезпечний стан своєчасно не зупинили, не обмежили або не локалізували, що створило умови для подальшого збільшення концентрації.

Окремий етап розвитку події пов'язаний із запуском її механізму. У його межах важливого значення набуває модуль, що стосується джерела ініціювання та подальшого розвитку події як послідовного ланцюга взаємодій. У цьому кейсі причинність описано за допомогою кількох взаємопов'язаних ланцюгів з множинними ланками, що дає змогу розкласти багаточинникову подію на логічно впорядковані складники й визначити не загальну «причину вибуху», а послідовність технічних умов, дій або бездіяльності, які призвели до наслідку.

Завершальна фаза пов'язана з ураженням людей і відображає безпосередній механізм травмування. У її межах вирішального значення набуває модуль,

пов'язаний з перебуванням працівників у забороненій зоні, що розглядають як окремий технічний вузол причинності. Із висновку експерта вбачається, що травмування зумовлене не лише розвитком вибухонебезпечного процесу, а й перебуванням людей у межах зони, де їхня присутність була неприпустимою за умов конкретної виробничої ситуації. До того ж причиною такого перебування визначено недотримання спеціальних правил безпеки для відповідного виду робіт, зокрема відсутність, неузгодженість або невиконання належно оформлених документів, що регламентували межі небезпечної зони, порядок інформування працівників та обмеження доступу до неї. У методичному сенсі саме така побудова дає змогу чітко відмежувати фізичну можливість події, зумовлену газовим чинником і умовами провітрювання, технічну реалізацію події через її ініціювання та розвиток, а також безпосередньо травмування, пов'язане із зоною перебування людей і недостатністю бар'єрів доступу.

Практичне застосування запропонованого підходу в другому кейсі полягає насамперед у розв'язанні проблеми багатоланкової причинної структури події. Замість пошуку однієї «головної причини» фазово-модульна декомпозиція дає змогу формально та структуровано виокремити модулі причинності, зберігаючи категоричність висновків щодо кожної технічно визначеної ланки. Не менш важливим результатом є переведення системної події у процесуально керований формат: навіть за значного обсягу вхідних матеріалів і великої кількості поставлених питань висновок можна будувати як послідовність взаємопов'язаних модульних відповідей, а не як загальний опис події. Водночас матеріали кейсу демонструють і принципово важливий результат — форма-

лізацію меж деталізації. Зафіксоване у висновку обмеження деталізації, зумовлене ненаданням частини матеріалів за клопотанням експертів, підтверджує, що коректний метод не компенсує відсутні дані припущеннями, а фіксує межі можливого висновку.

Узагальнення результатів практичної апробації дає підстави стверджувати, що запропонований підхід не є декларативною теоретичною конструкцією, його можна відтворювано застосовувати до реальних матеріалів судових експертиз за допомогою виокремлення фаз і модулів, локалізації технічного вузла причинності та процесуально коректного реагування на неповноту матеріалів. Така прикладна модель не потребує інструментів, які виходять за межі компетенції судового гірничотехнічного експерта: дослідження здійснюються за допомогою аналізу документів, ретроспективної реконструкції події та зіставлення фактичної ситуації з нормативно визначеними вимогами з формуванням письмової відповіді на поставлені питання та чітким окресленням меж висновку за дефіциту даних.

Висновки

Основна наукова проблема сучасної СГТЕ полягає в невідповідності між зростанням складності багаточинникових аварійних подій та обмеженими можливостями традиційних лінійних схем аналізу для визначення технічної причини і причинно-наслідкового зв'язку в умовах кримінального провадження. Сучасні системні й каузальні моделі, розроблені в іноземній інженерній науці, мають значний евристичний потенціал, проте їх не можна безпосередньо перенести в національну судово-експертну практику без спеціальної методичної адаптації. Перешкода по-

лягає не в науковій цінності цих моделей, а в орієнтуванні значної частини їхнього прикладного інструментарію на превентивний аналіз, системне вдосконалення, імовірнісні реконструкції та аналітичні процедури, несумісні з процесуально визначеним порядком експертного дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні того, що процесуально сумісний причинний аналіз у СГТЕ слід будувати не на прямому запозиченні *SCM*, *DAG*, *STAMP/CAST* і споріднених моделей у їх первісному вигляді, а на трансформації їхнього логічного ядра в інструмент ретроспективної реконструкції події. Набула подальшого розвитку ідея застосування сучасного каузального мислення не як математично-обчислювального чи програмного апарату, а як способу впорядкування експертного дослідження відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. У цьому контексті фазово-модульну декомпозицію обґрунтовано як компенсаторний процесуально-методичний механізм, що дає змогу поєднати аналітичні переваги сучасних теорій причинності з вимогами відтворюваності, документованості та процесуальної придатності висновку експерта.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в уточненні понятійного апарату й логіки побудови експертного дослідження у справах про складні аварії в гірничій промисловості. Конкретизовано зміст процесуально сумісного причинного аналізу як такого способу реконструкції події, за якого експерт діє тільки в межах наданих матеріалів, не компенсує дефіциту фактичної основи припущеннями, а за потреби користується передбаченими законом процесуальними механізмами витребування додаткових матеріалів або формалізує межі можливої відповіді.

Водночас фазово-модульну декомпозицію розкрито не як описову метафору, а як алгоритм дослідження, що охоплює локалізацію події, виокремлення фаз її розвитку, формування модулів, перевірку достатності матеріалів, застосування чинних атестованих методик у межах кожного модуля та інтеграцію модульних результатів у єдиний причинний висновок. Саме така логіка створює теоретико-методичне підґрунтя для нової методики СГТЕ.

Практичне значення дослідження підтверджено апробацією запропонованого підходу на знеособлених кейсах із реальної експертної практики. Аналіз виробничої події на відкритих гірничих роботах, пов'язаної з конвеєрним транспортом і роторним комплексом, продемонстрував, що фазово-модульна декомпозиція дає змогу чітко відмежувати блок організації робіт і допуску до їх виконання, блок технічного стану захисних бар'єрів, фазу формування небезпечної ситуації та механізм травмування без змішування різних причинних рівнів в одному узагальненому поясненні. Аналіз групового інциденту в підземних умовах засвідчив, що такий самий підхід дає змогу розкласти багатоланцюговий механізм розвитку події на окремі каузальні модулі та зберегти визначеність локальних висновків навіть за неповноти окремих матеріалів. Отже, доведено, що фазово-модульна декомпозиція — не лише теоретична конструкція, а й прикладний інструмент судового експерта для роботи з матеріалами кримінального провадження.

Загалом результати дослідження дають підстави вважати, що перспективним напрямом розвитку СГТЕ є не механічне запозичення готових іноземних моделей, а побудова власної методики на основі процесуально адаптованого причинного аналізу. Запропонований

у статті підхід створює для цього належне підґрунтя, оскільки поєднує наукову обґрунтованість, процесуальну сумісність і прикладну придатність. Саме тому фазово-модульну декомпозицію можна розглядати як базову конструкцію майбутньої офіційної методики СГТЕ, орієнтованої на підвищення об'єктивності, відтворюваності та доказового значення висновків експерта.

Restrictions on Application of Causal Modeling Methods in Forensic Mining and Technical Examination and Ways to their Overcoming

**Ivan Puhach, Yurii Cheberiyachko,
Vadym Kharchenko, Inna Puhach**

Scientific issue of methodological gap between modern causal models of analysis of complex accidents and the procedural requirements of forensic mining and technical examination, within the limits of which forensic expert is obliged to rely only on the materials provided, his competence and substantiation procedures that are subject to verification is outlined. The research purpose is to substantiate the limits of application of modern foreign models of causal analysis in national forensic mining and technical examination and to develop phase-modular decomposition as a compensatory procedural and methodological mechanism for the reconstruction of complex accidents. The research methods include theoretical analysis of Ukrainian and foreign sources, normative and procedural interpretation of the role and boundaries of the competence of a forensic expert, logical and structural modeling of causal relationships, phase-modular decomposition of an accident and practical testing of the approach on two impersonal cases from real expert practice. It is shown that STAMP/CAST, SCM, causal graphs, counterfactual and other system models have significant heuristic value, howev-

er, their direct transfer to the field of forensic research is limited by the retrospective nature of forensic mining expertise, the scarcity of criminal proceedings materials, the requirements for the reproducibility of the conclusion and the prohibition to compensate for evidentiary gaps with probable assumptions. It is proven that phase-modular decomposition makes it possible to localize causality in technically homogeneous fragments of the event, establish an evidentiary basis for each module, procedurally correctly respond to the lack of initial data and form a logical, transparent expert conclusion. The suitability of the approach for analyzing events in open-pit and underground mining operations is confirmed by practical testing.

Keywords: forensic mining and technical examination; causal relationship; causal analysis; phase-module decomposition; mining accident; expert conclusion; criminal proceedings.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bongers, S., Forré, P., Peters, J., Mooij, J. M. (2021). Foundations of structural causal models with cycles and latent variables. *The Annals of Statistics*. Vol. 49. Is. 5. DOI: [10.1214/21-aos2064](https://doi.org/10.1214/21-aos2064).
- Ceylan, B. O., Karatuğ, Ç., Akyuz, E., et al. (2023). A system theory (STAMP) based quantitative accident analysis model for complex engineering systems. *Safety Science*. Vol. 166. DOI: [10.1016/j.ssci.2023.106232](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2023.106232).
- Cruz-Ausejo, L., Cama-Ttito, N. A., Solano P. F., et al. (2024). Occupational accidents in mining workers: Scoping review of studies published in the last 13 years. *BMJ Open*. Vol. 14. Is. 10. DOI: [10.1136/bmjopen-2023-080572](https://doi.org/10.1136/bmjopen-2023-080572).
- Dong, J., Gao, Z., Liu, T., et al. (2022). Analysis of the Causative Mechanism of Coal Mine Safety Accidents Based on STAMP Model. *Journal of Mining Engineering and Safety Technology*. Vol. 1. Is. 1. DOI: [10.23977/jmest.2022.020101](https://doi.org/10.23977/jmest.2022.020101).
- Ebrahimi, H., Zarei, E., Ansari, M., et al. (2024). A system theory-based accident analysis model: STAMP-fuzzy DEMATEL. *Safety Science*. Vol. 173. DOI: [10.1016/j.ssci.2024.106445](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2024.106445).
- Fagundes, J. M., Gaya de Figueiredo, M. A., Alberton, A. L., et al. (2022). Analysis of accidents through combination of CAST and TRACer techniques: A case study. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*. Vol. 74. Art. 104639. DOI: [10.1016/j.jlp.2021.104639](https://doi.org/10.1016/j.jlp.2021.104639).
- Ge, J., Zhang, Y., Xu, K., et al. (2022). A new accident causation theory based on systems thinking and its systemic accident analysis method of work systems. *Process Safety and Environmental Protection*. Vol. 158. DOI: [10.1016/j.psep.2021.12.036](https://doi.org/10.1016/j.psep.2021.12.036).
- Hamim, O. F., Hasanat-E-Rabbi, Sh., Debnath, M., et al. (2022). Taking a mixed-methods approach to collision investigation: AcciMap, STAMP-CAST and PCM. *Applied Ergonomics*. Apr: 100:103650. DOI: [10.1016/j.apergo.2021.103650](https://doi.org/10.1016/j.apergo.2021.103650).
- Hulme, A., Stanton, N. A., Walker, G. H., et al. (2021). Are accident analysis methods fit for purpose? Testing the criterion-referenced concurrent validity of AcciMap,

- STAMP-CAST and AcciNet. *Safety Science*. Vol. 144. DOI: [10.1016/j.ssci.2021.105454](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105454).
- Hulme, A., Stanton, N. A., Walker, G. H., et al. (2024). Testing the reliability of accident analysis methods: A comparison of AcciMap, STAMP-CAST and AcciNet. *Ergonomics*. Vol. 67. Is. 5. DOI: [10.1080/00140139.2023.2240048](https://doi.org/10.1080/00140139.2023.2240048).
- Long, J. P., Zhu, H., Do, K. A., Ha, M. J. (2023). Estimating causal effects with hidden confounding using instrumental variables and environments. *Electronic Journal of Statistics*. Vol. 17. Is. 2. DOI: [10.1214/23-ejs2160](https://doi.org/10.1214/23-ejs2160).
- Mitra, N., Roy, J., Small, D. (2022). The Future of Causal Inference. *American Journal of Epidemiology*. Art. 191(10):1671-1676. DOI: [10.1093/aje/kwac108](https://doi.org/10.1093/aje/kwac108).
- Muzyka, A. A., Bahirov, S. R. (2023). *Kauzalnist i kryminalnyi zakon v aspekty pravovoho prahmatyzmu : monohrafiia* [Causality and criminal law in the aspect of legal pragmatism]. Kyiv. URI: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/25290> [in Ukrainian].
- Nakhal Akel, A. J., Patriarca, R., Tronci, M., et al. (2022). A STAMP Model for Safety Analysis in Industrial Plants. *Chemical Engineering Transactions*. Vol. 91. DOI: [10.3303/cet2291068](https://doi.org/10.3303/cet2291068).
- Naser, M. Z. (2024). Causality and causal inference for engineers: Beyond correlation, regression, prediction and artificial intelligence. *WIREs Data Mining and Knowledge Discovery*. Vol. 14. Is. 4. DOI: [10.1002/widm.1533](https://doi.org/10.1002/widm.1533).
- Naser, M. Z., Teymori Gharah Tapeh, A. (2023). Causality, causal discovery, causal inference and counterfactuals in civil engineering: Causal machine learning and case studies for knowledge discovery. *Computers and Concrete*. Vol. 31. No. 4. DOI: [10.12989/cac.2023.31.4.277](https://doi.org/10.12989/cac.2023.31.4.277).
- Shcherbakovskyi, M. H., Protsenko, A. M. (2024). *Ekspertyzy v sudovomu provadzhenni : monohrafiia* [Examinations in court proceedings]. Kharkiv. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/24257> [in Ukrainian].
- Soohoo, M., Arah, O. A. (2023). Investigation of the structure and magnitude of time-varying uncontrolled confounding in simulated cohort data analyzed using g-computation. *International Journal of Epidemiology*. Art. 52(6):1907-1913. DOI: [10.1093/ije/dyad150](https://doi.org/10.1093/ije/dyad150).
- Sun, H., Wang, H., Yang, M., Reniers, G. (2022). A STAMP-based approach to quantitative resilience assessment of chemical process systems. *Reliability Engineering & System Safety*. Vol. 222. DOI: [10.1016/j.ress.2022.108397](https://doi.org/10.1016/j.ress.2022.108397).
- Zhang, F., Chen, L., Zhang, B., et al. (2024). An integrated system theoretic process analysis with multilevel flow modeling for the identification of cyber-physical hazards in a process industry. *Process Safety Progress*. Vol. 43. Is. 3. DOI: [10.1002/prs.12604](https://doi.org/10.1002/prs.12604).
- Zhang, Y., Dong, Ch., Guo, W., et al. (2022). Systems theoretic accident model and process (STAMP): A literature review. *Safety Science*. Vol. 152. DOI: [10.1016/j.ssci.2021.105596](https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105596).
- Zhong, S., Du, J., Jiang, X. (2023). Analysis of energy laboratory safety management in China based on the System-Theoretic Accident Model and Processes/System Theoretic Process Analysis STAMP/STPA model. *Sustainability*. Vol. 15. No. 15. DOI: [10.3390/su151511505](https://doi.org/10.3390/su151511505).

Пугач, І. І., Чеберячко, Ю., Харченко, В., Пугач, І. Ю. (2026). Обмеження застосування методів каузального моделювання в судовій гірничотехнічній експертизі та шляхи їх подолання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 136–156. DOI: [10.32353/khrife.2.2026.09](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.09).

Пріоритезація як інструмент підвищення результативності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: світовий досвід

Галина Авдєєва*

* Канд. юрид. наук, ст. дослідн., Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4712-728X>, e-mail: gkavdeeva@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.10 УДК 343.98

Надійшло 03.03.2026 / Рецензовано 16.03.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

Мета статті — ознайомити (за допомогою загальнонаукових методів дослідження, а також системного, функціонального, формально-логічного та ін.) зі світовим досвідом застосування пріоритезації в криміналістичній діяльності й визначити її сутність, виокремити напрями застосування пріоритезації в слідчій і судово-експертній діяльності, окреслити шляхи впровадження технологічно керованої пріоритезації в практичну діяльність правозастосовних органів для підвищення ефективності розслідування злочинів у сучасних умовах. Пріоритезацію розглянуто як інноваційний інструмент підвищення результативності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів в умовах цифрової трансформації та зростання обсягів доказової інформації. Показано, що традиційні методи аналізу стають неефективними, а застосування пріоритезації дає змогу оптимізувати використання процесуальних ресурсів, скоротити строки розслідування і підвищити точність висновків експертів. Доведено, що в сучасній криміналістичній науці пріоритезація поступово трансформується з допоміжного управлінського елемента у фундаментальний методологічний підхід. На основі світового досвіду виокремлено основні підходи до пріоритезації (загальнотеоретичний, тактико-стратегічний, техніко-криміналістичний, інноваційний) і доведено її значення як фундаментального методологічного інструмента сучасної криміналістики. Визначено сутність пріоритезації в криміналістичній діяльності як динамічного процесу оцінювання, сортування та ранжування об'єктів (інформації,

речових доказів, слідчих дій) за ступенем їхньої актуальності, доказової значущості й ризику втрати, який здійснюють з метою оптимізації процесуальних ресурсів, подолання затримок у розслідуванні злочинів і забезпечення швидкого отримання результатів, які мають вирішальне значення для з'ясування істини у справі. Виокремлено перспективні напрями подальших наукових досліджень щодо застосування пріоритезації в криміналістичній діяльності.

Ключові слова: пріоритезація; криміналістичне забезпечення; криміналістична діяльність; судова експертиза; світовий досвід.

Постановка наукової проблеми

Стрімка цифровізація суспільних відносин та інтеграція передових технологій у злочинну діяльність докорінно змінили структуру досудового розслідування. Сучасна криміналістика опинилася в ситуації «інформаційного вибуху», коли обсяг цифрової інформації, вилученої слідчим і дослідженої судовим експертом, зростає в геометричній прогресії, перевантажуючи наявні технічні й людські ресурси. Традиційний підхід до аналізу доказів, який передбачає лінійне та суцільне дослідження всіх вилучених об'єктів і даних, стає не лише неефективним, а й часто неможливим. Це призводить до затягування строків досудового розслідування та втрати часу й важливої доказової інформації. У таких умовах наявні традиційні методи та засоби криміналістичного забезпечення розслідування злочинів потребують удосконалення — застосування інноваційних підходів до розпо-

ділу процесуальних ресурсів з метою оптимізації слідчої і судово-експертної діяльності. Одним з таких підходів є пріоритезація — системний процес з виокремлення найбільш важливої доказової інформації, визначення черговості слідчих дій і найбільш ефективної тактики їх проведення, обрання оптимальної послідовності призначення судових експертиз і методів експертного дослідження тощо.

У багатьох країнах світу пріоритезація є невід'ємним складником криміналістичної діяльності, про що свідчать численні наукові публікації та поліцейські звіти. Наукові дослідження останніх років підтверджують, що пріоритезація в діяльності слідчого й судового експерта значно скорочує час розслідування злочинів, підвищує об'єктивність і точність висновків експертів, дає змогу побудувати оптимальний план розслідування та забезпечує більш ефективне використання процесуальних ресурсів¹. Водночас застосування пріоритезації супроводжується низкою таких

1 Cook R., Evett I. W., Jackson Gr., Jones Ph. J., Lambert J. A. A model for case assessment and interpretation. *Science & Justice*. 1998. Vol. 38. Is. 3. Pp. 151–156. DOI: [10.1016/S1355-0306\(98\)72099-4](https://doi.org/10.1016/S1355-0306(98)72099-4) (дата звернення: 10.02.2026) ; Jackson Gr., Jones Ph. J. Case Assessment and Interpretation. *Wiley Encyclopedia of Forensic Science*. 2009. 15 Sept. DOI: [10.1002/9780470061589.fsa124](https://doi.org/10.1002/9780470061589.fsa124) (дата звернення: 12.01.2026).

негативних чинників, як ризик суб'єктивізму й етично-правові проблеми, що спонукає до комплексного наукового осмислення.

Особливого значення питання пріоритезації у сфері боротьби зі злочинністю в Україні набувають у світлі виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023—2027 роки ², яким оперативність і результативність визначено основними показниками якості роботи правоохоронної системи. Сучасна криміналістична діяльність в Україні трансформується також під впливом численних безпрецедентних безпечових викликів, спричинених збройною агресією РФ. У таких умовах виникає гостра наукова та практична потреба в розробленні механізмів, які допомогли б органам правопорядку посилити свої операційний і стратегічний потенціали.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення світового досвіду застосування найбільш ефектив-

них рішень, що вже довели свою результативність у розслідуванні злочинів, адаптації найкращих підходів до криміналістичного забезпечення розслідування злочинів в Україні в умовах глобальної цифровізації і підвищеного навантаження, зокрема внаслідок воєнних дій. Вивчення світового досвіду пріоритезації у сфері боротьби зі злочинністю дасть змогу визначити її сутність і сформувати науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення криміналістичного забезпечення розслідування злочинів в Україні, допоможе уникнути типових помилок та пришвидшити впровадження необхідних реформ.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблемам підвищення результативності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів значну увагу приділили такі українські науковці: В. Коновалова ³, В. Тищенко ⁴, В. Журавель ⁵, В. Шепітько ⁶, М. Капустіна ⁷,

- 2 Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023—2027 роки : схвал. Указ. Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 16.02.2026).
- 3 Коновалова В. О. Ефективність реалізації алгоритмів у методиці розслідування злочинів. *Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні* : мат-ли наук.-практ. конф. (Харків, 15.05.2008). Харків, 2008. С. 170—172.
- 4 Тищенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 18—24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_44_6 (дата звернення: 16.02.2026).
- 5 Журавель В. А. Програмування як засіб підвищення якості розслідування. *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні* : мат-ли наук.-практ. конф. (Харків, 15.05.2009). Харків, 2009. С. 175—178.
- 6 Шепітько В. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства та якість слідчої діяльності. *Там само*. С. 33—36.
- 7 Капустіна М. В. Автоматизовані засоби криміналістичного забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 691—693. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-11/174 (дата звернення: 15.02.2026).

- А. Коваленко ⁸, В. Негребецький ⁹, Г. Авдеева ¹⁰, В. Шевчук ¹¹ та ін. Питання пріоритезації у кримінальному провадженні досліджували М. Пашковський ¹², Н. Глинська ¹³, Д. Клепка ¹⁴ та ін. В. Шевчук дослідив проблеми ролі та значення пріоритезації криміналістики і кримінального провадження ¹⁵. Вагомий внесок у розроблення рекомендацій щодо запровадження пріоритезації в окремі види криміналістичної діяльності зробили науковці США, країн ЄС, Великої Британії, Індії, Китаю, Південної Кореї, Пакистану та інших країн, наприклад: R. Cook зі співавторами ¹⁶, N. Al-Jaloud зі співавторами ¹⁷, M. Sh. Bashir і M. N. Ah. Khan ¹⁸, M. Beck ¹⁹, A. Shiralkar зі співавторами ²⁰, M. Giangreco ²¹,
- 8 Коваленко А. В. Криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 4. С. 293–303. DOI: [10.31359/1993-0909-2023-30-4-293](https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-4-293) (дата звернення: 15.02.2026).
 - 9 Негребецький В. В. Використання систем штучного інтелекту у боротьбі зі злочинністю: огляд та перспективи. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 1 (9). С. 66–70. DOI: [10.32782/2709-9261-2024-1-9-13](https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-13) (дата звернення: 15.02.2026).
 - 10 Авдеева Г. К. Технологізація криміналістики і судової експертизи: сутність і роль у судочинстві. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2025. Т. 1. Вип. 49. С. 108–119. DOI: [10.31359/2079-6242-2025-49-108](https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-108) (дата звернення: 05.02.2026).
 - 11 Шевчук В. М. Пріоритезація у криміналістиці та кримінальному провадженні: методологічні засади та інноваційні підходи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 393–397. DOI: [10.32782/2524-0374/2025-9/83](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/83) (дата звернення: 05.02.2026).
 - 12 Пашковський М. І. Пріоритезація кримінальних проваджень за статтею 438 КК України: перспективи цифровізації. *Альманах наукових праць фахівців НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України за результатами досліджень у 2022 р.* Харків, 2023. С. 80–91. URL: <https://surl.li/frwkzf> (дата звернення: 05.02.2026).
 - 13 Глинська Н. В. Пріоритезація у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, ключові аспекти та виміри. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2025. Т. 1. Вип. 49. С. 86–100. DOI: [10.31359/2079-6242-2025-49-87](https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-87) (дата звернення: 05.02.2026).
 - 14 Клепка Д. І. Права людини в системі механізму пріоритезації у кримінальному провадженні. *Там само*. С. 101–107. DOI: [10.31359/2079-6242-2025-49-101](https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-101) (дата звернення: 05.02.2026).
 - 15 Шевчук В. М. Зазнач. твір. DOI: [10.32782/2524-0374/2025-9/83](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/83) (дата звернення: 05.02.2026).
 - 16 Cook R., Evett I. W., Jackson Gr., Jones Ph. J., Lambert J. A. Op. cit. DOI: [10.1016/S1355-0306\(98\)72099-4](https://doi.org/10.1016/S1355-0306(98)72099-4) (дата звернення: 19.02.2026).
 - 17 Al-Jaloud N., Al-Abdulrahman M., Ajlouni L. Aw, Ajlouni A.-W. The Role of Artificial Intelligence in Transforming Forensic Science: Applications, Challenges, and Future Directions. *The 4th Saudi Conference of Forensic Medical Sciences (SCFMS 25)*. (27–30 Oct, 2025). DOI: [10.13140/RG.2.2.35168.75524](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.35168.75524) (дата звернення: 03.02.2026).
 - 18 Bashir M. Sh., Khan M. N. Ah. A triage framework for digital forensics. *Computer Fraud & Security*. 2015. Vol. 2015. Is. 3. Pp. 8–18. DOI: [10.1016/S1361-3723\(15\)30018-X](https://doi.org/10.1016/S1361-3723(15)30018-X) (дата звернення: 05.02.2026).
 - 19 Beck M. Cloud Forensics Triage Framework (CFTF). 2021. 24 p. URL: <https://www.sans.org/white-papers/40415> (дата звернення: 03.02.2026).
 - 20 Shiralkar A., Bhabad S., Ghoderao A., Pawar I., Borisa A. Cyber Triage Tool for Digital Forensic Analysis. *International Journal of Progressive Research in Engineering Management and Science*. 2025. Vol. 05. Is. 05. Pp. 2633–2637. URL: https://www.ijprems.com/uploadedfiles/paper/issue_5_may_2025/41245/final/fin_ijprems1752918559.pdf (дата звернення: 05.02.2026).
 - 21 Giangreco M. Leveraging Metadata and Big Data for Criminal Investigations: Comparative Perspectives from Europe, USA and China. Milano, 2022. 15 p. URL: https://www.sistemapenale.it/pdf_contenuti/1740132961_rv-giangreco-leveraging.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

G. Horsman²², J. I. James²³, V. Jusas зі співавторами²⁴, D. A. Keatley²⁵, E. Zürcher зі співавторами²⁶, M. K. Rogers зі співавторами²⁷ та ін. Незважаючи на пильну увагу вчених-криміналістів до визначення поняття й окремих напрямів застосування пріоритезації в криміналістиці та судовій експертизі, її концепція як цілісний інструмент підвищення результативності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів в умовах цифрової трансформації на основі світового досвіду потребує поглибленого теоретичного обґрунтування.

Мета статті

Ознайомити зі світовим досвідом застосування пріоритезації в криміналістичній діяльності та теоретичним визначенням її сутності, виокремити напрями застосування пріоритезації у слідчій і судово-експертній діяльності, окреслити шляхи впровадження технологічно керованої пріоритезації в практичну діяльність правозастосовних органів для підвищення ефективності розслідування злочинів у сучасних умовах.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано такі загальнонаукові методи дослідження: емпіричні (спостереження, опис), теоретичні (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, пояснення, класифікація тощо), а також системний, функціональний, формально-логічний та ін.

Формально-логічним методом послуговувалися для типізації підходів до визначення ролі й сутності пріоритезації в кримінальному провадженні, криміналістиці та судовій експертизі; функціональним — під час аналізування впливу пріоритезації на слідчу й судово-експертну діяльність; аналізом і синтезом — для узагальнення окремих наукових позицій та формулювання власних висновків. Джерелами інформації про застосування пріоритезації в діяльність слідчого й судового експерта стали наукові статті українських та іноземних учених, оприлюднені в наукометричних базах даних і ресурсах: *Web of Science*, *Scopus*, *Google Scholar*, *PubMed*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Open Ukrainian Citation Index (OUCI)* та ін.

- 22 Horsman G. The importance of digital evidence strategies. *WIREs Forensic Science*. 2023. Vol. 6. Is. 1. 10 p. DOI: 10.1002/wfs2.1507 (дата звернення: 05.02.2026).
- 23 James J. I. Multi-Stakeholder Case Prioritization in Digital Investigations. *The Journal of Digital Forensics, Security and Law*. 2014. Vol. 9. No. 2. Art. 6. Pp. 59–72. DOI: 10.15394/jdfsl.2014.1171 (дата звернення: 10.02.2026).
- 24 Jusas V., Birvinskas D., Gahramanov E. Methods and Tools of Digital Triage in Forensic Context: Survey and Future Directions. *Symmetry*. 2017. Vol. 9. Is. 4. Art. 49. DOI: 10.3390/sym9040049 (дата звернення: 10.02.2026).
- 25 Keatley D. A. Prioritizing patterns in evidence: Applying the analysis of competing hypotheses framework to criminal investigations and cold cases. *Science & Justice*. 2025. Vol. 65. Is. 5. Art. 101308. DOI: 10.1016/j.scijus.2025.101308 (дата звернення: 11.02.2026).
- 26 Zürcher E., Eekelschot L., Wolcke A., Strang L. International approaches to police performance measurement. Santa Monica, Calif., USA, and Cambridge, UK : RAND EUROPE, 2023. 182 p. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2790-1.html (дата звернення: 10.02.2026).
- 27 Rogers M. K., Goldman J., Mislan R., Wedge T., Debrota S. Computer Forensics Field Triage Process Model. *The Journal of Digital Forensics, Security and Law*. 2006. Vol. 1. No. 2. Pp. 19–37. DOI: 10.15394/jdfsl.2006.1004 (дата звернення: 10.02.2026).

Викладення основного матеріалу дослідження

У науковій літературі термін «пріоритезація» (часто вживають як синонім «тріажу»²⁸, «ранжування» або «сортування») розглядають як багатогранну концепцію, що поєднує технічні, тактичні й управлінські аспекти.

Терміном «тріаж» найчастіше послуговуються в медицині, де він стосується ситуацій, коли через обмеженість ресурсів поранених ранжують за потребою першорядного отримання лікування. Таке ранжування забезпечує досягнення найменшої шкоди для пацієнтів за обмеженості ресурсів²⁹.

Етимологічно термін «пріоритезація» (від лат. *prior* — перший), що в контексті криміналістики традиційно пов'язували з невідкладністю слідчих дій. Проте в публікаціях останніх років зміст цього поняття значно ширший.

Науковці різних країн приділяють значну увагу дослідженню механізму та значенню пріоритезації в діяльності правозастосовних органів. Зокрема, R. Cook зі співавторами наголошує на важливості визначення пріоритетів для економії процесуальних ресурсів³⁰.

М. Пашковський справедливо зазначає, що «надзвичайно велика кількість кримінальних проваджень, як зареєстрованих в Україні, так і тих, що знаходяться у конкретного слідчого, прокурора (через надмірне навантаження), не дозволяють (або роблять це неефективним) ручне оцінювання пріоритетності кожного провадження»³¹. Науковець пропонує алгоритмізувати й цифровізувати таку процесуальну діяльність і запровадити сучасний механізм пріоритезації кримінальних проваджень.

Н. Глинська підкреслює, що пріоритезація «є важливим організуючим чинником кримінального провадження, адже від правильного ранжування засобів правової діяльності залежить її дієвість та очікувана ефективність»³². Вона вважає пріоритезацію процесом, зумовленим соціально-правовими чинниками та спрямованим на підвищення ефективності завдань провадження³³.

В. Шевчук звертає увагу на те, що «пріоритезація виступає невід'ємною частиною кримінально-правової політики, що визначає пріоритети та стратегію реформування органів кримінальної юстиції» для забезпечення національної безпеки і правопорядку³⁴.

28 Тріаж. У Франції — звичай і право, згідно з яким сеньйор міг вимагати виділення йому частини общинних угідь / Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) // уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь, 2005. С. 1478. URL: <https://archive.org/details/velykyslovnyk/page/1478/mode/2up> (дата звернення: 16.02.2026). У нашому контексті — виокремлення.

29 Moser A., Cohen M. I. Hunting in the enterprise: Forensic triage and incident response. *Digital Investigation: The International Journal of Digital Forensics & Incident Response*. 2013. Vol. 10. Is. 2. Pp. 89–98. DOI: [10.1016/j.diin.2013.03.003](https://doi.org/10.1016/j.diin.2013.03.003) (дата звернення: 01.02.2026).

30 Cook R., Evett I. W., Jackson Gr., Jones Ph. J., Lambert J. A. Op. cit. DOI: [10.1016/S1355-0306\(98\)72099-4](https://doi.org/10.1016/S1355-0306(98)72099-4) (дата звернення: 19.02.2026).

31 Пашковський М. І. Зазнач. твір. С. 89. URL: <https://surl.li/frwkzf> (дата звернення: 05.02.2026).

32 Глинська Н. В. Зазнач. твір. С. 96. DOI: [10.31359/2079-6242-2025-49-87](https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-87) (дата звернення: 05.02.2026).

33 Там само. С. 97.

34 Шевчук В. М. Зазнач. твір. С. 393, 394. DOI: [10.32782/2524-0374/2025-9/83](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/83) (дата звернення: 05.02.2026).

У сучасній криміналістичній науці пріоритезація поступово трансформується з допоміжного управлінського елемента у фундаментальний методологічний підхід. Необхідність теоретичного осмислення цього терміну зумовлена критичним зростанням обсягів цифрової інформації та обмеженістю ресурсів правоохоронних органів, що потребує відходу від лінійного (послідовного) аналізування доказової інформації на користь вибіркового і стратегічно спрямованого.

Науковці пропонують такі підходи до визначення ролі й сутності пріоритезації та напрямів її застосування в кримінальному провадженні, криміналістиці й судовій експертизі:

- загальнотеоретичний та управлінський;
- тактико-стратегічний;
- техніко-криміналістичний;
- інноваційний.

V. Jusas зі співавторами вважає, що різноманітність визначень пріоритезації (сортування) відображає різноманітність поглядів і свідчить про незрілість цієї галузі³⁵.

Прибічники загальнотеоретичного й управлінського підходів розглядають пріоритезацію як стратегічний елемент кримінально-правової політики та організації кримінального провадження (зокрема, досудового розслідування).

Н. Глинська визначає пріоритезацію у кримінальному провадженні як «зумовлений сукупністю соціально-пра-

вових чинників та здійснюваний на підставі певної сукупності критеріїв, що відповідають вимогам сучасної правової реальності, процес ранжування засобів кримінального провадження з метою підвищення ефективності вирішення його завдань»³⁶.

J. I. James описує пріоритезацію як процес визначення черговості опрацювання справ на основі сукупності чинників, включно з тяжкістю злочину, наявністю підозрюваного та ймовірністю отримання доказової інформації³⁷.

Науковці європейського відділення міжнародної організації RAND дослідили роботу поліції багатьох країн і визначили пріоритезацію в поліцейській діяльності як сортування та оцінку ризиків під час повідомлень про інциденти з метою визначення часових меж для реагування на них поліції з урахуванням наявних ресурсів і прийняття рішень про те, які інциденти або докази потребують негайної уваги, а які можна тимчасово відкласти³⁸.

Тактико-стратегічний підхід дає змогу визначити роль і сутність пріоритезації в криміналістичній діяльності як інтелектуального складника планування розслідування.

В. Журавель справедливо зазначає, що слідча ситуація є динамічною інформаційною системою, яка постійно змінюється та безпосередньо визначає напрям розслідування, через що слідчі відчують певні труднощі в прийнятті тактичних рішень³⁹. D. A. Keatley

35 Jusas V., Birvinskas D., Gahramanov E. Op. cit. DOI: 10.3390/sym9040049 (дата звернення: 20.02.2026).

36 Глинська Н. В. Зазнач. твір. С. 99. DOI: 10.31359/2079-6242-2025-49-87 (дата звернення: 05.02.2026).

37 James J. I. Op. cit. DOI: 10.15394/jdfsl.2014.1171 (дата звернення: 10.02.2026).

38 Zürcher E., Eekelschot L., Wolcke A., Strang L. Op. cit. P. 156. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2790-1.html (дата звернення: 12.02.2026).

39 Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків, 2021. С. 283—306. URL: <https://lnk.ua/PeR0M3dNY> (дата звернення: 12.02.2026).

наголошує на необхідності систематичного ранжування доказів за їхньою здатністю підтвердити або спростувати слідчі версії залежно від слідчої ситуації, застосовуючи метод конкуруючих гіпотез. Науковець вважає, що такий підхід є особливо важливим під час розслідування нерозкритих злочинів⁴⁰.

В. Шевчук зауважує, що «*пріоритезація у криміналістиці — це процес шиккування та ранжирування завдань криміналістики, наукових досліджень, техніко-, тактико-, методико-криміналістичних засобів, технологій і комплексів, спрямованих на вирішення окремих криміналістичних (тактичних) та інших завдань з метою підвищення ефективності та оптимізації кримінального провадження*»⁴¹.

Г. Horsman визначає пріоритезацію як установлення того, які предмети й дані потрібно дослідити першими на основі їхньої ймовірної доказової цінності та ризику втрати інформації⁴². Він підкреслює, що пріоритезація — це не просто технічний вибір, а інтелектуальний складник загальної стратегії роботи з цифровими доказами.

І. І. James розглядає процес пріоритезації як спільне прийняття рішень слідчим і судовим експертом щодо черговості опрацювання масиву доказової інформації з метою максимізації результативності розслідування в умовах обмеженого часу⁴³. Науковець зауважує, що такий підхід дає змогу сформувати оптимальний план (стратегію) розслідування злочину.

У посібнику для прокурорів США зазначено, що пріоритезація (тріаж) речових доказів — це прийняття рішень про те, які об'єкти досліджувати першими для отримання релевантної інформації для справи⁴⁴. У другому розділі цього посібника викладені рекомендації щодо ефективного проведення сортування (тріажу) доказів завдяки комунікації із судовим експертом, що дає змогу оптимізувати прийняття процесуальних рішень.

Приблизники техніко-криміналістичного підходу до визначення ролі й сутності пріоритезації в криміналістичній діяльності зосереджені на пошуках шляхів швидкого опрацювання речових (зокрема, цифрових) доказів.

Науковці США та Китаю⁴⁵ розглядають пріоритезацію як процес ранжування об'єктів за важливістю або пріоритетом, а під час огляду місця події — як процес, за допомогою якого електронні пристрої та дані аналізують на місці події або в лабораторних умовах для швидкого виявлення доказів, що мають значення для розслідування і визначення черговості подальшого експертного дослідження. Науковці наголошують на тому, що в багатьох розслідуваннях злочинів проти життя і здоров'я особи (зокрема, щодо викрадення людей, їх катування, сексуального насильства, тощо) час має вирішальне значення, тому традиційний послідовний підхід до збирання доказів, який містить низку етапів (вилучення електронних носіїв, транспортування їх до лабо-

40 Keatley D. A. Op. cit. P. 2, 4. DOI: [10.1016/j.scijus.2025.101308](https://doi.org/10.1016/j.scijus.2025.101308) (дата звернення: 11.02.2026).

41 Шевчук В. М. Зазнач. твір. С. 395. DOI: [10.32782/2524-0374/2025-9/83](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/83) (дата звернення: 05.02.2026).

42 Horsman G. Op. cit. P. 4. DOI: [10.1002/wfs2.1507](https://doi.org/10.1002/wfs2.1507) (дата звернення: 05.02.2026).

43 James J. I. Op. cit. P. 74. DOI: [10.15394/jdfsl.2014.1171](https://doi.org/10.15394/jdfsl.2014.1171) (дата звернення: 10.02.2026).

44 Triage of Forensic Evidence Testing: A Guide for Prosecutors. NCJTC, 2019. P. 2. URL: <https://lnk.ua/k4xRWXxVy> (дата звернення: 03.02.2026).

45 James J. I. Op. cit. DOI: [10.15394/jdfsl.2014.1171](https://doi.org/10.15394/jdfsl.2014.1171) (дата звернення: 10.02.2026).

раторії, пошук та оцінювання цифрових доказів) більше не є доречним. М. К. Rogers зі співавторами для прискорення процесу пошуку потерпілого і злочинця пропоне до використання модель польового сортування *CFFTPM* (англ. *Computer Forensics Field Triage Process Model*), яка в «польових» умовах дає змогу здійснити верифікацію, аналіз та інтерпретацію цифрових доказів за короткий проміжок часу⁴⁶. J. I. James оцінив користь і ризики користування сучасними методами пріоритезації в судовій експертизі й дійшов висновку, що пріоритетність справ є за своєю суттю суб'єктивною. Задля запобігання суб'єктивізму науковець запропонував формалізувати пріоритезацію на основі кількох пріоритетних думок⁴⁷.

E. Casey зі співавторами визначає пріоритезацію (сортування) у криміналістичній діяльності як початковий етап проведення судової експертизи⁴⁸. Водночас E. Casey наголошує на тому, що сортування доказів — це технічний процес, який можуть виконувати за межами лабораторії судової експертизи фахівці з відповідною базовою підготовкою, що може поставити під сумнів повноту здобутих результатів і легітимність такого сортування⁴⁹.

M. Beck розглядає пріоритезацію (цифровий тріаж) як метод ідентифікації

та збору найбільш релевантних доказів у найбільш стислі терміни, особливо — в умовах великих мережових інцидентів, коли експерти перевантажені значною кількістю потенційно важливої доказової інформації⁵⁰. Науковець дослідив можливості традиційних (лінійних) способів збирання та аналізу цифрових доказів і сучасних хмарних технологій, визначив їхні переваги й недоліки. На підставі цих досліджень автор запропонував для користування в судово-експертній діяльності алгоритм *CFTF* (англ. *Cloud Forensics Triage Framework*), призначений для сортування даних у хмарному середовищі.

M. Sh. Bashir і M. N. Ah. Khan визначають пріоритезацію (тріаж) як процес, спрямований на сортування та ранжування електронних доказів за їхнім значенням для справи, що дає змогу слідчим і експертам швидко виявляти релевантну інформацію, не чекаючи завершення повного криміналістичного аналізу. Науковці пропонують нову систему сортування цифрових даних за допомогою кількох інструментів і технік для дослідження образів дисків, умісту реєстру, аналізу журналів та історії видалених файлів⁵¹.

Науковці США зазначають, що «докази поділяються на три категорії користності: нерелевантні, цікаві та доказові»,

46 Rogers M. K., Goldman J., Mislan R., Wedge T., Debrot S. Op. cit. DOI: 10.15394/jdfsl.2006.1004 (дата звернення: 10.02.2026).

47 James J. I. Op. cit. P. 71. DOI: 10.15394/jdfsl.2014.1171 (дата звернення: 10.02.2026).

48 Casey E., Ferraro M., Nguyen L. Investigation Delayed Is Justice Denied: Proposals for Expediting Forensic Examinations of Digital Evidence. *Journal of Forensic Sciences*. 2009. Vol. 54. Is. 6. Pp. 1353–1364. DOI: 10.1111/j.1556-4029.2009.01150.x (дата звернення: 25.02.2026).

49 Casey E. Differentiating the phases of digital investigations. *Digital Investigation: The International Journal of Digital Forensics & Incident Response*. 2016. Vol. 19. Is. C. Pp. A1–A3. DOI: 10.1016/j.diin.2016.11.001 (дата звернення: 01.02.2026).

50 Beck M. Op. cit. P. 1. URL: <https://www.sans.org/white-papers/40415> (дата звернення: 03.02.2026).

51 Bashir M. Sh., Khan M. N. Ah. Op. cit. P. 16. DOI: 10.1016/S1361-3723(15)30018-X (дата звернення: 05.02.2026).

а їхня пріоритезація має здійснюватися у співпраці з судовим експертом⁵².

Більшість іноземних публікацій щодо пріоритезації у криміналістичній діяльності присвячена інноваційному напрямку, який передбачає користування системами штучного інтелекту (далі — *ШІ*) для ранжування цифрових даних. Зокрема, науковці стратегічної групи «Сьогоднішнє майбутнє» у своєму звіті про технологічні тенденції 2025 року визначили пріоритезацію як перехід від аналізу статичних ланцюжків інформації до роботи динамічних систем, у яких *ШІ* постійно автоматично аналізує вхідні дані й ранжує їх за запропонованими критеріями⁵³.

N. Al-Jaloud зі співавторами пропонує послуговуватися технологіями *ШІ* для автоматизованого сортування та аналізу доказів, розпізнавання облич, виявлення закономірностей у великих наборах даних, моделювання події злочину та правильного планування розслідування⁵⁴.

Європейські науковці зазначають, що пріоритезацією на основі *ШІ* потрібно користуватися на всіх етапах розслідування злочинів: від моменту повідомлення про злочин⁵⁵ та огляду місця події⁵⁶ до призначення складних судових експертиз⁵⁷. Вони впевнені, що це забезпечує динамічність слідчих

дій і дає змогу оперативно коригувати й оптимізувати тактику розслідування.

На підставі синтезу положень, викладених у згаданих вище звітах і працях провідних науковців різних країн, можна сформулювати таке авторське визначення: «**Пріоритезація в криміналістичній діяльності** — це динамічний процес аналізу, сортування та ранжування об'єктів (інформації, речових доказів, процесуальних дій) за ступенем їхньої актуальності, доказової значущості й ризику втрати, який здійснюють з метою економії процесуальних ресурсів, оптимізації та об'єктивізації процесу розслідування злочинів».

Загальною метою пріоритезації в криміналістичній діяльності є забезпечення оптимального балансу між обмеженими ресурсами правоохоронної системи й необхідністю отримати максимально релевантні докази в найбільш стислі терміни для з'ясування істини у справі. Водночас сучасний інструментарій пріоритезації еволюціонує від доволі простих способів автоматизованого збирання даних до комплексних інтелектуальних платформ, що поєднують і функції автоматизованого аналізу, хмарних обчислень і методів *ШІ*, що значно прискорює цикл «виявлення — аналіз — рішення» у криміналістичній діяльності.

52 Triage of Forensic Evidence Testing P. 13. URL: <https://lnk.ua/k4xRWXxVy> (дата звернення: 05.02.2026).

53 2025 Tech Trends Report : 18th Edition / FTSG : web. 2025. P. 42. URL: <https://ftsg.com/trends/> (дата звернення: 05.02.2026).

54 Al-Jaloud N., Al-Abdulrahman M., Ajlouni L. Aw, Ajlouni A.-W. Op. cit. DOI: 10.13140/RG.2.2.35168.75524 (дата звернення: 03.02.2026).

55 Policing in an online world: Relevance in the 21st century / Europol : web. 18 Jul 2025. 21 p. URL: <https://lnk.ua/aVpona2eD> (дата звернення: 05.02.2026).

56 Best Practice Manual for Scene of Crime Examination (ENFSI-BPM-SOC-01) / ENFSI : web. Vers. 02. Febr 2022. 39 p. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2022/02/BPM-SOC-01-v.20220214_final_v2.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

57 Best Practice Manual for Digital Image Authentication (ENFSI-BPM-DI-003) / ENFSI : web. 2021. 43 p. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2021/10/BPM_Image-Authentication_ENFSI-BPM-DI-003-1.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

Висновки

Аналізування публікацій науковців України, країн ЄС, США, Великої Британії, Південної Кореї, Китаю, Пакистану, Саудівської Аравії, Австралії та інших країн щодо застосування пріоритезації в криміналістичній діяльності дало підстави стверджувати, що пріоритезація (тріаж) трансформувалася з лінійного (послідовного) методу сортування даних у фундаментальний принцип криміналістичного забезпечення розслідування злочинів.

Науковці пропонують такі підходи до визначення ролі, сутності й напрямів застосування пріоритезації в кримінальному провадженні та в криміналістиці:

- загальнотеоретичний та управлінський (як стратегічний елемент кримінально-правової політики й організації кримінального провадження);
- тактико-стратегічний (як інтелектуальний складник планування розслідування);
- техніко-криміналістичний (як метод швидкого опрацювання речових (зокрема, цифрових) доказів);
- інноваційний, який передбачає користування системами ШІ для ранжування цифрових даних на всіх етапах розслідування злочинів.

Різноманітність підходів науковців різних країн до пріоритезації (сортування) у криміналістичній діяльності свідчить про незавершеність і динамічний розвиток цієї галузі.

На підставі розгляду численних публікацій іноземних і українських науковців можна визначити пріоритезацію у криміналістичній діяльності як динамічний процес оцінювання, сортування та ранжування об'єктів (інформації, речових доказів, слідчих дій) і методів експертного дослідження за

ступенем їхньої актуальності, доказової цінності й ризику втратити доказову інформацію, який здійснюють з метою оптимізації процесуальних ресурсів, подолання затримок у розслідуванні та забезпечення швидкого отримання результатів, що мають вирішальне значення для з'ясування істини у справі.

Запровадження принципу пріоритезації (тріажу) в національну практику криміналістичного забезпечення розслідування злочинів сприятиме не лише оптимізації навантаження на слідчих та експертів, а й підвищенню загального рівня дотримання прав людини завдяки мінімізації надмірного втручання у приватну сферу під час вилучення та дослідження інформації.

Перспективними напрямками наукових досліджень є подальший розвиток пріоритезації в криміналістичній діяльності з користуванням ШІ, який дає змогу інтелектуально ранжувати вхідні заяви про ймовірні злочини, автоматизовано сортувати великі масиви даних (англ. *Big Data*), визначати пріоритетні об'єкти для вилучення на підставі їхньої крихкості й потенційної доказової значущості під час огляду місця події, проводити 3D-реконструкцію місць подій та автоматичне розпізнавання об'єктів, формувати загальну стратегію розслідування та вибудовувати черговість слідчих дій, пріоритезувати питання під час допиту й умови проведення слідчого експерименту тощо.

Prioritisation as a Tool for Enhancing the Effectiveness of Forensic Support in Criminal Investigations: Global Experience

Galina Avdeeva

The Article Purpose is to acquaint readers with the global practice of prioritisation in forensic activities using general scientific

research methods, as well as systematic, functional, formal-logical and other approaches, and to define prioritisation essence, outline prioritisation focus areas in investigative and forensic expert activities, and determine ways of implementing tech-driven prioritisation in practical activities of law enforcement agencies for enhancing the efficiency of criminal investigations in the prevailing circumstances. Prioritisation is viewed as an innovative tool for enhancing the effectiveness of forensic support in criminal investigations amid digital transformation and for addressing the burgeoning scale of evidentiary material. It is demonstrated that traditional methods of analysis are becoming increasingly inefficient, whilst the implementation of prioritisation enables procedural resources to be optimised, investigation timelines to be shortened, and the accuracy of expert conclusions to be enhanced. It has been proven that in modern criminalistics, prioritisation is gradually evolving from a supporting management tool into a fundamental methodological approach. Drawing on international experience, we have identified key approaches to prioritisation (general theoretical, tactical-strategic, technical-forensic, and innovative). The significance of prioritisation as a fundamental methodological tool of modern forensic science has been underscored. In forensic practice, prioritization is fundamentally defined as a dynamic process of assessing, sorting and ranking objects (information, physical evidence, investigative actions) according to their degree of relevance, evidentiary value and risk of loss, carried out with the aim of optimising procedural resources, overcoming delays in crime investigations and ensuring the rapid attainment of results that are crucial for ascertaining the truth in a case. Promising areas for further research into the application of prioritisation in forensic activity have been singled out.

Keywords: prioritisation; forensic support; forensic activity; forensic examination; global experience.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що в неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- 2025 Tech Trends Report : 18th Edition (2025) / FTSG : web. URL: <https://ftsg.com/trends/>.
- Al-Jaloud, N., Al-Abdulrahman, M., Ajlouni, L. Aw, Ajlouni, A.-W. (2025). The Role of Artificial Intelligence in Transforming Forensic Science: Applications, Challenges, and Future Directions. *The 4 Saudi Conference of Forensic Medical Sciences (SCFMS 25)*. (27–30 Oct, 2025). DOI: [10.13140/RG.2.2.35168.75524](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.35168.75524).
- Avdieieva, H. K. (2025). Tekhnolohizatsiia kryminalistyky i sudovoi ekspertyzy: sutnist i rol u sudochynstvi [Technologization of Criminalistics and Forensic Examination: Essence and Role in Legal Proceedings]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. T. 1. Vyp. 49. DOI: [10.31359/2079-6242-2025-49-108](https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-108) [in Ukrainian].
- Bashir, M. Sh., Khan, M. N. Ah. (2015). A triage framework for digital forensics. *Computer Fraud & Security*. Vol. 2015. Is. 3. DOI: [10.1016/S1361-3723\(15\)30018-X](https://doi.org/10.1016/S1361-3723(15)30018-X).
- Beck, M. (2021). Cloud Forensics Triage Framework (CFTF). URL: <https://www.sans.org/white-papers/40415>.

- Best Practice Manual for Digital Image Authentication (ENFSI-BPM-DI-003)* (2021) / ENFSI : web. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2021/10/BPM_Image-Authentication_ENFSI-BPM-DI-003-1.pdf.
- Best Practice Manual for Scene of Crime Examination (ENFSI-BPM-SOC-01)* (2022) / ENFSI : web. Vers. 02. Febr. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2022/02/BPM-SOC-01-v.20220214_final_v2.pdf.
- Casey, E. (2016). Differentiating the phases of digital investigations. *Digital Investigation: The International Journal of Digital Forensics & Incident Response*. Vol. 19. Is. C. DOI: 10.1016/j.diin.2016.11.001.
- Casey, E., Ferraro, M., Nguyen, L. (2009). Investigation Delayed Is Justice Denied: Proposals for Expediting Forensic Examinations of Digital Evidence. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 54. Is. 6. DOI: 10.1111/j.1556-4029.2009.01150.x.
- Cook, R., Evett, I. W., Jackson, Gr., Jones, Ph. J., Lambert, J. A. (1998). A model for case assessment and interpretation. *Science & Justice*. Vol. 38. Is. 3. DOI: 10.1016/S1355-0306(98)72099-4.
- Giangreco, M. (2022). *Leveraging Metadata and Big Data for Criminal Investigations: Comparative Perspectives from Europe, USA and China*. Milano. URL: https://www.sistemapenale.it/pdf_contenuti/1740132961_rv-giangreco-leveraging.pdf.
- Hlynska, N. V. (2025). Prioryteztatsiia u kryminalnomu provadzhenni: poniattia, oznaky, kluchovi aspekty ta vymiry [Prioritization in criminal proceedings: concepts, features, key aspects and dimensions]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. T. 1. Vyp. 49. DOI: 10.31359/2079-6242-2025-49-87 [in Ukrainian].
- Horsman, G. (2023). The importance of digital evidence strategies. *WIREs Forensic Science*. Vol. 6. Is. 1. DOI: 10.1002/wfs2.1507.
- Jackson, Gr., Jones, Ph. J. (2009). Case Assessment and Interpretation. *Wiley Encyclopedia of Forensic Science*. 15 Sept. DOI: 10.1002/9780470061589.fsa124.
- James, J. I. (2014). Multi-Stakeholder Case Prioritization in Digital Investigations. *The Journal of Digital Forensics, Security and Law*. Vol. 9. No. 2. Art. 6. DOI: 10.15394/jdfsl.2014.1171.
- Jusas, V., Birvinskas, D., Gahramanov, E. (2017). Methods and Tools of Digital Triage in Forensic Context: Survey and Future Directions. *Symmetry*. Vol. 9. Is. 4. Art. 49. DOI: 10.3390/sym9040049.
- Kapustina, M. V. (2021). Avtomatyzovani zasoby kryminalistychnoho zabezpechennia [Automated Means of Criminalistic Support]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 11. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-11/174 [in Ukrainian].
- Keatley, D. A. (2025). Prioritizing patterns in evidence: Applying the analysis of competing hypotheses framework to criminal investigations and cold cases. *Science & Justice*. Vol. 65. Is. 5. Art. 101308. DOI: 10.1016/j.scijus.2025.101308.
- Klepka, D. I. (2025). Prava liudyny v systemi mekhanizmu prioryteztatsii u kryminalnomu provadzhenni [Human rights in the system of the prioritization mechanism in criminal proceedings]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. T. 1. Vyp. 49. DOI: 10.31359/2079-6242-2025-49-101 [in Ukrainian].
- Konovalova, V. O. (2008). Efektyvnist realizatsii alhorytmiv u metodytsi rozsliduvannia zlochyniv [Efficiency of algorithm implementation in criminal investigation methodology]. *Pravovi zasady pidvyshchennia efektyvnosti borotby zi zlochynnistiu v Ukraini : mat-ly nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 15.05.2008)*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2023). Kryminalistychni zasoby kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia [Criminalistic Means of Criminal Procedure Proof]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. T. 30. № 4. DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-4-293 [in Ukrainian].
- Moser, A., Cohen, M. I. (2013). Hunting in the enterprise: Forensic triage and incident response. *Digital Investigation: The International Journal of Digital Forensics & Incident Response*. Vol. 10. Is. 2. DOI: 10.1016/j.diin.2013.03.003.
- Nehrebetskyi, V. V. (2024). Vykorystannia system shtuchnoho intelektu u borotbi zi zlochynnistiu: ohliad ta perspektyvy [Using Artificial Intelligence Systems in the Fight Against Crime: Overview and Prospects]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*.

- № 1 (9). DOI: [10.32782/2709-9261-2024-1-9-13](https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-13) [in Ukrainian].
- Pashkovskiy, M. I. (2023). Priorytezatsiia kryminalnykh provadzhenn za statteiu 438 KK Ukrainy: perspektyvy tsyfrovizatsii [Prioritisation of criminal proceedings under Article 438 of the CC of Ukraine: prospects for digitalisation]. *Almanakh naukovykh prats fakhivtsiv NDI vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa NAprN Ukrainy za rezul'tatamy doslidzhenn u 2022 r.* Kharkiv. URL: <https://surl.li/frwkzf> [in Ukrainian].
- Policing in an online world: Relevance in the 21 century* (2025) / Europol : web. 18 Jul. URL: <https://lnk.ua/aVpona2eD>.
- Rogers, M. K., Goldman, J., Mislán, R., Wedge, T., Debrotá, S. (2006). Computer Forensics Field Triage Process Model. *The Journal of Digital Forensics, Security and Law*. Vol. 1. No. 2. DOI: [10.15394/jdfsl.2006.1004](https://doi.org/10.15394/jdfsl.2006.1004).
- Shepitko, V. Yu. (2009). Tekhniko-kryminalistychnye zabezpechennia orhaniv dosudovoho slidstva ta yakist slidchoi diialnosti [Technical and forensic support for pre-trial investigation authorities and investigation quality]. *Teoretychni osnovy zabezpechennia yakosti kryminalnoho zakonodavstva ta pravozastosovnoi diialnosti u sferi borotby zi zlochynnistiu v Ukraini : mat-ly nauk.-prakt. konf.* (Kharkiv, 15.05.2009). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2025). Priorytezatsiia u kryminalistytsi ta kryminalnomu provadzhenni: metodolohichni zasady ta innovatsiini pidkhody [Prioritization of Criminalistics and Criminal Proceedings: Methodological Foundations and Innovative Approaches]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 9. DOI: [10.32782/2524-0374/2025-9/83](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/83) [in Ukrainian].
- Shiralkar, A., Bhabad, S., Ghoderao, A., Pawar, I., Borisa, A. (2025). Cyber Triage Tool for Digital Forensic Analysis. *International Journal of Progressive Research in Engineering Management and Science*. Vol. 05. Is. 05. URL: https://www.ijprems.com/uploadedfiles/paper/issue_5_may_2025/41245/final/fin_ijprems1752918559.pdf.
- Tishchenko, V. V. (2008). Kryminalistychni tekhnolohii v teorii i praktytsi rozsliduvannia [Forensic technologies in the theory and practice of investigation]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_44_6 [in Ukrainian].
- Triage of Forensic Evidence Testing: A Guide for Prosecutors* (2019). NCJTC. URL: <https://lnk.ua/k4xRWXxVy>.
- Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] (z dod. i dopov.) (2005) / uklad. ta holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin. URL: <https://archive.org/details/velykyslovnyk/page/1478/mode/2up> [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. A. (2009). Prohramuvannia yak zasib pidvyshchennia yakosti rozsliduvannia [Programming as a means of enhancing the quality of investigations]. *Teoretychni osnovy zabezpechennia yakosti kryminalnoho zakonodavstva ta pravozastosovnoi diialnosti u sferi borotby zi zlochynnistiu v Ukraini : mat-ly nauk.-prakt. konf.* (Kharkiv, 15.05.2009). Kharkiv [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. A. (2021). Zahalna teoriia kryminalistyky: heneza ta suchasnyi stan [General theory of criminalistics: genesis and current status] : monohrafiia. Kharkiv. URL: <https://lnk.ua/PeR0M3dNY> [in Ukrainian].
- Zürcher, E., Eekelschot, L., Wolcke, A., Strang, L. (2023). *International approaches to police performance measurement*. Santa Monica, Calif., USA, and Cambridge, UK : RAND EUROPE. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2790-1.html.

Авдеева, Г. (2026). Пріоритезація як інструмент підвищення результативності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: світовий досвід. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 157—170. DOI: [10.32353/khrife.2.2026.10](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.10).

Право Державної аудиторської служби України на адміністративну взаємодопомогу

Віктор Квашин*

* Канд. юрид. наук, адвокатська компанія «Квашин і партнери»,
м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9558-5272>,
e-mail: advokat.kvashyn@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.11 УДК [336.225.674:342.9:343.98](477)

Надійшло 14.05.2026 / Рецензовано 28.05.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

Мета статті — здійснити комплексний аналіз права Державної аудиторської служби України на залучення кваліфікованих фахівців для проведення заходів з державного фінансового контролю в системному зв'язку з інститутом адміністративної взаємодопомоги, передбаченим Законом України «Про адміністративну процедуру». Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Окреслено проблеми реалізації ст. 10 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» в умовах воєнного стану, кадрового дефіциту та зниження мотивації державних аудиторів. Проаналізовано акти чинного законодавства та практику залучення кваліфікованих фахівців Держаудитслужбою на договірних засадах і за письмовими зверненнями. Виявлено, що Держаудитслужба у своїй діяльності застосовує практику спрощеного розуміння договірних засад, засновану на невизнанні вимог законодавства про публічні закупівлі та принципів адміністративної процедури. На підставі аналізу відповідних урядових порядків, відомчих актів Міністерства фінансів України й судової практики доведено внутрішню суперечливість профільного законодавства в питаннях залучення фахівців (зокрема, щодо їх статусу та повноважень). Досліджено нормативну конструкцію права адміністративного органа на адміністративну допомогу, виокремлено умови реалізації цього права й можливості його застосування в діяльності органів держфінконтролю. Обґрунтовано необхідність законодавчого розмежування механізмів залучення Держаудитслужбою (в умовах обмеження її кадрового потенціалу)

кваліфікованих фахівців від органів виконавчої влади й державних фондів — за допомогою реалізації права на адміністративну взаємодопомогу з дотриманням принципу ефективності адміністративної процедури, а кваліфікованих фахівців підприємств, установ і організацій — винятково на договірних засадах відповідно до законодавства про публічні закупівлі. Наголошено на необхідності запровадити запобіжники від зловживання Держаудитслужбою правом на адміністративну взаємодопомогу (з метою збереження інституційної спроможності виконувати покладені на неї завдання та функції).

Ключові слова: державний фінансовий контроль; Державна аудиторська служба; залучення кваліфікованих фахівців; судово експертиза; судово-експертна установа; договірні засади; публічні закупівлі; адміністративна взаємодопомога.

Постановка наукової проблеми

На сучасному етапі розвитку фінансового контролю Кабінет Міністрів України (далі — КМУ) в Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року (далі — Концепція) визнав Державну аудиторську службу України (далі — Держаудитслужба) дієвим інструментом, «що має основу для забезпечення здійснення якісного контролю за законністю та ефективністю (результативністю, ефективністю та економністю) управління і використання державних (місцевих) ресурсів та діяльності відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання»¹. За цією Концепцією, зміцнення кадрового потенціалу Держаудитслужби за допомогою реалізації нової моделі розвитку й під-

готовки висококваліфікованих кадрів визначено одним із завдань для розв'язання проблеми реформування системи державного фінансового контролю (далі — держфінконтроль) і посилення інституційної спроможності органів Держаудитслужби (завдання 5)². У межах цього завдання із метою формування та збереження високопрофесійного кадрового потенціалу наголошено на необхідності формування Держаудитслужбою пропозицій «щодо забезпечення такого рівня фінансування, який дасть змогу виконувати органам Держаудитслужби свої функції у повному обсязі та забезпечувати відповідний рівень оплати праці»³.

Водночас Уряд України, вирішуючи деякі питання оплати праці працівників державних органів та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану⁴, не поширив на працівників Держаудитслужби та її територіальних

1 Концепція реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року : схвал. розпорядж. КМУ від 10.05.2018 р. № 310-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2018-%D1%80#n10> (дата звернення: 07.05.2026).

2 Там само.

3 Там само.

4 Деякі питання оплати праці працівників державних органів та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану : постанова КМУ від 25.04.2023 р. № 391 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

органів передбачені на період воєнного стану коефіцієнти збільшення посадових окладів, визначені відповідно до законодавства у схемах (розмірах) посадових окладів (тарифних ставок), за допомогою окремого правового регулювання оплати їхньої праці спеціальним законом, а саме ст. 6-1 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»⁵ (далі — *Закон про держфінконтроль*), що знизило мотивацію державних аудиторів і фактично ускладнило в умовах воєнного стану здатність Держаудитслужби самостійно виконувати покладені на неї функції.

Водночас залишається незмінним обумовлене ст. 10 Закону про держфінконтроль право органів держфінконтролю на *договірних засадах* залучати кваліфікованих фахівців органів виконавчої влади, державних фондів, підприємств, установ і організацій для проведення різних перевірок, реалізація якого певною мірою може компенсувати зниження кадрового потенціалу Держаудитслужби та її територіальних органів⁶.

Як свідчить судова практика, Держаудитслужба, спрощуючи розуміння категорії «*договірні засади*», ігнорує вимоги законодавства про публічні закупівлі й залучає для проведення заходів держфінконтролю службовців органів виконавчої влади та науковців у спрощеному порядку: за допомогою ділового листу-

вання, без організації процедур закупівель і без укладання з ними договорів як таких⁷. Поширено також практику залучення Держаудитслужбою до проведення заходів держфінконтролю фахівців з видачею їм таких саме направлень, що й державним аудиторам⁸.

У таких умовах право залучення Держаудитслужбою для проведення контрольних заходів кваліфікованих фахівців (спеціалістів) підлягає аналізу в системному зв'язку з правом органа держфінконтролю як адміністративного органа на адміністративну взаємодопомогу, передбаченим Законом України «Про адміністративну процедуру» (далі — *Закон про адмінпроцедуру*), що набрав чинності з 15.12.2023 р.⁹. Отже, дослідження проблем синхронізації згаданих прав Держаудитслужби набуває особливої актуальності для забезпечення її здатності належно виконувати покладені на неї функції. Результати аудиту можуть бути перевірені (підтверджені або спростовані) за допомогою призначення та проведення судової експертизи, яка є джерелом доказів у справі будь-якої юрисдикції. «Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах»,

5 Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

6 Там само.

7 Рішення Харків. окруж. адмінсуду від 03.03.2025 р. Справа № 520/7216/24. Провадж. № П/520/8074/24 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125819700> (дата звернення: 07.05.2026).

8 Рішення Київ. окруж. адмінсуду від 03.07.2024 р. Справа № 320/14027/24. Провадж. № П/320/14028/24 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121413724> (дата звернення: 07.05.2026).

9 Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

визначених Законом України «Про судову експертизу» (ч. 1 ст. 7 цього Закону)¹⁰.

Мета статті

Дослідити право Держаудитслужби на адміністративну взаємодопомогу, передбачене Законом про адмінпроцедуру, у контексті синхронізації такого права з правом на залучення кваліфікованих фахівців до здійснення заходів держфінконтролю.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні наукові методи.

Історико-правовий і контекстуальний методи стали в пригоді для аналізу Концепції, впливу змін правового регулювання під час воєнного стану на оплату праці державних аудиторів, наслідки впливу нормативно-правових актів на стан кадрового потенціалу Держаудитслужби з метою пояснити актуальність проблеми реалізації її права на адміністративну взаємодопомогу.

У виявленні внутрішніх суперечностей чинного законодавства допоміг метод системного аналізу — для з'ясування узгодженості передбаченого профільним законодавством права органа держфінконтролю на залучення кваліфікованих фахівців у системному зв'язку з правом адміністративного органа на адміністративну взаємодопомогу.

Порівняльно-правовий метод сприяв порівнянню та визначенню співвідношення порядків реалізації права залучення кваліфікованих фахівців на «договірних засадах» і «за письмовим зверненням».

Метод узагальнення дав змогу сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Значний внесок у дослідження інституційних і функційних аспектів діяльності системи органів держфінконтролю зробили Н. Виговська, Н. Гавкалова, Н. Добіжа, А. Карпич, І. Лютий, Ю. Русіна, І. Сисоева, Г. Скрипник та ін.

Так, І. Сисоева та Н. Добіжа довели, що система контролю в Україні продовжує інтенсивно розвиватися, а різні характеристики організації держфінконтролю доводять необхідність удосконалення наявної системи¹¹. І. Лютий зі співавторами визначили нормативно-правові передумови здійснення держфінконтролю в Україні. На прикладі Держаудитслужби України автори показали важливість поліпшення системи держфінконтролю та запропонували можливі вектори підвищення її ефективності на місцевому рівні¹². Г. Скрипник і В. Черненко дослідили результати діяльності органів Держаудитслужби в умовах воєнного стану та виявили

10 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

11 Сисоева І. М., Добіжа Н. В. Особливості здійснення державного фінансового контролю в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 18. С. 11–18. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.18.11 (дата звернення: 07.05.2026).

12 Лютий І., Карпич А., Зубченко В. Державний фінансовий контроль як чинник ефективного використання коштів місцевих бюджетів. *Світ фінансів*. 2021. № 4 (69). С. 53–62. DOI: 10.35774/sf2021.04.053 (дата звернення: 07.05.2026).

значні обсяги ревізій, перевірок закупівель і фінансових порушень¹³. Н. Гавкалова й М. Табацький виокремили чинники, що уповільнюють систему держфінконтролю та обґрунтували шляхи вдосконалення діяльності цієї системи¹⁴. Ю. Русіна висвітлила основні проблеми держфінконтролю в умовах воєнного стану, зокрема кадрове забезпечення та мотивацію працівників¹⁵. Н. Виговська зі співавторами уточнили поняття «державний фінансовий аудит» на основі аналізу наукових підходів і нормативно-правового регулювання, акцентували увагу на його відмежуванні від інших форм контролю¹⁶.

Важливе значення для обраного для дослідження напрямку, безумовно, мають праці українських адміністративістів І. Бойко¹⁷, К. Нестеренко та О. Булгакової¹⁸, В. Тимошука¹⁹, присвячені проблемам упровадження законодавства про адміністративну процедуру.

Так, І. Бойко встановлює значення адміністративної процедури в публічному адмініструванні й доводить, що це стандарт діяльності публічної адміністрації з вирішення справ щодо приватної особи за допомогою прийняття активів, якими такої особі надано права або на неї покладено обов'язки; адміністративна процедура містить найкращі принципи та практики діяльності публічної адміністрації, що дають змогу запровадити концепцію належного адміністрування у практичну діяльність²⁰. К. Нестеренко та О. Булгакова доводять, що запровадження загальної адміністративної процедури наблизить Україну до стандартів Європейського Союзу, оскільки подібні закони діють у всіх державах-членах ЄС як невід'ємний складник права на належне адміністрування²¹. В. Тимошук прогнозує на середньо- та довгострокову перспективу виконання Законом про адмінпроцедуру

- 13 Скрипник Г., Черненко В. Державний фінансовий контроль України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 70. 7 с. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-70-139 (дата звернення: 07.05.2026).
- 14 Гавкалова Н. Л., Табацький М. Г. Роль державного фінансового контролю у забезпеченні економічної безпеки держави. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2023. Вип. 2 (19). С. 13–23. DOI: 10.52363/2414-5866-2023-2-2 (дата звернення: 07.05.2026).
- 15 Русіна Ю. О. Державний фінансовий контроль: основні проблеми в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми економіки*. 2025. № 2 (284). С. 148–160. DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-284-148-160 (дата звернення: 07.05.2026).
- 16 Виговська Н. Г., Литвинчук І. В., Шинаков А. В. Державний фінансовий аудит: сутність, наукові підходи до визначення. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. № 1(111). С. 109–117. DOI: 10.26642/ema-2025-1(111)-109-117 (дата звернення: 07.05.2026).
- 17 Бойко І. Роль і значення адміністративної процедури у публічному адмініструванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 69. С. 229–236. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.69.39 (дата звернення: 07.05.2026).
- 18 Нестеренко К. О., Булгакова О. В. Адміністративна процедура як новий етап взаємодії органів державної влади і суспільства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 482–486. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.06.83 (дата звернення: 07.05.2026).
- 19 Тимошук В. П. Розвиток законодавства про загальну адміністративну процедуру в Україні. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 383–388. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-383-388 (дата звернення: 07.05.2026).
- 20 Бойко І. Зазнач. твір. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.69.39 (дата звернення: 07.05.2026).
- 21 Нестеренко К. О., Булгакова О. В. Зазнач. твір. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.06.83 (дата звернення: 07.05.2026).

ролі основного процедурного регулятора в публічному адмініструванні й доходить висновку, що винятково цінними є принципи, які не лише є засадами для цього Закону, а й мірилом для розв'язання колізій і заповнення прогалів у всьому адміністративно-процедурному законодавстві²².

Викладення основного матеріалу дослідження

Як зазначено вище, відповідно до ст. 10 Закону про держфінконтроль, орган держфінконтролю має право на договірних засадах залучати кваліфікованих фахівців «відповідних органів виконавчої влади, державних фондів, підприємств, установ і організацій для проведення контрольних обмірів будівельних, монтажних, ремонтних та інших робіт, контрольних запусків сировини і матеріалів у виробництво, контрольних аналізів сировини, матеріалів і готової продукції, інших перевірок»²³.

Право органа держфінконтролю залучати до проведення перевірок кваліфікованих фахівців хоч і відтворено в низці урядових та відомчих актів, якими врегульовано порядки проведення заходів держфінконтролю (державного

фінансового аудиту, інспектування, перевірки закупівель тощо), але регламентовано в них по-різному.

Так, наприклад, саме на договірних засадах передбачено право Держаудитслужби та її міжрегіональних територіальних органів залучати кваліфікованих фахівців для фінансового аудиту: виконання бюджетних програм (п. 15 Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм [Тут і далі курсив у назвах нормативно-правових актів мій.— Авт.])²⁴, державних (регіональних) цільових програм (п. 17 Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту державних (регіональних) цільових програм)²⁵, діяльності суб'єктів господарювання (п. 17 Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання)²⁶, фондів (п. 17 Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінан-

22 Тимошук В. П. Зазнач. твір. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-383-388 (дата звернення: 07.05.2026).

23 Про основні засади ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

24 Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм : затв. постанов. КМУ від 10.08.2004 р. № 1017 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

25 Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту державних (регіональних) цільових програм : затв. постанов. КМУ від 29.08.2018 р. № 692 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

26 Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання : затв. постанов. КМУ від 27.03.2019 р. № 252 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

сового аудиту Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування)²⁷, а також для операційного аудиту (п. 7 Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту окремих господарських операцій, що здійснюються суб'єктами господарювання державного сектору економіки)²⁸ і перевірок закупівель (п. 9 Порядку проведення перевірок закупівель Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами)²⁹.

Як свідчить судова практика, Держаудитслужба тлумачить поняття «договірні засади» як засади досягнення згоди між суб'єктами правовідносин із метою реалізації публічно-правових функцій під час проведення Держаудитслужбою держфінанситу, інспектування, перевірки й моніторингу закупівель (зокрема, за результатами контрольних обмірів будівельних, монтажних, ремонтних та інших робіт, контрольних запусків сировини і матеріалів у виробництво,

контрольних аналізів сировини, матеріалів і готової продукції, інших перевірок, проведених кваліфікованими фахівцями відповідних органів виконавчої влади, державних фондів, підприємств, установ і організацій) і вважає, що зазначені нормативні приписи не мають імперативного характеру щодо обов'язку укласти договір у разі залучення фахівця до участі в проведенні держфінанситу. Орган держфінконтролю, посилаючись на, зокрема, ст. 205, 207 і 639 Цивільного кодексу України³⁰, обґрунтовує можливість укладання ним договорів у спрощеному порядку за допомогою ділового листування³¹. На нашу думку, така позиція є помилковою, оскільки, згідно зі ст. 2 цього Кодексу, цивільне законодавство до бюджетних відносин, частиною яких є відносини зі здійснення держфінконтролю, не застосовують³².

Формально не існує вимоги щодо кваліфікованості фахівців «міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів та юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми», яких можуть

27 Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування : затв. постанов. КМУ від 27.12.2018 р. № 1147 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2018-%D0%BF> (дата звернення: 07.05.2026).

28 Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту окремих господарських операцій, що здійснюються суб'єктами господарювання державного сектору економіки : затв. постанов. КМУ від 27.09.2022 р. № 1119 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2022-%D0%BF#n2> (дата звернення: 07.05.2026).

29 Порядок проведення перевірок закупівель Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : затв. постанов. КМУ від 01.08.2013 р. № 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-2013-%D0%BF#n9> (дата звернення: 07.05.2026).

30 Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

31 Рішення Харків. окруж. адмінсуду від 03.03.2025 р. Справа № 520/7216/24. Провадж. № П/520/8074/24 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125819700> (дата звернення: 07.05.2026).

32 Цивільний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

залучити «для проведення адміністративної перевірки» і «висловлювання експертної думки» (згідно з п. 10 Порядку функціонування системи управління та здійснення контролю за виконанням програм транскордонного, транснаціонального та міжрегіонального співробітництва Interreg та Interreg NEXT)³³.

Натомість залучення кваліфікованих фахівців або інших спеціалістів для проведення Держаудитслужбою моніторингу публічних закупівель узагалі не передбачено ані Законом України «Про публічні закупівлі», ані Порядком проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту місцевих бюджетів³⁴.

На інший лад сьогодні врегульовано залучення Держаудитслужбою сторонніх осіб для проведення інспектування, яке (згідно зі ст. 4 Закону про держфінконтроль) орган держфінконтролю здійснює у формі ревізії та яке полягає «у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення за-

конодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб»³⁵. Відмінність правового регулювання залучення спеціалістів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, підприємств, установ та організацій полягає в тому, що його здійснюють не на договірних засадах, тобто не на підставі укладеного в обумовленому порядку договору, а за письмовим зверненням керівника органа держфінконтролю (п. 10 Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами)³⁶. Водночас, на відміну від правового регулювання залучення кваліфікованих фахівців до проведення держфін аудиту, на проведення ревізії п. 11 згаданого вище Порядку прямо передбачене оформлення направлення встановленого Міністерством фінансів України (далі — *Мінфін*) зразка³⁷. До того ж зразок такого направлення затверджує сама Держаудитслужба, а не Мінфін, як передбачено для зразків направлень на проведення держфін аудиту.

Варто зауважити, що залучення кваліфікованих фахівців на договірних

33 Порядок функціонування системи управління та здійснення контролю за виконанням програм транскордонного, транснаціонального та міжрегіонального співробітництва Interreg та Interreg NEXT : затв. постанов. КМУ від 05.11.2024 р. № 1268 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

34 Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19?find=1&text=%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3#w1_2 (дата звернення: 07.05.2026) ; Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту місцевих бюджетів : затв. постанов. КМУ від 12.05.2007 р. № 698 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

35 Про основні засади URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

36 Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : затв. постанов. КМУ від 20.04.2006 р. № 55 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

37 Там само.

засадах або спеціалістів за письмовим зверненням керівника не можна отожднювати з передачею чи делегуванням таким особам владних повноважень Держаудитслужби для здійснення заходів держфінконтролю. Профільне законодавство, зокрема Закон про держфінконтроль, також не містить умов, за яких Держаудитслужба могла б надати правовий статус державного аудитора тим кваліфікованим фахівцям і спеціалістам, яких вона хоча й залучає до здійснення заходів держфінконтролю, але які не є посадовими особами Держаудитслужби або її міжрегіональних територіальних органів³⁸. У цьому зв'язку зазначимо, що наявність у кваліфікованого фахівця або спеціаліста статусу державного службовця не змінює для нього органа проходження державної служби, якщо такого фахівця або спеціаліста залучено до контрольних заходів або на підставі відповідного договору про закупівлю, укладеного між Держаудитслужбою та відповідним органом проходження державної служби, або на підставі організаційно-розпорядчого акта керівника органа проходження державної служби, прийнятого у відповідь на письмове звернення керівника органа держфінконтролю.

Наведені висновки ґрунтуються на тому, що державними аудиторами є лише посадові особи Держаудитслуж-

би та її міжрегіональних територіальних органів, отже, лише ці посадові особи мають передбачені законом права органа держфінконтролю: виконувати дії в межах аудиторських процедур, входити до складу відповідних груп державних аудиторів, виконувати обов'язки й нести відповідальність. Саме тому винятково державні аудитори, якими є посадові особи органів Держаудитслужби, уповноважені законом здійснювати заходи держфінконтролю. Такий висновок є прямим підсумком приписів названих вище порядків проведення заходів держфінаудиту³⁹. У цьому контексті не є винятком і вже згаданий Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами, в абз. 14 п. 3 якого посадовими особами органа держфінконтролю визнано лише працівників або групу *«у складі двох і більше працівників органу державного фінансового контролю, що в межах компетенції органу державного фінансового контролю направлені для проведення ревізії або зустрічної звірки»*⁴⁰.

Водночас Мінфін своїм наказом передбачив видачу Держаудитслужбою кваліфікованому фахівцеві, який не є посадовою особою органа Держаудитслужби, направлення, аналогічного тому, яке отримують державні аудитори, для проведення заходу держфінконтролю та

38 Про основні засади ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

39 Порядок проведення ... виконання бюджетних програм ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026) ; Порядок проведення ... цільових програм ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026) ; Порядок проведення ... діяльності суб'єктів господарювання ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026) ; Порядок проведення ... Пенсійного фонду України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2018-%D0%BF> (дата звернення: 07.05.2026) ; Порядок проведення ... державного сектору економіки ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2022-%D0%BF#n2> (дата звернення: 07.05.2026).

40 Порядок проведення інспектування ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

збору інформації і зустрічної звірки⁴¹. На нашу думку, оскільки залучений Держаудитслужбою для проведення заходу держфінконтролю кваліфікований фахівець (спеціаліст) не є посадовою особою органа Держаудитслужби, не є державним аудитором, він не може безпосередньо проводити (здійснювати) заходи держфінконтролю, Держаудитслужба не має законних підстав і повноважень видавати такому фахівцеві направлення за зразком, передбаченим для державних аудиторів.

На наше переконання, згаданий наказ Мінфіну суперечить положенням Закону про держфінконтроль⁴², оскільки фактично надає Держаудитслужбі дискреційне повноваження з передачі (делегування) стороннім особам повноважень державних аудиторів зі здійснення заходів держфінконтролю, що є неприпустимим.

Ми вважаємо, що якісно нові підходи до реалізації Держаудитслужбою права на залучення до проведення заходів держфінконтролю кваліфікованих фахівців необхідно запровадити для дотримання в її діяльності принципів, передбачених Законом про адмінпроцедуру⁴³.

Як ми вбачаємо з проаналізованих порядків, що ними врегульовано залучення кваліфікованих фахівців (спеціалістів) до проведення заходів держфінконтролю, чинний порядок залучення спеціалістів до проведення ревізій найбільшою мірою узгоджено з порядком реалізації права на адміністративну взаємодопомогу. Саме таке право

Держаудитслужби як адміністративного органа обумовлено ст. 26 Закону про адмінпроцедуру та спрямоване на реалізацію принципу ефективності як одного з принципів адміністративної процедури, якими мають керуватися всі адміністративні органи⁴⁴.

Названа стаття, на нашу думку, передбачає, що умовами реалізації такого права є вчинення дій, необхідних для завершення вже розпочатого адміністративного провадження, або за неможливості адміністративного органа самостійно вчинити дії з обґрунтованих причин, або якщо таке вчинення самим адміністративним органом (органом, який звертається за адміністративною взаємодопомогою) буде неефективним або більш витратним, аніж учинення іншим адміністративним органом (органом, адміністративну взаємодопомогу якого запитують).

Водночас саме принцип ефективності, який (за ст. 14 Закону про адмінпроцедуру) полягає в організації розгляду й вирішенні справи з найменшими витратами коштів та інших ресурсів, у простий та ефективний спосіб, вимагає від органа, який звернувся за адміністративною взаємодопомогою, обрати адміністративний орган з-поміж кількох за наявності в них однакової компетенції⁴⁵. У цьому контексті, до прикладу, слід урахувувати витрати на оплату праці посадових і службових осіб, які від імені адміністративного органа, у якого запитують адміністративну вза-

41 Про затвердження зразків направлень для посадових осіб органів державного фінансового контролю : наказ Мінфіну України від 30.12.2020 р. № 821 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0160-21#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

42 Про основні засади URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

43 Про адміністративну процедуру URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

44 Там само.

45 Там само.

ємодопомогу, фактично вчинятимуть необхідні процедурні дії, необхідні для завершення відповідного адміністративного провадження.

Висновки

Залучення кваліфікованих фахівців на договірних засадах або спеціалістів за письмовим зверненням керівника не можна ототожнювати з передачею або делегуванням Держаудитслужбою таким особам її владних повноважень для здійснення заходів держфінконтролю. Результати аудиту можуть бути перевірені в різний спосіб, зокрема за допомогою судової експертизи в межах предмета дослідження. У цьому контексті не відповідає профільному законодавству про держфінконтроль наказ Мініну про затвердження однакових зразків направлень, які мають видавати перед проведенням заходів держфінконтролю як державним аудиторам, так і залученим кваліфікованим фахівцям.

Поточний стан правового регулювання реалізації права Держаудитслужби залучати кваліфікованих фахівців у разі звернення до відповідних органів виконавчої влади не повною мірою відповідає принципу ефективності як одному з принципів адміністративної процедури. Таке право підлягає узгодженню із законодавчою конструкцією права адміністративного органа на адміністративну взаємодопомогу.

Порядок реалізації такого права в разі звернення Держаудитслужби до відповідних органів виконавчої влади й державних фондів потрібно законодавчо розмежувати з порядком його реалізації в разі звернення Держаудитслужби до підприємств, установ і організацій будь-якої форми власності: договори, укладені відповідно до законодавства про публічні закупівлі, а не

цивільного законодавства, мають залишитися правовою підставою для залучення кваліфікованих фахівців від підприємств, установ та організацій, тоді як кваліфікованих фахівців органів виконавчої влади та державних фондів Держаудитслужба має залучати з дотриманням принципу ефективності в порядку реалізації її права на адміністративну взаємодопомогу.

Зазначене право в контексті залучення фахівців органів виконавчої влади до здійснення заходів держфінконтролю має передбачати запобіжники від зловживання ним. Убачаємо, що, за відсутності запобіжників і системності звернень Держаудитслужби до інших органів, реалізація такого права може призвести до втрати цим органом держфінконтролю інституційної спроможності виконувати покладені на нього завдання та функції.

Right of the State Audit Service of Ukraine to Administrative Mutual Assistance

Viktor Kvashyn

The purpose of this article is to conduct a comprehensive analysis of the right of the State Audit Service of Ukraine to engage qualified specialists to carry out public financial control measures in systemic connection with the institution of administrative mutual assistance provided for by the Law of Ukraine "On Administrative Procedure." In order to achieve this purpose, general scientific and special scientific methods were applied. The article outlines problems related to the implementation of Art. 10 of the Law of Ukraine "On the Basic Principles of Public Financial Control in Ukraine" under martial law, staff shortages and declining motivation among state auditors. The article analyzes current legislation and the practice of engaging qualified specialists by the State Audit Service on a contractual

basis and upon written requests. It has been found that, in its activities, the State Audit Service applies the practice of a simplified understanding of the contractual basis, which is based on non-recognition of the requirements of public procurement legislation and the principles of administrative procedure. Based on an analysis of the relevant governmental procedures, departmental acts of the Ministry of Finance of Ukraine and case law, the internal inconsistency of the specialized legislation on the engagement of specialists, in particular with regard to their status and powers, has been demonstrated. The article examines the statutory construction of the right of an administrative body to administrative assistance, identifies the conditions for exercising this right and the possibilities of its application in the activities of public financial control bodies. The article substantiates the need for a legislative distinction between the mechanisms by which the State Audit Service, under conditions limiting its staffing capacity, engages qualified specialists from executive authorities and state funds, by exercising the right to administrative mutual assistance in compliance with the principle of efficiency of administrative procedure, and qualified specialists from enterprises, institutions and organizations, exclusively on a contractual basis in accordance with public procurement legislation. The article emphasizes the need to introduce safeguards against abuse by the State Audit Service of the right to administrative mutual assistance, in order to preserve its institutional capacity to perform the tasks and functions assigned to.

Keywords: public financial control; State Audit Service; engagement of qualified specialists; forensic examination; forensic science institution; contractual basis; public procurement; administrative mutual assistance.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ

у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Boiko, I. (2022). Rol i znachennia administrativnoy protsedury u publichnomu administruvanni [The role and significance of administrative procedure in public administration]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*. Vyp. 69. DOI: [10.24144/2307-3322.2021.69.39](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.39) [in Ukrainian].
- Havkalova, N. L., Tabatskyi, M. H. (2023). Rol derzhavnoho finansovoho kontroliu u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky derzhavy [The role of state financial control in ensuring the economic security of the state]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriya: Derzhavne upravlinnia*. Vyp. 2 (19). DOI: [10.52363/2414-5866-2023-2-2](https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-2-2) [in Ukrainian].
- Liutyi, I., Karpych, A., Zubchenko, V. (2021). Derzhavnyi finansovyi kontrol yak chynnyk efektyvnoho vykorystannia koshtiv mistsevykh biudzhetyv [State financial control as a factor of effective use of local budget funds]. *Svit finansiv*. № 4 (69). DOI: [10.35774/sf2021.04.053](https://doi.org/10.35774/sf2021.04.053) [in Ukrainian].
- Nesterenko, K. O., Bulhakova, O. V. (2023). Administrativna protsedura yak novyi etap vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady i suspilstva [Administrative procedure as a new

- stage of interaction between government bodies and society]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 6. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.06.83 [in Ukrainian].
- Rusina, Yu. O. (2025). Derzhavnyi finansovyi kontrol: osnovni problemy v umovakh voiennoho stanu [State financial control: martial law period main challenges]. *Aktualni problemy ekonomiky*. № 2 (284). DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-284-148-160 [in Ukrainian].
- Skrypnyk, H., Chernenko, V. (2024). Derzhavnyi finansovyi kontrol Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [State financial control of Ukraine under martial arts]. *Ekonomika ta suspilstvo*. Vyp. 70. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-70-139 [in Ukrainian].
- Sysoieva, I. M., Dobizha, N. V. (2021). Osoblyvosti zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini [Peculiarities of public financial control in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 18. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.18.11 [in Ukrainian].
- Tymoshchuk, V. P. (2023). Rozvytok zakonodavstva pro zahalnu administratyvnu protseduru v Ukraini [Development of legislation on general administrative procedure in Ukraine]. *Almanakh prava*. Vyp. 14. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-383-388 [in Ukrainian].
- Vyhovska, N. H., Lytvynchuk, I. V., Shynakov, A. V. (2025). Derzhavnyi finansovyi audyt: sutnist, naukovy pidkhody do vyznachennia [State financial audit: essence, scientific approaches to definition]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*. № 1(111). DOI: 10.26642/ema-2025-1(111)-109-117 [in Ukrainian].

Квашин, В. (2026). Право Державної аудиторської служби України на адміністративну взаємодопомогу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 171—183. DOI: 10.32353/khrife.2.2026.11.

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом віртуальних активів

Дмитро Нестеров *

* Спеціаліст-консультант у сфері криптоаналітики (NDA), м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3252-4649>, e-mail: nesterov.dmitriy85@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.12

УДК 343.985(477)

Надійшло 14.05.2026 / Рецензовано 26.05.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /

Доступно онлайн 30.06.2026

Мета статті — розкрити особливості криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом віртуальних активів, а також визначити основні елементи механізму їх скоєння. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, зокрема діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, логіко-семантичний, аналізу й синтезу, моделювання й узагальнення. Статтю присвячено дослідженню криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом віртуальних активів, що в умовах глобальної цифровізації та стрімкого розвитку інформаційних технологій набувають дедалі більшої суспільної небезпеки. Актуальність теми обумовлена активним використанням криптовалют, децентралізованих фінансових сервісів, анонімних платіжних інструментів і технологій штучного інтелекту в механізмах учинення шахрайств, кіберзлочинів і легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Зростання рівня транснаціональної кіберзлочинності, поширення фішингових схем, користування міксерями, тумблерами, офшорними юрисдикціями та платформами із наскрізним шифруванням створюють істотні труднощі для правоохоронних органів під час виявлення, документування й розслідування таких правопорушень. Особливу увагу приді-

лено проблемам формування доказової бази, пов'язаним з віртуальною природою цифрових слідів і складністю ідентифікації осіб, причетних до незаконних операцій з віртуальними активами. У результаті проведеного дослідження визначено, що віртуальні активи як предмет злочинного посягання формують специфічний механізм злочинної діяльності, для якого характерними є високий рівень латентності, транскордонність, застосування сучасних інформаційних технологій і складність локалізації місця вчинення кримінального правопорушення. Обґрунтовано, що вирішальне значення для розслідування мають цифрові сліди, що їх містять блокчейн, електронні гаманці, акаунти користувачів, пам'ять комп'ютерної техніки, месенджери, соціальні мережі, бази даних операторів зв'язку й інтернет-провайдерів. Проаналізовано найбільш поширені способи скоєння злочинів, пов'язаних з незаконним обігом віртуальних активів, поміж яких фішингові атаки, злам криптовалютних бірж і електронних гаманців, користування фейковими платформами, маніпуляції з токенами, шахрайські інвестиційні проекти, DeFi-експлойти, NFT-шахрайство й легалізація доходів за допомогою криптовалютних сервісів і онлайн-казино. Доведено, що значну частину таких правопорушень здійснюють транснаціональні організовані злочинні угруповання із чітким розподілом ролей між учасниками. Аргументовано, що особа правопорушника в цій категорії злочинів характеризується високим рівнем цифрової компетентності, спеціальними знаннями у сфері інформаційних технологій, програмування або фінансів і орієнтуванням на отримання матеріальної вигоди. Запропоновано класифікувати суб'єктів таких кримінальних правопорушень як технічно підготовлених спеціалістів, професійних кіберзлочинців і осіб з легальним професійним статусом, які застосовують свої знання для реалізації злочинних схем. Зроблено висновок, що кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом віртуальних активів, є складним багаторівневим явищем, яке поєднує ознаки кіберзлочинності, економічної злочинності та транснаціональної організованої діяльності. Наголошено на необхідності подальшого розвитку криміналістичних методик розслідування, удосконалення законодавчого регулювання обігу віртуальних активів і підвищення рівня технічної підготовки правоохоронних органів у сфері роботи із цифровими доказами й технологіями блокчейну.

Ключові слова: віртуальний актив; блокчейн; транскордонні злочини; легалізація (відмивання) грошей, здобутих злочинним шляхом; шахрайство; крадіжка; криміналістична характеристика; незаконний обіг.

Постановка наукової проблеми

Технологічні інновації стали рушієм економічного й соціального прогресу, але ті самі інновації вивели на ринок чинники, що сприяють кібершахрайству, знижують бар'єри, розширюють охоплення та дають змогу шахраям масштабувати операції. Багато фінансових і нефінансових послуг швидко поширилися в онлайн-середовищі під час пандемії COVID-19. Як підкреслено у спільній публікації FATF (Міжнародна група з протидії відмиванню «брудних» грошей, англ. *Financial Action Task Force*), Егмонтської групи підрозділів фінансової розвідки й Інтерполу щодо незаконних фінансових потоків від кібершахрайства, кібершахрайство та подібні злочини переживають вибухове зростання, спричинене новітніми технологіями — штучним інтелектом (далі — *ШІ*) і діпфейками на його основі¹.

Держфінмоніторинг також наголошує, що розвиток фінансової інфраструктури підвищує труднощі в боротьбі з шахрайством. Зростаюче застосування віртуальних активів (далі — *ВА*), а також каналів миттєвих і транскордонних платежів з недостатніми цілеспрямованими заходами пом'якшення наслідків дають змогу переказувати доходи до їх виявлення або втручання. Часто масштабні схеми кібершахрайства здійснюють або полегшують транснаціональні організовані злочинні угруповання: такими схемами управляють за допомогою спеціалізованих шахрайських центрів².

Аналогічна ситуація із маскуванню незаконних операцій через їх проведення за допомогою *ВА* склалася на більшості чорних ринків (продаж зброї, наркотиків, надання незаконних послуг тощо) і у сфері легалізації (відмивання) злочинних доходів.

Держфінмоніторинг фіксує такі випадки відмивання доходів, отриманих від шахрайських дій і кіберзлочинів: застосування технологій *ШІ* з метою незаконного проходження дистанційної ідентифікації та отримання доступу до рахунку клієнта; умисна підробка документів з унесення коштів на депозит для шахрайського заволодіння грошовими коштами банківської установи; шахрайський продаж фізичною особою об'єктів комерційної нерухомості, до будівництва яких вона не мала законного відношення, за готівкові кошти; шахрайське заволодіння готівковими й безготівковими коштами громадян під виглядом збору коштів на потреби Збройних сил України; заволодіння коштами фізичних осіб шляхом обману або зловживання довірою (продаж відсутніх товарів через соціальних мереж) з подальшим виведенням коштів на криптовалютну біржу; користування підробленим веб-сайтом державного органа для доступу до особистих даних і банківських рахунків з метою незаконного списання коштів; застосування фішингових листів для отримання доступу до банківського рахунку жертви та здійснення незаконних переказів³.

- 1 Cyber-Enabled Fraud. Digitalisation and Money Laundering, Terrorist Financing and Proliferation Financing Risks. February 2026 / FATF : web. 9 p. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Cyber-Enabled-Fraud%E2%80%93Digitalisation-and-ML-TF-PF-Risks.pdf.coredownload.inline.pdf> (дата звернення: 11.04.2026).
- 2 Типологічне дослідження на тему: «Ризики та загрози легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму в умовах військової агресії російської федерації — 2025»: затв. наказ. Держфінмоніторингу України від 22.12.2025 р. № 116. URL: <https://surl.li/spkxkl> (дата звернення: 11.04.2026).
- 3 Там само.

Непоодинокі також випадки відмивання злочинних доходів із застосуванням ВА: проведення операцій з криптоактивами; користування стороннім сервісом обміну за допомогою звичайних поточних рахунків, не призначених для такої діяльності, із залученням неповнолітніх осіб та іноземних громадян; застосування ВА як викупу за розблокування роботи компаній-нерезидентів, які постраждали внаслідок кібератак; використання фейкових проєктів з криптотрейдингу, що фактично є елементом фінансової піраміди, з метою шахрайського заволодіння коштами громадян України й іноземців ⁴.

Інтерпол також фіксує подібні тенденції у своїх юрисдикціях. За даними Інтерполу, широке користування платформами з наскрізним шифруванням (*E2EE*) у поєднанні зі складними юрисдикційними й технічними бар'єрами залишає слідчі «сліпі плями». Окрім того, роботі часто заважає обмежувальна або неадекватна політика зберігання даних (наприклад, на криптобіржах). На той час, коли слідчі запитують доступ до релевантних даних, вони часто вже недоступні.

Кіберзлочинності сприяє стійкість маркетплейсів і форумів даркнету. Ці платформи дедалі більше переплітаються з *E2EE* платформами в гібридну екосистему анонімності. Криптовалюти залишаються улюбленим методом оплати для кіберзлочинців, особливо під час атак програм-вимагачів.

Онлайн-шахрайство злочинних угруповань націлено як на окремих осіб, так і на організації — для отримання прибутків від таких схем, як інвестиційне шахрайство, компрометація електронної пошти (англ. *Business Email Compromise*,

BEC) і шахрайство з онлайн-платіжними системами. Із упровадженням генеративного ШІ шахраї можуть персоналізувати методи соціальної інженерії та збити їх більш переконливими.

Основною загрозою в ЄС залишаються програми-вимагачі: понад 120 активних брендів (за даними Європолу 2025 року). Модель вимагання продовжує зміщуватися від шифрування даних до тиску на жертв з метою оплати за нерозголошення їхніх даних.

Нові технології та монетизація. Злочинці швидко адаптуються до нових технологій, ускладнюючи роботу правоохоронних органів. Торгівля матеріалами сексуального насильства над дітьми заради фінансової вигоди зростає, як і багаторівневі моделі вимагання. Зростання кількості CSAM (англ. *Child Sexual Abuse Material* — матеріали, пов'язані із сексуальним насильством над дітьми) таких матеріалів, згенерованих ШІ, створює додаткові проблеми.

Використання криптовалют у кіберзлочинності швидко розвивається. Злочинці часто віддають перевагу користуванню послугами обміну, розташованими в юрисдикціях зі слабкими протоколами протидії відмиванню грошей (англ. *Anti-Money Laundering, AML*) або в офшорних фінансових центрах ⁵.

В умовах сьогодення особливої гостроти набуває питання нейтралізації правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом ВА, які сьогодні є найбільш прогресивним і архітектурно складним пластом кіберзлочинності. Еволюція цього напряму нелегальної діяльності відбувається синхронно з розширенням масштабів цифрової економіки й упровадженням новітніх блокчейн-рішень.

4 Типологічне дослідження ... URL: <https://surl.li/spkxxl> (дата звернення: 11.04.2026).

5 IOCTA 2026 – The evolving threat landscape: how encryption, proxies and AI are expanding cybercrime. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2026 / EUROPOL : web. 28 Apr 2026. DOI: 10.2813/5737847 (дата звернення: 11.04.2026).

Такі інструменти, як біткоїн, ефіріум, стейблкоїн, а також *DeFi*-сервіси і *NFT* (не-взаємозамінний токен, англ. *Non-fungible Token*), дедалі частіше стають не лише об'єктами інвестування, а й основними елементами у схемах із легалізації тіньових капіталів, обходу механізмів фінансового моніторингу й матеріального забезпечення криміналітету⁶ (зокрема, від міжнародних санкцій⁷).

Мета статті

Розкрити особливості криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА, а також визначити основні елементи механізму їх скоєння.

Методи дослідження

Досягнення мети статті забезпечено комплексним застосуванням загально-наукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Діалектичний метод став у пригоді для з'ясування закономірностей, що їх виявляють в елементах криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА.

Метод аналізу й синтезу допоміг в опрацюванні наукових джерел і практико-орієнтованих підходів щодо міжнародного й національного досвіду в досліджуванні транснаціональних економічних і кіберзлочинів, зокрема, пов'язаних з незаконним обігом ВА, а також під час виокремлення основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом віртуальних активів (предмета злочину, обстановки, часу, місця, способів підго-

товки, скоєння та приховування злочинів, особи злочинця тощо).

Системно-структурний метод дав змогу сформулювати цілісні елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА з транснаціональних економічних злочинів, кіберзлочинів і легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, з використанням віртуальних валют.

Формально-юридичний метод сприяв аналізу національних і міжнародних нормативних актів щодо обігу ВА, легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, і боротьби з кіберзлочинністю.

Логіко-догматичний (логіко-семантичний) метод застосовано для уточнення змісту категорій «спосіб готування до злочину», «спосіб учинення злочину», «спосіб приховування злочину», «сліди злочину» в контексті криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА, а також для формулювання висновків.

Порівняльно-правовий метод став у пригоді для зіставлення наукових підходів до тактичного забезпечення взаємодії з потерпілими у провадженнях щодо тяжких і міжнародних злочинів, а також для врахування міжнародних стандартів у сфері поведінки з потерпілими й захисту їхніх прав у контексті потенційних механізмів міжнародного кримінального правосуддя.

Метод моделювання допоміг окреслити типові способи готування, скоєння та приховування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА.

6 Щорічний звіт Департаменту кіберполіції Національної поліції України за 2025 рік / Кіберполіція України : офіц. вебсайт. 16.02.2026. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/shhorichnyj-zvit-7096/> (дата звернення: 11.04.2026).

7 Crypto Crime in 2025 Was Primarily Driven by 694% Surge in State-Driven Sanctions Evasion Volume / Chainalysis : web. March 5, 2026. URL: <https://live-chainalysis.pantheonsite.io/blog/crypto-sanctions-2026/> (дата звернення: 11.04.2026).

Метод узагальнення сприяв систематизації результатів опрацювання доктринальних джерел і практичних даних та формулюванню авторських висновків щодо елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Дослідження теоретичних аспектів скоєння злочинів, пов'язаних з незаконним

обігом ВА, останнім часом дедалі частіше цікавлять учених, оскільки їх кількість невинно зростає, як і кількість осіб, у чие життя увійшли цифрові активи.

Елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА, фрагментарно розкрито у працях В. Божи́ка⁸, А. Долго́ва⁹, Б. Деревя́нка¹⁰, І. Завидня́к¹¹, М. Карчевського зі співавторами¹², Е. Малю́тіна¹³, Я. Неді́лька¹⁴, О. Кременського¹⁵, А. Мовчана й В. Козія¹⁶,

- 8 Божи́к В. І. Криміналістична характеристика легалізації майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків: елементи та механізм злочинної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2026. Вип. 93. Ч. 5. С. 28—34. DOI: 10.24144/2307-3322.2026.93.5.3 (дата звернення: 08.04.2026).
- 9 Долго́в А. Відповідальність за злочини, пов'язані з незаконним обігом крипто валют. *Ольвійський форум — 2025: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі* : мат-ли XXII Міжнар. наук. конф. (Миколаїв, 16—22.06.2025) / *Матеріали науково-практичних конференцій Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Серія: Право*. 2025. № 1 (1). С. 40—43. DOI: 10.34132/mspc2025.01.11.08 (дата звернення: 08.04.2026).
- 10 Деревя́нко Б. В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. *Форум права*. 2017. № 3. С. 33—39. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/269/Derevyanko__FP_2017_3_8.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 07.05.2026).
- 11 Завидня́к І. О. Особливості криміналістичної характеристики економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 178—183. DOI: 10.24144/2788-6018.2021.03.33 (дата звернення: 08.04.2026).
- 12 Карчевський М. В., Шульженко Н. В., Куковинець Д. О. та ін. Міжнародні стандарти та національна кримінально-правова політика у сфері охорони інформаційної безпеки : монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, М. В. Карчевського, М. В. Шепітька. Харків, 2023. 152 с. DOI: 10.31359/9789669986818 (дата звернення: 11.04.2026).
- 13 Малю́тін Е. В. Основи методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2024. 26 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/naukova-diyalnist/spetsializovani-vcheni-radi/ogoloshennya-pro-zahist-disertatsij/malyutin/> (дата звернення: 08.04.2026).
- 14 Неді́лько Я. В. Розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням інформаційних комп'ютерних технологій : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Київ, 2023. 257 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/902a977f-032e-4c47-84df-703ae2b1f64e/content> (дата звернення: 08.04.2026).
- 15 Кременський О. В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Ірпінь, 2022. 229 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1hRfh1Vp-mnRti_ftfs5eSfOSvhT19rln/view (дата звернення: 08.04.2026).
- 16 Мовчан А. В., Козій В. В. Основи розслідування злочинів щодо незаконного заволодіння криптовалютою. *Наука і правоохорона*. 2022. № 4 (58). С. 178—189. DOI: 10.36486/np.2022.4(58).17 (дата звернення: 08.05.2026).

В. Сисолятіна¹⁷ та ін. Питання міжнародно-правової регламентації інформаційної безпеки та формування національної кримінально-правової політики щодо цього розкрито у праці М. Карчевського зі співавторами. Зокрема, розглянуто питання інформаційної безпеки у сфері застосування інформаційних технологій у контексті користування ВА. Науковці запропонували науково-теоретичне визначення інформаційної безпеки, окреслили види суспільних відносин, що забезпечують її, висвітлили питання реалізації міжнародних стандартів протидії кримінальним правопорушенням у сфері застосування інформаційних технологій та обігу ВА¹⁸.

У сучасних умовах глобальної цифровізації криптовалюту перетворюються на вагомий фінансовий інструмент, що завдяки анонімності та транскордонності кидає нові виклики економічній безпеці, включно з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та специфічними кіберзлочинами. Незважаючи на наявність міжнародних механізмів протидії та прийняття в Україні Закону «Про віртуальні активи»¹⁹ (далі — *Закон про ВА*), правове регулювання залишається фрагментарним, а процес притягнення до відповідальності ускладнено анонімністю транзакцій, застосуванням міксерів, юрисдикційними колізіями та браком технічної експертизи у правоохоронних органах. А. Долгов визначив, що для подолання цих перешкод необхідна адаптація національного зако-

нодавства до міжнародних стандартів, системне підвищення цифрової компетентності слідчих і суддів, а також упровадження спеціалізованих інструментів моніторингу блокчейну, що дасть змогу ефективно інтегрувати ВА в офіційну фінансову систему за умови мінімізації кримінальних ризиків²⁰.

Останніми роками українська криміналістична наука помітно активізувала дослідження проблематики розслідування злочинів, пов'язаних з ВА. Прикладом є О. Кременський, який сформував елементи криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах користування віртуальними валютами. Дослідник визначив, що криміналістична характеристика легалізації злочинних доходів із користуванням ВА базується на складних, заздалегідь спланованих схемах, які містять етапи підготовки, учинення й активного приховування слідів злочину за допомогою криптоказино (де відмивають до трьох чвертей коштів), анонімних передплачених карток, криптоматів та ігрових валют у MMORPG-іграх. Характерними ознаками таких злочинів є анонімність транзакцій, відсутність прив'язки рахунків до конкретних осіб і застосування сервісів-міксерів для заплутування ланцюжків блокчейну, що дає змогу суб'єктам з високим рівнем знань у сферах ІТ та фінансів ефективно маскувати джерела походження коштів (наркоторгівля, шахрайство, корупція).

17 Сисолятин В. В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням інтернет-банкінгу : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2024. 230 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0423U100236> (дата звернення: 08.04.2026).

18 Карчевський М. В., Шульженко Н. В., Куковинець Д. О. та ін. Зазнач твір. DOI: [10.31359/9789669986818](https://doi.org/10.31359/9789669986818) (дата звернення: 11.04.2026).

19 Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX (зі змін. та допов.; не набрав чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 08.04.2026).

20 Долгов А. Зазнач твір. DOI: [10.34132/mspc2025.01.11.08](https://doi.org/10.34132/mspc2025.01.11.08) (дата звернення: 08.04.2026).

Процес розслідування значно ускладнює транскордонна природа операцій, де місцем злочину стає як локація комп'ютера, так і територія країни з обчислювальними потужностями, а доказова база часто формується не лише із цифрових слідів, а й із паперових чернеток. Типовий портрет правоохоронця-зловмисника — це ініціатори-одинаки, які діють у складі організованих груп, що керуються корисливими мотивами та користуються прогалинами в законодавстві й анонімністю криптосфери для уникнення відповідальності²¹.

Окрему категорію становлять злочини, що скоюють із застосуванням інформаційних комп'ютерних технологій²² і кримінальних правопорушень, пов'язаних із користуванням е-банкінгом²³. Учені визначили основні елементи криміналістичної характеристики й механізми вчинення цих правопорушень, які є похідними для багатьох злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА.

І. Завидняк сформувала в окремій праці особливості криміналістичної характеристики економічних транснаціональних злочинів, скоєних із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій, які можна визначити як окрему категорію злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА. Більшість із цих злочинів — зазвичай шахрайства, а за природою ВА вони мають саме транскордонний характер²⁴.

Важливими для становлення наукової думки щодо формування методів і методик протидії злочинам, пов'язаним з незаконним обігом ВА, є звіти, рекомендації та інша аналітична інформація українських і міжнародних органів, що протидіють кіберзлочинам, організованим злочинності й корупції, а також займаються фінансовим моніторингом з метою виявлення ознак легалізації (відмивання) коштів, здобутих злочинним шляхом.

Водночас у національному науковому середовищі немає наріжних і комплексних досліджень з визначення елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом ВА. Зазначене обумовлює потребу в дослідженні цієї проблематики й висвітленні окремих її складників.

Викладення основного матеріалу дослідження

Основною метою криміналістичної характеристики є оптимізація процесу розкриття й розслідування злочину. Її можна уявити як ідеальну модель типових зв'язків і джерел доказової інформації, що дають змогу спрогнозувати оптимальний шлях і найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів²⁵.

21 Кременський О. В. Зазнач твір. URL: https://drive.google.com/file/d/1hRfh1Vp-mnRti_ffs5eSFOSvhTI9rln/view (дата звернення: 08.04.2026).

22 Неділько Я. В. Зазнач твір. URL: <https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/902a977f-032e-4c47-84df-703ae2b1f64e/content> (дата звернення: 08.04.2026).

23 Малютін Е. В. Зазнач твір. URL: <https://dduvs.edu.ua/naukova-diyalnist/spetsializovani-vcheni-radi/ogoloshennya-pro-zahist-disertatsij/malyutin/> (дата звернення: 08.04.2026) ; Сисолятин В. В. Зазнач твір. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0423U100236> (дата звернення: 08.04.2026).

24 Завидняк І. О. Зазнач твір. DOI: 10.24144/2788-6018.2021.03.33 (дата звернення: 08.04.2026).

25 Батюк О. В., Благута Р. І., Гумін О. М. та ін. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів, 2011. 324 с.

Першим важливим елементом криміналістичної характеристики І. Завидняк називає предмет злочинних посягань, оскільки він має безпосередній вплив на інші елементи та є умовою певних способів скоєння та приховування злочину, ознак особи злочинця (злочинів)²⁶. На нашу думку, це твердження цілком слушне, оскільки в нашому випадку особливий предмет — ВА — створює унікальні кореляційні зв'язки. Варто погодитися з тим, що залишити такі сліди, як публічні ключі гаманців, кількість переказаних ВА, унікальний хеш транзакції, точний час переказу й суму комісії, може винятково криптовалюта.

Оскільки ВА за своєю суттю є специфічними масивами даних, особливого значення набуває аналіз природи комп'ютерної інформації як їхнього змістовного базису. Попри те, що кримінальне процесуальне законодавство України сьогодні не виокремлює цифрових даних в індивідуальну категорію доказової бази, під час розслідування відповідних злочинів головну роль відіграють інформаційні сліди, які після належного юридичного оформлення трансформуються в повноцінні докази. Слід наголосити на віртуальній природі комп'ютерної інформації, яка позбавлена традиційного матеріального втілення і стає доступною для аналізу лише за допомогою застосування програмно-технічних засобів, що перетворюють цифрові коди на форму, зрозумілу для людського сприйняття. У широкому розумінні таку інформацію можна визначити як сукупність відомостей, які існують на електронних накопичувачах або

які передають мережевими каналами, підлягають обробленню, модифікації та відтворенню за допомогою обчислювальних систем і телекомунікаційних мереж²⁷.

Правова природа ВА в Україні, навіть без набрання чинності Законом про ВА, перебуває у площині легальних правовідносин, оскільки згідно зі ст. 177 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України):

«1. Об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага.

2. Об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі, що обумовлює форму об'єктів, особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо них»²⁸.

До того ж відповідно до ст. 179-1 ЦК України ВА є цифровою річчю²⁹, і в судів не виникає питань із захистом прав потерпілих у разі заволодіння їхнім майном у вигляді ВА.

Якщо розглядати як предмет злочину найпоширеніші ВА — криптовалюти,— то поміж них найпомітніше місце посідають конвертовані валюти, які мають еквівалентну вартість у фіатній валюті й можуть бути обміняні на звичайні гроші. У сучасній класифікації цифрових активів до них належать *Bitcoin* і *E-Gold*. Неконвертовані валюти зазвичай обмежені екосистемою конкретного програмного продукту. Вони за своєю природою подібні до віртуальних гро-

26 Завидняк І. О. Зазнач твір. DOI: [10.24144/2788-6018.2021.03.33](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.33) (дата звернення: 08.04.2026).

27 Мазуренко О., Розенфельд Н. Комп'ютерна інформація як предмет правопорушень, передбачених Розділом XVI КК України. *Право України*. 2004. Т. 6. С. 80—83.

28 Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.04.2026).

29 Там само.

шей у відеоіграх; за відсутності об'єктивної ринкової ціни вони рідко стають об'єктом інтересу правопорушників. Проте існують механізми перетворення таких закритих систем на відкриті за допомогою неофіційних каналів обміну, що де-факто робить їх конвертованими всупереч правилам розробників³⁰.

Однією з об'єктивних умов учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом ВА, які зазвичай скоюють транснаціональні об'єднані злочинні угруповання, є чітка детермінація такого виду злочинів об'єктивною обстановкою у світі та в законодавстві багатьох країн³¹.

Як зазначає Я. Неділько, у структурі обстановки таких кримінальних правопорушень, з огляду на їх особливості, слід виокремлювати: кіберпростір, що характеризується місцем, часом, віртуальною взаємодією учасників кримінального правопорушення; матеріальне середовище — ділянку території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні взаємини³².

Обстановка правопорушення як комплекс матеріальних елементів у місці події дає змогу реконструювати алгоритм злочинного акту і специфіку поведінки його суб'єктів. Злочини в досліджуваній сфері відзначаються винятковим рівнем інтелектуальної підготовки й застосуванням багаторівневих методів опосередкованого впливу на цифрові системи, що суттєво ускладнює

фіксування фактів несанкціонованого доступу. Характерною ознакою таких діянь є територіальна роз'єднаність: локація, де безпосередньо реалізовано злочинний задум (активні дії), зазвичай географічно не збігається з місцем виникнення суспільно небезпечних наслідків. Зважаючи на транскордонну природу кіберзлочинів і труднощі (а подекуди й неможливість) ідентифікації фізичної точки, з якої здійснено втручання, у криміналістичній і судовій практиці доцільно вважати місцем скоєння злочину ту територію, де фактично настали шкідливі результати протиправної діяльності³³.

Е. Мalyutin визначив і схарактеризував місця учинення злочинних дій, пов'язаних з користуванням е-банкінгом, співвідносних з кіберзлочинами з незаконного заволодіння ВА: місця розміщення пристроїв, якими скористалися для вчинення протиправних дій (смартфон, комп'ютер, ноутбук, планшет) — 74 %; місця розташування банкоматів, банків, а також інших закладів фінансової сфери — 16 %; місце перебування потерпілої особи, на яку були спрямовані протиправні дії, — 9 %³⁴.

Часові обставини є визначеними особливостями скоєння злочину в певний час доби, у певні дні, місяці й роки. Скоєння злочинів, які розглядаємо, зазвичай розпочинається з неправомірного доступу до інформації. Останній здійснюють під час роботи комп'ютера, він не обмежений певним часовим

30 Громок М. Розшифровка криптозлочинів : посіб. для правоохорон. орган. / OSCE : web. 2024. 64 с. URL: <https://occea.osce.org/sites/default/files/f/documents/b/c/601719.pdf> (дата звернення: 08.04.2026).

31 Цивільний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.04.2026).

32 Неділько Я. В. Зазнач. твір. URL: <https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/902a977f-032e-4c47-84df-703ae2b1f64e/content> (дата звернення: 08.04.2026).

33 Завидняк І. О. Зазнач. твір. DOI: 10.24144/2788-6018.2021.03.33 (дата звернення: 08.04.2026).

34 Мalyutin Е. В. Зазнач. твір. URL: <https://dduvs.edu.ua/naukova-diyalnist/spetsializovani-vcheni-radi/ogoloshennya-pro-zahist-disertatsij/malyutin/> (дата звернення: 08.04.2026).

проміжком, оскільки автоматизовані інформаційні системи можуть функціювати цілодобово³⁵. Проте кожен спосіб скоєння таких злочинів, пов'язаний із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій, має певні часові особливості, оскільки зазвичай має місце різниця в часі, і в разі вчинення такого кримінальні правопорушення вночі можна припускати, що зловмисники діють в іншому часовому поясі, де в цей час день.

Щодо способів підготовки до скоєння злочинів досліджуваного виду, то можна виокремити такі: виготовлення шпигунських технічних або програмних засобів для протиправного застосування під час здійснення операцій з викрадення ВА; збут або поширення без необхідного дозволу в інтернеті відомостей, які мають значення під час здійснення операцій з ВА; створення сайтів з відповідною тематикою для шахрайських схем (псевдобіржі, псевдообмінні сервіси, сайти знайомств тощо)³⁶.

Існує велика кількість способів скоєння злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА, тому в межах цієї праці ми розглянемо кілька позицій науковців із зазначеної тематики й найбільш поширені способи, якими послуговуються злочинці всього світу.

За А. Долговим, до способів учинення шахрайства із застосуванням ВА належать такі явища: *rug pull* (раптове зникнення ліквідності, тобто штучне накручування ціни криптоактиву з наступним його обвалом через продаж його основної маси), *NFT*-шахрай-

ство (підробка, плагіат унікальних ВА) і *DeFi*-експлойти (застосування вразливостей протоколів для зламу цифрових сервісів і крадіжки ВА)³⁷.

Б. Дерев'янку розглядає такі два способи вчинення шахрайства із ВА: викрадення відомостей про *ID*-гаманець і пароль від нього; незаконне передавання третім особам інформації про *ID*-гаманець і пароля власника біткойнів самою фірмою-надавачем послуг з розміщення гаманця. Хоча на своїх сайтах і в договорі такі сервіси зазначають, що не цікавляться паролем власника криптовалюти, усе одно існують серйозні сумніви щодо цього. І беззаперечним правовим ризиком є ризик зміни в односторонньому порядку надавачем послуг з розміщення електронного гаманця умов договору та/або запровадження платних послуг³⁸.

А. Мовчан і В. Козій виокремлюють такі способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом криптоактивів:

- 1) злам криптовалютних бірж та електронних гаманців фізичних осіб і виведення криптовалюти на біржі, обмінні ресурси або інші електронні гаманці;
- 2) інсценування викрадення криптовалюти самими біржами;
- 3) шахрайські дії:
 - добровільне передавання потерпілим активів на фіктивні сервіси, контрольовані зловмисниками. Наслідком є повна втрата доступу до ресурсів: або через програмні маніпуляції, які відо-

35 Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідч. і дізнавач. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2007. 728 с.

36 Малютін Е. В. Зазнач. твір. URL: <https://dduvs.edu.ua/naukova-diyalnist/spetsializovani-vcheni-radi/ogoloshennya-pro-zahist-disertatsij/malyutin/> (дата звернення: 08.04.2026).

37 Долгов А. Зазнач. твір. DOI: 10.34132/mspc2025.01.11.08 (дата звернення: 08.04.2026).

38 Дерев'янку Б. В. Зазнач. твір. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/269/Derevyanko_FP_2017_3_8.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 07.05.2026).

бражають нульовий баланс у кабінеті користувача, або внаслідок раптового припинення діяльності сервісу (*exit scam*), коли оператори зникають разом із довіреними їм активами;

- викрадення конфіденційної інформації через фішингові атаки. Це метод інтернет-шахрайства, спрямований на отримання несанкціонованого доступу до облікових записів на криптобіржах або приватних ключів електронних гаманців, через спонукання жертв перейти на підроблену сторінку та ввести логін і пароль, що дає їм змогу миттєво спустошити баланс;
- маніпулятивні схеми типу *Scam* (у перекл. з англ. *афера* або *шахрайство*). Суть полягає у випуску на ринок нового токена, вартість якого організатори штучно збільшують. Укладаючи значні ресурси в маркетинговий хайп у соцмережах та імітуючи бурхливе зростання ціни, шахраї залучають масу дрібних інвесторів. Коли вартість активу сягає пікових значень, організатори масово розпродають власні запаси, отримуючи надприбутки. Як наслідок, ціна миттєво обвалюється, а вкладники залишаються з неліквідними цифровими одиницями, які не мають реальної вартості;
- випуск імітаційних токенів (клонів). Правопорушники створюють цифрову монету, назва якої цілком копіює або максимально подібна до назви перспективного проекту, що ще не пройшов лістинг на великих

біржах. Активно рекламуючи такий «аналог» у месенджерах і соціальних групах, шахраї наводять посилання на власні смарт-контракти: інвестори помилково купують фальсифікат, який не має жодного стосунку до реального проекту й не може бути реалізований на ринку³⁹.

За даними *Chainalysis (2026 Crypto Crime Report)*, найбільш популярними способами кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом ВА, є шахрайство, як-от:

- 1) фішингові клони обмінників. Шахраї створюють копії сайтів відомих обмінників. Зовні сторінки виглядають майже ідентично завдяки тому самому дизайну, формі заявки та курсу (домен відрізняється одним символом; відсутні офіційні контакти або правила обміну; пропозиція «найкращий курс тільки сьогодні»);
- 2) підміна реквізитів у листуванні. Обмін погоджують у чаті або месенджері, після чого співрозмовник раптово повідомляє, що реквізити змінилися (реквізити змінюються в останній момент; співрозмовник просить перейти в інший чат або контакт; дані надсилають зображенням, а не текстом). Це може виглядати буденно, наприклад, «вибачте, попередній гаманець тимчасово не працює», «скористайтеся іншим рахунком» тощо. Якщо користувач не перевіряє деталей, криптовалюта потрапляє на адресу шахрая;
- 3) фейкове підтвердження платежу. Після домовленості про обмін шахрай надсилає скрин нібито проведеної оплати. Далі починається

39 Мовчан А. В., Козій В. В. Зазнач. твір. DOI: 10.36486/np.2022.4(58).17 (дата звернення: 08.05.2026).

- тиск, мовляв, гроші вже відправлені, тому потрібно негайно перевести криптовалюту й не очікувати надходження;
- 4) підміна QR-коду або адреси гаманця. Користувачеві надсилають QR-код або адресу для переказу криптовалюти. Насправді вони ведуть на гаманець шахрая. Таке стається, коли адреси копіюють через сторонні сервіси або отримують у чатах без перевірки (просять установити «спеціальне» розширення або програму; пропонують підключитися через віддалений доступ; адреса виглядає незнайомою або відрізняється від попередньо погодженої);
 - 5) маніпулювання курсом після заявки. Спочатку пропонують курс, який виглядає трохи вигіднішим за ринковий. Коли користувач уже відправив криптовалюту, з'являються додаткові умови. Часто це додаткова комісія за перевірку, плата за прискорення, новий курс. У підсумку отримана сума значно менша, ніж очікувалося;
 - 6) фейкова служба підтримки. Шахраї представляються співробітниками сервісу або модераторами платформи. Вони пишуть користувачеві й повідомляють про нібито проблему з транзакцією. Далі намагаються отримати доступ до гаманця, просять *seed*-фразу, коди *2FA*, доступ до пристрою або гаманця;
 - 7) фальшивий гарант. У *Telegram* або іншому чаті пропонують провести обмін за допомогою гаранта, який нібито контролюватиме угоду та триматиме кошти до завершення операції. Насправді гарант може бути частиною шахрайської схеми. Він наполягає на швидкому проведенні операції і не має підтвердженої репутації за межами цього діалогу;
 - 8) підміна мережі або токена. Користувача просять відправити криптовалюту через іншу мережу або на інший токен. Наприклад, замість *USDT TRC20* пропонують *USDT ERC20* або надсилають реквізити для *USDT* у мережі, яку гаманець користувача не підтримує. У результаті кошти можуть «зависнути» або їх буде складно повернути. Мережа змінюється просто під час угоди, а пояснення виглядає поспішним або нечітким;
 - 9) ризики готівкового обміну. Обмін проводять під час особистої зустрічі. Проблеми виникають у момент передавання грошей, де можливі недовкладення, підміна купюр або інші маніпуляції (зустріч призначають у випадковому місці; намагаються прискорити передавання грошей; заважають спокійно перерахувати й перевірити купюри);
 - 10) фейкова *AML*-перевірка. Після отримання криптовалюти користувачеві повідомляють, що кошти нібито потрапили під *AML*-перевірку, й вимагають додатковий платіж, який виправдовують обов'язковою заставою, податком або комісією за перевірку й обіцяють, що після цього транзакцію розблокують. Головна ознака — вимога доплати та відсутність заздалегідь відомого регламенту перевірки ⁴⁰.

40 10 схем шахрайства при обміні криптовалюти у 2026 році: як розпізнати та захиститися / Finance.ua : вебсайт. 25.03.2026. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/10-skhem-shakhaistva-pry-obmini-kryptovaliuty-u-2026-rotsi-yak-rozpiznaty-ta-zakhystytysia> (дата звернення: 08.04.2026).

Ми пропонуємо об'єднати способи вчинення таких кримінальних правопорушень у групи: «оцифровані» злочини, пов'язані з незаконним обігом ВА (скоєні винятково із застосуванням кібернетичних методів) і класичні злочини (наприклад, викрадення людини з подальшим вимаганням викупу у вигляді ВА, умисне вбивство з метою заволодіти ВА потерпілого тощо).

Щодо способів відмивання майна, то майже всі транскордонні організовані злочинні угруповання відмивають кошти із користуванням ВА й офшорними юрисдикціями, що є найпоширенішими способами на завершальній фазі, пов'язаній з ухиленням від оподаткування та приховуванням слідів. Як зазначає В. Божик, у 87 % кримінальних проваджень усе відбувається за такою схемою: офшор, фіктивне підприємництво («конвертаційні центри»), формування схемного податкового кредиту, порушення митних правил і контрабанда, контрафакт, виведення прибутку через псевдопідприємництво фізичних осіб, фізична особа, заниження оборотів⁴¹.

Новим і популярним способом легалізації кримінальних доходів є їх відмивання за допомогою сайтів азартних ігор. Саме через ці сервіси відмивають майже три чверті всіх брудних віртуальних грошей. Згідно з даними *Trend Micro*, злочинці дедалі частіше звертаються до ігрової валюти як способу зберігання вартості криптовалюти. Для цього за криптовалюту купують валюту найбільш популярних віртуальних ігор, а потім на спеціальних сервісах конвертації обмінюють її на фіатну валюту⁴².

Ще одним способом приховування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом ВА, є користування децентралізованими біржами, позабіржовими біржами (так званими OTC-угодами, від англ. *Over-the-Counter* — поза прилавком), міксерами й тумблерами. Цю технологію розробили для приховування слідів транзакцій користувачів. Багато держав — учасниць ОБСЄ вживають заходів для обмеження використання таких інструментів. Міксери та тумблери — це послуги, призначені для підвищення конфіденційності й анонімності криптовалютних транзакцій. Їхня основна функція полягає в змішуванні коштів різних користувачів, що має джерело походження коштів⁴³.

Особи злочинців у досліджуваному виді злочинів умовно можна об'єднати в три групи. Першу групу становлять особи, які поєднують високий рівень професійної підготовки у сфері інформаційних технологій і програмування з нестандартним мисленням, технічною винахідливістю та певною схильністю до професійного азарту. Для них комп'ютерні системи — не лише інструмент для роботи, а й середовище для реалізації власних інтелектуальних можливостей. До цієї групи можуть належати працівники криптовалютних бірж, майнінгових підприємств, компаній-емітентів ВА, а також спеціалісти технічних компаній, що забезпечують відповідні структури хмарними, штучно-інтелектуальними й іншими цифровими сервісами.

До другої групи належать професійні кіберзлочинці, діяльність яких має чітко виражений корисливий характер.

41 Божик В. І. Зазнач твір. DOI: 10.24144/2307-3322.2026.93.5.3 (дата звернення: 08.04.2026).

42 Virtual Assets Red Flag Indicators of Money Laundering and Terrorist Financing : FATF Report / FATF : web. Sept. 2020. 24 p. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Virtual-Assets-Red-Flag-Indicators.pdf.coredownload.pdf> (дата звернення: 07.05.2026).

43 Громок М. Зазнач. твір. URL: <https://ocee.osce.org/sites/default/files/f/documents/b/c/601719.pdf> (дата звернення: 08.04.2026).

Саме ця категорія становить одну з найбільших загроз як для окремих суб'єктів господарювання, так і для міжнародної економічної безпеки загалом. Представники цієї групи часто формують ядро транснаціональних злочинних угруповань, які послуговуються сучасними інформаційними технологіями для вчинення економічних правопорушень у значних масштабах.

Третя група — це так звані респектабельні правопорушники: особи, які мають легальний професійний статус і спеціальні знання у сфері фінансів, обліку або програмування. До них можуть належати бухгалтери, економісти та програмісти, які застосовують свої професійні навички для підготовки й реалізації злочинних схем, орієнтованих переважно на отримання матеріальної вигоди⁴⁴.

Наголосимо, що економічні транснаціональні злочини із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій зазвичай скоюють організовані злочинні угруповання. Саме тому осіб, які їх скоїли, запропоновано досліджувати «за схемою: 1) загальні особливості злочинця, який вчинив економічний транснаціональний злочин, із використанням комп'ютерних технологій та 2) особливості осіб, які вчинили певні різновиди таких злочинів, з урахуванням розподілу ролей в організованій злочинній групі»⁴⁵.

Найбільш поширеним мотивом скоєння злочинів цієї категорії є корисливі міркування, дуже рідко — помста. Особи, здатні таке зробити, є серйозною загрозою для економіки будь-якої держави й міжнародної спільноти загалом⁴⁶.

Найголовніші первинні сліди злочинів, пов'язаних з незаконним обігом ВА, містяться у блокчейні. До відкритих відомостей належать: адреси відправника й одержувача (публічні ключі гаманців), сума переказу (кількість токенів або криптовалют), хеш транзакції (унікальний ідентифікатор, за яким можна знайти запис), часова мітка (точний час підтвердження транзакції), комісія. Ці сліди матимуть місце в разі використання звичайної криптовалюти, однак існують анонімні коїни (*monero*, *zcash*, *dash*, *xeonbit*), які складно відстежити, оскільки вони послуговуються специфічною модифікацією блокчейну, спрямованою на забезпечення анонімності й конфіденційності транзакцій.

Узагальнюючи викладене, слід наголосити, що для таких кримінальних правопорушень типовою ознакою є наявність цифрових або електронних слідів, які виникають у процесі застосування інформаційних технологій. Подібну інформацію можуть містити облікові записи користувачів, пам'ять комп'ютерної техніки й інших електронних пристроїв, профілі в соціальних мережах, ресурси для спілкування або обміну інформацією щодо криптовалют, бази даних операторів телекомунікацій та інтернет-провайдерів, а також змінні носії інформації, зокрема USB-накопичувачі⁴⁷.

Якщо потерпілий контактував з правопорушником особисто або за допомогою відеозв'язку, він може надати інформацію про зовнішні ознаки й інші характеристики особи злочинця⁴⁸. На жаль, найчастіше потерпілий не має

44 Завидняк І. О. Зазнач. твір. DOI: 10.24144/2788-6018.2021.03.33 (дата звернення: 08.04.2026).

45 Там само.

46 Там само.

47 Сисолятин В. В. Зазнач. твір. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0423U100236> (дата звернення: 08.04.2026).

48 Малютін Е. В. Зазнач. твір. URL: <https://dduvs.edu.ua/naukova-diyalnist/spetsializovani-vcheni-radi/ogoloshennya-pro-zahist-disertatsij/malyutin/> (дата звернення: 08.04.2026).

візуального контакту з правопорушником⁴⁹.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу розкрити основні елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом ВА, і визначити їх специфічні особливості в умовах сучасної цифровізації суспільства. З'ясовано, що ВА як предмет злочинного посягання формують особливий механізм злочинної діяльності, який характеризується застосуванням інформаційних технологій, транскордонністю операцій, високим рівнем латентності та складністю виявлення й документування доказової інформації.

Визначено, що основним джерелом доказової інформації в таких кримінальних правопорушеннях є цифрові сліди, які можуть міститися у блокчейні, електронних гаманцях, акаунтах користувачів, пам'яті комп'ютерної техніки, месенджерах, соціальних мережах, базах даних операторів зв'язку й інтернет-провайдерів. Водночас особливості функціонування анонімних криптовалют, міксерів, тумблерів і децентралізованих платформ суттєво ускладнюють процес установлення джерела походження активів і маршруту їх переміщення.

У результаті аналізу способів учинення досліджуваних кримінальних правопорушень з'ясовано, що найбільш поширеними є різноманітні форми шахрайства, фішингові атаки, злам криптовалютних бірж та електронних гаманців, маніпуляції з токенами, користування фіктивними платформами й сервісами, а також легалізація доходів через криптовалютні сервіси,

онлайн-казино й офшорні юрисдикції. Визначено, що злочинну діяльність у цій сфері часто здійснюють організовані транснаціональні угруповання з чітким розподілом ролей між учасниками.

Дослідження особи правопорушника дало змогу виокремити кілька типових категорій суб'єктів таких злочинів: технічно підготовлених спеціалістів у сфері ІТ, професійних кіберзлочинців та осіб з легальним професійним статусом, які застосовують спеціальні знання у фінансовій або технічній сфері для реалізації злочинних схем. Спільною ознакою більшості правопорушників є високий рівень цифрової компетентності й орієнтування на отримання матеріальної вигоди.

Отже, кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом ВА, є складним багаторівневим явищем, що поєднує елементи кіберзлочинності, економічної злочинності та транснаціональної організованої діяльності. Це обумовлює потребу в подальшому розвитку криміналістичних методик їх виявлення та розслідування, удосконаленні законодавчого регулювання у сфері обігу ВА, а також у підвищенні рівня технічної підготовки правоохоронних органів щодо роботи із цифровими доказами та технологіями блокчейну.

Forensic Characteristics of Criminal Offenses Related to Illegal Circulation of Virtual Assets

Dmytro Nesterov

This article purpose is to reveal peculiarities of forensic characteristics of crimes related to illegal circulation of virtual assets, as well as to determine the main elements of their commission mechanism. For achieving this goal, complex of general scientific and special legal

49 Сисолятин В. В. Зазнач. твір. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0423U100236> (дата звернення: 08.04.2026).

methods of cognition was applied, in particular dialectical, system-structural, formal-legal, comparative-legal, logical-semantic one, analysis and synthesis, modeling and generalization. The article is devoted to research on forensic characteristics of criminal offenses related to illegal circulation of virtual assets, which in conditions of global digitalization and rapid information development of technologies are becoming increasingly dangerous to society. Topic relevance is due to active use of cryptocurrencies, decentralized financial services, anonymous payment instruments and artificial intelligence technologies in mechanisms of committing fraud, cybercrime and legalization of proceeds from crime. Growth of transnational cybercrime, spread of phishing schemes, use of mixers, toggle switches, offshore jurisdictions and platforms with end-to-end encryption create significant difficulties for law enforcement agencies in detecting, documenting and investigating such offenses. Particular attention is paid to the problems of forming an evidentiary base associated with virtual nature of digital traces and difficulty of identifying persons involved in illegal transactions with virtual assets. The research results determined that virtual assets as a subject of criminal encroachment form specific mechanism of criminal activity that is characterized by a high level of latency, cross-border nature, use of modern information technologies and complexity of localizing the place of commission of a criminal offense. It was substantiated that digital traces contained in blockchain, electronic wallets, user accounts, PC memory, messengers, social networks, databases of communication operators and Internet providers are of crucial importance for the investigation. The most common methods of committing crimes related to the illegal circulation of virtual assets are analyzed, including phishing attacks, hacking of cryptocurrency exchanges and electronic wallets, use of fake platforms, manipulation of tokens, fraudulent investment projects, DeFi-exploits, NFT fraud and

legalization of income using cryptocurrency services and online casinos. It is proven that significant part of such offenses is committed by transnational organized criminal groups with a clear division of roles between participants. It is argued that offender in this category of crimes is characterized by a high level of digital competence, specific expertise in the field of information technology, programming or finance and an orientation towards obtaining material benefits. It is proposed to classify the subjects of such criminal offenses as technically trained specialists, professional cybercriminals and persons with legal professional status who apply their knowledge to implement criminal schemes. It is concluded that criminal offenses related to illegal circulation of virtual assets are a complex multi-level phenomenon that combines cybercrime peculiarities, economic crime and transnational organized activity. The need for further development of forensic investigation methods, improvement of legislative regulation of circulation of virtual assets and increasing level of technical training of law enforcement agencies in the field of work with digital evidence and blockchain technologies is emphasized.

Keywords: virtual asset; blockchain; cross-border crimes; legalization (laundering) of money obtained by criminal means; fraud; theft; forensic characteristics; illicit trafficking.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової

практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- 10 *skhem shakhraistva pry obmini kryptovaliuty u 2026 rotsi: yak rozpoznavaty ta zakhystytsia* [10 Cryptocurrency Exchange Scams in 2026: How to Recognize and Protect Yourself] (2026) / Finance.ua : veb-sait. 25.03. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/10-skhem-shakhraistva-pry-obmini-kryptovaliuty-u-2026-rotsi-yak-rozpoznavaty-ta-zakhystytsia> [in Ukrainian].
- Batiuk, O. V., Blahuta, R. I., Humin, O. M. ta in. (2011). *Metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv, pidslidnykh orhanam vnutrishnykh sprav* [Methods for investigating certain types of crimes under investigation by internal affairs bodies] : navch. posib. / za zah. red. Ye. V. Priakhina. Lviv [in Ukrainian].
- Bozhyk, V. I. (2026). Kryminalistychna kharakterystyka lehalizatsii maina, oderzhanoho vnaslidok ukhylennia vid splaty podatkov: elementy ta mekhanizm zlochyynnoi diialnosti [Forensic characteristics of property laundering resulting from tax evasion: structural elements and mechanisms of criminal activity]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya: Pavo. Vyp. 93. Ch. 5.* DOI: [10.24144/2307-3322.2026.93.5.3](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.3) [in Ukrainian].
- Crypto Crime in 2025 Was Primarily Driven by 694% Surge in State-Driven Sanctions Evasion Volume* (2026) / Chainalysis : web. March 5. URL: <https://live-chainalysis.pantheonsite.io/blog/crypto-sanctions-2026/>.
- Cyber-Enabled Fraud. Digitalisation and Money Laundering, Terrorist Financing and Proliferation Financing Risks.* February 2026 (2026) / FATF : web. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Cyber-Enabled-Fraud%E2%80%9393Digitalisation-and-ML-TF-PF-Risks.pdf.coredownload.inline.pdf>.
- Derevianko, B. V. (2017). *Ryzyky zdiisnennia operatsii z kryptovaliutoiu (bitkoinamy) hromadian i sub'ektiv hospodariuvannia Ukrainy* [Risks of Operations with Cryptocurrency (Bitcoins) for Citizens and Economic Entities of Ukraine]. *Forum prava.* № 3. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/269/Derevianko_FP_2017_3_8.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
- Dolhov, A. (2025). *Vidpovidalnist za zlochyny, pov'iazani z nezakonnym obihom kryptovaliut* [Liability for crimes related to the illicit trafficking of cryptocurrencies]. *Olviiyskyi forum — 2025: stratehii krain Prychornomorskoho rehionu v heopolitychnomu prostori : mat-ly XXII Mizhnar. nauk. konf. (Mykolaiv, 16—22.06.2025)* / *Materialy naukovo-praktychnykh konferentsii Chornomorskoho natsionalnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Seriya: Pravo.* № 1 (1). DOI: [10.34132/mspc2025.01.11.08](https://doi.org/10.34132/mspc2025.01.11.08) [in Ukrainian].
- Hromek, M. (2024). *Rozshyfovka kryptozlochyyniv* [Decrypting cryptocrimes] : posib. dla pravookhoron. orhan. / OSCE : web. URL: <https://ocea.osce.org/sites/default/files/f/documents/b/c/601719.pdf> [in Ukrainian].
- IOCTA 2026 – The evolving threat landscape: how encryption, proxies and AI are expanding cybercrime. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2026* (2026) / EUROPOL : web. 28 Apr. DOI: [10.2813/5737847](https://doi.org/10.2813/5737847).
- Karchevskiy, M. V., Shulzhenko, N. V., Kukovynets, D. O. ta in. (2023). *Mizhnarodni standarty ta natsionalna kryminalno-pravova polityka u sferi okhorony informatsiinoi bezpeky* [International standards and national criminal law policy in the field of information security protection] : monohrafiia / za zah. red. V. I. Borysova, M. V. Karchevskoho, M. V. Shepitka. Kharkiv. DOI: [10.31359/9789669986818](https://doi.org/10.31359/9789669986818) [in Ukrainian].
- Kreminskyi, O. V. (2022). *Rozsliduvannia lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, otrymanykh zlochyynnym shliakhom, v umovakh vykorystannia virtualnykh valiut* [Investigation of legalization (laundering) of criminal income by use virtual currencies] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Irpin. URL: https://drive.google.com/file/d/1hRfh1Vp-mnRti_ffs5eS-fOSvhTI9rln/view [in Ukrainian].

- Maliutin, E. V. (2024). *Osnovy metodyky rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz vykorystanniam e-bankinhu* [Basics of the methodology of investigation of criminal offenses related to the use of e-banking] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipro. URL: <https://dduvs.edu.ua/naukova-diyalnist/spetsializovani-vcheni-radi/ogoloshennya-pro-zahist-disertatsij/malyutin/> [in Ukrainian].
- Mazurenko, O., Rozenfeld, N. (2004). *Komp'uterna informatsiia yak predmet pravoporushen, peredbachenykh Rozdilom XVI KK Ukrainy* [Computer information as the subject of offenses provided for in Chapter XVI of Criminal Code of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. T. 6 [in Ukrainian].
- Movchan, A. V., Kozii, V. V. (2022). *Osnovy rozsliduvannia zlochyniv shchodo nezakonnogo zavolodinnia kryptovaliutoiu* [Fundamentals of investigation crimes regarding illegal possession of cryptocurrency]. *Nauka i pravookhorona*. № 4 (58). DOI: 10.36486/np.2022.4(58).17 [in Ukrainian].
- Nedilko, Ya. V. (2023). *Rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, shcho vchyniautsia z vykorystanniam informatsiinykh komp'uternykh tekhnolohii* [Investigation of criminal offenses committed using information computer technologies] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kyiv. URL: <https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/902a977f-032e-4c47-84df-703ae2b1f64e/content> [in Ukrainian].
- Panov, M. I., Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. ta in. (2007). *Nastilna knyha slidchoho* [The Handbook for an Investigator] : nauk.-prakt. vyd. dla slidch. i diznavach. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv [in Ukrainian].
- Shchorichnyi zvit Departamentu kiberpolitsii Natsionalnoi politsii Ukrainy za 2025 rik* [Annual report of the Cyber Police Department of National Police of Ukraine for 2025] (2026) / Kiberpolitsiia Ukrainy : ofits. vebсайт. 16.02. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/shchorichnyj-zvit-7096/> [in Ukrainian].
- Sysoliatin, V. V. (2024). *Rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz vykorystanniam internet-bankinhu* [Investigation of criminal offenses related with the using of Internet banking] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0423U100236> [in Ukrainian].
- Virtual Assets Red Flag Indicators of Money Laundering and Terrorist Financing* (2020) : FATF Report / FATF : web. Sept. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Virtual-Assets-Red-Flag-Indicators.pdf.coredownload.pdf>.
- Zavydniak, I. O. (2021). *Osoblyvosti kryminalistychnoi kharakterystyky ekonomichnykh transnatsionalnykh zlochyniv, vchynenykh iz vykorystanniam suchasnykh komp'uternykh tekhnolohii* [Features of the criminalistic characteristics of economic transnational crimes committed with the use of modern computer technologies]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 3. DOI: 10.24144/2788-6018.2021.03.33 [in Ukrainian].

Нестеров, Д. (2026). Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом віртуальних активів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 184—202. DOI: 10.32353/khrife.2.2026.12.

Криміналістичні ДНК-обліки у світі та в Україні: історія становлення та перспективи розвитку

Олексій Лозовий*

* Аспірант Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Міністерства освіти і науки України, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5355-7842>, e-mail: lozovoy2805@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.13 УДК 343.983.7

Надійшло 27.04.2026 / Рецензовано 11.05.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

Мета статті — аналіз історії виникнення, становлення та особливостей наповнення наявних криміналістичних ДНК-обліків у світі й в Україні, окреслення можливих перспектив розвитку. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання (порівняльно-правовий, формально-юридичний, прогнозування, моделювання, аналіз і синтез). З'ясовано, що історія виникнення, формування та специфіка наповнення криміналістичних ДНК-обліків мають свої особливості в кожній країні й залежать від багатьох чинників, поміж яких владні режими (авторитаризм — як, наприклад, у Китаї), історичне минуле (культурний слід диктатури та недовіра до поліції, як у Португалії), стан захисту прав людини та ін. Бази даних генетичних ознак можна групувати за різними принципами, основними з яких є такі: наповненість (кількість наявних профілів), критерії включення (обмежувальної або експансивної дії), коефіцієнт ефективності. Аналіз становлення української системи ДНК-ідентифікації свідчить про поступовий перехід від поодиноких експертиз до створення централізованої системи, яка за своєю структурою та принципами наближена до європейських моделей середнього наповнення.

Ключові слова: криміналістичні ДНК-обліки; історія становлення; перспективи розвитку; кількість ДНК-профілів; критерії включення; коефіцієнт ефективності.

Постановка наукової проблеми

Криміналістичні ДНК-обліки відіграють провідну роль у сучасній системі правосуддя, перетворюючи біологічні сліди на об'єктивні докази, що мають найвищу ступінь достовірності (до 99,99 %). Однак так було не завжди. Судова молекулярно-генетична експертиза є доволі новим видом експертного дослідження, але вона швидко стала золотим стандартом доказування. Її науковий фундамент закладено лише в 1984 році, коли британський генетик Алек Джеффріс відкрив метод генетичної дактилоскопії. Історія виникнення, формування та специфіка наповнення криміналістичних ДНК-обліків мають свої особливості в кожній країні й залежать від багатьох чинників, поміж яких владні режими (авторитаризм, як, наприклад, у Китаї), історичне минуле (культурний слід диктатури й недовіра до поліції, як у Португалії), стан захисту прав людини та ін. Ці чинники як сукупно, так і поодиноко впливають на розвиток і наповнення криміналістичних ДНК-обліків. Аналіз цих чинників і розуміння особливостей

наповнення ДНК-обліків у світі допоможе сформувати в Україні максимально ефективну модель ведення відповідного обліку, ураховуючи досвід і помилки іноземних країн під час їх формування.

Аналіз основних досліджень і публікацій

В українській науковій літературі розглянуто сучасні засоби й методи криміналістичного ДНК-аналізу (Р. Степанюк і В. Гусева ¹), правову регламентацію реєстрації геномної інформації людини (О. Легка ²), проблеми нормативного регулювання державної реєстрації геномної інформації людини (Н. Мартиненко ³), питання користування ДНК-обліками для ідентифікації осіб, загиблих під час російської збройної агресії проти України (І. Костіков зі співавторами ⁴), перспективи законодавчого забезпечення генетичної ідентифікації військовослужбовців (Л. Котляренко та А. Кофанов ⁵). В іноземних джерелах висвітлено питання функціонування криміналістичних ДНК-обліків як в окремих країнах, так і загалом у світі: історію

- 1 Степанюк Р. Л., Гусева В. О. Сучасні криміналістичні засоби та методи протидії злочинності : навч. посіб. Харків, 2024. 232 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi78/0058151.pdf> (дата звернення: 01.03.2026).
- 2 Легка О. Правова регламентація реєстрації геномної інформації людини: міжнародний та вітчизняний досвід. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 72. Ч. 2. С. 71–76. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.72.44](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.44) (дата звернення: 01.03.2026).
- 3 Мартиненко Н. Проблеми нормативного регулювання державної реєстрації геномної інформації людини. *Copernicus. Political and Legal Studies*. 2023. Vol. 2. Is. 2. Pp. 68–79. DOI: [10.15804/CPLS.2023206](https://doi.org/10.15804/CPLS.2023206) (дата звернення: 01.03.2026).
- 4 Костіков І. Ю., Марійко В. В., Щербакіна Ю. В. та ін. Молекулярно-генетична ідентифікація осіб, загиблих під час російської збройної агресії проти України: успіхи та проблеми. *Криміналістичний вісник*. 2023. № 1 (39). С. 10–28. DOI: [10.37025/1992-4437/2023-39-1-10](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2023-39-1-10) (дата звернення: 01.03.2026).
- 5 Котляренко Л. Т., Кофанов А. В. Перспективи законодавчого забезпечення генетичної ідентифікації військовослужбовців. *Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів : мат.-ли міжвідом. наук.-практ. кругл. столу* (Київ, 25.02.2021). Київ, 2021. С. 73–77. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/77ecfb89-3122-474f-8571-299f0fbfbf29/content> (дата звернення: 01.03.2026).

формування баз ДНК-даних у Європі (P. D. Martin зі співавторами ⁶), технології ДНК у кримінальному розслідуванні й судах (H. Machado зі співавтором ⁷), майбутні напрями розвитку криміналістичних баз даних ДНК (J. Ge зі співавторами ⁸), вплив різних національних правових систем на формування баз даних ДНК (F. Corte-Real ⁹), аналіз прийнятності таких баз даних Європейським судом з прав людини ¹⁰ (далі — ЄСПЛ). Водночас докладного порівняльного аналізу криміналістичних ДНК-обліків у світі та в Україні вчені не проводили.

Мета статті

Проаналізувати історію виникнення, становлення й особливостей наповнення наявних криміналістичних ДНК-обліків у світі та в Україні, окреслити можливі перспективи розвитку.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання (порівняльно-правовий, формально-юридичний, прогнозування, моделювання, аналіз і синтез). Порівняльно-правовий метод сприяв вивченню підходів до формування баз даних ДНК у різних країнах. Це дало змогу виявити спільні й відмінні ознаки формування баз даних ДНК

в Україні й інших країнах. За допомогою формально-юридичного методу здійснено правовий аналіз положень нормативно-правових актів (закони, інструкції, накази), що регламентують діяльність із ведення ДНК-обліків. Метод прогнозування став у пригоді для обґрунтованого передбачення можливостей упровадження окремих положень іноземного законодавства, що регулює діяльність ДНК-обліків, у законодавство та практику України. Поєднання логічних методів аналізу й синтезу сприяло аналізу підходів до формування баз даних (включення окремих видів профілів до баз даних) на підставі різних критеріїв і впливу на специфіку їх наповнення різних чинників (владні режими, історичне минуле, стан захисту прав людини).

Викладення основного матеріалу дослідження

Відкриття структури ДНК у 50-х роках минулого століття започаткувало нову еру в біології та створило передумови для пошуку можливостей ідентифікації конкретного живого організму за його генетичними ознаками. Першим можливість досліджувати індивідуальні ознаки людини за ДНК відкрив британський генетик Алек Джеффріс у 1984 році, виявивши у структурі ядерної ДНК індивідуальні для кожної особи й відмінні за довжиною ділянки, які

- 6 Martin P. D., Schmitter H., Schneider P. M. A brief history of the formation of DNA databases in forensic science within Europe. *Forensic Science International*. 2001. Vol. 119. Is. 2. Pp. 225–231. DOI: [10.1016/s0379-0738\(00\)00436-9](https://doi.org/10.1016/s0379-0738(00)00436-9) (дата звернення: 01.03.2026).
- 7 Machado H., Granja R. Forensic Genetics in the Governance of Crime. Singapore : Palgrave Pivot, 2020. Ch. 4. Pp. 45–56. DOI: [10.1007/978-981-15-2429-5_4](https://doi.org/10.1007/978-981-15-2429-5_4) (дата звернення: 30.03.2026).
- 8 Ge J., Sun H., Li H., et al. Future directions of forensic DNA databases. *Croatian medical journal*. 2014. Vol. 55. No. 2. Pp. 163–166. DOI: [10.3325/cmj.2014.55.163](https://doi.org/10.3325/cmj.2014.55.163) (дата звернення: 07.04.2026).
- 9 Corte-Real F. Forensic DNA databases. *Forensic Science International*. 2004. Vol. 146. Suppl: S143–4. DOI: [10.1016/j.forsciint.2004.09.043](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2004.09.043) (дата звернення: 21.03.2026).
- 10 Tuazon O. M. Universal forensic DNA databases: acceptable or illegal under the European Court of Human Rights regime? *Journal of Law and the Biosciences*. 2021. Vol. 8. Is. 1. 24 p. DOI: [10.1093/jlb/lsab022](https://doi.org/10.1093/jlb/lsab022) (дата звернення: 01.03.2026).

можна виокремити та порівняти. Це дало поштовх розробленню техніки дослідження ДНК людини з метою її ідентифікації, яка здобула назву «ДНК-дактилоскопія» (англ. *DNA fingerprinting*)¹¹.

Створювати бази даних з генетичними профілями почали в середині 1990-х років. Першу судово-генетичну базу даних сформували в Англії та Вельсі в 1995 році; цей приклад наслідували Нідерланди (1997), Австрія (1997) і Німеччина (1998)¹².

Однією з найбільш ефективних для розкриття злочинів баз ДНК-профілів є британська кримінальна база даних ДНК (англ. *UK National Criminal Intelligence DNA Database, NDNAD*). Вона стала першою національною базою ДНК у світі, створеною завдяки прийняттю у Великій Британії в 1995 році профільному законодавству¹³. У 2016 році вона містила 5 862 642 ДНК-профілі осіб і 519 678 профілів, вилучених з місць подій, тобто профілі понад 9 % населення країни¹⁴. Британську базу даних можна застосовувати не тільки для попередження та розслідування злочинів, а й для ідентифікації померлих. Вона забезпечує успішні результати

перевірки за понад 32 тис. злочинів на рік. Наприклад, за даними науковців, у 2014–2015 роках вірогідність того, що ДНК-профіль з місця події збігатиметься з профілем у базі даних, становила 63,2 %¹⁵. Ця база містить інформацію про будь-яку затриману поліцією особу, навіть якщо її вину не підтверджено. Окрім того, у Шотландії передбачена процедура добровільного здавання громадянами ДНК-зразків з метою можливої ідентифікації в майбутньому в цивільних справах. Останні дані свідчать, що станом на березень 2020 року кількість профілів становить понад 6 млн, а база даних — 600 тис. із місць злочинів, що еквівалентно приблизно 10 % постійного населення Великої Британії¹⁶. Отже, у цій державі зібрано найбільшу в Європі колекцію генетичної інформації населення. У квітні 2004 року у Великій Британії узаконили зберігання ДНК-інформації всіх заарештованих за підозрою у скоєнні будь-якого злочину. Утім, у грудні 2008 року ЄСПЛ дійшов висновку, що подібна практика зберігання ДНК-інформації є порушенням прав людини та порадив змінити систему зберігання персональних даних¹⁷.

- 11 Степанюк Р. Л., Перлін С. І., Кікінчук В. В. та ін. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Харків, 2022. 120 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4a11e370-44d1-45ed-9838-dc0918c7c429/content> (дата звернення: 24.03.2026).
- 12 Machado H., Granja R. Op. cit. DOI: 10.1007/978-981-15-2429-5_4 (дата звернення: 05.03.2026).
- 13 Martin P. D., Schmitter H., Schneider P. M. Op. cit. DOI: 10.1016/s0379-0738(00)00436-9 (дата звернення: 01.03.2026).
- 14 Степанюк Р. Л., Перлін С. І., Кікінчук В. В. та ін. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4a11e370-44d1-45ed-9838-dc0918c7c429/content> (дата звернення: 04.04.2026).
- 15 Brown T., Geddes L., Gill P., et al. Making sense of forensic genetics. What can DNA tell you about a ? London : Sense About Science, 2017. 21 p. URL: <https://senseaboutscience.org/wp-content/uploads/2017/01/making-sense-of-forensic-genetics.pdf> (дата звернення: 09.03.2026).
- 16 Amelung N., Granja R., Machado H. Modes of Bio-Bordering. The Hidden (Dis)integration of Europe. Singapore : Palgrave Pivot, 2021. Ch. 4 : Germany. Pp. 55–71. DOI: 10.1007/978-981-15-8183-0_4 (дата звернення: 09.03.2026).
- 17 Case of S. and Marper v. The United Kingdom (Applications nos. 30562/04 and 30566/04). 4 Dec. 2008 / HUDOC. European Court of Human Rights : web. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-90051%22\]\)](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-90051%22])) (дата звернення: 17.03.2026).

Слід зауважити, що *NDNAD* Великої Британії є наймасштабнішою в Європі: вона містить ДНК понад 10 % населення, що забезпечує високу ефективність у розкритті злочинів з імовірністю збігу 63,2 % (2014–2015). Однак, попри позитивні результати у сфері правосуддя, практика безстрокового зберігання ДНК-профілів затриманих, вини яких не довели, ЄСПЛ визнав порушенням прав людини. На нашу думку, британська модель підтверджує, що максимальне наповнення бази ДНК кардинально підвищує кількість розкритих злочинів, проте потребує постійного юридичного коригування, щоб не перетворитися на інструмент необмеженого втручання держави в приватне життя громадян.

Національну базу генетичних профілів Франції (фр. *Fichier National Automatisé des Empreintes Génétiques*, *FNAEG*) створено 1998 року. Спершу вона містила інформацію лише про осіб, засуджених за злочини, що мали сексуальне підґрунтя. Із листопада 2001 року дію закону про збір генетичних даних поширили на інші злочини, включно з актами тероризму й варварства. Цим законом також передбачено покарання: 2 роки позбавлення волі та штраф в розмірі 20 тис. євро за відмову від здавання аналізів¹⁸. *FNAEG* також може містити ДНК-профілі неповнолітніх віком від 13 років. У цій базі профілі підозрюваних, але не засуджених осіб становлять майже 75 %. Водночас у Франції легалізовано санкції за відмову від здавання зразка ДНК засудженими (2001) і підозрюваними особами (2003). Звідси зро-

зуміло, чому до весни 2018 року ця база даних налічувала 3,8 млн індивідуальних ДНК-профілів і 0,5 млн неідентифікованих профілів зі слідів, залишених на місцях злочинів, або з невідізнаних трупів. Варто зазначити, що перша із цих цифр не враховує жодних дублікатів, оскільки окремі профілі могли зареєструвати під різними іменами. Після видалення дублікатів (2018) *FNAEG* налічувала приблизно 2,9 млн індивідуальних генетичних профілів і 480 тис. неідентифікованих слідів. У *FNAEG* профілі ДНК підозрюваних зберігають упродовж 25 років, а засуджених — протягом 40. Цей строк поширюється на всіх осіб, незалежно від віку (неповнолітні або дорослі) й тяжкості скоєного злочину¹⁹.

Слід зауважити, що *FNAEG* трансформувалася з вузькоспеціалізованого реєстру в масштабну систему контролю, де 75 % профілів належать не засудженим, а підозрюваним, до того ж містить багато дублікатів. Як зазначено вище, система відзначається жорстким примусом до здавання зразків і тривалими термінами зберігання (25–40 років) як для дорослих, так і для неповнолітніх.

У Сполучених Штатах Америки експериментальні бази ДНК запровадили в 6 штатах і криміналістичних лабораторіях 1990 року, а 1994 року прийняли закон про примусовий збір зразків ДНК у людей, засуджених за злочини із застосуванням насильства. У такий спосіб ФБР отримало формальний дозвіл на застосування комбінованої системи індексації ДНК (англ. *Combined DNA Index System*, *CODIS*). Сьогодні вже в усіх

18 Петряев С. Ю., Трофименко М. В. Щодо питання формування національної бази ДНК-даних в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2010. № 3 (7). С. 164–166. URI: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/5569> (дата звернення: 17.03.2026).

19 Vailly J., Bouagga Ya. Opposition to the Forensic Use of DNA in France: The Jurisdiction and Verdict Effects. *BioSocieties*. 2019. Vol. 15. No. 3. Pp. 394–419. DOI: 10.1057/s41292-019-00150-y (дата звернення: 17.03.2026).

50 штатах передбачений обов'язковий забір ДНК в осіб, які скоїли злочин із застосуванням сексуального насильства або вбивство, а в 47 штатах збирають ДНК в усіх засуджених злочинців. 1990 року створено реєстр даних ДНК всіх військовослужбовців американської армії. Ці дані зберігають увесь час служби, а після завершення контракту вилучають і знищують. Станом на 2015 рік база даних США містить майже 14 млн ДНК-профілів²⁰. За даними ФБР, у 2023 році зібрано 21,7 млн ДНК-профілів, що еквівалентно приблизно 7 % населення США²¹.

На нашу думку, побудована США система біометричного нагляду є однією з найпотужніших у світі. Вона забезпечує високу ефективність у розкритті злочинів, але водночас створює серйозні виклики для приватності, оскільки генетичний профіль особи перестає бути її особистою таємницею.

У 2008 році уряд Греції ухвалив закон, згідно з яким заснували Національну базу даних ДНК Греції, де реєстрували тільки профілі ДНК засуджених злочинців, визнаних винними у скоєнні тяжких насильницьких злочинів. Рік потому поправки до цього закону дали змогу реєструвати в цій базі ДНК заарештованих або обвинувачених у скоєнні злочину, навіть якщо згодом цих людей виправдали. Тож перелік злочинів, за якими проводять ДНК-профілювання в Греції, сьогодні охоплює не тільки тяжкі, а й дрібні правопорушення, учи-

нення яких передбачає позбавлення волі на строк від 3 місяців і більше²².

Аналіз грецької моделі демонструє одну з найшвидших у Європі трансформацій від суворо обмеженої до максимально розширеної системи збирання біометричних даних. Лише за один рік (2008—2009) Греція перейшла від консервативної моделі (тільки засуджені за тяжкі насильницькі злочини) до експансивної моделі, яка дає змогу збирати ДНК навіть у дрібних правопорушників. Ми вважаємо Грецію прикладом країни, що обрала шлях швидкої біометризації та натомість пожертвувала суворими критеріями конфіденційності (як у Португалії або Німеччині) заради створення масштабного інструмента поліцейського нагляду.

Цікавим видається стрімкий розвиток баз даних ДНК в Китаї. За даними керівного органа Національної бази даних ДНК — Китайського інституту судової медицини Міністерства громадської безпеки,— їхня *NDNAD* станом на 2018 рік містила 68 млн профілів, хоча створена лише 2005 року, а менше ніж рік до того (2017) — 55 млн. Таке стрімке зростання означає, що за кількістю профілів китайська *NDNAD* є найбільшою у світі. Друге місце за кількістю ДНК-даних у національній базі посідають Сполучені Штати Америки (17 530 781; станом на 2018 рік), третє — Велика Британія (6 024 032 станом на 2017 рік). У Китаї загалом функціонують три різні бази даних ДНК: уже згадана *NDNAD*,

20 Butler J. M. The future of forensic DNA analysis. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*. 2015. Art. 370(1674):20140252. DOI: 10.1098/rstb.2014.0252 (дата звернення: 10.03.2026).

21 Klippenstein K. FBI hoovering up DNA at a pace that rivals China, holds 21 million samples and counting / The Intercept_ : web. Aug 29 2023. URL: <https://theintercept.com/2023/08/29/fbi-dna-collection-surveillance/> (дата звернення: 16.03.2026).

22 Voultsos P., Njau S., Tairis N., et al. Launching the Greek forensic DNA database. The legal framework and arising ethical issues. *Forensic Science International. Genetics*. 2011. Vol. 5. Is. 5. Pp. 407–410. DOI: 10.1016/j.fsigen.2010.08.013 (дата звернення: 17.03.2026).

Національна база даних ДНК зниклих дітей (далі — *NMCDD*) і база даних *Y-STR*, що є складником *NDNAD*. За кількістю профілів китайські як *NDNAD*, так і *Y-STR* є найбільшими базами даних у своєму роді у світі. Усіма ними керує Міністерство громадської безпеки Китайської Народної Республіки. Станом на вересень 2017 року там налічувалося 598 лабораторій криміналістичної ДНК з 1050 приладами для аналізу ДНК і 3344 технічними працівниками. Китайські бази даних містять 3,1 % профілів населення, водночас різні провінції мають різний рівень охоплення, оскільки кожною областю управляють окремо. Варто ще раз зауважити, що китайська *NDNAD* містить дуже незначну кількість профілів реальних правопорушників (хоча збільшення відсоткового охоплення населення базою даних ДНК є пріоритетним завданням). Більшість із-поміж 95 % профілів — це референтні зразки, зібрані із цільових популяцій. Визначення цільових груп населення варіюється від провінції до провінції²³.

Аналіз китайської моделі формування баз ДНК-даних свідчить про створення безпрецедентної за масштабами системи біометричного контролю, яка за кількісними показниками значно випереджає західні аналоги (США й Велику Британію). Як зазначено вище, китайська *NDNAD* продемонструвала аномальну швидкість наповнення — приріст на 13 млн профілів менше ніж за рік (2017–2018), що свідчить про по-

тужний адміністративний ресурс і технологічну базу (майже 600 лабораторій). На нашу думку, важливою відмінністю від США та Великої Британії, де бази поповнюються переважно за рахунок правопорушників, у Китаї 95 % профілів належать особам, які не скоїли злочину. Система фокусується на «цільових популяціях», що перетворює базу з інструмента криміналістики на інструмент масового державного нагляду.

На противагу Китаю, бази ДНК-даних Німеччини за наповненістю належать до середніх. Це обумовлено тим, що на суспільне сприйняття генетики в Німеччині впливають спогади про її нацистське минуле та про те, як наукою скористалися для расової генетики. Саме це сприяє сильному почуттю конфіденційності щодо генетики в німців і загальній підозрі до державних і правоохоронних органів, які мають доступ до конфіденційної генетичної інформації своїх громадян. Німецьку базу даних ДНК започаткувало 1998 року Міністерство внутрішніх справ у Федеральному управлінні кримінальної поліції. Сьогодні вона є середньою за розмірами, порівняно з іншими базами даних в Європі²⁴: містить 871 506 ДНК-профілів (за звітом *The European Network of Forensic Science Institutes*, далі — *ENFSI*)²⁵. Окрім Федерального управління кримінальної поліції, прокуратура також може отримувати дані з німецької бази даних ДНК для цілей кримінального правосуддя. Згодом законодавство більш докладно

23 Bernotaite A. Building of the World's Largest DNA Database: The China Case / In: Shrivastava P., Dash H. R., Lorente J. A., Imam J. (eds) *Forensic DNA Typing: Principles, Applications and Advancements*. Singapore : Springer, 2020. Pp. 639–658. DOI: 10.1007/978-981-15-6655-4_33 (дата звернення: 24.03.2026).

24 Amelung N., Granja R., Machado H. Op. cit. DOI: 10.1007/978-981-15-8183-0_4 (дата звернення: 15.02.2026).

25 ENFSI Survey on DNA Databases in Europe 2020 / ENFSI : web. 2021. URL: <https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2021/09/ENFSI-survey-DNA-database-Europe-2020.pdf> (дата звернення: 26.02.2026).

окреслило умови збирання та зберігання ДНК-профілів. Перші специфікації передбачали, що профілі ДНК можна створювати та зберігати для тяжких злочинів. Друга специфікація з'явилася 1999 року: у ній наведено перелік злочинів, які вважають тяжкими, що виправдовує створення ДНК-профілю засуджених осіб. На додачу до тяжких злочинів, повторне вчинення інших кримінальних правопорушень, включно з крадіжкою зі зломом, наклепом і сильним сп'янінням, може призвести до збирання ДНК-профілю. У 2005 році третя специфікація розширила перелік злочинів, що дають право на збирання та зберігання профілів ДНК підозрюваних, додавши до нього незначні правопорушення, якщо їх розглядають як повторні дії. Ще однією суттєвою зміною стало те, що дозвіл судді більше не є обов'язковим, і люди можуть добровільно погодитися надати зразки для аналізу ДНК-профілю. Ця поправка сприяла значному збільшенню кількості зібраних ДНК-профілів²⁶.

Аналіз німецької моделі, на нашу думку, свідчить про унікальний баланс між історичною пам'яттю та потребами сучасної криміналістики, де етика й конфіденційність мають визначальне значення. На відміну від Китаю або Британії, наповнення бази в Німеччині стримує «травма минулого» (нацистська расова генетика). Це сформувало високий рівень суспільної недовіри до збору біометрії державою, що пояснює доволі незначний обсяг бази (приблизно 871 тис. профілів).

Нідерландську базу даних ДНК юридично створили в 1994 році, вона запрацювала в 1997 році. Це одна з баз даних

середнього розміру в Європейському Союзі (далі — ЄС). За даними *ENFSI*, у червні 2016 року вона містила 237 254 профілі осіб, що становило 1,4 % населення країни. У квітні 2020 року нідерландську базу даних ДНК складали 328 542 профілі фізичних осіб, що становило 1,9 % населення (із-поміж 17 134 178 осіб). Нідерланди мають значний досвід інновацій у регулюванні та практичному застосуванні генетичних технологій у судово-медичних цілях. У 1994 році вони стали першою країною, яка запровадила спеціальне законодавство для користування судово-медичною ДНК для порівняння профілів ДНК підозрюваного і з місця злочину. У 2003 році Нідерланди також першими започаткували регулювання в застосуванні генетично детермінованих зовнішніх ознак у кримінальних розслідуваннях і даних ДНК (наприклад, судове ДНК-фенотипування (визначення зовнішності за генами), сімейний пошук і масові скринінги), які відтоді набули важливого значення в кримінальних розслідуваннях у цій країні²⁷.

Аналіз нідерландської моделі свідчить про те, що ця держава є світовим технологічним піонером, який робить ставку не на кількість профілів, а на глибину й інноваційність методів аналізу. Маючи доволі невелику за кількістю профілів базу (лише 1,9 % населення), Нідерланди демонструють високу ефективність завдяки впровадженню передових методик, як-от ДНК-фенотипування і сімейний пошук. На нашу думку, дещо спірним є користування «суперечливими» технологіями (масові скринінги, пошук родичів), що демонструє готовність країни розширювати

26 Amelung N., Granja R., Machado H. Op. cit. DOI: 10.1007/978-981-15-8183-0_4 (дата звернення: 15.02.2026).

27 Ibid. Ch. 5 : The Netherlands. Pp. 73–87. DOI: 10.1007/978-981-15-8183-0_5 (дата звернення: 24.02.2026).

межі втручання у приватність заради розкриття особливо тяжких або резонансних злочинів.

Польща створила базу даних ДНК у 2007 році. За даними *ENFSI*, у червні 2016 року польська база даних ДНК налічувала 45 679 профілів осіб. Це становить 0,12 % від кількості постійного населення країни (38 200 000 осіб). Порівняно з іншими країнами ЄС, польська база даних ДНК не така велика, як португальська, яка містить профілі 0,09 % постійного населення. Від самого початку обмін даними судово-медичної експертизи ДНК розглядали як фундаментальний для польського проекту технологічної модернізації, інтеграції в Європу й боротьби з міжнародною злочинністю. Національна база даних ДНК Польщі зберігає й обробляє профілі ДНК за такими критеріями: обвинувачених, підсудних, підозрюваних та інших осіб, щодо яких немає підстав для вилучення з матеріалів справи та знищення зібраних у них доказів; невідомих осіб або осіб, які намагаються приховати свою особу; невідомих трупів; невідомих слідів, зібраних на місці злочину, походження яких неможливо пов'язати з конкретною особою. Технічною інфраструктурою національної бази даних ДНК керує відділ біології Центральної криміналістичної лабораторії поліції (англ. *Central Forensic Laboratory of the Police*, далі — *CFLP*), який є зберігачем бази даних ДНК, а також інших біометричних баз даних. Як один з основних постачальників судово-експертних послуг у Польщі, *CFLP* відповідає за ведення справ, надання технічних і криміналістичних ресурсів, а також бере участь у судово-експертних дослідженнях. У Польщі послуговуються ІТ-системою *CODIS*. Підтримка, яку ФБР надає для

CODIS, містить, зокрема, надання довідкових послуг і є однією з причин, чому 22 держави-члени ЄС користуються саме нею для збору й пошуку ДНК-профілів. Отже, програмне забезпечення сприяло певній стандартизації національних систем²⁸.

Аналіз польської моделі свідчить про побудову системи, орієнтованої не на масовість, а на міжнародну інтеграцію та технологічну стандартизацію в межах ЄС і НАТО. Маючи один з найнижчих показників охоплення в ЄС (лише 0,12 % населення), Польща компенсує це користуванням американською системою *CODIS*, що робить її базу цілком сумісною з базами 22 країн ЄС і США, а це критично важливо для боротьби із транскордонною злочинністю. Категорії осіб, чиї дані додають до бази (обвинувачені, підозрювані, неідентифіковані трупи), свідчать про суворо криміналістичний характер системи. Польща унікає практики масового збору даних «на майбутнє», характерної для Британії або Китаю.

Португальську базу даних ДНК створено в 2008 році, вона є однією з найменших у ЄС, оскільки в цій державі обмежено критерії для внесення та видалення ДНК-профілів. За даними *ENFSI*, у червні 2016 року ця база даних налічувала 5339 профілів фізичних осіб (0,05 % постійного населення країни), а станом на 31.12.2019 р.— 10 270 профілів осіб, засуджених за вчинення злочину (0,1 % із 10 257 342 осіб). Інтеграція Португалії у 2015 році в систему Прюм допомогла країні швидко налагодити зв'язки з обміну ДНК-даними з 19 країнами. Однак Португалія суворо обмежила кількість категорій даних, доступних для обміну: вона обмінюється даними лише про засуджених осіб і зразками з місць злочину,

28 Amelung N., Granja R., Machado H. Op. cit. Ch. 6 : Poland. Pp. 89–103. DOI: 10.1007/978-981-15-8183-0_6 (дата звернення: 24.02.2026).

що робить її однією з країн, які обмінюються найменшою кількістю категорій даних поміж усіх (порівняно з Грецією). Португальська історія значною мірою позначена тривалим періодом диктатури у XX столітті (1926—1974), що характеризувався політичними та поліцейськими репресіями і цензурою, що залишило невитравний слід у суспільстві і, зокрема, у правовій культурі й культурі кримінального правосуддя цієї держави. Наприклад, у колективній уяві поліцію до певного часу сприймали як тісно пов'язану з авторитаризмом періоду диктатури. Культурний слід диктатури й недовіра до поліції суттєво вплинули на розвиток національної бази даних ДНК в Португалії: наприклад, базою даних ДНК керує Національний інститут судової медицини та криміналістики, а не поліція. Незважаючи на початкове бажання створити розширену базу даних ДНК, законодавча база в Португалії зрештою виявилася однією з найбільш обмежувальних в Європі: її можна вважати похідною від особливого режиму захисту персональних даних і генетичної конфіденційності. Португальська база даних ДНК також послугується системою CODIS²⁹.

На нашу думку, аналіз португальської моделі демонструє приклад максимального обережного підходу до біометричного контролю, де історичний досвід диктатури визначив архітектуру сучасної системи правосуддя. Це призвело до унікального інституційного рішення: базу даних підпорядковано не Міністерству внутрішніх справ, а Національному інституту судової медицини та криміналістики, що дистанціює збір ДНК від поліцейського апарату. Суворість критеріїв внесення й видалення даних робить базу ДНК Португалії моделлю «мінімальної необхідності», де приватність превалює

над розширенням поліцейських інструментів. Хоча Португалія приєдналася до системи Прюм і налагодила зв'язки з 19 країнами, вона свідомо обмежила категорії даних для обміну лише засудженими особами. Це контрастує з іншими країнами, які обмінюються даними підозрюваних.

Варто зауважити, що історія створення в Європі баз ДНК-даних неоднакова в різних країнах, тож за часом створення пропонуємо розподілити їх на «старі» й «нові»: «старими» вважати бази Великої Британії (1995), Нідерландів (працює з 1997 року, хоча юридично створена ще в 1994 році), Австрії (1997), Німеччини (1998) і Франції (1998). (До речі, база даних ДНК США також належить до «старих»: експериментальні запровадили в 1990 році, а в 1994 році ухвалили закон про примусовий збір зразків ДНК в засуджених за злочини із застосуванням насильства.) «Новими» базами даних ДНК пропонуємо вважати створені після 2000 року в Польщі (2007), Португалії (2008), Греції (2008), Румунії (2008).

Зрозуміло, що базами даних усі названі країни послуговуються для цілей кримінального розслідування. Розглядаючи критерії включення й вилучення ДНК-профілів з криміналістичних баз даних, викладені в законодавствах країн ЄС, а також США, Канади, Китаю та деяких інших, можна виокремити дві основні групи: країни, законодавство яких має *розширювальну дію* (Австрія, Данія, Естонія, Фінляндія, Латвія, Литва, Шотландія, Словаччина, Сполучене Королівство (Англія та Вельс), США й Китай), і країни, законодавство яких має *обмежувальну дію* (Бельгія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Іспанія, Франція та Швеція).

29 Amelung N., Granja R., Machado H. Op. cit. Ch. 7 : Portugal. Pp. 105–117. DOI: [10.1007/978-981-15-8183-0_7](https://doi.org/10.1007/978-981-15-8183-0_7) (дата звернення: 24.02.2026).

У групі країн, законодавство яких має обмежувальні наслідки (англ. *restrictive effects*), умовою включення профілів до баз даних зазвичай є те, що особу або підозрюють у злочині, або засуджено за злочин (особливо якщо це тяжкий злочин), що передбачає потенційне або реальне ув'язнення. У групі країн із законодавством експансивної дії (англ. *expansive effects*) пороги для включення нижчі, а періоди зберігання профілів довші. В експансивній групі критерії включення до баз даних у більшості країн стосуються підозрюваних (виняток — Данія та Фінляндія, де це пов'язано з максимальним терміном ув'язнення). Законодавчі конфігурації країн, що розширюють базу даних, свідчать про можливість збільшення кількості ДНК-профілів для збільшення кількості збігів між особами та слідами. Аргумент на користь цього: особи, які скоїли нетяжкі злочини або є лише підозрюваними, можуть бути причетними до більш серйозних злочинів у майбутньому. Окрім того, створення законодавчих умов для розширення бази даних ДНК не тільки підвищить ефективність кримінальних розслідувань, а й, імовірно, стане чинником стримування для злочинності³⁰.

Аналізуючи бази даних ДНК різних країн, за наповненістю умовно можна їх об'єднати у великі, середні й малі. Прикладом великих є бази даних ДНК Великої Британії, Франції та США. До середніх належать бази Нідерландів, Німеччини

та ін., до малих — Португалії, Польщі та ін.

Слід також зауважити, що кількість збігів між зразками не пов'язана з кількістю профілів, наявних у базі даних. Країни з більшою кількістю профілів у базі даних ДНК (у відсотках до кількості населення) не обов'язково мають коефіцієнт корисної дії, значно вищий за країни з порівняно меншою такою часткою. Іншими словами, високий коефіцієнт ефективності збігів слідів на особу свідчить про те, що до бази даних включають «правильних» людей, тобто саме профілі цих осіб мають високі шанси збігтися з ДНК-слідами на місці злочину³¹.

В Україні першу експертизу методом ДНК-аналізу із застосуванням радіаційної позначки за фактом убивства виконали 1992 року, а в «1993 році керівництво МВС України прийняло рішення і розпочало роботу зі створення молекулярно-генетичної лабораторії з метою впровадження методів ДНК-аналізу для розкриття та розслідування злочинів.

Проводити експертизи та дослідження за допомогою молекулярно-генетичного методу ДНК-аналізу (встановлення ДНК-профілів) у відділі медико-біологічної експертизи розпочали у 1994 році»³².

В Україні діяльність із ведення криміналістичного обліку генетичних ознак людини упорядкували лише 2009 року — із прийняттям Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС, яка

30 Santos F., Machado H., Silva S. Forensic DNA databases in European countries: is size linked to performance? *Life Sciences, Society and Policy*. 2013. Vol. 9. Art. 12. 13 p. URL: <https://link.springer.com/article/10.1186/2195-7819-9-12> (дата звернення: 09.03.2026).

31 Asplen Ch. ENFSI Survey on the DNA Profile Inclusion, Removal and Retention of Member States' Forensic DNA Database / ENFSI : web. 2009. 11 p. URL: http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/enfsi_report_on_dna_legislation_in_europe_0.pdf (дата звернення: 03.03.2026).

32 Дяченко Н. М. Основні етапи розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1 (15). С. 167. URL: <https://visnyk.ndnec.mvs.gov.ua/arxiv/tom-15-1-2011-kriminalistichnii-visnik> (дата звернення: 05.02.2026).

регламентує, зокрема, загальні питання формування й ведення такого обліку³³.

Упродовж 2007–2013 рр. установи експертної служби МВС України провели понад 8 тис. молекулярно-генетичних експертиз і отримали понад 14 тис. ДНК-профілів. Для депонування й оброблення цих профілів (зокрема, пошуку збігів) запроваджено Центральний облік генетичних ознак людини (далі — ЦОГОЛ). За названий період, відповідно до записів ЦОГОЛ, за ДНК-профілями ідентифіковано понад 130 невідомих трупів³⁴.

В Україні автоматизований облік генетичних ознак людини функціонує з 2009 року на центральному й обласних рівнях. Облік містить оперативно-пошукові колекції Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (далі — ДНДЕКЦ) і науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів в областях (далі — НДЕКЦ), які формують із ДНК-профілів осіб, підозрюваних або звинувачуваних у скоєнні злочину, узятих під варту, засуджених (за їхньої добровільної згоди); біологічних слідів, вилучених під час огляду місця події, зокрема, за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; невідомих трупів. ДНК-профілі отримують під час експертних досліджень у ДНДЕКЦ, НДЕКЦ, Держустанові Головного бюро судмедекспертизи Міністерства охорони здоров'я, Кримській республіканській установі «Бюро судово-

медичної експертизи», бюро судмедекспертизи (далі — бюро СМЕ) Київської та Севастопольської міських, обласних державних адміністрацій.

Обласні оперативно-пошукові колекції формують у НДЕКЦ на тих самих підставах, що і в ДНДЕКЦ, а ДНК-профілі отримують під час експертних досліджень у НДЕКЦ і бюро СМЕ. Обліку підлягають ДНК-профілі, отримані за допомогою генетичних аналізаторів і визначені за низкою стандартних систем маркерів (*STR*-локусів), які є єдиними для експертних лабораторій відповідно до рекомендацій *ENFSI*³⁵.

У липні 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»³⁶, у якому передбачено правові засади оброблення геномної інформації людини з метою її державної реєстрації в Україні та який є вкрай важливим для правоохоронної системи і сфери експертно-криміналістичної діяльності. Цей Закон виокремлює 2 форми державної реєстрації геномної інформації: обов'язкову й добровільну. У ньому також регламентовано правила відбору біологічного матеріалу для проведення державної реєстрації геномної інформації за окремими категоріями осіб, проведення молекулярно-генетичного дослідження (експертизи), правила зберігання й знищення біологічного матеріалу й багато інших питань.

У 2023 році в Україні запрацював Електронний реєстр геномної інформації

33 Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : затв. наказ. МВС України від 10.09.2009 р. № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 05.02.2026).

34 Костіков І. Ю., Марійко В. В., Щербакова Ю. В. та ін. Зазнач. твір. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-39-1-10 (дата звернення: 01.03.2026).

35 Інструкція з організації функціонування URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 05.02.2026).

36 Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 05.02.2026).

ції людини (далі — ЕРГІЛ), що є функційною підсистемою єдиної інформаційної системи МВС України. Структуру, порядок роботи, основні завдання, мету та функції ЕРГІЛ визначено в Положенні про Електронний реєстр геномної інформації людини³⁷. ЕРГІЛ є ефективним для: ідентифікації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; розшуку зниклих безвісти осіб; ідентифікації невпізнаних трупів людей, їхніх останків і частин тіла людини; ідентифікації осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе³⁸. Особливо це важливо в умовах війни з росією. На рівні з ЕРГІЛ функціонують також ЦОГОЛ і локальний облік генетичних ознак людини (далі — ЛОГОЛ).

Висновки

Загалом сьогодні 69 країн світу мають національні бази даних генетичних ознак і ще 34 країни їх формують. Останнім часом такі бази активно поповнюються в Азії, зокрема Китаї, Індії та Південній Кореї.

На нашу думку, бази даних генетичних ознак можна об'єднати в групи за такими основними критеріями: наповненість (кількістю профілів, наявних і базі), принцип включення профілів до бази (обмежувальна або експансивна дія); коефіцієнт ефективності. Українська база ДНК-даних доволі нова (2009) порівняно з Великою Британією (1995) і деякими країнами ЄС (Нідерланди (1997) і Франція (1998)), однак достат-

ньою мірою розроблена порівняно з Польщею (2007) і Португалією (2008).

На основі аналізу досвіду Великої Британії, США, Китаю, Німеччини, Нідерландів, Польщі, Португалії та Греції можна дійти комплексного висновку про сучасні світові стратегії формування баз ДНК-даних і користування ними.

По-перше, існує взаємозв'язок між історією країни та режимом бази ДНК. Наприклад, демократичні країни з досвідом диктатури (Німеччина, Португалія) мають найменші за кількістю профілів бази (0,05—1 %). У них панує висока недовіра до поліції, тому контроль над ДНК часто передають цивільним медичним інституціям, а збір даних суворо обмежують лише засудженими. Варто також зазначити, що країни з авторитарним ухилом або пріоритетом держбезпеки (наприклад, Китай) створюють гігантські бази (68 млн +), де 95 % профілів належать законослухняним громадянам (цільовим групам).

По-друге, наявний певний конфлікт між ефективністю та приватністю баз ДНК-даних. Велика Британія своїм прикладом доводить, що охоплення 10 % населення дає колосальну кількість розкритих злочинів (63 %), але призводить до юридичних санкцій від ЄСПЛ через порушення прав невинуватих осіб. Таким само шляхом іде Греція. Нідерланди обрали інший напрям: технологічність замість кількості. Навіть за незначного охоплення (1,9 % населення), вони успішно розкривають злочини за допомогою таких методів, як ДНК-фенотипування й сімейний пошук.

37 Положення про Електронний реєстр геномної інформації людини : затв. наказ. МВС України від 04.08.2023 р. № 639. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-23#Text> (дата звернення: 05.02.2026).

38 Дубонос К. В. Актуальні питання впровадження електронного реєстру геномної інформації людини. *Судова експертиза в контексті відновлення України* : мат-ли III всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 09.06.2023). Київ, 2023. С. 67—74. URL: <https://intellect.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/sudova-ekspertyza-2023-druk.pdf> (дата звернення: 05.02.2026).

По-третє, існує ефект технологічної стандартизації. Більшість країн (США, Польща та ще 22 члени ЄС) послуговуються американською системою CODIS. Це створює єдиний цифровий простір для боротьби з міжнародним тероризмом і транскордонною злочинністю. Навіть малі за обсягом бази (як у Польщі) стають ефективними завдяки сумісності з міжнародними реєстрами.

Порівняно з проаналізованими країнами, становлення української системи ДНК-ідентифікації свідчить про поступовий перехід від поодиноких експертиз до створення централізованої системи ЦОГОЛ, яка за своєю структурою та принципами наближена до європейських моделей середнього наповнення. Попри те, що першу подібну експертизу провели 1992 року, нормативне врегулювання та створення єдиної бази даних ЦОГОЛ відбулося лише 2009 року. Це свідчить про повільну інституціоналізацію порівняно з країнами-піонерами (Велика Британія, США). Ухвалення профільного Закону «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» перевело роботу з ДНК з рівня відомчих інструкцій МВС на загальнодержавний рівень. Це створило легітимний фундамент для масової реєстрації, аналогічній системі США й Великої Британії. Запровадження в Україні у 2023 році ЕРГІЛ забезпечує цифровізацію процесів, а дотримання стандартів ENFSI гарантує сумісність українських даних з європейськими базами, що важливо для ідентифікації громадян за кордоном.

Паралельне функціонування новітнього ЕРГІЛ і перевірених ЦОГОЛ та ЛОГОЛ свідчить про перехідний період українського ДНК-профілювання. Це дає змогу зберігати масиви даних минулих років, поступово інтегруючи їх у сучасну цифрову платформу. Поділ на обов'язкову (для злочинців і за спеціаль-

ними категоріями в умовах війни) та добровільну реєстрацію допомагає Україні утримувати баланс між державною безпекою і правами людини, уникаючи звинувачень у тотальному стеженні (як у випадку з КНР).

Україна — держава з демократичними цінностями, що відбивається і на її базах ДНК-даних. Законодавство України гарантує право громадян на особисту недоторканність і презумпцію невинуватості, що зумовлює неможливість запровадження в нашій державі тотального й невибіркового зберігання зразків ДНК і профілів незасуджених осіб з метою розширити бази таких даних як виправдання для посилення громадського захисту.

Forensic DNA Registries Worldwide and in Ukraine: History of Formation and Development Prospects

Oleksii Lozovyi

This article purpose is to analyze emergence history, formation and content peculiarities of existing forensic DNA registries in the world and in Ukraine, outline possible development prospects. For achieving this goal, general scientific and special methods of scientific cognition (comparative law, formal law, forecasting, modeling, analysis and synthesis) were used. It was found that history of emergence, formation and specifics of content of forensic DNA registries have their own characteristics in each country and depend on many factors, including power regimes (authoritarianism as, for example, in China), historical past (cultural imprint of dictatorship and distrust of police, as in Portugal), state of human rights protection, etc. Genetic trait databases can be grouped according to various principles, the main ones being: completeness (number of available profiles), inclusion criteria (restrictive or expansive), efficiency coefficient. Formation analysis of Ukrainian DNA identification system indicates gradual transition from separate forensic

examinations to centralized system creation, that in its structure and principles is close to European models of average completeness.

Keywords: forensic DNA registries; history of formation; development prospects; number of DNA profiles; inclusion criteria; efficiency coefficient.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Amelung, N., Granja, R., Machado, H. (2021). *Modes of Bio-Bordering: The Hidden (Dis)integration of Europe*. Singapore : Palgrave Pivot. DOI: 10.1007/978-981-15-8183-0.
- Asplen, Ch. (2009). *ENFSI Survey on the DNA Profile Inclusion, Removal and Retention of Member States' Forensic DNA Database* / ENFSI : web. URL: http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/enfsi_report_on_dna_legislation_in_europe_0.pdf.
- Bernotaite, A. (2020). Building of the World's Largest DNA Database: The China Case / In: Shrivastava P., Dash H. R., Lorente J. A., Imam J. (eds) *Forensic DNA Typing: Principles, Applications and Advancements*. Singapore : Springer. DOI: 10.1007/978-981-15-6655-4_33.
- Brown, T., Geddes, L., Gill, P., et al. (2017). *Making sense of forensic genetics: What can DNA tell you about a crime?* London : Sense About Science. URL: <https://senseaboutscience.org/wp-content/uploads/2017/01/making-sense-of-forensic-genetics.pdf>.
- Butler, J. M. (2015). The future of forensic DNA analysis. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*. Art. 370(1674):20140252. DOI: 10.1098/rstb.2014.0252.
- Corte-Real, F. (2004). Forensic DNA databases. *Forensic Science International*. Vol. 146. Suppl: S143–4. DOI: 10.1016/j.forsci-int.2004.09.043.
- Diachenko, N. M. (2011). Osnovni etapy rozvytku molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy v Derzhavnomu naukovno-doslidnomu ekspertno-kryminalistychnomu tsentri MVS Ukrainy [The main stages of the development of molecular genetic examination at the State Scientific Research Expert and Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (15). URL: <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/arxiv/tom-15-1-2011-kriminalistichnyi-visnyk> [in Ukrainian].
- Dubonos, K. V. (2023). Aktualni pytannia vprovadzhennia elektronnoho reiestru henomnoi informatsii liudyny [Current Issues in Implementing the Electronic Register of Human Genomic Information]. *Sudova ekspertyza v konteksti vidnovlennia Ukrainy : mat-ly III vseukr. nauk.-prakt. konf. (Lviv, 09.06.2023)*. Kyiv. URL: <https://intelekt.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/sudova-ekspertyza-2023-druk.pdf> (дата звернення: 05.02.2026) [in Ukrainian].
- ENFSI survey on DNA databases in Europe 2020 (2021) / ENFSI : web. URL: <https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2021/09/ENFSI-survey-DNA-database-Europe-2020.pdf>.
- Ge, J., Sun, H., Li, H., Liu, C., et al. (2014). Future directions of forensic DNA databases. *Croatian medical journal*. Vol. 55. No. 2. DOI: 10.3325/cmj.2014.55.163.
- Klippenstein, K. (2023). *FBI hoovering up DNA at a pace that rivals China, holds 21 million samples and counting* / The Intercept_ : web. Aug 29. URL: <https://theintercept.com/2023/08/29/fbi-dna-collection-surveillance/>.

- Kostikov, I. Yu., Mariiko, V. V., Shcherbakova, Yu. V. ta in. (2023). Molekuliarno-henetychna identyfikatsiia osib, zahyblykh pid chas rosiiskoi zbroinoi ahresii proty Ukrainy: uspikhy ta problemy [Molecular-genetic identification of persons who died during Russian armed aggression against Ukraine: successes and challenges]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (39). DOI: [10.37025/1992-4437/2023-39-1-10](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2023-39-1-10) [in Ukrainian].
- Kotliarenko, L. T., Kofanov, A. V. (2021). Perspektyvy zakonodavchoho zabezpechennia henetychnoi identyfikatsii viiskovosluzhbovtziv [Prospects for legislative support for genetic identification of military staff]. *Vykorystannia dosiahnen suchasnoi nauky y tekhniky v rozkrytti zlochyniv : mat-ly mizhvidom. nauk.-prakt. kruhl. stolu* (Kyiv, 25.02.2021). Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/77ecfb89-3122-474f-8571-299f0fbfbf29/content> [in Ukrainian].
- Lehka, O. (2022). Pravova rehlementatsiia reiestratsii henomnoii informatsii liudyny: mizhnarodnyi ta vitchyzniani dosvid [Legal regulation registration of human genomic information: international and domestic experience]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 72. Ch. 2. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.72.44](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.44) [in Ukrainian].
- Machado, H., Granja, R. (2020). *Forensic Genetics in the Governance of Crime*. Singapore : Palgrave Pivot. DOI: [10.1007/978-981-15-2429-5_4](https://doi.org/10.1007/978-981-15-2429-5_4).
- Martin, P. D., Schmitter, H., Schneider, P. M. (2001). A brief history of the formation of DNA databases in forensic science within Europe. *Forensic Science International*. Vol. 119. Is. 2. DOI: [10.1016/s0379-0738\(00\)00436-9](https://doi.org/10.1016/s0379-0738(00)00436-9).
- Martynenko, N. (2023). Problemy normatyvnoho rehuliuвання derzhavnoi reiestratsii henomnoii informatsii liudyny [Issues of Normative Regulation of State Registration of Human Genomic Information]. *Copernicus. Political and Legal Studies*. Vol. 2. Is. 2. DOI: [10.15804/CPLS.2023206](https://doi.org/10.15804/CPLS.2023206) [in Ukrainian].
- Petriaiev, S. Yu., Trofymenko, M. V. (2010). Shchodo pytannia formuvannia natsionalnoi bazy DNK-danykh v Ukraini [Regarding issue of forming national DNA database in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. № 3 (7). URI: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/5569> [in Ukrainian].
- Santos, F., Machado, H., Silva, S. (2013). Forensic DNA databases in European countries: is size linked to performance? *Life Sciences, Society and Policy*. Vol. 9. Art. 12. URL: <https://link.springer.com/article/10.1186/2195-7819-9-12>.
- Stepaniuk, R. L., Husieva, V. O. (2024). Suchasni kryminalistychni zasoby ta metody protydii zlochynnosti [Modern forensic tools and methods of combating crime] : navch. posib. Kharkiv. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi78/0058151.pdf> [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L., Perlin, S. I., Kikinchuk, V. V. ta in. (2022). Kryminalistychne doslidzhenia DNK: tekhnolohii ta mozhlyvosti [Forensic DNA research: technologies and capabilities] : navch. posib. Vyd. 2-he, pererob. ta dopov. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4a11e370-44d1-45ed-9838-dc0918c7c429/content> [in Ukrainian].
- Tuazon, O. M. (2021). Universal forensic DNA databases: acceptable or illegal under the European Court of Human Rights regime? *Journal of Law and the Biosciences*. Vol. 8. Is. 1. DOI: [10.1093/jlbb/lsab022](https://doi.org/10.1093/jlbb/lsab022).
- Vailly, J., Bouagga, Y. (2019). Opposition to the Forensic Use of DNA in France: The Jurisdiction and Veridiction Effects. *BioSocieties*. Vol. 15. No. 3. DOI: [10.1057/s41292-019-00150-y](https://doi.org/10.1057/s41292-019-00150-y).
- Voultsos, P., Njau, S., Tairis, N., et al. (2011). Launching the Greek forensic DNA database. The legal framework and arising ethical issues. *Forensic Science International. Genetics*. Vol. 5. Is. 5. DOI: [10.1016/j.fsigen.2010.08.013](https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2010.08.013).

Лозовий, О. (2026). Криміналістичні ДНК-обліки у світі та в Україні: історія становлення та перспективи розвитку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 203—218. DOI: [10.32353/khrife.2.2026.13](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.13).

Застосування нецінових критеріїв оцінки до публічних закупівель в Україні: роль і місце судово-економічної експертизи

Володимир Лежнін*

* Аспірант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6376-1711>, e-mail: Lezhnin.Volodymyr@nncise.org.ua

DOI: [10.32353/khrife.2.2026.14](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.14) УДК 343.98:342.9

Надійшло 26.12.2025 / Рецензовано 15.01.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

Статтю присвячено адміністративно-правовим аспектам зниження корупційних ризиків під час застосування замовниками нецінових критеріїв у публічних закупівлях. Мета статті — узагальнити теоретичні положення щодо ролі й місця судової економічної експертизи як способу зниження корупційних ризиків у разі користування замовником неціновими критеріями в публічних закупівлях, сформулювати практичні пропозиції щодо реформування законодавства в цій сфері. Для досягнення мети застосовано систему загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: діалектичний, правове моделювання, статистичний аналіз, порівняння, лінгвістичний, формально-юридичний, економіко-правовий та ін. Проаналізовано статистичні дані та судову практику із цього питання. Проведено порівняльний аналіз законодавства Великої Британії, Європейського Союзу й України. Запропоновано конкретизувати механізми застосування нецінових критеріїв (зокрема, за допомогою зобов'язання замовника проводити розрахунки питомої ваги нецінових критеріїв якості та з вимірюваним економічним впливом). Надано науково-правову оцінку ролі й місця судової економічної експертизи під час дослідження застосування замовниками нецінових критеріїв у публічних закупівлях. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до законопроекту про публічні закупівлі.

Ключові слова: публічні закупівлі; горизонтальні цілі; нецінові критерії; судова економічна експертиза; корупційні ризики; приведена ціна.

Постановка наукової проблеми

Європейська інтеграція України неможлива без імплементації найкращих практик, зокрема, відмови від винятково цінового критерію оцінки¹ на користь якості. Формальне запозичення іноземних норм права без урахування контексту воєнного стану й доволі нетривалого періоду (порівняно з країнами ЄС) існування цього правового інституту може призвести до збільшення корупційних ризиків у цій сфері.

Хоча в Україні й передбачено нецінові критерії оцінки пропозицій учасників, проте останніми роками частка таких закупівель не перевищує 0,03 % від загальної кількості торгів. Оскільки формальна наявність відповідних законодавчих норм без розроблення дієвого механізму обґрунтування, застосування, моніторингу та перевірки закупівель з неціновими критеріями робить такий спосіб ілюзорним.

Недостатнє й суперечливе правове регулювання, розбіжність між роз'ясненнями Мінекономіки, практикою Антимонопольного комітету України та правовими позиціями судів призводить до виникнення корупційних ризиків у цій сфері. Іноді цілком законні й обґрунтовані умови тендерної документації замовника скасовують через надумані підстави. В іншому разі нецінові

критерії стають для недобросовісних замовників способом обмежити конкуренцію на користь певного учасника.

У цій статті досліджено питання адміністративно-правових аспектів застосування нецінових критеріїв у публічних закупівлях, останні рекомендації Європейської Комісії, досвід Європейського Союзу, «феномен Хорватії» (майже 100 % закупівель з неціновими критеріями), напрями реформування українського закупівельного законодавства в цій сфері, практику суду й Антимонопольного комітету України, статистичну інформацію, особливості судово-економічної експертизи під час визначення збитків у публічних закупівлях з неціновими критеріями, а також перспективні напрями розвитку судово-експертної науки в цій сфері.

Отже, постає потреба в комплексному дослідженні підстави та документального обґрунтування застосування нецінових критеріїв у публічних закупівлях у взаємозв'язку із судово-економічною експертизою.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблему публічних закупівель як предмета судово-економічної експертизи порушували у своїх працях В. Хомутенко зі співавторами², О. Аніщенко

1 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Натомість чинні нормативно-правові акти, на жаль, до сьогодні оперують помилковими словоформами.— *Ред.*

2 Хомутенко В. П., Хомутенко А. В., Костін О. Ю. Проблематика проведення судово-економічних експертиз в умовах юридичної невизначеності окремих норм закупівельного законодавства. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 38. С. 4—11. URL: <https://surl.l.u/zunyjy> (дата звернення: 06.12.2025).

й О. Данильченко³, В. Іванков⁴ та ін. Так само теоретичні та практичні засади горизонтальних цілей і нецінових критеріїв у публічних закупівлях досліджували В. Малолітнева⁵, Я. Король і Л. Король⁶ та ін.

Проте питання застосування нецінових критеріїв у контексті судово-економічної експертизи недостатньо вивчене, що й стало предметом цього дослідження.

Мета статті

Узагальнити теоретичні положення щодо ролі та місця судової економічної експертизи як способу зниження корупційних ризиків у разі застосування замовником нецінових критеріїв у публічних закупівлях, а також сформулювати практичні пропозиції щодо реформування законодавства в цій сфері.

Методи дослідження

Теоретичним підґрунтям є концептуальні дослідження сучасної юридичної теорії, законодавчі акти України, Великої Британії та Європейського Союзу, публічний модуль аналітики *BI Prozorro*, Єдиний державний реєстр судових рішень. Для досягнення мети застосовано загальнонаукові та спеціальні методи

дослідження: діалектичний, правове моделювання, класифікацію, статистичний аналіз, порівняння, лінгвістичний, формально-юридичний, економіко-правовий та ін.

Викладення основного матеріалу дослідження

Світові тенденції розвитку інституту публічних закупівель свідчать про різноманітність завдань і видів закупівель, до яких належать, зокрема, зелені, інноваційні й соціальні закупівлі. Економічною метою публічних закупівель є не тільки заощадження коштів, а й стимулювання певних сфер господарювання та національного виробника, розв'язання екологічних або соціальних проблем тощо.

У звіті про Україну за 2025 рік Європейська Комісія слушно визначила напрям розвитку публічних закупівель, спрямований на розширення нецінових критеріїв оцінки пропозицій учасників з метою забезпечення якості предмета закупівлі⁷.

Як зазначає В. Малолітнева, інститут публічних закупівель має більшу мету, аніж придбання товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальних громад. Цей інститут є засобом реалізації додаткової мети

3 Аніщенко О. В., Данильченко О. Л. Збитки як предмет судової економічної експертизи у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Т. 20. № 2. С. 367–377. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.28 (дата звернення: 06.12.2025).

4 Іванков В. М. Еволюція предмету судової економічної експертизи. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2023. Вип. 3 (92). С. 148–155. DOI: 10.32782/2520-2200/2023-3-20 (дата звернення: 06.12.2025).

5 Малолітнева В. К. Господарсько-правовий інститут публічних закупівель : монографія. Київ, 2020. 412 с. URL: <https://surl.luhcho> (дата звернення: 06.12.2025).

6 Король Я., Король Л. Нецінові критерії як інструмент підвищення ефективності публічних закупівель. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (Kraków, Poland; Sept 26, 2025). Kraków, 2025. Рр. 14–18. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/3022> (дата звернення: 06.12.2025).

7 Ukraine Report 2025 / European Commission : web. 4 Nov 2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en (дата звернення: 06.12.2025).

державної політики, яка не обмежена суто економічним підходом «ціна — якість», оскільки замовник вирізняється поміж інших покупців на ринку тим, що забезпечує потреби держави або територіальної громади («задовольняє загальний інтерес»). Із цього доходимо висновку, що в контексті публічних закупівель досягнення лише економічної ефективності не є єдиною метою закупівлі. Існує низка цільових орієнтирів, які перебувають поза межами концепції ефективності, зокрема, соціальний захист, екологічні аспекти, забезпечення сталого розвитку, підтримка національного виробника тощо. Зазначені цілі інституту публічних закупівель називають горизонтальними, оскільки їх реалізують паралельно з основною метою — безпосередньо закупівлею товарів, робіт і послуг для задоволення потреб замовників⁸.

Нормативним підтвердженням наявності таких цілей у нашій державі є Конституція, згідно з якою Україна є соціальною державою із соціальною спрямованістю економіки, забезпеченням екологічної безпеки й підтриманням екологічної рівноваги на її території⁹. І хоча «горизонтальні» цілі прямо не передбачено в Законі України «Про публічні закупівлі» (далі — *Закон про закупівлі*), їх застосування обумовлено Конституцією України як нормами прямої дії.

У науковій літературі за критерієм «горизонтальні цілі, які реалізуються в закупівлях», виокремлюють такі види:

- із метою захисту навколишнього середовища (зелені закупівлі);
- соціально-відповідальні;
- для розвитку інновацій;
- для захисту національних виробників, окремих територій, підтримки малих і середніх суб'єктів господарювання тощо¹⁰.

Звертаючись до іноземних практик реалізації горизонтальних цілей, варто зазначити: у ст. 67 Директиви 2014/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європи (далі — *Директива 2014/24/ЄС*) від 26 лютого 2014 року щодо здійснення державних закупівель та про визнання недійсною Директиви 2004/18/ЄС передбачено можливість застосування нецінових критеріїв (зокрема, соціальних, якісних, екологічних), пов'язаних з предметом відповідного публічного договору. До того ж критерії присудження не можуть надавати замовникові необмеженої свободи вибору, спрямованої на ефективну конкуренцію, та можуть бути достовірно перевірені¹¹.

У практиці Європейського Союзу склалися такі вимоги до нецінових критеріїв:

- пов'язаність із предметом закупівлі;
- спрямованість на обрання найбільш економічно вигідної пропозиції;
- об'єктивність;
- недискримінаційність і неупередженість щодо різних учасників;
- достатня прозорість;

8 Малолітнева В. К. Зазнач. твір. С. 26. URL: <https://surl.lu/ylhcbo> (дата звернення: 15.12.2025).

9 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 06.12.2025).

10 Малолітнева В. К. Зазнач. твір. С. 41. URL: <https://surl.lu/ylhcbo> (дата звернення: 15.12.2025).

11 Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC. *Official Journal of the European Union*. 28.3.2014. Pp. 65—242. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0024> (дата звернення: 06.12.2025).

- вимірюваність (проте якщо критерії оцінки та їхню вагу виміряти точно неможливо, замовник може розставити їх за пріоритетністю)¹².

Директива 2014/24/ЄС не наводить конкретної методики оцінки тендерних пропозицій із застосуванням нецінових критеріїв, тому замовники розробляють їх самостійно. Це обумовило варіативність методик, що має як позитивні, так і негативні наслідки. Так, суди країн ЄС можуть визнавати недійсною методологію оцінки нецінових критеріїв, зокрема, у разі недотримання принципу рівного ставлення та обрання пропозиції, що не є економічно найвигіднішою (англ. *Most Economically Advantageous Tender, the «MEAT»*)¹³.

Як зазначено у звіті «Нецінові критерії у публічних закупівлях. Європейський досвід і поради для України», у 2010-х роках у 99 % закупівель у Хорватії переможця вибирали лише за цінним критерієм, оскільки хорватське законодавство давало замовникові змогу обирати, які саме критерії оцінки застосовувати: винятково цінні або цінні та нецінні. Проте з 1 липня 2017 року, тобто з прийняттям нового закону про публічні закупівлі, ціна й інші витрати вже не могли залишатися єдиним критерієм оцінки. Їхня вага мала становити максимум 90 %, за належного обґрунтування, могла знижуватися навіть на менше ніж 50 % (тобто

нецінові критерії стали обов'язковими, що й обумовило проведення майже 100 % закупівель з неціновими критеріями). Водночас такий імперативний і безальтернативний метод запровадження нецінових критеріїв є сумнівним, оскільки їх застосування без аналізування ефективності закупівлі або без визначення вартісного еквівалента може не мати позитивного економічного й соціального ефекту, а призведе до обмеження конкуренції та збільшення корупційних ризиків¹⁴.

Аналізуючи досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, констатуємо, що його законодавство ставить за мету оптимальне користування публічними коштами за допомогою забезпечення балансу між результативністю, ефективністю та економічністю з урахуванням соціально-економічних і екологічних вигод. Це зроблено для запобігання неефективному використанню коштів через низьку вартість і до того ж низьку якість. Досягнення найкращого співвідношення ціни та якості завжди є пріоритетом у сфері публічних закупівель і охоплено поняттям найбільш вигідної тендерної пропозиції (англ. *Most Advantageous Tender, the «MAT»*).

Закон Великої Британії про соціальну цінність у сфері публічних послуг 2012 року також зобов'язує публічні органи Англії та Вельсу (частково) на підготовчому етапі вирішувати такі питання:

- 12 Даченко В., Русіна К. Нецінові критерії у публічних закупівлях. Європейський досвід і поради для України. *Transparency International Ukraine*. 2023. С. 7. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/09/Netsinovi-kryteriyi-v-publichnyh-zakupivlyah.-YEvropejskyj-dosvid-i-porady-dlya-Ukrayiny.pdf> (дата звернення: 06.12.2025).
- 13 Heard E. Price / quality evaluations — what legal considerations are there regarding choice of model, and what does recent analysis tell us about price evaluation in particular? / Bevan Brittan : web. 19/06/2017. URL: <https://www.bevanbrittan.com/insights/articles/2017/procurement-challenges-pricequality-evaluations/> (дата звернення: 06.12.2025).
- 14 Даченко В., Русіна К. Зазнач. твір. С. 10. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/09/Netsinovi-kryteriyi-v-publichnyh-zakupivlyah.-YEvropejskyj-dosvid-i-porady-dlya-Ukrayiny.pdf> (дата звернення: 06.12.2025).

- «Як саме передбачуваний предмет закупівлі може покращити економічний, соціальний та екологічний добробут відповідної громади?»;
- «У який спосіб, здійснюючи процедуру закупівлі, орган влади може сприяти досягненню такого покращення?»;
- «Чи слід проводити будь-які консультації щодо зазначеного?».

Відповіді на ці питання мають на меті такі цінності:

- економічну (наприклад, можливості працевлаштування або стажування / навчання, енергоефективність);
- соціальну (приміром, діяльність, що сприяє згуртованості громад);
- екологічну (до прикладу, боротьба зі змінами клімату)¹⁵.

Закон Великої Британії про публічні закупівлі 2023 року (англ. *Procurement Act 2023*) надає замовникам гнучкість у включенні соціальних та екологічних критеріїв до закупівель. До того ж замовники повинні:

- забезпечити, щоб будь-які критерії оцінки, які вони застосовують, стосувалися предмета договору, та були пропорційним засобом оцінювання тендерних пропозицій з урахуванням характеру, складності й вартості договору (розділ 23(2)(a) і (d)). Наприклад, якщо договір про закупівлю передбачає високі витрати на оплату праці, обґрунтованим буде застосування критеріїв щодо пер-

соналу, який працює над його виконанням;

- забезпечити рівне ставлення до постачальників (розділ 12(2) і 12(3));
- не допускати дискримінації постачальників із держав, що є сторонами торговельних договорів, тобто постачальників, які користуються перевагами будь-яких угод про вільну торгівлю, укладених Сполученим Королівством (розділ 90)¹⁶.

Іноземний досвід застосування нецінових критеріїв у публічних закупівлях свідчить про значне поширення таких практик з метою підвищення якості предмета закупівлі, а також виконання соціальних зобов'язань замовників.

В Україні одним з механізмів реалізації горизонтальних цілей є застосування нецінових критеріїв оцінки тендерної пропозиції за допомогою розрахунку приведеної ціни. Варто зауважити, що українське закупівельне законодавство не містить терміна «нецінові» критерії, натомість має поняття «інші критерії оцінки».

У судовій практиці склалося, що ефективність закупівель полягає в повному забезпеченні суспільних потреб у раціональному користуванні публічними коштами. Реалізація принципу ефективності знаходить відображення в можливості оголошення закупівлі, у якій братимуть до уваги не тільки ціну пропозиції, а й інші чинники (зокрема, якість товару, гарантійний період, технічне обслуговування, умови виконання

15 PPN 002 Guide to using the social value model (HTML) : guidance / GOV.UK : web. 5 March 2025. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ppn-002-taking-account-of-social-value-in-the-award-of-contracts/ppn-002-guide-to-using-the-social-value-model-html> (дата звернення: 06.12.2025).

16 Procurement Act 2023 / Legislation.gov.uk : web. 26.10.2023. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/54/contents/enacted> (дата звернення: 06.12.2025).

договірних зобов'язань тощо)¹⁷: тобто нецінові критерії інституту публічних закупівель виконують дві функції — забезпечення ефективності закупівель і реалізацію горизонтальних цілей.

Законодавець передбачив, що оцінку тендерних пропозицій учасників у процедурі відкритих торгів або відкритих торгів з особливостями (на період воєнного стану)¹⁸ можна здійснювати не тільки за найнижчою ціною, а й за вартістю життєвого циклу або сукупністю цінового й інших нецінових критеріїв. До останніх, зокрема, належать: захист довкілля, гарантійний строк, інновації, навчання персоналу, умови платежу, соціальний захист тощо. Водночас такі нецінові критерії мають бути пов'язані з предметом закупівлі, прямо зазначені в тендерній документації і їх питома вага порівняно з ціною не може перевищувати 30 % (окрім конкурентного діалогу, який не застосовують під час воєнного стану; ст. 29 Закону про закупівлі)¹⁹. До того ж Мінекономіки наголошує, що перелік таких нецінових критеріїв не є вичерпним²⁰.

Окрім того, з 19 квітня 2020 року законодавець виключив норму, за якою для застосування нецінових критеріїв потрібна сукупність двох передумов: складний або спеціалізований характер предмета закупівлі й відсутність постійного ринку аналогічних послуг²¹. Такі зміни розширили перелік закупівель, у яких можна застосовувати нецінові критерії.

Нецінові критерії можна класифікувати так:

- мають додатковий економічний ефект для замовника (які теоретично можна розрахувати й перевірити);
- не пов'язані з економічним ефектом (соціальні, екологічні, інноваційні та інші характеристики, які не мають прямого впливу на продуктивність, економічність і довговічність предмета закупівлі)²².

У проєкті «Примірної методики застосування нецінових критеріїв оцінки», розробленої Мінекономіки, за способом визначення впливу й обрахунку

17 Рішення Київ. окруж. адмінсуду від 20.08.2023 р. № 320/28584/23. Провадж. П/320/28584/23 / ЄДРСР: вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112919233> (дата звернення: 06.12.2025).

18 Особливості здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : затв. постанов. КМУ від 12.10.2022 р. № 1178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.12.2025).

19 Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 06.12.2025).

20 Щодо критеріїв оцінки тендерних пропозицій : лист Мінекономіки України від 02.04.2021 р. № 3304-04/20327-06. URL: <https://me.gov.ua/InfoRez/DocumentsList?id=f2e30594-ba6c-420f-9c24-2a852415a884&tag=InforezKnowledgeDb&lang=uk-UA&fNum=3304-04%2F20327-06> (дата звернення: 06.12.2025).

21 Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель : Закон України від 19.09.2019 р. № 114-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-IX#Text> (дата звернення: 06.12.2025).

22 Даценко В., Русіна К. Знач. твір. С. 14. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/09/Netsinovi-kryteriyi-v-publichnyh-zakupivlyah.-YEvropejskyj-dosvid-i-porady-dlya-Ukrayiny.pdf> (дата звернення: 06.12.2025).

питомої ваги нецінові критерії згруповано в такий спосіб:

- критерії з вимірюваним економічним впливом, які безпосередньо впливають на вартість задоволення потреби замовника (умови оплати або поставки, енерговитрати товару, продуктивність обладнання, вартість додаткового сервісу або вартість навчання персоналу замовника тощо);
- критерії якості, пов'язані з якістю забезпечення потреби замовника (технічні характеристики (специфікації), додаткова комплектація або функційні можливості, надійність (безвідмовність) роботи або додаткові гарантійні зобов'язання постачальника тощо за умови, що такі характеристики мають істотний вплив на забезпечення потреби);
- соціальні критерії та інші критерії, не пов'язані з прямим впливом на потреби замовника (соціальна інклюзивність, екологічність, інноваційність, соціальний вплив, наявність в учасника спеціалізованого обладнання, працівників відповідної кваліфікації, спеціального досвіду та ін.)²³.

Аналізуючи тенденції розвитку українського закупівельного законодавства, варто відзначити законопроект про публічні закупівлі від 23.08.2024 р. № 11520 (далі — *законопроект*).

Згідно з п. 3 ч. 3 ст. 32 законопроекту, критеріями оцінки є, зокрема, ціна разом з іншими критеріями оцінки, які

мають бути пов'язані з предметом закупівлі²⁴ (тобто вилучено приклади нецінових критеріїв, щоб усунути суперечки про їх вичерпний характер).

Як слушно зазначив Комітет Верховної Ради України з питань антикорупційної політики, законопроект містить корупціогенні чинники. Зокрема, на відміну від положень чинного Закону про закупівлі, законопроект не містить умови про мінімальну питому вагу ціни не менше 70 %, що дасть змогу нівелювати ціну товару та створити штучні переваги у вигляді нецінових критеріїв для окремих учасників закупівлі²⁵.

Директива 2014/24/ЄС не обмежує вагу нецінових критеріїв 30 %, як це передбачає чинне українське закупівельне законодавство, водночас акцентуючи увагу саме на ефективності закупівлі й вимогах до нецінових критеріїв.

Зважаючи на українські реалії, відсутність такого запобіжника може призвести до обмеження конкуренції.

Якщо аналізувати механізм застосування нецінових критеріїв, то Закон про закупівлі передбачає автоматичний розрахунок приведеної ціни через електронну систему закупівель (далі — *система Prozorro*) за пропозиціями учасників. Переможця торгів визначають саме за найнижчою приведеною ціною.

«Приведена ціна — це грошова сума, зазначена учасником у тендерній пропозиції / пропозиції та перерахована за математичною формулою з урахуванням показників інших критеріїв оцінки, визначених замовником у тендерній документації / оголошенні про проведення спрощеної за-

23 Примірна методика застосування нецінових критеріїв оцінки / Docs.google.com : web. 33 с. URL: <https://docs.google.com/document/d/1u3VQxRMrFRYUBSwCgwLTjh8pUTU14q5Lppo1i1QeY07Y/edit?tab=t.0> (дата звернення: 06.12.2025).

24 Проект Закону про публічні закупівлі від 23.08.2024 р. № 11520. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=11520&conv=9> (дата звернення: 06.12.2025).

25 Там само.

купівлі» (п. 23 ч. 1 ст. 1 Закону про закупівлі)²⁶.

Як визначає Мінекономіки, приведену ціну система електронних закупівель розраховує автоматично за формулою:

$$PP = P / (1 + (F1 + F2 + \dots F_n) / PV),$$

де:

PP — приведена ціна;

P — ціна;

F1 ... F_n — питома вага інших критеріїв оцінки, запропонованих учасником;

PV — питома вага критерію «ціна»²⁷.

Хоча торги ведуть щодо найнижчої приведеної ціни, проте в договорі про закупівлю зазначають не приведену ціну, а запропоновану учасником ціну предмета закупівлі (тобто приведена ціна є проміжною грошовою сумою, яка скорегована на нецінові критерії та за якою визначають переможця торгів).

Приклад алгоритму застосування нецінових критеріїв оцінки тендерних пропозицій наведено на рис. 1.

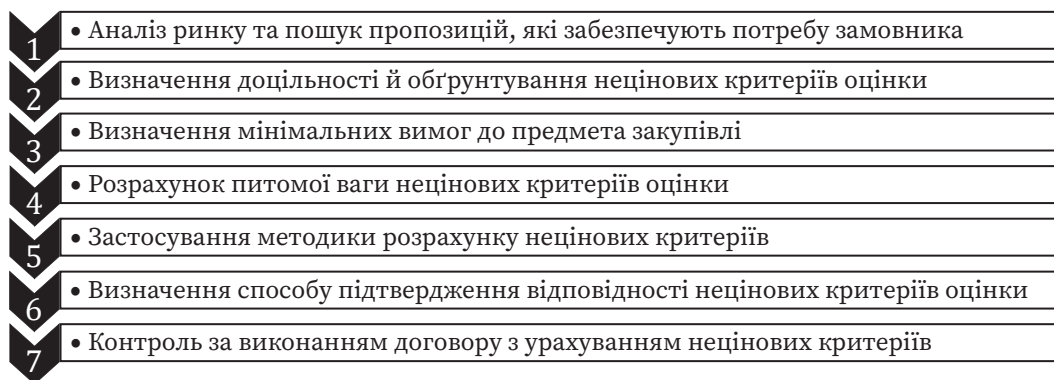

Рис. 1. Етапи застосування замовником нецінових критеріїв оцінки

Примітка. Розроблено автором статті на основі проекту «Примірної методики застосування нецінових критеріїв оцінки»²⁸.

Наприклад: у закупівлі мастильних засобів для бензоінструменту за процедурою відкрито торги з особливостями (оголошення № UA-2025-11-10-002611-a), замовник у тендерній документації визначив три нецінові критерії питоною вагою 30 % (ціна — 70 %):

- відстрочка платежу — 10 % (з них 180 календарних днів — 10 %;

120 календарних днів — 5 %; 60 календарних днів — 0 %);

- термін постачання — 10 % (з них 2 робочі дні — 10 %; 5 робочих днів — 5%; 10 робочих днів — 0%);
- гарантійні зобов'язання — 10 % (з них 3 роки — 10 %; 2 роки — 5 %; 1 рік — 0 %) ²⁹.

26 Про публічні закупівлі ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 06.12.2025).

27 Щодо критеріїв оцінки ... URL: <https://me.gov.ua/InfoRez/DocumentsList?id=f2e30594-ba6c-420f-9c24-2a852415a884&tag=InfarezKnowledgeDb&lang=uk-UA&fNum=3304-04%2F20327-06> (дата звернення: 06.12.2025).

28 Примірня методика застосування ... URL: <https://docs.google.com/document/d/1u3VQxRMrFRYUBswCgWLTjh8pUTUI4q5Lppoi1QeY07Y/edit?tab=t.0> (дата звернення: 06.12.2025).

29 Мастильні засоби для бензоінструменту : оголошення UA-2025-11-10-002611-a / Prozorro : веб-сайт. URL: <https://prozorro.gov.ua/uk/tender/UA-2025-11-10-002611-a> (дата звернення: 06.12.2025).

У разі обрання учасником максимальних нецінових критеріїв (відстрочка платежу 180 календарних днів — 10 %; термін постачання 2 робочі дні — 10 %; гарантійні зобов'язання 3 роки — 10%), то приведена ціна учасника, який запропонував ціну 1 000 000,00 грн, складатиме 700 000,00 грн (приведена ціна = $1\,000\,000,00 \text{ грн} / (1 + 30\% \div 70\%) = 700\,000,00 \text{ грн}$), тобто на 30 % менше ціни, запропонованої учасником.

У разі обрання такого учасника переможцем у договорі мають зазначити запропоновану учасником ціну 1 000 000,00 грн, а також заздалегідь обумовлені умови платежу, поставки та гарантії.

Водночас неціновими критеріями замовник може користуватися помилково або з метою обмеження конкуренції та виграшу наперед обумовленим учасником.

Так, під час закупівлі дизельного генератора за оголошенням № UA-2024-08-16-010383-а за процедурою відкритих торгів з особливостями замовник у тендерній документації зазначив критерії оцінки тендерних пропозицій: відповідність заявленим технічним характеристикам (40%); ціна (40%); надійність (безвідмовність, збереженість, ремонтпридатність, довговічність) (20%), тобто з порушенням обмеження порогу ціни 70 %.

До того ж у системі *Prozorro* встановлено інші критерії вибору переможця: ціна — 70%, відповідність заявленим технічним характеристикам — 15%; ремонтпридатність — 15%.

Отже, нецінові критерії, зазначені в документації, не відповідали неціновим критеріям, наведеним в оголошен-

ні про проведення процедури закупівлі. За таких умов Комісія Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель (далі — *Комісія АМКУ*) дійшла висновку, що учасників позбавили можливості належно сформувати свої пропозиції у зв'язку з наявними розбіжностями. Це призвело до спотворення результатів торгів. Саме тому Комісія АМКУ зобов'язала замовника скасувати процедуру закупівлі³⁰.

Аналізуючи іншу закупівлю (за оголошенням № UA-2024-05-17-008967-а), замовник під час закупівлі пального (у вигляді талонів) для визначення найбільш економічно вигідної тендерної пропозиції, окрім ціни (питома вага 80 %), установив інші критерії оцінки. А саме — відстань від автозаправної станції (далі — АЗС) до замовника з питомою вагою 20 %:

- якщо відстань від АЗС менше 1,5 км, то 20 %;
- якщо відстань від АЗС від 1,51 до 2,50 км, то 10 %;
- якщо ж відстань від АЗС більше 2,51 км, то 0 %.

У цій тендерній документації наведене визначення приведеної ціни як зазначеної продавцем у тендерній пропозиції та обчисленої з урахуванням показників інших критеріїв оцінки (відстань від АЗС) за математичною формулою: $\text{приведена ціна} = \text{ціна пропозиції} \div \text{коефіцієнт корекції}$.

Замовник мотивував застосування такого нецінового критерію тим, що нестиме додаткові грошові й часові витрати на дорогу, що негативно вплине на ефективність роботи замовника, і нівелюватиме користь від визначення лише нижчої ціни тендерної пропо-

30 Рішення Комісії Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель від 25.09.2024 р. № 15848-р/пк-пз / *Prozorro* : вебсайт. URL: <https://prozorro.gov.ua/uk/tender/UA-2024-08-16-010383-a/complaints> (дата звернення: 06.12.2025).

зиції потенціального переможця. На думку автора, таке формулювання не обґрунтовано належно. Цей неціновий критерій має «додатковий економічний ефект для замовника», тому міг бути розрахований на підставі оцінки середніх витрат палива автопарку замовника, помножених на відстань.

Так, під час оскарження цієї умови тендерної документації Комісія АМКУ зазначила, що такий критерій не належить до інших критеріїв оцінки, передбачених п. 3 ч. 3 ст. 29 Закону про закупівлі, що, на думку автора, суперечить невичерпному переліку нецінових критеріїв, про що свідчить уживання вставного слова «зокрема» у цій нормі.

Орган оскарження також вважає, що такі умови не дають змоги учасникам належно сформулювати свої тендерні пропозиції, що є дискримінаційним, і зобов'язав замовника внести зміни до тендерної документації³¹.

Надалі замовник узагалі скасував процедуру відкритих торгів через скорочення обсягу видатків на здійснення закупівлі товарів, робіт чи послуг³².

Як бачимо, необґрунтоване визначення питомої ваги нецінових критеріїв може дати значні конкурентні переваги наперед визначеним учасникам. Саме тому з метою зниження корупційних ризиків у законодавстві необхідно передбачити обов'язок замовника проводити розрахунок питомої ваги нецінових критеріїв з вимірюваним економічним впливом.

Мінекономіки у проєкті методики пропонує застосовувати такі формули:

$$1) F = Se / \Pi \times 100 \%,$$

де:

F — питома вага нецінового критерію оцінки;

Se — сума економічного ефекту нецінового критерію згідно із запланованими показниками постачання та/або володіння предметом закупівлі;

Π — вартість предмета закупівлі.

Своєю чергою Se розраховують за формулою:

$$Se = Sv1 - Sv2,$$

де:

Sv1 — сума витрат замовника на умовах, які не відповідають неціновому критерію оцінки (базові вимоги);

Sv2 — сума витрат замовника на умовах, що відповідають неціновому критерію оцінки (варіанту нецінового критерію);

2) за критеріями якості:

$$F = \Delta C / \Pi \times 100 \%,$$

де ΔC — різниця вартості товарів на ринку з різними якісними характеристиками, яку розраховують так:

$$\Delta C = C1 - C2,$$

де:

C1 — середня вартість товару (робіт або послуг) на ринку з умовами (характеристиками), які відповідають неціновому критерію оцінки;

C2 — середня вартість товару (робіт або послуг) на ринку з умовами (характеристиками), що не відповідають визначеному неціновому критерію оцінки.

C1 і C2 визначають як середнє значення пропозицій на ринку з єдиними

31 Рішення Комісії Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель від 08.07.2024 р. № 11754-р/пк-пз / Prozorro : вебсайт. URL: <https://prozorro.gov.ua/uk/tender/UA-2024-05-17-008967-a/complaints> (дата звернення: 06.12.2025).

32 Бензин А-95 (талони); Дизельне паливо (талони) : оголошення UA-2024-05-17-008967-a / Prozorro : вебсайт. URL: <https://prozorro.gov.ua/uk/tender/UA-2024-05-17-008967-a> (дата звернення: 06.12.2025).

умовами згідно з визначеним неціновим критерієм³³.

Застосування замовниками розрахунків дасть змогу обґрунтовано оцінити вплив нецінових чинників на закупівлю, зробити її ефективною та уникнути корупційних ризиків під час її проведення.

Якщо ж визначення питомої ваги нецінового критерію неможливе, зокрема за застосування соціальних критеріїв, слід на законодавчому рівні встановлювати поріг питомої ваги таких чинників не більше 10 % (тобто поріг, який не матиме вирішального впливу на результати закупівлі). Цілковита ж відмова від застосування соціальних критеріїв суперечитиме горизонтальним цілям публічних закупівель.

Так, реалізуючи соціальні функції держави, замовники можуть передбачати нецінові критерії, які сприятимуть соціальній інтеграції ветеранів, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб³⁴. Зокрема, залучення певної кількості працівників-ветеранів до виконання договору про закупівлю може стати конкурентною перевагою учасника як неціновий критерій і сприятиме працевлаштуванню й інтеграції ветеранів. У тендерній документації це може виглядати так: питома вага цінового критерію — 90 %, а нецінового — 10 % (щодо кількості працівників-ветеранів, залучених до виконання договору, де 10 % відповідає понад 10 осіб включно, 5 % — від 1 до 10 осіб, а 0 % — 0 осіб).

Звертаючись до судової практики, варто зауважити, що суди загалом підтримують обґрунтоване й недискримінаційне застосування нецінових критеріїв.

Так, Шостий апеляційний адміністративний суд зауважив, що встановлення замовником нецінових критеріїв оцінки є правом замовника згідно із Законом про закупівлі. Саме тому замовник під час розроблення тендерної документації та оприлюднення оголошення про закупівлю мав право на встановлення нецінових критеріїв оцінки, що не суперечить нормам ст. 19 Конституції України³⁵. Водночас такі нецінові критерії не можуть дублювати кваліфікаційних критеріїв (кадрових, фінансових, матеріально-технологічних, досвіду виконання аналогічних договорів)³⁶.

Я. Король розглядає нецінові критерії як дієвий інструмент підвищення результативності закупівель, а не як зайве ускладнення у проведенні торгів³⁷.

Із метою популяризації застосування нецінових критеріїв в Україні розроблено «Конструктор нецінових критеріїв», доступний за посиланням <https://nk.prozorro.ua> під адмініструванням ДП «Прозорро».

Цей ресурс надає приклади нецінових критеріїв залежно від виду предмета закупівлі (CPV-коду). Зокрема, для продуктів харчування запропоновано характеристики, наведені у таблиці далі.

33 Примірний методика застосування ... URL: <https://docs.google.com/document/d/1u3VQxRMrFRYUBswCgwLTjh8pUTUI4q5Lppoi1QeY07Y/edit?tab=t.0> (дата звернення: 06.12.2025).

34 Там само.

35 Конституція України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 06.12.2025).

36 Постанова Шост. апеляц. адмінсуду від 18.06.2025 р. Справа № 640/16892/20. Провадж. А/855/3096/25 / ЄДПСУ : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128329329> (дата звернення: 06.12.2025).

37 Король Я., Король Л. Зазнач. твір. С. 18. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/3022> (дата звернення: 06.12.2025).

Таблиця

Приклади нецінових критеріїв оцінки для продуктів харчування³⁸

Назва характеристики	Вид критерію	Приклад критерію
Ефективність	Інші критерії, не пов'язані з прямим впливом на потреби замовника (однак можуть бути і з вимірюваним економічним впливом залежно від формулювання)	Користування для приготування страв сезонними продуктами або продуктами місцевого походження
		Енергоефективність електричного обладнання
	Із вимірюваним економічним впливом	Відстрочка платежу
Якість	Якості	Наявність упровадженої системи управління якістю або інтегрованої системи, що підтверджено сертифікатом згідно з ДСТУ ISO 9001
Безпека	Якості	Наявність упровадженої системи управління безпечністю харчових продуктів, що підтверджено сертифікатом згідно з ДСТУ ISO 22000
Заходи із захисту довкілля	Із вимірюваним економічним впливом	Користування багаторазовими столовими приладами, посудом, скатертинами
	Інші критерії, не пов'язані з прямим впливом на потреби замовника	Користування автомобільним транспортом
		Користування екологічними харчовими продуктами, екологічними паперовими виробами (паперовими серветками, паперовими рушниками), мийними засобами
		Сортування відходів
		Управління екологічними аспектами в процесі надання послуг
Інноваційність	Інші критерії, не пов'язані з прямим впливом на потреби замовника	Користування для приготування страв / наявність у меню органічних продуктів згідно із Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» ³⁹

Конструктор нецінових критеріїв одразу пропонує приклади обґрунтування доцільності застосування та підтвердження відповідності певного нецінового критерію.

Недолік цієї системи — відсутність примірного розрахунку питомої ваги нецінового критерію, що стало б у пригоді не тільки замовникам, а й під час перевірки або моніторингу закупівлі.

Досліджуючи статистику публічних закупівель з неціновими критеріями за допомогою публічного модуля аналітики *BI Prozorro* варто зауважити, що за період з 01.01.2024 р. по 30.10.2025 р. проведено 1,84 тис. лотів публічних закупівель із застосуванням нецінових критеріїв на загальну суму очікуваної вартості 14,38 млрд гривень (див. рис. 2). За цей період подано 31 скаргу до Комісії

38 Конструктор нецінових критеріїв / Prozorro : вебсайт. URL: <https://nk.prozorro.ua> (дата звернення: 06.12.2025).

39 Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text> (дата звернення: 06.12.2025).

АМКУ, 22 з яких задоволено й виконано. (див. рис. 3). Водночас загальна кількість лотів конкурентних закупівель, проведених через систему *Prozorro*, становить 7,01 млн, тобто частка «нецінових» закупівель — 0,026 %⁴⁰.

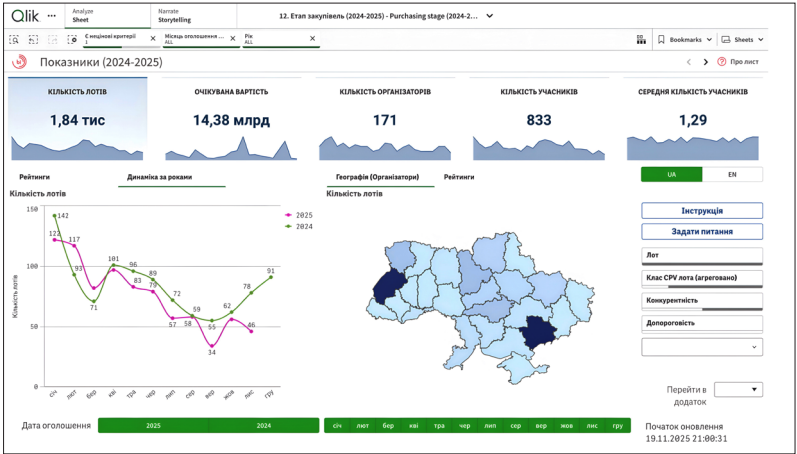

Рис. 2. Статистика публічних закупівель з неціновими критеріями за період з 01.01.2024 р. по 30.10.2025 р., сформована за допомогою публічного модуля аналітики *BI Prozorro*⁴¹

Рис. 3. Статистика скарг у процедурах публічних закупівель з неціновими критеріями за період з 01.01.2024 р. по 30.10.2025 р., сформована за допомогою публічного модуля аналітики *BI Prozorro*⁴²

40 Публічний модуль аналітики / Prozorro : вебсайт. URL: <https://bi.prozorro.org/hub/stream/aaec8d41-5201-43ab-809f-3063750dfafd> (дата звернення: 06.12.2025).

41 Там само.

42 Там само.

Незважаючи на невелику частку закупівель з неціновими критеріями, у 13,72 % лотів (за очікуваною вартістю) учасники подали скарги.

Ураховуючи недосконале законодавче регулювання, замовникові складно обґрунтувати доцільність і недискримінаційність застосування нецінових критеріїв. Водночас для тих, хто перевіряє (Державна аудиторська служба України, Антимонопольний комітет України, Рахункова палата, громадський контроль тощо), і правоохоронних органів є складнощі в доведенні порушень та обґрунтуванні сум збитку за такими закупівлями.

Тільки залучення судового експерта, зокрема, економіста, дасть змогу розв'язати завдання документальної обґрунтованості здійснених фінансово-господарських операцій із придбання товарів, робіт, послуг; документальної обґрунтованості розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитки, утрачена вигода), проведених суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах; документальної обґрунтованості розрахунку питомої ваги нецінових критеріїв оцінки тощо.

Дослідження в межах економічної експертизи ґрунтується на вивченні господарської діяльності підприємства, процесів формування фінансових показників за проведеними операціями та правильності відображення їх в обліку.

До того ж найбільш поширеним видом збитків у сфері публічних закупівель є, зокрема, «безповоротна втрата активів»: оплата вартості фактично невиконаних робіт (ненаданих послуг), придбання товарів (послуг) за цінами вище за ринкові, розкрадання (нестача, псування) товарно-матеріальних цінностей, дебіторська (зокрема, поточна) заборгованість контрагентів⁴³.

Слід зауважити, що вирішення питань, які належать до компетенції органів державного фінансового контролю (здійснення експертами-економістами перевірки певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств з метою виявлення фактів порушення законодавства, установлення винних посадових і матеріально відповідальних осіб у їх допущенні), як і питання права, не належать до завдань економічної експертизи⁴⁴.

«Вирішення питань, що виходять за межі кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю, у тому числі питань права» є дисциплінарним проступком судового експерта (п. 5 ч. 3 ст. 14 Закону України «Про судову експертизу») ⁴⁵.

Наприклад, судовому експертові можуть поставити запитання: «Чи підтверджується документально порушення замовником принципу максимальної економії та ефективності публічної закупівлі в разі укладання ним договору про закупівлю, що призвело до збитку? Якщо так,

43 Аніщенко О. В., Данильченко О. Л. Зазнач. твір. С. 368. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.28 (дата звернення: 06.12.2025).

44 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 06.12.2025).

45 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 06.12.2025).

то який розмір збитку?»⁴⁶. Таке запитання не відповідає компетенції експерта, оскільки останній не вирішує питань права щодо порушення принципів закупівель і не має повноважень самостійно розраховувати розмір збитків.

Центральна експертно-кваліфікаційна комісія при Міністерстві юстиції України (далі — *Комісія Мін'юсту*) притягнула до відповідальності судового експерта на підставі виконання ним завдання, яке належить до компетенції органів державного фінансового контролю, але не належить до завдань судово-економічної експертизи (також експерт нібито надав правову оцінку, визначаючи особу, якій заподіяно збитки).

Згідно з висновком експерта, установлено завдання матеріальної шкоди (збитків) місцевому бюджету певної територіальної громади за результатом укладання та виконання договору за об'єктом будівництва. Відповідно до «Методики з питань підтвердження розміру матеріальної шкоди (збитків) підприємств (організацій, установ)» (реєстраційний код № 11.0.57), вирішуючи питання, пов'язані із застосуванням такої форми цивільно-правової відповідальності, як відшкодування збитків, експерт-економіст повинен мати на увазі, що питання щодо протиправності поведінки у зв'язку з його юридичним характером не можна вирішувати під час судово-економічної експертизи, оскільки вирішення такого питання є компетенцією слідчого або суду.

Водночас суд як першої, так і апеляційної інстанції скасували рішення Комісії Мін'юсту про притягнення експер-

та до відповідальності. Суди мотивували свої рішення тим, що ініціатор експертизи фактично просив перевірити суму завданої місцевому бюджету шкоди, яку виведено у висновку будівельно-технічної експертизи, а саме встановити відповідність такої суми первинним бухгалтерським документам і підтвердити чи спростувати наявність матеріальної шкоди в такій сумі. Оскільки вихідні дані щодо потерпілої особи й розміру збитку містилися в запитанні, то під час проведення експертизи експерт лише перевіряв достовірність та обґрунтованість цих гіпотез, і поставлене експертів питання не виходило за межі його компетенції.

Сьомий апеляційний адміністративний суд зауважив, що до категорії «питання права» можуть належати такі висновки експерта, якими він визначає склад правопорушення (винну особу, правову кваліфікацію тощо), а вирішення питання, у якому розмірі та якому бюджету завдано шкоду, не є питанням права. Такий підхід цілком делігитимізував би повноваження експерта під час проведення будь-якої експертизи⁴⁷.

Аналогічної думки дотримують і науковці, зауважуючи, що предмет судової економічної експертизи з визначення збитків — це визначення документальної обґрунтованості економічної складової розрахунку збитків, проведене відповідним контрольним (уповноваженим) органом⁴⁸.

Висновки судово-економічних експертиз щодо дослідження розрахунку розміру збитків з урахуванням висновків інших експертів переважно мають

46 Хомутенко В. П., Хомутенко А. В., Костін О. Ю. Зазнач. твір. С. 7. URL: <https://surl.luh.gov.ua/zunyjp> (дата звернення: 06.12.2025).

47 Постанова Сьом. апеляц. адмінсуду від 28.05.2025 р. Справа № 600/3728/24-а / ЄДРСР : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127881751> (дата звернення: 06.12.2025).

48 Аніщенко О. В., Данильченко О. Л. Зазнач. твір. С. 374. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.28 (дата звернення: 06.12.2025).

умовний, а не категоричний характер. Окрім того, урахуванню підлягають умови договору про закупівлю порівняно з договорами, укладеними на ринкових умовах за приватні кошти ⁴⁹.

Як зауважив В. Іванков, організаційне й методологічне забезпечення судово-економічних експертиз із запізненням відображає широкий спектр запитів і викликів, що постали перед судовою експертизою в сучасних умовах ⁵⁰.

До таких викликів належать, зокрема, особливості проведення судової економічної експертизи щодо закупівель з неціновими чинниками. Так, потребують розроблення і імплементації методики щодо розрахування питомої ваги нецінових критеріїв якості та з вимірюваним економічним впливом із застосуванням методів моделювання й економічного аналізу. Приклади формул наведено в дослідженні.

Щодо розрахунку приведеної ціни, то в системі *Prozorro* її розраховують автоматично за єдиною формулою, і замовник не може впливати на такий розрахунок. Саме тому станом на сьогодні розроблення методики документальної обґрунтованості розрахунку нецінових критеріїв не є актуальним.

Як впливає із дослідження, застосування нецінових критеріїв і, як наслідок, обрання переможця з найнижчою приведеною ціною є винятково способом проведення процедури торгів, який має бути обґрунтованим і спрямованим на ефективність закупівлі. Приведена ціна є проміжною та такою, яку не зазначають у договорі про закупівлі. Саме тому

під час визначення збитків експерт-економіст повинен застосовувати остаточну ціну предмета закупівлі, зазначену в договорі (а не приведену ціну), ураховуючи умови договору (нецінові критерії якості та з вимірюваним економічним впливом: гарантійний строк, умови оплати, якісні характеристики тощо).

До того ж експерт узагалі не може враховувати соціальні й інші нецінові критерії, не пов'язані з прямим впливом на потреби замовника, оскільки вони не мають економічного ефекту та спрямовані на реалізацію горизонтальних функцій держави й замовника. Такі критерії належать до правових і їх не може оцінювати експерт-економіст.

Висновки

Підвищення спроможності замовників обґрунтовано та недискримінаційно користуватися неціновими критеріями — один з пріоритетних напрямів розвитку інституту публічних закупівель в Україні. Слід ураховувати виконання такими неціновими критеріями, по-перше, задач забезпечення ефективності закупівель за допомогою підвищення якості товарів, робіт і послуг; по-друге, реалізацію горизонтальних цілей держави й територіальних громад: захист навколишнього середовища, соціальну адаптацію, розвиток інновацій тощо.

Водночас необґрунтоване визначення питомої ваги нецінових критеріїв може призвести до обмеження конкуренції та створення штучних перешкод добросовісним учасникам.

49 Олексієнко Т. Особливості проведення судових економічних експертиз у провадженнях щодо завищення вартості закупівель. *Діджиталізація судово-експертної науки в умовах воєнного стану* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 08.11.2024). Харків, 2024. С. 245. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cDRJ14KDOGIx5Y6HdNVBzqAS7gbR-ML/view> (дата звернення: 06.12.2025).

50 Іванков В. М. Зазнач. твір. С. 149. DOI: 10.32782/2520-2200/2023-3-20 (дата звернення: 06.12.2025).

У перспективі залучення судового експерта-економіста стане дієвим способом зниження корупційних ризиків у разі застосування замовником нецінових критеріїв у публічних закупівлях. Для цього необхідне як внесення змін до чинного закупівельного законодавства, так і розвиток судово-експертної науки, зокрема, за допомогою розроблення відповідних методик проведення експертиз.

Із метою імплементації до українського закупівельного законодавства найкращих світових практик і зменшення корупційних ризиків у цій сфері, пропонуємо в проекті закону України про публічні закупівлі:

- залишити умову про мінімальну питому вагу ціни не менш ніж 70 %;
- прямо зазначити про невичерпний перелік нецінових критеріїв;
- навести класифікацію нецінових критеріїв залежно від способу визначення впливу й обрахунку питомої ваги нецінових критеріїв;
- зобов'язати замовника в тендерній документації наводити розрахунок питомої ваги нецінових критеріїв якості та з вимірюваним економічним впливом;
- обмежити до 10 % питому вагу соціальних критеріїв і таких, які не пов'язані з прямим впливом на потреби замовника.

Application of Non-price Evaluation Criteria to Public Procurement in Ukraine: Role and Place of Forensic Economics

Volodymyr Lezhnin

This article is devoted to the administrative and legal aspects of reducing corruption risks when customers apply non-price criteria in public procurement. The purpose of the article is to summarize the theoretical provi-

sions regarding the role and place of judicial economic expertise as a means of reducing corruption risks when customers use non-price criteria in public procurement, and to formulate practical proposals for reforming legislation in this area. To achieve this goal, a system of general scientific and special research methods was used: dialectical, legal modeling, statistical analysis, comparison, linguistic, formal-legal, economic-legal, etc. Statistical data and judicial practice on this issue were analyzed. A comparative analysis of the legislation of Great Britain, the European Union, and Ukraine was conducted. It was proposed to specify the mechanisms for applying non-price criteria (in particular, by obliging the customer to calculate the specific weight of non-price quality criteria and with a measurable economic impact). A scientific and legal assessment of the role and place of judicial economic expertise in the study of the application of non-price criteria by customers in public procurement is provided. Proposals for amendments to the draft law on public procurement are formulated.

Keywords: public procurement; horizontal targets; non-price criteria; forensic economic examination; corruption risks; quoted price.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Anishchenko, O., Danylchenko, O. (2019). Losses as a Subject to Legal Economic Examination in Criminal Proceedings. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 20. No. 2. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.28.
- Datsenko, V., Rusina, K. (2023). Netsinovi kryterii u publichnykh zakupivlyakh. Yevropeyskyi dosvid i porady dlia Ukrainy [Non-price criteria in public procurement. European experience and advice for Ukraine]. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/09/Netsinovi-kryteriyi-v-publichnykh-zakupivlyakh.-YEvropejskyj-dosvid-i-porady-dlya-Ukrayiny.pdf> [in Ukrainian].
- Heard, E. *Price / quality evaluations — what legal considerations are there regarding choice of model, and what does recent analysis tell us about price evaluation in particular?* (2017) // Bevan Brittan : web. URL: <https://www.bevanbrittan.com/insights/articles/2017/procurement-challenges-pricequality-evaluations/>.
- Ivankov, V. M. (2023). Evoliutsiia predmetu sudovoi ekonomichnoi ekspertyzy [Evolution of the Subject of Forensic Economic Examination]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*. Vyp. 3 (92). DOI: 10.32782/2520-2200/2023-3-20 [in Ukrainian].
- Khomutenko, V. P., Khomutenko, A. V., Kostin, O. Yu. (2023). Problematyka provedennia sudovo-ekonomichnykh ekspertyz v umovakh yurydychnoi nevyznachenosti okremykh norm zakupivelnogo zakonodavstva [Problems of conducting forensic economic examinations in the conditions of legal uncertainty of certain norms of procurement legislation]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriya ekonomichna. Seriya yurydychna*. Vyp. 38. URL: <https://surl.lu/zunyjp> [in Ukrainian].
- Korol, Ya., Korol, L. (2025). Netsinovi kryterii yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti publichnykh zakupivel [Non-price criteria as a tool to improve the efficiency of public procurement]. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (Kraków, Poland; Sept 26, 2025). Kraków. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/3022> [in Ukrainian].
- Malolitneva, V. K. (2020). *Hospodarsko-pravovyi instytut publichnykh zakupivel* [Economic and legal institute of public procurement] : monohrafiia. Kyiv. URL: <https://surl.lu/ylhcb> [in Ukrainian].
- Oleksiienko, T. (2024). Osoblyvosti provedennia sudovykh ekonomichnykh ekspertyz u provadzhenniakh shchodo zavyshtchennia vartosti zakupivel [Peculiarities of Conducting Forensic Economic Examinations in Proceedings on Overpricing in Procurement]. *Didzhytalizatsiia sudovo-ekspertnoi nauky v umovakh voiennoho stanu* : zb. matliv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 08.11.2024). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cDRJ14KDOGIXe5Y6Hd-NVBzqAS7gbR-ML/view> [in Ukrainian].
- PPN 002 *Guide to using the social value model (HTML)* : guidance (2025) / GOV.UK : web. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ppn-002-taking-account-of-social-value-in-the-award-of-contracts/ppn-002-guide-to-using-the-social-value-model-html>.
- Procurement Act 2023* (2023) / Legislation.gov.uk : web. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/54/contents/enacted>.
- Ukraine Report 2025* (2025) / European Commission : web. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en.

Лежнін, В. (2026). Застосування нецінових критеріїв оцінки до публічних закупівель в Україні: роль і місце судово-економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 219—237. DOI: 10.32353/khrife.2.2026.14.

Застосування методу електростатичного репродукування зображень для виявлення слідів папілярних узорів на документах з паперовою основою

Олег Гайдук *

* Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5492-3846>,
e-mail: gog1307@meta.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2026.15

УДК 343.98:343.148

Надійшло 24.02.2026 / Рецензовано 02.03.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /

Доступно онлайн 30.06.2026

Численні криміналістичні джерела розкривають основні етапи запровадження дактилоскопії у правоохоронну діяльність, роботу дослідників з розроблення надійної методики криміналістичної реєстрації, яка базується на врахуванні й використанні фізіологічних особливостей шкірного покриву пальців рук людини, та інші аспекти, пов'язані з проведенням дактилоскопічних експертиз, запровадженням відповідних автоматизованих баз даних тощо. На сучасному етапі наука криміналістика не впинно розвивається. Розширюється спектр методів і технічних засобів для виявлення слідів рук залежно від виду слідоносія, умов слідоутворення, а також завдань, які стоять перед органами досудового розслідування. Розвиток новітніх досягнень криміналістичної техніки потребує постійного оновлення методики користування сучасною криміналістичною технікою та перейняття позитивного досвіду застосування досягнень науки й техніки в діяльності правоохоронних органів іноземних держав, зокрема Великої Британії, під час розслідування злочинів і подальшої роботи з речовими доказами в межах судово-експертних досліджень. Мета цієї статті — розширити та поглибити розуміння причетними до правоохоронної системи особами опанованого методу й умови його застосування для виявлення слідів папілярних узорів на паперових поверхнях. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові, а також спеціальні оптичні й мікроскопічні методи дослідження. Розглянуто методологічні аспекти виявлення

слідів папілярних узорів на паперових поверхнях методом електростатичного репродукування зображень з наочними прикладами результатів користування приладом ESDA 2/B. Проаналізовано відмінність цього способу дослідження від наявних методів виявлення слідів папілярних узорів.

Ключові слова: *судова експертиза; дактилоскопічне дослідження; сліди папілярного узору; прилад ESDA 2/B; метод електростатичного репродукування зображень.*

Постановка наукової проблеми

Ефективність виявлення слідів папілярних узорів залежить від вибору методів дослідження та послідовності їх застосування, а також від поверхні ймовірного розміщення слідів. Окреме проблемне завдання — виявлення слідів папілярних узорів на документах з паперовою основою, оскільки процес дослідження ускладнено як через структуру матеріалу, так і через колір тла й наявних на ньому рукописних записів, друкованих текстів і відбитків печаток і штампів.

Відомо, що послідовність застосування методів дослідження та відповідних технічних засобів експерт визначає самостійно. До того ж експерт повинен послуговуватися максимально неруйнівними методами, і тільки якщо мети дослідження не досягнуто, доцільно звернутися до руйнівних методів. Послідовність застосування методів дослідження має ґрунтуватися на принципі: кожен попередній метод не має бути перешкодою для застосування наступного (тобто від неруйнівних до руйнівних).

У сучасній експертній практиці для виявлення та фіксування папілярних узорів застосовують такі методи й засоби:

- 1) фізичний, до якого належать оптичний (ґрунтується на візуаль-

ному огляді об'єктів за допомогою оптичних приладів — лупи, мікроскопа тощо) і порошковий (ґрунтується на адсорбції порошкподібних речовин потожировою речовиною);

- 2) хімічний, за якого відбувається взаємодія (зв'язування) компонентів потожирової речовини сліду з різними хімічними реагентами;
- 3) фізико-хімічний, що ґрунтується на двох процесах — фізичному (адсорбція речовини на поверхні слідів) і хімічному (реакція взаємодії з ненасиченими жирними кислотами) ¹.

Візуальний огляд об'єктів під різними кутами за допомогою криміналістичної лупи в розсіяному й спрямованому світлі та в ультрафіолетових променях не змінює характеристик сліду й передуює застосуванню фізичних методів, заснованих на властивостях адгезії та вибіркової адсорбції речовини сліду, а також хімічних або фізико-хімічних методів.

В Україні, як і в більшості країн світу, для визначення місцезнаходження невидимих неозброєним оком прихованих відбитків пальців на більшості непористих поверхонь послуговуються системою оптичної візуалізації RUVIS, заснованою на технології формування

1 Борзов О. П., Костильова О. А., Кузнецов В. А., Щавелев А. В., Єрмолаєва А. О. Комплексне дослідження слідів рук на вогнепальній зброї: метод. рек. Київ, 2011. 23 с.

зображення за відбитим ультрафіолетовим випромінюванням. У такому разі не потрібно попереднього застосування дактилоскопічних порошків, хімікатів або оброблення окурюванням. На відміну від систем, що застосовують спеціальні джерела освітлення та лазери, прилад *RUVIS* не залежить від навколишнього освітлення: ним можна користуватися в різних умовах — за денного світла або в цілковитій темряві, у закритому приміщенні або на відкритому повітрі². Хоча огляд в ультрафіолетових променях зі світлофільтрами нейтральний щодо фізичних властивостей потожирової речовини, проте в такий спосіб можна пошкодити ділянки ДНК.

Щодо застосування порошків, то впливу піддається не лише потожирова речовина, а й сама поверхня, на якій вона розміщена.

Хімічні методи виявлення слідів пальців рук також впливають як на тло поверхні слідоносія, так і на забарвлення самих папілярних ліній. Наприклад, поміж опанованих і рекомендованих методів для виявлення слідів папілярних узорів на паперових поверхнях (зокрема, з наявними рукописними записами), поширеним і доволі неруйнівним є метод використання розчину нингідрину в петролейному ефірі. Проте (усупереч відсутності впливу розчину на рукописні записи) під час його застосування відбувається пошкодження поверхні у вигляді незначної деформації паперу внаслідок намокання через оброблення розчином, а папілярні лінії забарвлюються стійким кольоровим

продуктом, який називається пурпуром Рухеманна³.

Перед експертами постає складний вибір між застосуванням відповідного методу й технічних засобів для виявлення слідів папілярних узорів, особливо на папері, і негативним впливом на первісний стан документа.

Отже, розглянемо докладніше можливість застосування методу електростатичного репродукування зображень для виявлення слідів папілярних узорів насамперед на документах з паперовою основою.

Мета статті

Розширити й поглибити знання причетних до правоохоронної системи осіб про опанований метод електростатичного репродукування зображень, проаналізувати умови його застосування для виявлення слідів папілярних узорів на паперових поверхнях. Маємо зауважити, що ми оминули тему впливу електростатичного заряду на можливість проведення подальших біологічних досліджень зразків людини, що потенційно можуть залишитися у слідах рук на досліджуваних об'єктах.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні оптичні методи (освітлення рефлексне, тіньове та в навскісних променях денного світла), а також мікроскопічні методи дослідження.

- 2 Мусієнко О. Л. Використання цифрових технологій при розслідуванні злочинів. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці*: мат-ли міжнар. «кругл. столу» (Харків, 12.12.2019). Харків, 2019. С. 99—102. URL: <https://surl.li/lidspo> (дата звернення: 20.02.2026).
- 3 Пурпур Рухеманна — це темно-синій або фіолетовий пігмент, який утворюється в результаті хімічної реакції між нінгідрином та амінокислотами, пептидами або білками.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Аналіз багатьох інформаційних джерел з питань історії розвитку дактилоскопії та її застосування в розслідуванні й розкритті злочинів упродовж із 1904 року на території України (за часів її перебування у складі Російської імперії та СРСР, а також уже за часів самостійної України) дає змогу виокремити низку проблемних питань ⁴.

Залишаються невирішеними питання актуалізації вже опанованих і розроблення як нових методів виявлення слідів рук, так і нових алгоритмів збирання слідової інформації під час проведення слідчих дій.

Не приділено достатньо уваги також проблемам виявлення слідів рук із застосуванням, зокрема, методу електростатичного репродукування зображень, оскільки цей метод застосовують переважно в технічній експертизі документів.

Теоретичні та практичні аспекти щодо виявлення слідів папілярних узорів на паперових поверхнях саме за допомогою приладу *ESDA 2/B*, наведено в методичних рекомендаціях, підготовлених групою авторів: О. Гайдуком, Д. Банєвим, Є. Рябоконем ⁵. Утім, згадані методичні рекомендації призначені для працівників державних спеціалізованих установ, які здійснюють судово-експертну діяльність на підставі Закону України «Про судову

експертизу» ⁶, а також для викладачів спеціалізованих навчальних закладів.

Викладення основного матеріалу дослідження

Аналіз розвитку сучасної іноземної криміналістичної техніки свідчить про необхідність користуватися актуальними розробками й упроваджувати техніко-криміналістичні засоби українських виробників, а також послуговуватися новітніми зразками іноземного походження.

Технічні засоби, методи й матеріали для виявлення слідів дактилоскопічного походження, представлені на ринку України компаніями-виробниками, різноманітні, дають змогу якісно виявляти зазначені сліди на різних поверхнях із різним строком давності ⁷.

У межах проведення криміналістичного дослідження документів з виявлення невидимих або слабо видимих (мало видимих) давлених зображень на паперових носіях ефективним неруйнівним способом їх виявлення є метод електростатичного репродукування зображень. Цей метод ґрунтується на явищі розподілу заряджених часток, утворених коронним розрядом, і подальшому проявленні (візуалізації) отриманого електростатичного зображення за допомогою тонера, чутливого до електромагнітних полів ⁸.

4 Кофанова О. С. Сучасні можливості та новітні розробки в сфері виявлення слідів дактилоскопічного походження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 228–237. URL: <https://surl.li/pojtpq> (дата звернення: 20.02.2026).

5 Гайдук О. Г., Банєв Д. І., Рябоконь Є. А. Виявлення слідів папілярних узорів на паперових поверхнях із використанням приладу *ESDA 2/B (foster+freeman)* : метод. рек. Київ, 2025. 15 с.

6 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.02.2026).

7 Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності інспектора-криміналіста / НАВС : офіц. вебсайт. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/insp_krym/technique/forensic_technique1_2.html (дата звернення: 20.02.2026).

8 FOSTER+FREEMAN : web. URL: <https://fosterfreeman.com/> (дата звернення: 20.02.2026).

Один з таких приладів — ESDA 2/B (foster+freeman) (див. рис. 1), перший прототип якого створили Даґ Фостер і Боб Фрімен за підтримки Міністерства внутрішніх справ Великої Британії в гаражі Даґа.

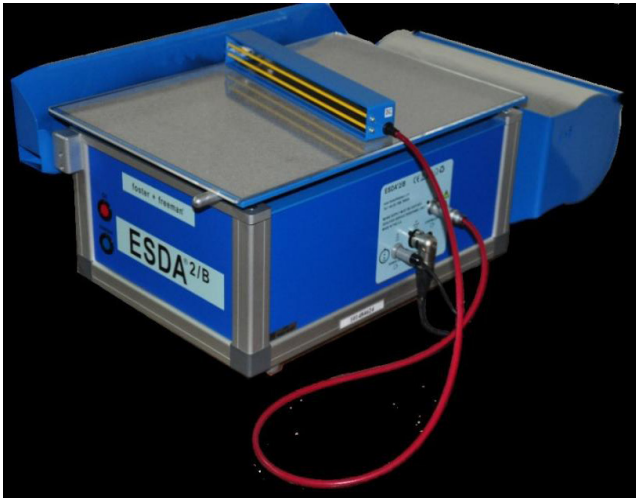

Рис. 1. Загальний вигляд приладу ESDA 2/B (foster+freeman)

Таблиця

Основні складники приладу ESDA 2/B (foster+freeman) та їхні функції

Компонент	Функція
Головний блок	Центральна система, що керує іншими компонентами, які містить
Панель керування	Розташований на головному блоці, він дає операторові змогу керувати різними функціями ESDA: наприклад, регулювати коронний розряд або контролювати вакуум
Лоток для тонера	Лоток для накопичення тонера після оброблення поверхні
Оригіналотримач (робоча поверхня)	Поверхня, на якій розміщують документ. Має функцію вакууму, щоби міцно утримувати документ під час дослідження
Корона Wand	Портативний пристрій, який діє на документ електростатичним зарядом
Тримач плівки для оброблення зображень	Утримує тонку прозору полімерну плівку, яку використовують для проявлення електростатичного заряду

Процедура користування приладом ESDA 2/B містить наведені далі операції.

1. Документ закріплюють на оригіналотримачі (робочій поверхні) приладу. Його розміщують, розправляють і за допомогою кнопок управління вмикають вакуумний насос. Вакуум забезпечує надійне утримання документа без бульбашок повітря, запобігаючи будь-яким ру-

хам, які можуть вплинути на результат. Якщо приладом користуються вперше або коли ним тривалий час не користувалися, рекомендовано провести перевірку приладу з використанням контрольного зразка, наближеного за своїми характеристиками до досліджуваного об'єкта.

2. Документ покривають ультратонкою полімерною плівкою, яка від-

повідляє контурам паперу й дає змогу втягувати його в поглиблення або копіювати контури виступів.

3. Застосовують електричний заряд за допомогою портативного пристрою Корона *Wand*. Пристрій рівномірно переміщується над полімерною плівкою та папером. На цьому кроці до полімерної плівки і паперу застосовують статичний заряд. Він має бути рівномірним і контрольованим, тривати протягом постійного світіння контрольного синього індикатора. Рекомендований час електростатичного заряджання та розподілу (розтікання) заряду після завершення коронування — до 5 хв.

4. Робочу поверхню піднімають і повертають під кутом до лотка, полімерну плівку в межах досліджуваного документа рівномірно посипають порошкоподібним тонером, щоби створити позитивно заряджені позначки нерівностей поверхні аркуша та зробити їх видимими за допомогою створення контрастного зображення. Спеціально для *ESDA* використовують майже 200 г каскадного проявника, що містить суміш скляних кульок малого діаметра з тонером, які виконують роль переносника.

5. Фіксують проявлене зображення за допомогою фотографування, а також подальшого копіювання з використан-

ням липкої стрічки «ЛС» або дактилоскопічної плівки. Зафіксоване зображення на плівці рекомендовано розмістити на тлі світлого кольору для підвищення контрасту виявленого зображення.

Під час практичного застосування зазначеного приладу шукали сліди папілярних узорів методом електростатичного репродукування зображень на аркушах паперу з різною щільністю та товщиною (аркуш записника, конверт, фіскальний чек, клаптики газети й рекламного буклета) зі строком давності до 6 діб, від 6 до 14 діб і понад 14 діб (деякі поверхні об'єктів містили рукописні записи й позначки, виконані кульковою ручкою з барвником синього кольору та маркером).

Варто зауважити, що об'єкти-слідоносії на робочій поверхні можуть розміщуватися як поодинокі, так і групою, оскільки розмір поверхні дає змогу розміщати документи до формату А3 включно.

Наведемо приклад з власної практики. У результаті застосування методу електростатичного репродукування зображень за допомогою приладу *ESDA 2/B* на поверхні полімерної плівки, якою покриті об'єкти-слідоносії, відобразилися сліди папілярних узорів, поодинокі папілярні лінії та їхні фрагменти (див. рис. 2—4).

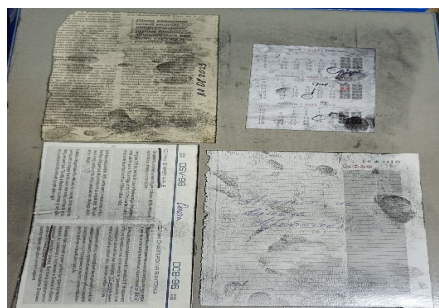

Рис. 2

Рис. 3

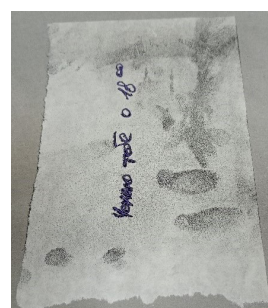

Рис. 4

Рис. 2—4. Зображення досліджуваних об'єктів з відображеними на них слідами папілярних узорів

Сліди, що відобразилися на полімерній плівці, скопіювали у два способи: з використанням липкої стрічки «ЛС» із подальшим наклеюванням на аркуш білого паперу (див. рис. 5) і з використанням прозорої дактилоскопічної плівки (див. рис. 6).

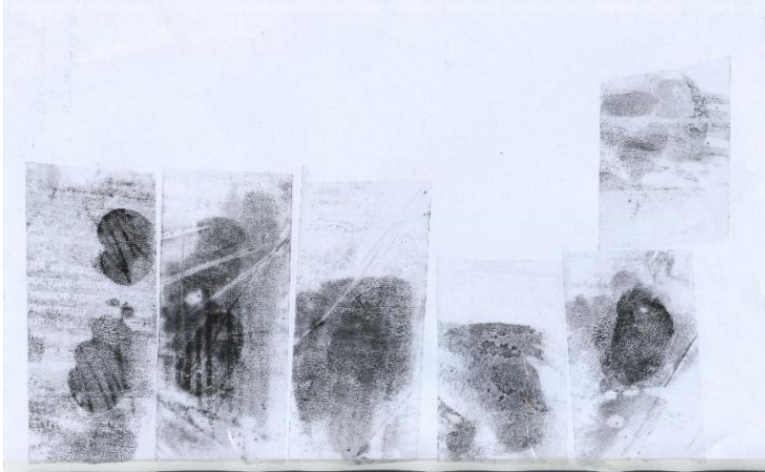

Рис. 5. Зображення аркуша паперу з наклеєними липкими стрічками «ЛС», на які скопійовано сліди папілярних узорів

Рис. 6. Зображення відтинка світлої дактилоскопічної плівки зі скопійованими слідами папілярних узорів

Після копіювання слідів об'єкти-слідоносії оглянули на предмет пошкодження наявних рукописних записів і позначок. У результаті дослідження з'ясували, що рукописні записи зали-

шилися чіткими й не зазнали жодних пошкоджень.

Далі провели дослідження скопійованих «свіжих» слідів за допомогою збільшувальної лупи (збільшення 4,5[×]) із

застосуванням різних методів освітлення: рефлексного, тіньового й у навкісних променях денного світла. За результатами

огляду відібрали сліди, у яких певною мірою інформативно відобразилися загальні ознаки папілярних узорів (див. рис. 7–13).

Рис. 7

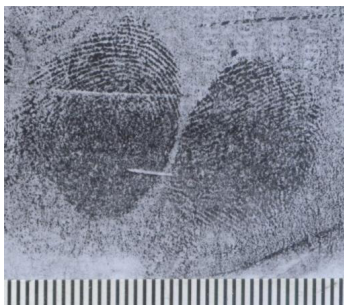

Рис. 8

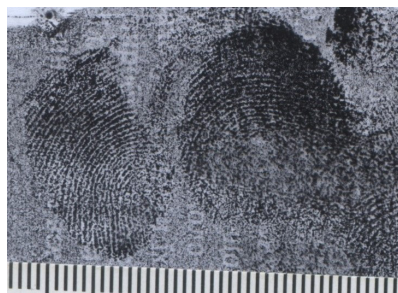

Рис. 9

Рис. 10

Рис. 11

Рис. 12

Рис. 13

Рис. 7–13. Збільшене зображення виявлених слідів папілярних узорів

Для подальшого дослідження слідів папілярних узорів вибірково обрали од-
ноименні сліди папілярних узорів, ви-
явлені на аркуші газетного паперу, які
спочатку скопіювали на липку стрічку
«ЛС», а після повторного виявлення —
на світлу дактилоскопічну плівку.

Дослідженням скопійованих слі-
дів папілярних узорів на липку стріч-
ку «ЛС» і світлу дактилоскопічну плів-
ку встановлено⁹, що сліди позитивні,
у них відобразилася достатня кіль-
кість окремих ознак папілярного узо-
ру високої та низької ідентифікаційної

9 За правилами української мови дієслово «використовувати» більшою мірою свідчить про одноразовість (наприклад, витратних матеріалів для проведення лабораторних досліджень). В українській мові для означення багаторазовості доречнішими є дієслова «користуватися» (матеріальними об'єктами), а також «застосовувати» і «послугуватися» (нематеріальним — знаннями, методами тощо). Проте, зважаючи на стале застосування в чинних нормативно-правових актах і спеціалізованих методиках згаданих помилкових словоформ, ми змушені оперувати у цій праці саме ними. — *Ред.*

вагомості у вигляді початків, закінчень, злиттів, розгалужень папілярних ліній, крапок тощо. Найвні загальні й окремі ознаки слідів папілярних узорів утворили сукупність, достатню для визнання їх придатними для ідентифікації особи.

Для визначення якості відображення слідів папілярних узорів проводили порівняння чіткості відображення окремих ознак папілярних узорів, що відобразилися у зазначених вище слідах, а також у папілярному узорі відбитка пальця руки з дактилоскопічної карти (див. рис. 14–16).

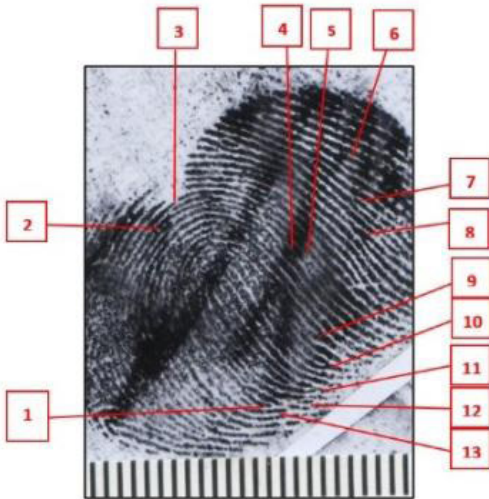

Рис. 14

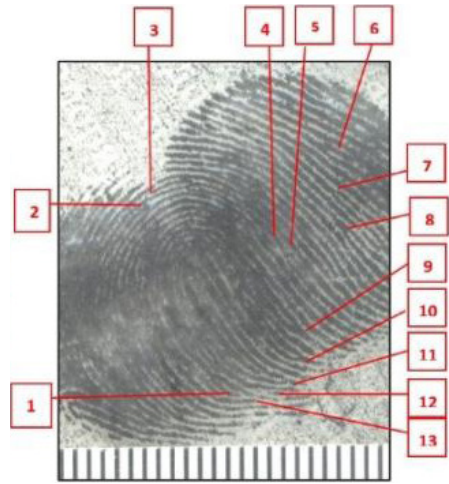

Рис. 15

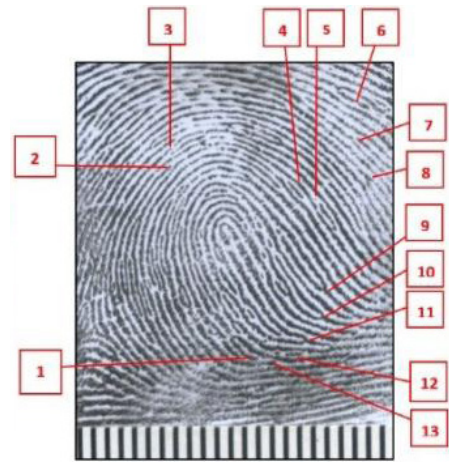

Рис. 16

Рис. 14–16. Зображення слідів папілярних узорів, виявлених на аркуші газетного паперу та скопійованих на липку стрічку «ЛС», світлу дактилоскопічну плівку, а також збільшене зображення відповідного відбитка пальця руки з дактилоскопічної карти

Під час порівняння встановлено, що у виявлених слідах відобразилися такі загальні ознаки, як кількість і напрямок потоків папілярних ліній, а відстань між ними однакова. Окремі ознаки папілярного узору (зокрема, такі дрібні окремі ознаки, як «фрагменти папілярних ліній» і «крапки») відображені чітко, а їхнє розміщення та взаєморозміщення

відповідають аналогічним ознакам на відбитку з дактилоскопічної карти.

Проте під час дослідження виявлених слідів на предмет можливості проведення порівняльного дактилоскопічного дослідження встановлено, що навіть за умови обрання з-поміж виявлених слідів найякісніших, такі ознаки, як наявність і взаємне розташування пор,

їхні форма й розміри у слідах не відобразилися. Конфігурація контурів папілярних ліній у слідах і відображеннях

відбитка пальця руки на дактилоскопічній карті також неідентичні (див. рис. 17–20).

Рис. 17

Рис. 18

Рис. 19

Рис. 20

Рис. 17–20. Зображення виявленого сліду папілярного узору, скопійованого на світлу дактилоскопічну плівку, і відбитка пальця руки на дактилоскопічній карті, а також збільшене зображення їхніх фрагментів

Вивчено спроможність методу виявляти «давні» сліди рук на поверхнях аркушів паперу. Попередні об'єкти, на яких уже виявляли сліди папілярних узорів, повторно, у період від 6 до 14 діб після їх залишення, досліджували за допомогою приладу *ESDA 2/B*.

За результатами дослідження на аркушах цупкого паперу рекламного буклета виявили сліди папілярних узорів (див. рис. 21).

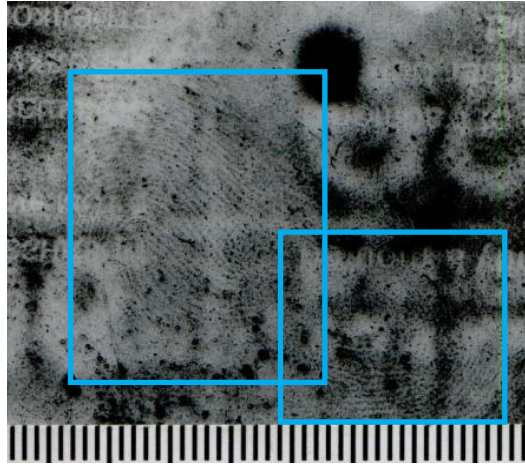

Рис. 21. Зображення фрагментів дактилоскопічних плівок зі скопійованими слідами папілярних узорів (позначені рамками блакитного кольору)

Під час дослідження зазначених слідів папілярних узорів за допомогою збільшувальної лупи (збільшення 4,5*) із застосуванням різних методів освітлення встановлено, що ці сліди відобразилися менш інтенсивно й на меншій площині порівняно зі «свіжими» слідами. Сліди позитивні, але, незважаючи на те,

що у слідах відобразилася достатня кількість окремих ознак папілярного узору, які утворюють сукупність, достатню для визнання деяких слідів придатними для ідентифікації за ними особи (осіб), їх кількість значно зменшилася, як зменшилась і їхня ідентифікаційна вагомість (див. рис. 22, 23).

Рис. 22

Рис. 23

Рис. 22, 23. Збільшене зображення скопійованих слідів папілярного узору того самого пальця руки на документах з різними строками давності

Висновки

На підставі проведених досліджень визначено, що метод електростатичного репродукування зображень за допомогою приладу ESDA 2/B може належати до фізичних неруйнівних методів виявлення слідів папілярних узорів.

Застосування цього методу:

- дає змогу виявити придатні для ідентифікації особи сліди папілярних узорів, проте вони непридатні для ідентифікації особи за ознаками мікрорельєфу папілярних ліній;
- не потребує жодних хімічних процесів завдяки застосуванню електростатичного процесу, який залишає документ незмінним хімічно;
- не змінює та не впливає на видимі рукописні записи або будь-які інші позначки на папері, що дає змогу провести інші види експертних досліджень;
- триває порівняно короткий час для виявлення слідів папілярних узорів, проте непридатний для застосування у «польових» умовах;
- недоцільне для виявлення слідів, залишених понад 14 днів тому.

Application of Electrostatic Image Reproduction Method to Detect Traces of Papillary Patterns on Paper-Based Documents

Oleh Haiduk

Numerous forensic sources reveal the main stages of fingerprint identification introduction in law enforcement activities, the work of researchers to develop a reliable method of forensic registration based on taking into account and using physiological peculiarities of the skin of human fingers and other aspects related to the conduct of fingerprint examina-

tion, the introduction of relevant automated databases, etc. At the current stage, forensic science is constantly developing. The range of methods and technical means for detecting fingerprints is expanding depending on the type of trace carrier, conditions of trace formation, as well as the tasks facing pretrial investigation bodies. Development of latest achievements of criminal investigation technique requires constant updating methods of using modern forensic technology and adoption of positive experience of applying achievements of science and technology in activities of law enforcement agencies of foreign countries, in particular Great Britain, during investigation of crimes and further work with physical evidence within the limits of forensic researches. The purpose of this article is to expand and deepen understanding of law enforcement staff of mastered method and conditions for its application for detection of traces of papillary patterns on paper surfaces. For achieving this goal, general scientific, as well as special optical and microscopic research methods were applied. Methodological aspects of detecting traces of papillary patterns on paper surfaces by the method of electrostatic reproduction of images with visual examples of the results of using the ESDA 2/B device are considered. Difference between this method of research and existing methods of detecting traces of papillary patterns is analyzed.

Keywords: forensic science; fingerprint research; traces of papillary pattern; ESDA 2/B device; method of electrostatic image reproduction.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні

й аналізуванні даних, рішенні
про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково
в інтелектуальну дискусію, що є основою
цього документа, дослідження судової

практики, написання та редагування,
і бере на себе відповідальність
за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній
конфлікт інтересів.

References

- Borzov, O. P., Kostylova, O. A., Kuznietsov, V. A., Shchaveliev, A. V., Yermolaieva, A. O. (2011). *Kompleksne doslidzhennia slidiv ruk na vohnepalnoi zbroi* [Comprehensive study of hand traces on firearms] : metod. rek. Kyiv [in Ukrainian].
- Haiduk, O. H., Baniev, D. I., Riabokon, Ye. A. (2025). *Viyavlennia slidiv papiliarnykh uzoriv na papеровykh poverkhniakh iz vykorystanniam pryladu ESDA 2/V (foster+freeman)* [Detection of traces of papillary patterns on paper surfaces using the ESDA 2/B device (foster+freeman)] : metod. rek. Kyiv [in Ukrainian].
- Kofanova, O. S. (2017). *Suchasni mozhlyvosti ta novitni rozrobky v sferi viyavlennia sli-*
div daktyloskopichnoho pokhodzhennia [Modern Possibilities and Newest Developments in the Sphere of Exposure of Tracks of Dactyloscopic Origin]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 62. URL: <https://surl.li/pojtpq> [in Ukrainian].
- Musiienko, O. L. (2019). *Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii pry rozsliduvanni zlochyniv* [Use of digital technologies in investigation of crimes]. *Innovatsiini metody ta tsyfrovi tekhnolohii v kryminalistytsi, sudovii ekspertyzi ta yurydychnii praktytsi : mat-ly mizhnar. «kruhl. stolu»* (Kharkiv, 12.12.2019). Kharkiv. URL: <https://surl.li/lidspo> [in Ukrainian].
- Гайдук, О. (2026). Застосування методу електростатичного репродукування зображень для виявлення слідів папілярних узорів на документах з паперовою основою. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 238—250. DOI: [10.32353/khrife.2.2026.15](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.15).

Питання дотримання особистої безпеки під час проведення судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці

Михайло Кузьменко ^{*а}, Сергій Остапов ^{**б}

* Київський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9083-8262>, e-mail: mixa01@ukr.net

** Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8088-7261>, e-mail: ssstapov@gmail.com

^а Написання оригінального рукопису, валідація, візуалізація.

^б Ресурси, програмне забезпечення, адміністрування проекту, методологія, нагляд, формальний аналіз.

DOI: [10.32353/khrife.2.2026.16](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.16)

УДК 331.45:343.98

Надійшло 30.01.2026 / Рецензовано 16.02.2026 / Прийнято до друку 24.06.2026 /
Доступно онлайн 30.06.2026

Увагу акцентовано на відсутності в чинних іноземних та національних методиках і довідковій літературі з питань проведення судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці ознак, за якими необхідно встановлювати факти недотримання особистої безпеки потерпілими від нещасних випадків. Мета — визначити ознаки фактів недотримання працівниками особистої безпеки, що спричинили нещасні випадки, з метою встановлення фактичних обставин недотримання нормативних вимог під час проведення судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці. Для досягнення поставленої мети застосовано метод системно-структурного аналізу. Під час проведення судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці проводять дослідження з метою визначити факти недотримання вимог нормативно-правових актів, які перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з настанням нещасного випадку, а також осіб, винних у такому недотриманні. Проведення цих досліджень пов'язане з визначенням фактів та обставин дотримання / недотримання особистої безпеки потерпілими. Відсутність ознак недотримання працівниками особистої безпеки призводить до того,

що судові експерти на власний розсуд визначають дії або бездіяльність постраждалих осіб як підсумок їх необережності. Це так само призводить до неоднозначного трактування тих самих вихідних даних для проведення досліджень, наслідком чого є кардинально відмінні висновки. За результатами проведених досліджень, що ґрунтуються на практиці проведення досліджень у різних експертних установах, виокремлено закономірності, що призвели до настання нещасних випадків, спричинені особистою необережністю працівників. Визначено та схематично відображено ознаки факту нехтування особистою безпекою працівниками, що надалі сприятиме розробленню відповідних методик і методів дослідження з метою встановлення фактичних обставин недотримання нормативних вимог у межах проведення судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці.

Ключові слова: *судова експертиза безпеки життєдіяльності та охорони праці; особиста безпека; явна небезпека; нехтування особистою безпекою.*

Постановка наукової проблеми

Під час проведення судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці проводять дослідження з метою визначити наявність недотримання вимог нормативно-правових актів, що перебувають у причиново-наслідковому зв'язку з настанням нещасного випадку, а також осіб, винних у такому недотриманні.

Проведення названих досліджень пов'язане з визначенням фактів дотримання / недотримання потерпілими працівниками особистої безпеки.

У ст. 14 Закону України «Про охорону праці»¹ передбачено обов'язки працівника з дотримання вимог нормативно-правових актів з охорони праці, зокрема щодо обов'язку дбати про особисту безпеку та здоров'я в процесі виконання будь-яких робіт або під час перебування на території підприємства. До

того ж цією статтею на працівника покладено безпосередню відповідальність за порушення зазначеної вимоги.

На жаль, станом на сьогодні в чинних методиках, якими послуговуються під час проведення судових експертиз за спеціальністю 10.5 «Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці», не наведено ознак нехтування особистою безпекою потерпілими від нещасних випадків, які необхідно зазначати для встановлення фактичних обставин недотримання нормативних вимог із безпеки життєдіяльності.

Відсутність ознак нехтування працівниками особистою безпекою призводить до того, що судові експерти на власний розсуд визначають дії або бездіяльність постраждалих осіб як підсумок їх особистої необережності, що свідчить про відсутність єдиного підходу до проведення таких видів досліджень.

1 Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 27.01.2026).

Мета статті

Визначити ознаки недотримання працівниками особистої безпеки для подальшого користування ними в межах проведення судових експертиз із безпеки життєдіяльності та охорони праці.

Для досягнення цієї мети необхідно:

- проаналізувати наявність визначення ознак недотримання працівниками особистої безпеки в чинних методиках проведення судових експертиз із безпеки життєдіяльності та охорони праці;
- проаналізувати перебіг досліджень у висновках експертів, за результатами яких встановлено нехтування працівниками особою безпекою;
- виокремити ознаки недотримання працівниками правил особистої безпеки;
- схематично зобразити ознаки недотримання працівниками правил особистої безпеки.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано метод системно-структурного аналізу.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У методиці О. Шмерего зі співавторами² наведено схему визначення причиновості нещасного випадку за обставин, коли причини (якщо їх кілька) перебувають в одному ланцюзі (див. рис. 1).

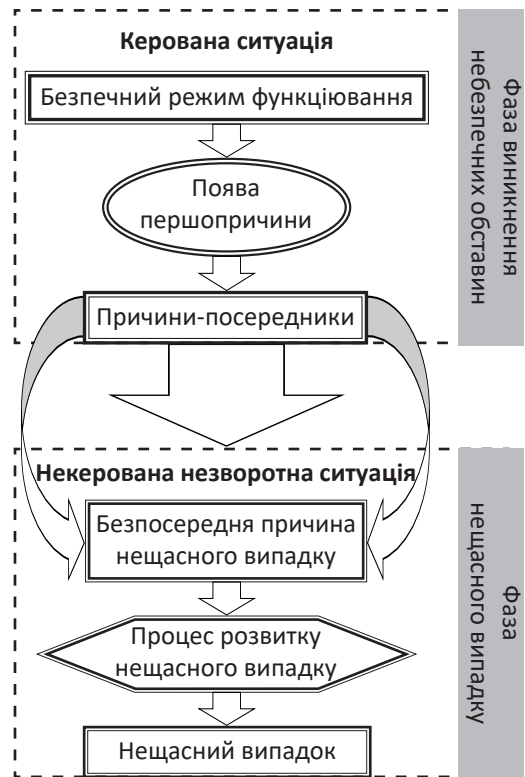

Рис. 1. Причиновість нещасних випадків

У цій методиці також зауважено, що під час вирішення питання про причинний зв'язок необхідно пам'ятати, що «вчинок особи повинен бути визнаний необхідною умовою змін, що наступили в зовнішньому світі, коли при відсутності такого вчинку, цієї зміни не відбулося»³.

У методиці, створеній під керівництвом В. Сабадаша, наведено ту саму схему, а також визначено, що до прямого причиново-наслідкового зв'язку слід додавати неадекватні дії працівника, причетного до надзвичайної ситуації, яку аналізують, якщо виконання доручених

2 Шмерего О. Б. та ін. Методика проведення судових експертиз з безпеки життєдіяльності / КНДІСЕ Мін'юсту України. Київ, 2019. 200 с. // Реєстр методик проведення судових експертиз : вебсайт. Реєстр. код 10.5.13 від 28.01.2021 р. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 27.01.2026).

3 Там само.

йому технологічних операцій згідно із запровадженими правилами й нормами, майже напевно унеможлиблює таку подію⁴. Якщо її зумовила сукупність відхилень від вимог нормативно-правових актів з охорони праці, яких припустилися кілька осіб, то до прямої причиновості слід додавати ті невідповідності, вибіркове уявне вилучення яких із зазначеної сукупності здатне запобігти виникненню досліджуваної надзвичайної ситуації.

Відповідно до методики О. Мешкова зі співавторами⁵ на виробництві більшість надзвичайних ситуацій (аварій і нещасних випадків) стається через наведені далі причини: *організаційні* (невідповідні вимогам охорони праці дії керівників, посадових осіб та інших працівників з організації виробничих процесів і робочих місць; розташування обладнання і робітників тощо), *технічні* (зазвичай унаслідок неналежного технічного стану обладнання, машин, механізмів, інструментів, технологічного оснащення, засобів захисту й контролю тощо або порушення правил технічної експлуатації засобів виробництва) і *санітарно-гігієнічні* (пов'язані з виробництвом різні чинники зовнішнього середовища, здатні завдати шкоди організму людини: висока або низька температура, технологічні шуми або вібрації, загазованість або запиленість робочих місць і приміщень тощо).

Згадані вище методики не наводять жодних ознак недотримання працівниками особистої безпеки.

Наприклад, необхідність носити на будівництві захисні каски передбачена нормативно-правовими актами з охорони праці (накази, інструкції тощо). Тож носити захисну каску — це вимога дотримувати норм, але іноді це трактується як нехтування особистою безпекою, що є неправильним твердженням, оскільки відсутність захисної каски не наражає на очевидну небезпеку (наприклад, у разі падіння предметів на голову), а лише підвищує ймовірність отримання травм у разі виникнення такої небезпеки.

У методиці О. Коновалова зі співавторами⁶ зауважено, що спричинити настання нещасного випадку та його наслідки може порушення лише тих вимог правил безпеки, якими передбачено запобігання настанню подібних нещасних випадків.

У прямому причиново-наслідковому зв'язку перебуватимуть лише такі дії осіб, причетних до події, які безпосередньо сприяли створенню травмо-небезпечної виробничої ситуації, у якій виникли умови для впливу на людину небезпечного виробничого або шкідливого чинника. У цій методиці також не визначено ознак недотримання працівниками особистої безпеки.

4 Розробка методики дослідження нещасних випадків, пов'язаних з невиконанням виробничих вимог на виробництві ; звіт про НДР (остат.) / кер. В. В. Сабадаш. Реєстр. № 0118U004616, 0220U102670. Харків, 2019. 65 с.

5 Мешков О. О. та ін. Методика комплексного експертного дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом / ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України. Харків, 2019. 36 с. // Реєстр методик проведення судових експертиз : вебсайт. Реєстр. код 10.5.15 від 28.01.2021 р. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 27.01.2026).

6 Коновалов О. Д. та ін. Методика проведення судової експертизи з безпеки життєдіяльності та охорони праці / ДніпроНДІСЕ Мін'юсту України. Дніпро, 2021. 36 с. // Там само. Реєстр. код 10.5.17 від 28.04.2023 р. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 27.01.2026).

В іншій методиці В. Сабадаша зі спів-авторами⁷ зазначено, що дії конкретних посадових осіб перебувають у причинному зв'язку з небезпечною подією, якщо такі дії є невідповідними (суперечать нормативним вимогам), призвели до небезпечного розташування обладнання й умов його експлуатації, а також до виконання робіт у супереч розробленим технологічним процесам, допуску до виконання робіт ненавченого персоналу та ін., що спричинило умови, за яких настання небезпечної події могло відбутися з великим ступенем імовірності й відбулося.

Бездіяльність конкретних посадових осіб має причиновий зв'язок з небезпечною подією як умова перетворення причини на наслідок, якщо така бездіяльність є невідповідною, оскільки нормативними вимогами в певній ситуації передбачені конкретні дії цієї особи з метою виявлення наявності або можливості виникнення конкретного небезпечного чинника та прийняття відповідних запобіжних заходів (наприклад,

застосування засобів індивідуального або колективного захисту), і таких дій ця особа не виконала, а небезпечна подія сталася внаслідок нехтування запобіжними заходами. Ця методика також не містить ознак недотримання працівниками особистої безпеки.

Аналіз українських методик дав змогу дійти висновку, що вони містять лише алгоритм установлення причинно-наслідкового зв'язку між настанням нещасного випадку й діями працівника. Натомість, якими саме ознаками необхідно послуговуватися під час визначення фактів недотримання працівниками особистої безпеки, не зазначено.

В іноземних джерелах, у яких викладено результати досліджень причин настання нещасних випадків, також не наведено ознак недотримання працівниками особистої безпеки. Здебільшого в цих працях розглянуто людський чинник, що вплинув на виникнення технічних несправностей, які спричинили аварію⁸. Значну увагу приділено людській помилці як тригера нещасних

- 7 Сабадаш В. В. та ін. Методика встановлення причинно-наслідкових зв'язків та зв'язків обумовленості при вирішенні ситуаційних завдань в інженерно-технічних експертизах / ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України. Харків, 2020. 40 с. // Реєстр методик проведення судових експертиз : вебсайт. Реєстр. код 10.5.16 від 28.01.2022 р. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 27.01.2026).
- 8 Joe-Asare Th., Amegbey N., Stemn E. Human Factor Analysis Framework for Ghana's Mining Industry. *Ghana Mining Journal*. 2020. Vol. 20. No. 2. Pp. 60–76. DOI: 10.4314/gm.v20i2.8 (дата звернення: 27.01.2026) ; Abdillah G., Caraka M. K., Arioyudanto R. A., et al. Studi Kasus Penyebab Kecelakaan Kerja Fatal di Tambang Mineral: Analisis Faktor Manusia, Teknis, dan Lingkungan. *Journal of Educational Innovation and Public Health*. 2024. Vol. 2. Is. 2. Pp. 42–51. DOI: 10.55606/innovation.v2i2.2843 (дата звернення: 27.01.2026) ; Zhao D. Discussion on Accident Management Based on Foreign Accident Investigation. *Advances in Petroleum Exploration and Development*. 2020. Vol. 20. No. 1. Pp. 68–71. DOI: 10.3968/12105 (дата звернення: 27.01.2026) ; Fuentes-Bargues J. L., Sánchez-Lite A., Gonzalez-Gaya C., et al. A study of situational circumstances related to Spain's occupational accident rates in the metal sector from 2009 to 2019. *Safety Science*. 2022. Vol. 150. Art. 105700. DOI: 10.1016/j.ssci.2022.105700 (дата звернення: 27.01.2026) ; Chammout B., Ahmed M. O., El-adaway I. Exploring the Root Factors Impacting Work Zone Accidents: A Mixed-Methods Study. *Construction Research Congress 2024: Health and Safety, Workforce, and Education* (Des Moines, Iowa; March 20–23). 2024. Pp. 406–416. DOI: 10.1061/9780784485293.041 (дата звернення: 27.01.2026) ; Vigneshkumar C., Salve U. R. A scientometric analysis and review of fall from height research in construction. *Construction Economics and Building*. 2020. Vol. 20. No. 1. Pp. 17–35. DOI: 10.5130/AJCEB.v20i1.6802 (дата звернення: 27.01.2026).

випадків. Людський чинник відіграє певну роль у нещасному випадку через відсутність навчання й нагляду за працівниками, а також через порушення процедур безпеки.

У дослідженні Ch. D. Nwankwo зі співавторами ⁹ розглянуто людський чинник і людську помилку як причини катастроф у нафтогазовій промисловості.

Недбалу поведінку працівника як причину нещасного випадку аналізують N. M. Shahar зі співавторами ¹⁰.

Про незастосування працівниками засобів індивідуального захисту від падіння з висоти й подальшим настанням нещасного випадку йдеться у дослідженні Sh. N. A. S. Zakaria зі співавторами ¹¹.

Проблемам особистої безпеки в разі відволікання працівників на особисті справи, стресу, неуважності та припущення помилок у сфері безпеки присвячено працю B. M. Hester і P. I. Fusch ¹².

Sh. Ahmed ¹³ причинами настання нещасних випадків, пов'язаних з особистою безпекою, називає брак знань, досвіду й належної підготовки до роботи з обладнанням, нерегулярний нагляд з боку менеджерів, неадекватну політику безпеки, ухвалену керівництвом.

Причини більшості нещасних випадків на робочому місці J. F. S. Tenorio пов'язує з необережністю працівника, лінощами, поганою поставою (що спричиняє травми спини), відсутністю економічних стимулів, несправністю або застарілістю захисного обладнання та впливом корозійних хімічних речовин ¹⁴.

У дослідженні O. S. Williams зі співавторами ¹⁵ розглянуто заходи з профілактики виникнення нещасного випадку, що передбачають контроль за дотриманням стандартів безпеки й застосування засобів індивідуального захисту (ремені безпеки, захисні сітки тощо),

- 9 Nwankwo Ch. D., Arewa A. O., Theophilus S. C., Esenowo V. N. Analysis of accidents caused by human factors in the oil and gas industry using the HFACS-OGI framework. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*. 2022. Vol. 28. Is. 3. Pp. 1642–1654. DOI: [10.1080/10803548.2021.1916238](https://doi.org/10.1080/10803548.2021.1916238) (дата звернення: 27.01.2026).
- 10 Shahar N. M., Abas N. H., Basirun N. F., Memon M. H. Perspectives of Contributing Factors and Prevention Measures of Struck-by Accidents in from Experienced Safety Personnel. *International Journal of Sustainable Construction Engineering Technology*. 2023. Vol. 14. No. 5. Pp. 468–475. DOI: [10.30880/ijscet.2023.14.05.039](https://doi.org/10.30880/ijscet.2023.14.05.039) (дата звернення: 27.01.2026).
- 11 Zakaria Sh. N. A. S., Abas N. H., Ta'at N. H. M., et al. Causal Factor Analysis of Fatal Accidents in Johor Construction Industries Based on Korean Occupational Safety and Health Agency Classification. *International Journal of Integrated Engineering*. 2023. Vol. 15 (6). Pp. 135–142. DOI: [10.30880/ijie.2023.15.06.015](https://doi.org/10.30880/ijie.2023.15.06.015) (дата звернення: 27.01.2026).
- 12 Hester B. M., Fusch P. I. A Near Miss: The Lived Experiences of Telecommunication Technicians' Injurious Accidents and Near Misses. *The Qualitative Report*. 2020. Vol. 25. No. 11. Art. 3. Pp. 3810–3829. DOI: [10.46743/2160-3715/2020.4590](https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4590) (дата звернення: 27.01.2026).
- 13 Ahmed Sh. Causes of Accident at Construction Sites in Bangladesh. *Organization, Technology and Management in Construction*. 2019. Vol. 11 (1). Pp. 1933–1951. DOI: [10.2478/otmcj-2019-0003](https://doi.org/10.2478/otmcj-2019-0003) (дата звернення: 27.01.2026).
- 14 Tenorio J. F. S. Analysis of personal and work-related factors contributing to construction industry accidents in Peru. *Revista del Instituto de Investigación de la Facultad de Ingeniería Geológica Minera Metalúrgica y Geográfica*. 2023. Vol. 26. No. 51. Art. e25265. 9 p. DOI: [10.15381/igeo.v26i51.25265](https://doi.org/10.15381/igeo.v26i51.25265) (дата звернення: 27.01.2026).
- 15 Williams O. S., Hamid R. A., Misnan M. S. Causes of building construction related accident in the south-western states of Nigeria. *International Journal of Built Environment and Sustainability*. 2019. Vol. 6. Is. 1. Pp. 14–22. DOI: [10.11113/ijbes.v6.n1.313](https://doi.org/10.11113/ijbes.v6.n1.313) (дата звернення: 27.01.2026).

належний нагляд за правильним розміщенням приладів і устаткування, постійне навчання правильного вибору обладнання / інструментів і користування ними, правильність конструкції, регулярний огляд обладнання.

Впливу людського чинника як причини аварій присвячено працю В. Fabiano зі співавторами¹⁶.

За результатами проведеного аналізу іноземних інформаційних джерел з'ясовано, що в них також відсутні ознаки для визначення фактів недотримання працівниками особистої безпеки.

Відсутність ознак недотримання працівниками особистої безпеки призводить до того, що експерти на власний розсуд визначають дії або бездіяльність постраждалих осіб як підсумок їх необережності. Як зазначено вище, це призводить до неоднозначного трактування тих самих вихідних даних для проведення досліджень, наслідком яких є кардинально відмінні висновки.

Викладення основного матеріалу дослідження

Аналіз ситуаційних завдань, виконаних у Київському науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі Міністерства внутрішніх справ України й Українському науково-дослідному інституті спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (у межах проведення судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці) упродовж 2015–2025 рр., дав змогу виокремити дві групи закономірностей щодо особистої безпеки потерпілих від нещасних випадків: усвідомлення загальновідомих небезпек і знання про

можливі небезпеки в разі виконання певних дій.

До нехтування особистою безпекою потерпілими належали випадки, за яких людина знала про очевидну небезпеку (наявність значного перепаду висот, відкритих отворів у конструкціях або ям у землі, відкритого вогню, обертових механізмів різноманітного обладнання тощо).

Як приклад можна навести виконання робіт з очищення пам'ятника. На рис. 2 можна побачити, що працівник перебуває на монументі пам'ятника на значній висоті. До того ж він не користується жодними засобами індивідуального захисту від падіння з висоти (запобіжний пояс або захисне огородження), що свідчить про нехтування цим працівником особистою безпекою, оскільки, усвідомлюючи небезпеку (можливість упасти з висоти), він проводить роботи на висоті без ужиття будь-яких заходів захисту від можливого падіння.

Наступним прикладом нехтування особистою безпекою потерпілими є виконання робіт із ковша телескопічного навантажувача JCB. На рис. 3 видно, що двоє працівників виконують роботи на висоті без будь-яких засобів, які б запобігли їхньому падінню з висоти.

Один із працівників однією ногою стоїть на краю ковша, а іншою — на схилі, де проводять роботи з укладання матеріалів. Це свідчить про нехтування працівниками особистою безпекою: вони мають розуміти очевидну небезпеку, якою значною є висота, але ігнорують це та проводять роботи. Такі дії працівників збільшують імовірність настання нещасного випадку внаслідок падіння з висоти.

16 Fabiano B., Pettinato M., Currò F., Reverberi A. P. A field study on human factor and safety performances in a downstream oil industry. *Safety Science*. 2022. Vol. 153. Is. 2. Art. 105795. DOI: 10.1016/j.ssci.2022.105795 (дата звернення: 27.01.2026).

Рис. 2. Виконання робіт на пам'ятнику з порушенням техніки безпеки

Рис. 3. Виконання робіт із ковша телескопічного навантажувача JCB з порушенням техніки безпеки

Наведемо також приклад нехтування власною безпекою працівником бригади зі збирання побутових відходів із контейнерів «Дзвіночок» на спеціальному автомобілі з вантажопідйомним пристроєм: під час розвантаження контейнера в ку-

зов автомобіля працівник сидить на стінці кузова, перебуваючи на значній висоті від рівня асфальтного покриття, а в безпосередній близькості від працівника переміщують контейнер за допомогою вантажопідйомного пристрою (див. рис. 4).

Рис. 4. Виконання робіт за допомогою вантажопідіймного пристрою з порушенням техніки безпеки

Працівник мав усвідомлювати можливі небезпеки: падіння з кузова внаслідок утрати стійкості або зіштовхування з переміщенням контейнером.

Наведені вище приклади дають змогу дійти висновку, що дії працівників (перебування на висоті в процесі виконання робіт) є достатніми умовами, що можуть спричинити настання нещасного випадку внаслідок падіння з висоти. Це свідчить про причиновий зв'язок між діями працівників і настанням нещасного випадку (на відміну від випадкового зв'язку).

Отже, однією з ознак недотримання працівниками особистої безпеки є *усвідомлення загальновідомих небезпек*: працівник усвідомлює (має усвідомлювати) очевидну небезпеку, яка загрожує його життю або здоров'ю, і не реагує на цю обставину.

Друга група закономірностей у питаннях особистої безпеки потерпілих

від нещасних випадків пов'язана з обізнаністю працівників щодо прихованих небезпек, до яких належать небезпечні чинники під час роботи виробничого й технологічного обладнання.

Як приклад наведемо нещасний випадок, що стався на паперовому виробництві. Працівник навчався правил роботи на папероробній машині, пройшов відповідні інструктажі й перевірку знань з питань охорони праці. Отже, він мав знати всі вимоги безпеки, яких необхідно дотримувати під час роботи на такому обладнанні та якими заборонено під час роботи ставати на обертіві механізми машини, навіть коли вона не працює. Працівник заліз на вал папероробної машини, щоб поправити папір, який застряг на іншому валу, а вали почали обертатися й затиснули працівника, завдавши йому несумісних із життям травм (див. рис. 5).

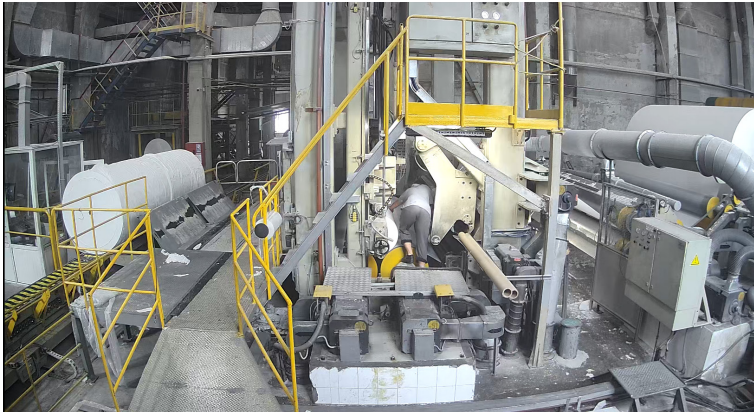

Рис. 5. Виконання робіт на папероробній машині з порушенням техніки безпеки

Іншим прикладом є нещасний випадок, що стався на поштовому підприємстві. Працівник був ознайомлений з інструкцією з охорони праці, якою передбачені заходи безпеки під час проведення робіт із розвантаження (зокрема, заборонаю переміщати сітчасті контейнери, штовхаючи їх до себе). Однак під

час перевезення одного з контейнерів працівник штовхав його до себе (див. рис. 6). Унаслідок того, що гідравлічна платформа вантажного автомобіля не прилягала до бетонної поверхні майданчика для розвантаження, контейнер перекинувся й завдав працівникові тілесних ушкоджень.

Рис. 6. Момент нещасного випадку на поштовому підприємстві через порушення заходів безпеки

Іще один нещасний випадок стався на деревообробному підприємстві. У день нещасного випадку працівник пройшов цільовий інструктаж з питань охорони праці, зокрема, щодо заборони перебувати поруч зі штабелями колод деревини в разі роботи з ними вантажопідійомної техніки. Під час перемі-

щення краном колод працівник зайшов у заборонену зону, колоди обвалилися зі штабеля, затиснули працівника й завдали йому тяжких травм (див. рис. 7).

Підіб'ємо підсумки: порушення працівниками вимог безпеки в наведених вище прикладах спричинили настання нещасних випадків із цими працівниками.

Рис. 7. Обставини нещасного випадку на деревообробному підприємстві через порушення заходів безпеки

Ознаки недотримання працівниками особистої безпеки схематично зображено на рис. 8.

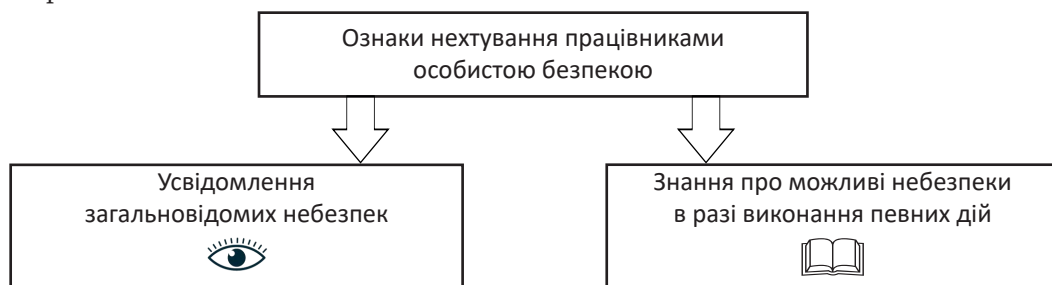

Рис. 8. Схема ознак недотримання працівниками особистої безпеки

Висновки

За результатами аналізу констатовано відсутність в українських методиках та іноземних інформаційних джерелах ознак нехтування працівниками особи-

стою безпекою. Окреслено проблеми, які спричиняє відсутність цих ознак, через брак порядку й методик проведення досліджень у межах судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці. Запропоновано напрями розв'язання

проблем, що стосуються дослідження недотримання працівниками особистої безпеки. Визначення ознак недотримання працівниками особистої безпеки є актуальним для успішного проведення судової експертизи безпеки життєдіяльності та охорони праці. Визначено ознаки нехтування працівниками особистою безпекою та зображено їх схематично.

The Issue of Personal Safety During Forensic Examinations Involving Violation of Health and Work Safety Requirements

Mykhailo Kuzmenko, Serhii Ostapov

The primary focus of this paper is on the absence of relevant criteria for determining personal safety breaches by victims of accidents in current foreign and national methodologies and reference literature on the conduct of forensic examinations involving violation of health and work safety requirements. The Article Purpose is to define signs of employees' non-compliance with personal safety requirements that have led to accidents, with a view to establishing factual circumstances of failure to comply with regulatory requirements during forensic examinations involving violation of health and work safety requirements. To achieve this goal, the method of systemic-structural analysis has been employed. During forensic examinations involving violation of health and work safety requirements, research is conducted to establish facts of non-compliance with corresponding legal regulations and any causal link between such non-compliance and the occurrence of an accident, as well as to identify those responsible for such violations. These forensic examinations are carried out to determine facts and circumstances related to victims' adherence to/failure to observe personal safety measures. Where there is no evidence that employees failed to observe personal

safety measures, forensic experts are free to interpret actions or inaction by victims as a result of their own negligence. This also results in ambiguous interpretations of the same initial data used in research, resulting in fundamentally contrasting opinions. Based on findings of forensic examinations conducted in various forensic expert institutions, patterns have been identified that led to accidents resulting from personal negligence of employees. Signs of employees' disregard for personal safety have been identified and schematically illustrated; these will contribute to the development of appropriate research methodologies and methods for establishing factual circumstances of non-compliance with regulatory requirements when conducting forensic examinations involving violation of health and work safety requirements.

Keywords: forensic examinations involving violation of health and work safety requirements; personal safety; obvious danger; disregard for personal safety.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Abdillah, G., Caraka, M. K., Arioyudanto, R. A., et al. (2024). Studi Kasus Penyebab Kecelakaan Kerja Fatal di Tambang Mineral: Analisis Faktor Manusia, Teknis, dan Lingkungan [Case Study of the Causes of Fatal Workplace Accidents in Mineral Mines: Analysis of Human, Technical, and Environmental Factors]. *Journal of Educational Innovation and Public Health*. Vol. 2. Is. 2. DOI: 10.55606/innovation.v2i2.2843 [in Indonesian].
- Ahmed, Sh. (2019). Causes of Accident at Construction Sites in Bangladesh. *Organization, Technology and Management in Construction*. Vol. 11 (1). DOI: 10.2478/otmcj-2019-0003.
- Chammout, B., Ahmed, M. O., El-adaway, I. (2024). Exploring the Root Factors Impacting Work Zone Accidents: A Mixed-Methods Study. *Construction Research Congress 2024: Health and Safety, Workforce, and Education* (Des Moines, Iowa; March 20–23). DOI: 10.1061/9780784485293.041.
- Fabiano, B., Pettinato, M., Currò, F., Reverberi, A. P. (2022). A field study on human factor and safety performances in a downstream oil industry. *Safety Science*. Vol. 153. Is. 2. Art. 105795. DOI: 10.1016/j.ssci.2022.105795.
- Fuentes-Bargues, J. L., Sánchez-Lite, A., Gonzalez-Gaya, C., et al. (2022). A study of situational circumstances related to Spain's occupational accident rates in the metal sector from 2009 to 2019. *Safety Science*. Vol. 150. Art. 105700. DOI: 10.1016/j.ssci.2022.105700.
- Hester, B. M., Fusch, P. I. (2020). A Near Miss: The Lived Experiences of Telecommunication Technicians' Injurious Accidents and Near Misses. *The Qualitative Report*. Vol. 25. No. 11. Art. 3. DOI: 10.46743/2160-3715/2020.4590.
- Joe-Asare, Th., Amegbey, N., Stemn, E. (2020). Human Factor Analysis Framework for Ghana's Mining Industry. *Ghana Mining Journal*. Vol. 20. No. 2. DOI: 10.4314/gm.v20i2.8.
- Kononov, O. D. ta in. (2021). *Metodyka provedennia sudovoi ekspertyzy z bezpeky zhyttiedialnosti ta okhorony pratsi* [Methodology for conducting forensic examinations involving violation of health and work safety requirements] / DniproNDISE Min'iustu Ukrainy. Dnipro // Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz : veb-sait. Reiestr. kod 10.5.17 vid 28.04.2023 r. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].
- Mieshkov, O. O. ta in. (2019). *Metodyka kompleksnoho ekspertnoho doslidzhennia neshchasnykh vypadkiv, poviazanykh z elektrotravmatyzmom* [Methodology for multidisciplinary forensic examinations of accidents involving electrical injuries] / NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» Min'iustu Ukrainy. Kharkiv // Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz : veb-sait. Reiestr. kod 10.5.15 vid 28.01.2021 r. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].
- Nwankwo, Ch. D., Arewa, A. O., Theophilus S. C., Esenowo V. N. (2022). Analysis of accidents caused by human factors in the oil and gas industry using the HFACS-OGI framework. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*. Vol. 28. Is. 3. DOI: 10.1080/10803548.2021.1916238.
- Rozrobka metodyky doslidzhennia neshchasnykh vypadkiv, pov'iazanykh z nevykonanniam vyrobnychykh vymoh na vyrobnytstvi [Development of a technique for the investigation of accidents related with non-fulfillment of production requirements in production] (2019) ; zvit pro NDR (ostat.) / ker. V. V. Sabadash. Reiestr. № 0118U004616, 0220U102670. Kharkiv [in Ukrainian].
- Sabadash, V. V. ta in. (2020). *Metodyka vstanovlennia prychynno-naslidkovykh zv'iazkiv ta zv'iazkiv obumovlenosti pry vyrishenni sytuatsiinykh zavdan v inzhenerno-tekhnychnykh ekspertyzakh* [Methodology for establishing cause-and-effect relationships and relationships of conditionality when resolving situational problems in forensic engineering examinations] / NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» Min'iustu Ukrainy. Kharkiv // Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz : veb-sait. Reiestr. kod 10.5.16 vid 28.01.2022 r. URL:

- <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].
- Shahar, N. M., Abas, N. H., Basirun, N. F., Memon, M. H. (2023). Perspectives of Contributing Factors and Prevention Measures of Struck-by Accidents in from Experienced Safety Personnel. *International Journal of Sustainable Construction Engineering Technology*. Vol. 14. No. 5. DOI: [10.30880/ijscet.2023.14.05.039](https://doi.org/10.30880/ijscet.2023.14.05.039).
- Shmereho, O. B. ta in. (2019). *Metodyka provedennia sudovykh ekspertyz z bezpeky zhyt-tiediialnosti* [Methodology for conducting forensic examinations involving health and safety compliance] / KNDISE Min'iustu Ukrainy. Kyiv // Reiestr metodyk proveden-nia sudovykh ekspertyz : vebsait. Reiestr. kod 10.5.13 vid 28.01.2021 r. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].
- Tenorio, J. F. S. (2023). Analysis of personal and work-related factors contributing to construction industry accidents in Peru. *Revista del Instituto de Investigación de la Facultad de Ingeniería Geológica Minera Metalúrgica y Geográfica*. Vol. 26. No. 51. Art. e25265. DOI: [10.15381/iigeo.v26i51.25265](https://doi.org/10.15381/iigeo.v26i51.25265).
- Vigneshkumar, C., Salve, U. R. (2022). A scientometric analysis and review of fall from height research in construction. *Construction Economics and Building*. Vol. 20. No. 1. DOI: [10.5130/AJCEB.v20i1.6802](https://doi.org/10.5130/AJCEB.v20i1.6802).
- Williams, O. S., Hamid, R. A., Misnan, M. S. (2019). Causes of building construction related accident in the south-western states of Nigeria. *International Journal of Built Environment and Sustainability*. Vol. 6. Is. 1. DOI: [10.11113/ijbes.v6.n1.313](https://doi.org/10.11113/ijbes.v6.n1.313).
- Zakaria, Sh. N. A. S., Abas, N. H., Ta'at, N. H. M., et al. (2023). Causal Factor Analysis of Fatal Accidents in Johor Construction Industries Based on Korean Occupational Safety and Health Agency Classification. *International Journal of Integrated Engineering*. Vol. 15 (6). DOI: [10.30880/ijie.2023.15.06.015](https://doi.org/10.30880/ijie.2023.15.06.015).
- Zhao, D. (2020). Discussion on Accident Management Based on Foreign Accident Investigation. *Advances in Petroleum Exploration and Development*. Vol. 20. No. 1. DOI: [10.3968/12105](https://doi.org/10.3968/12105).

Кузьменко, М., Остапов, С. (2026). Питання дотримання особистої безпеки під час проведення судових експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (43). С. 251—264. DOI: [10.32353/khrife.2.2026.16](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2026.16).

Воркшоп ООН з питань протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом

У квітні 2026 року в Харківській області відбувся воркшоп «Локальні рішення для глобальних викликів» з питань сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (далі — СНПК).

У заході взяли участь: старша радниця з питань СНПК Офісу Координатора системи ООН в Україні **Аналі Пеннер**, старша радниця управління ООН з координації гуманітарних питань **Тамара Таварткіладзе**, представниця Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Харківській області **Олена Сібилілова**, заступниця голови Харківської обласної ради **Валерія Дзюба**. Від Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України до заходу долучилися завідувачка лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень **Євгенія Ковкіна** й завідувачка сектору психологічних досліджень цієї лабораторії **Ольга Герасименко**.

Воркшоп проведено в межах спільної виїзної місії команди Радників з питань миру та розвитку з метою посилити координацію між органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами, експертами й представниками громадянського суспільства для вдосконалення системи моніторингу, звітування та реагування на випадки СНПК. Особливу увагу учасники приділили виявленню прогалин у наданні допомоги постраждалим і зміцненню стійкості громад у прифронтових регіонах.

Учасникам презентували Рамкову програму співробітництва між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом; оновлений План реалізації цієї угоди на 2026—2027 роки та пов'язану із цими документами Рамкову програму співробітництва між Україною та ООН у галузі сталого розвитку «Партнерство задля відновлення та розвитку на 2025—2029 роки».

*Інформацію підготувала завідувачка лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ННЦ ICE **Євгенія Ковкіна***

Протидія незаконному обігу вогнепальної зброї — практичний семінар від Консультативної місії ЄС в Україні

Завідувач сектору досліджень зброї та вибухотехнічних досліджень лабораторії криміналістичних та військових досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України **Віталій Нікітюк** 05.05.2026 р. представив доповідь «Криміналістичні аспекти деактивації вогнепальної зброї» на дводенному практичному семінарі з боротьби з незаконним обігом вогнепальної зброї, організованому Консультативною місією Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України (КМЄС в Україні), який відбувся в Одесі.

У межах виступу спікер розглянув класифікацію деактивованої зброї, особливості дослідження охолощених і нейтралізованих зразків, а також способи незаконної реактивації. Він наголосив, що охолощена зброя, відповідно до чинної «Методики встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби», не відповідає комплексу криміналістичних вимог до вогнепальної зброї, оскільки втратила своє первинне цільове призначення і з неї не можна стріляти ані бойовими патронами відповідного калібру промислового виготовлення, ані будь-якими іншими бойовими припасами.

Окрему увагу Віталій Нікітюк приділив випадкам підробки деактивації від заміни деталей до усунення технічних обмежень, що унеможливляють стрільбу. Він дійшов важливого висновку: наявний експертний досвід і чинні методики дають змогу достовірно відрізнити справжню нейтралізовану вогнепальну зброю від фальсифікованих зразків, що має критичне значення для безпеки й майбутнього обігу трофейної зброї.

Учасники семінару також розглянули можливі кроки, спрямовані на гармонізацію українського законодавства зі стандартами ЄС і посилення взаємодії правоохоронних органів у сфері контролю за обігом зброї.

Проведення таких заходів сприяє розробленню українського законодавства щодо вогнепальної зброї у гармонізації із законодавством ЄС й удосконаленню практики правоохоронної діяльності (зокрема, ефективному обміну інформацією про вогнепальну зброю між правоохоронними органами на національному та міжнародному рівнях).

*Інформацію підготував
завідувач сектору лабораторії
криміналістичних та військових досліджень ННЦ ІСЕ
Віталій Нікітюк*

Щорічна зустріч членів *ENFSI* в Цюріху

Делегація Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі — *ННЦ ICE, Центр*) 05—08.05.2026 р. взяла участь у щорічному засіданні Європейської мережі судово-експертних установ (далі — *ENFSI*) в Цюріху (Швейцарія).

Директорка *ННЦ ICE Анастасія Купріянова* виступила з презентацією про практичний досвід роботи установи із забезпечення функціонування судової експертизи в умовах сучасних викликів і розвитку *ННЦ ICE* в умовах повномасштабної війни. Вона наголосила, що війна стала для Центру поштовхом до глибокої трансформації: *«Попри евакуацію частини підрозділів і роботу в умовах безпекових ризиків, ми суттєво посилили експертні можливості Центру, — зазначила пані Анастасія. — За останні роки ми модернізували технічну інфраструктуру, відкрили нові лабораторії, розширили напрями експертиз і збільшили кількість судових експертів актуальних спеціальностей. Сьогодні ННЦ ICE активно впроваджує сучасні цифрові технології, розвиває міжнародне партнерство й долучається до проєктів, пов'язаних з документуванням воєнних злочинів росії в Україні. Ми готові ділитися цим досвідом і спільно реалізовувати нові проєкти».*

Пані Анастасія окреслила три важливі напрями діяльності судово-експертної установи для безперервного розвитку, збереження якості, наукового потенціалу й відповідальності за результати роботи — адаптація, розвиток і ефективність.

Спікерка наголосила на розширенні, незважаючи на повномасштабну війну в Україні, напрямів експертних досліджень, що їх проводять співробітники *ННЦ ICE* (зокрема, інженерно-екологічних, аналізу відео- та аудіозаписів, експертиз військового майна, інтелектуальної власності та мистецтвознавчих досліджень). Вона доповіла про результати розвитку експертних можливостей і науки: відкриття нових лабораторій і спеціалізованих підрозділів (комплексна

National Scientific Center «Hon. Prof. M.S. Bokarius
Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine

RESILIENCE DURING WAR: ADAPTATION, DEVELOPMENT, EFFICIENCY

криміналістична лабораторія, лабораторія аналізу дорожнього покриття, а також спеціальні приміщення для роботи із вразливими категоріями потерпілих, зокрема дітьми).

Учасники зустрічі виявили зацікавленість у розвитку міжнародної експертної взаємодії, зокрема, поглибленні співпраці з ННЦ ICE з реалізації спільних наукових і грантових проєктів.

Під час зустрічі в Цюріху затверджено Стратегічний план *ENFSI* на 2026–2029 роки, визначено основні напрями підготовки до зустрічі у 2027 році й обрано нових членів мережі.

Щорічні зустрічі членів *ENFSI* сприяють ефективному обміну знаннями, навчанню, забезпеченню послідовного впровадження відповідних стандартів якості, а також розробленню інноваційних методів.

*Інформацію підготувала
наукова співробітниця ННЦ ICE
Вікторія Гроховська*

Міжнародний форум адвокатів *Kharkiv Unbreakable 2026*

Міжнародний форум адвокатів *Kharkiv Unbreakable 2026*, присвячений актуальним питанням функціонування й розвитку інституту адвокатури в умовах європейської інтеграції України, відбувся 14–15.05.2026 р. в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Захід об'єднав народних депутатів Верховної Ради України, суддів Верховного Суду й Конституційного Суду України, представників науково-дослідних установ Мін'юсту та МВС України, правоохоронних органів, державних і міжнародних інституцій, вищих органів адвокатського самоврядування України, Азербайджану, Великої Британії, Іспанії, Литви, Молдови, Німеччини, США, Хорватії, Швейцарії, представників інших правничих професій, видатних науковців і практиків з різних країн світу.

Учасники розглянули питання трансформації стандартів правничої професії, імплементації європейських підходів до гарантій адвокатської діяльності, посилення ролі адвокатури в системі правосуддя та формування сучасної моделі юридичної освіти тощо.

Директорка Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі — ННЦ ICE) **Анастасія Купріянова** у своєму виступі наголосила, що дотримання прав і свобод людини є незмінним пріоритетом діяльності

ННЦ ICE під час проведення судових експертиз та експертних досліджень.

«Ефективна комунікація між судово-експертними установами, стороною захисту, правоохоронними органами й судами безпосередньо впливає на якість і строки проведення експертиз. Повний та обґрунтований висновок експерта стає одним із

важливих джерел доказів у кримінальному провадженні»,— зазначила вона.

Окрему увагу директорка ННЦ ICE приділила викликам, які постали перед системою судової експертизи в умовах війни. Зокрема, значно збільшилася кількість досліджень, пов'язаних з визначенням збитків і шкоди, завданих обстрілами й ракетними ударами.

Учасницями міжнародної панельної дискусії «Поліграф у стратегії адвокатського захисту: від забезпечення гарантій прав особи до захисту у суді», проведеної спільно з Всеукраїнською асоціацією поліграфологів, стали співробітниця ННЦ ICE **Тетяна Харіна** й **Тетяна Єгорова**.

«Застосування поліграфа в експертній діяльності дає учасникам судового процесу додаткові можливості»,— зазначила Тетяна Харіна в доповіді «Ефективна комунікація адвоката та судового експерта при призначенні судової психологічної експертизи з використанням поліграфа: правові, методичні та етичні аспекти». Вона зауважила, що ефективна комунікація між адвокатом і судовим експертом під час призначення судової психологічної експертизи має важливе значення для побудови успішного захисту прав і свобод людини, мінімізує можливі непорозуміння та сприяє законним засобам вирішення судового спору, а застосування поліграфа в експертній діяльності дає учасникам судового процесу додаткові можливості для захисту своїх прав та інтересів.

Тетяна Єгорова приділила увагу маніпулятивним технологіям, застосовуваним сторонами кримінального провадження, а також епістемологічним засадам застосування комп'ютерного поліграфа та необхідності розроблення єдиної методології у цій сфері.

Форум сприяв обговоренню стратегічних викликів юридичній професії та розширенню міжінституційної співпраці тощо.

Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ ICE

Оксана Чала

Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики»

За сприяння Міністерства юстиції України на базі Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ІСЕ, Центр*) 15.05.2026 р. відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики».

Відкрила роботу конференції директорка ННЦ ІСЕ **Анастасія Купріянова**. «Для фахівців нашого Центру слово “експертиза” давно не лише кабінетний термін. Специфіка сьогодення — це робота на місцях «прильотів», дослідження залишків новітнього озброєння, будівель і споруд, які зазнали обстрілів, авіаційних і ракетних ударів, участь у найскладніших ДНК-ідентифікаціях тощо. Ми не просто проводимо дослідження — ми формуємо фундамент для майбутніх вироків у міжнародних судах, включно з відшкодуванням збитків за рахунок коштів країни-агресора», — зазначила вона.

Із вітальними промовами з побажаннями плідної дискусії та нових наукових напрацювань до учасників звернулися заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби **Андрій Гайченко**, директор Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту **Наталія Ткаченко**, керівники НДУСЕ Мін'юсту, НДЕКЦ МВС та СБ України.

Захід об'єднав онлайн і офлайн понад 300 учасників: судових експертів, науковців, представників науково-дослідних установ Мін'юсту, МВС та СБ України й закладів вищої освіти, а також інших фахівців, які активно здійснюють наукові та практичні дослідження у сфері експертного забезпечення правосуддя і криміналістики в Україні й інших країнах світу. До роботи конференції долучилися міжнародні партнери з Німеччини, Нідерландів, Молдови, Чорногорії, Бразилії, Латвії, Ізраїлю, Туреччини, Польщі.

Директорка Національного центру судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова **Ольга Катарга**

відзначила співпрацю між судово-експертними установами, академічним середовищем і практиками з різних країн світу як важливий складник сприяння підвищенню якості судових експертиз, зміцненню професійної незалежності судових експертів і зростанню довіри до висновків експертів, а також роль спеціалізованих наукових установ у розвитку прикладних досліджень і формуванні науково-методичної бази, необхідної для здійснення судово-експертної діяльності.

Доцентка Ризького університету імені Страдіня **Інга Кудейкіна** (Латвія) представила доповідь «Проблемні аспекти користування судовими доказами в транскордонних провадженнях: стандартизація та надійність у міжнародних справах про кіберзлочини». Спікерка наголосила, що судові докази відіграють важливу роль у транскордонних провадженнях, особливо в контексті міжнародної кіберзлочинності. Утім, відмінності правових систем і методологій судової експертизи та стандартів якості перешкоджають послідовному оцінюванню подібних доказів і користуванню ними в різних юрисдикціях. Підбиваючи підсумки свого виступу, Інга Кудейкіна зауважила, що регулювання судово-медичної експертизи в транскордонних провадженнях характеризується фрагментацією, що є результатом різних національних підходів до кваліфікації експертів, методологій і забезпечення якості, а також неповної гармонізації на рівні законодавства Європейського Союзу. Отже, ефективне застосування судово-медичної експертизи в транскордонних провадженнях тісно пов'язане з необхідністю єдиного підходу до критеріїв якості й методології, що підвищило б достовірність доказів і полегшило б їх застосування в міжнародній судовій співпраці.

Інші учасники виступили з доповідями про особливості проведення судових експертиз в умовах воєнного стану; отримання зразків для експертного дослідження; судово-експертне забезпечення адміністративного провадження щодо незаконного обігу вогнепальної зброї; перспективи запровадження в українську судово-експертну практику інноваційного іноземного обладнання та ін.

Учасники обговорили також інші актуальні теоретичні та прикладні питання розвитку судової експертизи і криміналістики, обмінялися науковими здобутками та практичним досвідом.

Під час наукового заходу презентовано збірник тез доповідей, який умістив 141 наукову працю 230 українських та іноземних авторів. Збірник матеріалів розміщено на сайті та в інституційному репозитарії ННЦ ICE.

*Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ ICE
Вікторія Гроховська*

VI Всеукраїнський форум судових експертів у Львові

Співробітники Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ІСЕ) 05.06.2026 р. взяли участь у VI Всеукраїнському форумі судових експертів «Сучасна судова експертиза: стан, проблеми та перспективи розвитку в умовах глобальних викликів» (далі — Форум), організованому Львівським науково-дослідним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України.

Відкрив роботу Форуму заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби **Андрій Гайченко**.

Учасників заходу привітала директорка ННЦ ІСЕ **Анастасія Купріянова**, яка зазначила, що судова експертиза зіткнулася з безпрецедентними викликами й потребою в адаптації до воєнних реалій. Пріоритетами розвитку сфери судової експертизи вона назвала розроблення нових методик досліджень з урахуванням реалій воєнного стану, модернізацію матеріально-технічної бази експертних установ, впровадження цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, і розширення міжнародної співпраці.

Оскільки в умовах повномасштабної війни суттєво зросли обсяги досліджень, пов'язаних з визначенням збитків від руйнувань, документуванням воєнних злочинів, дослідженням залишків озброєння та забезпеченням доказової бази злочинів рф в Україні для міжнародного правосуддя, а одними з найбільш затребуваних стали ДНК-дослідження й експертизи з ідентифікації загиблих, то на базі ННЦ ІСЕ вперше в Україні впроваджують судово-антропологічні дослідження.

Пані Анастасія наголосила на зростанні ролі військових, психологічних, лінгвістичних, комп'ютерно-технічних і телекомунікаційних експертиз у розслідуванні воєнних злочинів, злочинів проти основ національної безпеки й фактів колабораційної діяльності.

Учасники також обговорили актуальні питання судово-експертної діяльності, проблеми процесу призначення

та проведення судової експертизи в сучасних умовах і перспективи її розвитку.

У збірнику матеріалів Форуму видано друком 14 тез авторства 33 співробітників ННЦ ICE, поміж яких: «Судова експертиза в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи їх вирішення» (Анастасія Купріянова), «Основні підходи до встановлення публічності інформації в межах судової лінгвістичної експертизи» (Юлія Браїлко, Євгенія Ковкіна, Наталія Кисла), «Трансформація судової психологічної експертизи за європейською моделлю: проблеми та виклики» (Тетяна Єгорова), «Порівняльний аналіз та оптимізація методів екстракції та підготовки ДНК із кісткової тканини в умовах масової ідентифікації» (Олег Труфанов, Олександр Пахомов, Марина Фурс), «Алгоритм і тактичні особливості допиту судово-ветеринарного експерта» (Іван Яценко, Елла Сімакова-Єфремян, Віктор Шевчук, Вадим Хоша), «Судова експертиза в Україні та Японії (від порівняльної характеристики до перспектив удосконалення законодавства)» (Вікторія Алексейчук), «Судова економічна експертиза в умовах дії правового режиму воєнного стану та трансформації судово-експертної діяльності» (Інна Братчина, Альона Скалозубова, Тетяна Ратушна, Ніна Певна) та ін.

*Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ ICE
Наталія Жила*

Вимоги до статті

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

До друку приймають власне **наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні статті** (у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти); **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в дискусійних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу усталений — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті;
- анотація із зазначенням ключових слів (не менше ніж 1800 знаків, окремо мовою статті й англійською). Анотація має містити: окреслення наукової проблеми, мету й методи, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7–10 слів, що відповідають змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;
- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження);
- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);
- використані методи дослідження (зазначають окремо — як такі, що містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті);
- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора(-ів) дослідження);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерований за романською абеткою; див. на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища (прізвищ) автора (співаторів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, бібліографічні посилання, англомовне резюме) має складати не менше ніж 36 000 знаків.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською або англійською мовою.

Текст статті має бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; орієнтація сторінок книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

Інформацію у статті необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: ім'я та прізвище, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений пункт, країна, *ORCID* або *Researcher ID*, адреса службової електронної пошти.

Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою *CRedit* (*Contributor Roles Taxonomy*, докладніше: <https://credit.niso.org/>).

Назву статті необхідно подавати без скорочень та абревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проєктів (грантів), то про це потрібно повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в іноземних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (співавторів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10 % від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючи вимог до загальних правил цитування й посилання на джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне або вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові або позатекстові бібліографічні посилання, що передбачають окреме посилання на кожне джерело. Слід застосовувати наскрізне нумерування посилань у межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу). Формули потрібно виконувати з використанням редактора *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»), де слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською; науковий ступінь; учене звання; посаду; місце роботи; населений пункт, країну; *ORCID* або *Researcher ID* (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззаперечно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Кожну подану для видання друком у збірнику статтю піддають незалежному подвійному сліпому рецензуванню.

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладені в наданій статті, не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюють на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї праці та першої публікації у цьому збірнику.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 2 (43)

Відповідальний за випуск *О. О. Свідерський*

Редактори *Т. В. Кінушева, І. В. Копитіна*

Верстальник *В. В. Лотоцький*

Дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23467-13307ПР від 06.08.2018 р.

Ідентифікатор медіа R30-02416 (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р. № 1835)

Підписано до друку 24.06.2026 р.

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.

Друк цифр. Ум. друк. арк. 19,96. Наклад 100 прим.

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,

вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна

Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021 р.

ТОВ «Видавничий дім «Право»,

вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна

Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна

Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84

Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 8024 від 05.12.2023 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»

вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна

Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017 р.